

ZBORNİK O TOMI BABIĆU

Knjižnica Faust

UREDNIK:

Vilijam Lakić

UREDNIŠTVO ZBORNIKA:

*Alojz Jembrih
Pavao Knezović
Marinko Šišak
Milivoj Zenić*

GLAVNI UREDNIK:

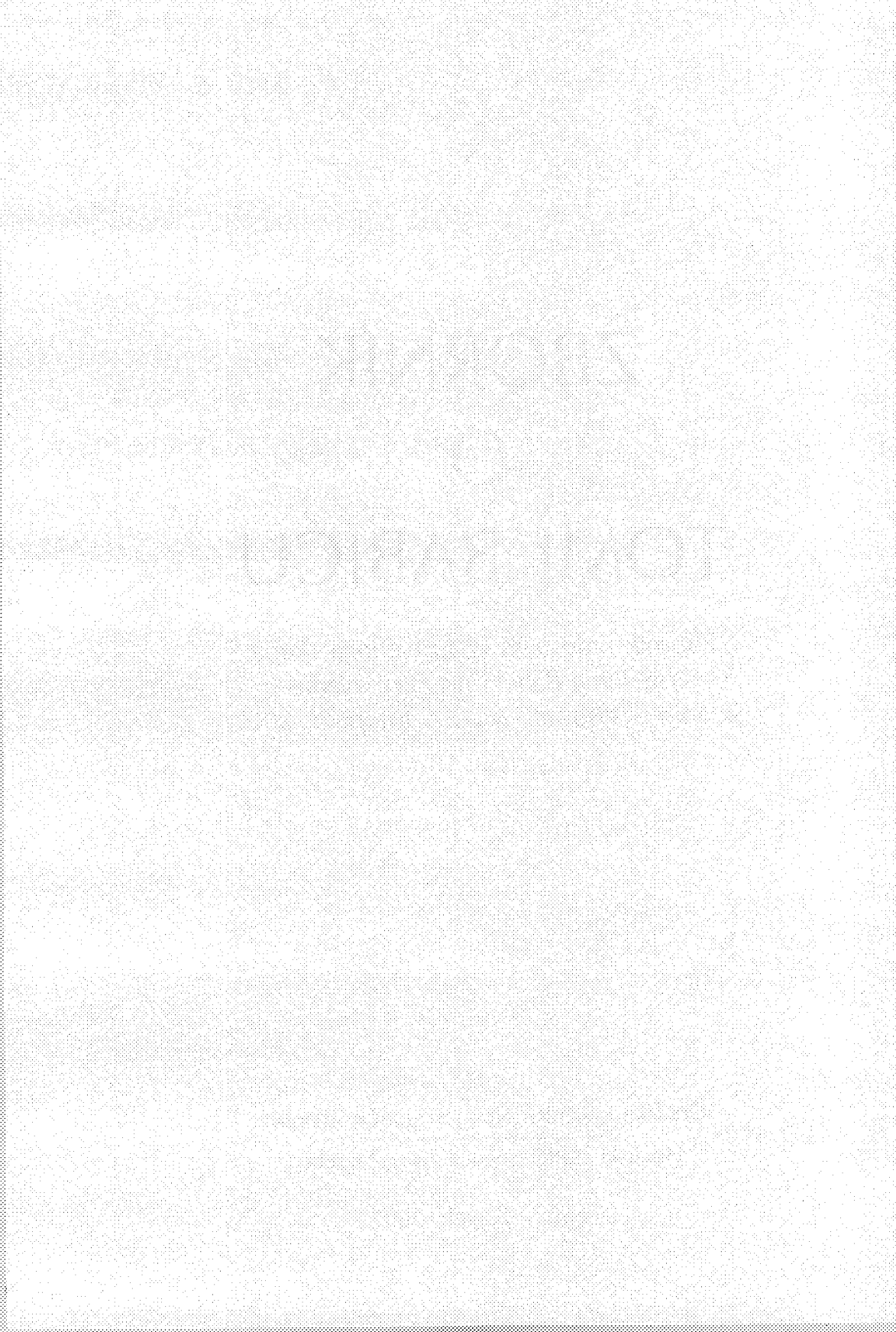
Alojz Jembrih

ZBORNİK
O
TOMI BABIĆU

*Zbornik radova sa znanstvenoga skupa
»Fra Toma Babić i njegovo vrijeme«
Skradin – Visovac, 26.–27. listopada 2001.*

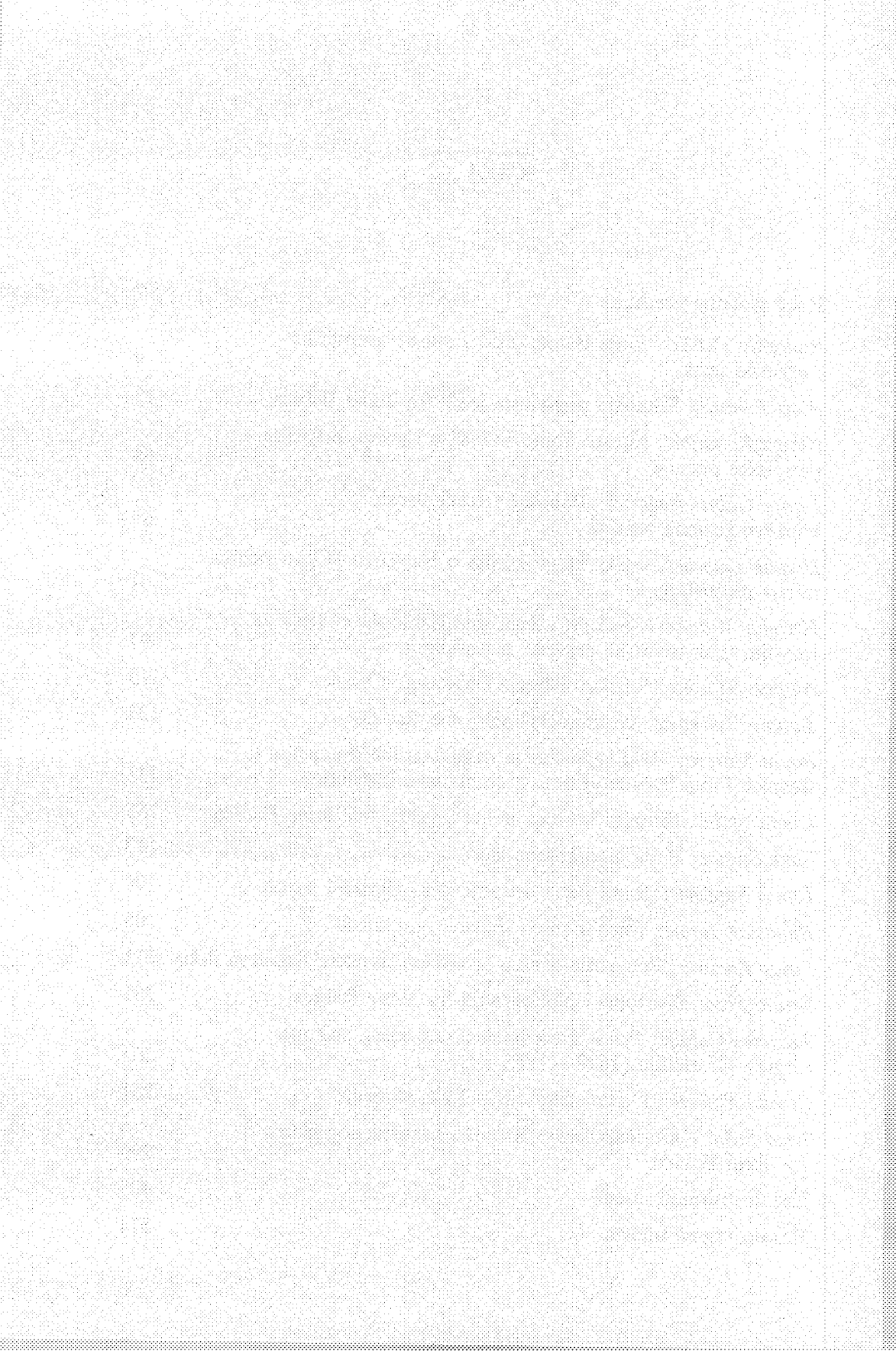
Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić« Šibenik
Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

Šibenik – Zagreb, 2002.

KAZALO

Riječ glavnog urednika	7
<i>Radoslav Katičić</i> : Toma Babić: pisac latinske gramatike i hrvatski jezik	9
<i>Alojz Jembrih</i> : Filološki pogled na jezik fra Tome Babića	17
<i>Nikica Kolumbić</i> : Mjesto Tome Babića u razvoju hrvatske pasijske poezije	55
<i>Darija Gabrić-Bagarić</i> : »Babuša« i franjevačka književnojezična baština	65
<i>Hrvatini Gabrijel Jurišić</i> : Hagiografija u Babićevu »Cvitu razlika mirisa duhovnoga«	81
<i>Hrvojka Mihanović-Salopek</i> : Značenje Babićeva »Cvita« za razvojni tijek hrvatske crkvene himnodije	97
<i>Andrea Sapunar</i> : Stilska obilježja Babićeva »Cvita«	115
<i>Tamara Tvrtković</i> : Gramatički rad Tome Babića	123
<i>Bojan Marotti</i> : »Podlagajuchiega načina urime doscasto« u slovnici Tome Babića »Prima grammaticae institutio«	133
<i>Diana Stolac</i> : Sintaktičke napomene u gramatici Tome Babića	165
<i>Šime Samac</i> : Babić kao kateheta	177
<i>Ennio Stipčević</i> : Toma Babić i franjevački glazbeni barok	195
<i>Radoslav Tomić</i> : Toma Babić i likovne umjetnosti	205
<i>Pavao Knezović</i> : Religiozne teme u hrvatskom latinitetu Babićeva doba	211
<i>Bruno Pezo</i> : Životopis i bibliografija fra Tome Babića	251
<i>Lovorka Čoralić</i> : Prilog životopisu skradinskog biskupa Grgura Civallellija (1698.–1713.)	263
<i>Stanko Piplović</i> : Općina Skradin u XIX. stoljeću	281
<i>Ivica Sušić – Marinko Šišak</i> : Kronika znanstvenog skupa o fra Tomi Babiću	299
Kazalo osobnih imena	305
Kazalo imena mjesta	314

Riječ glavnog urednika

Simpozij i zbornik »Fra Toma Babić i njegovo vrijeme« pokazuju da je opravdano ostvaren projekt – istraživanje manje poznatih ili zaboravljenih hrvatskih pisaca starijih razdoblja, ovoga puta, još jednoga člana reda oo. franjevac fra Tome Babića, kojemu je prethodio godinu dana ranije simpozij i zbornik (2001.) o fra Pavlu Posiloviću.

Prilozi u ovome zborniku zasigurno su (i bit će) vrijedan poticaj novom vrednovanju fra Tome Babića i njegova djela, a ujedno su neprijeporni pokazatelj određenja njegova važnoga mjesta u hrvatskoj književnosti i jezikoslovlju 18. stoljeća.

Iako je o fra Tomi Babiću najopširniju monografsku raspravu napisao fra Jeronim Šetka (1967.), koja je još uvijek temeljni izvor za poznavanje Babićeva života i rada, ipak, referati predloženi u ovome zborniku osvjetljavaju, iznova iz različitih gledišta, značenje Babićeva djela za hrvatsku književnost i povijest hrvatskoga jezika 18. stoljeća.

Držimo da je i ovaj zbornik o fra Tomi Babiću, kao i o fra Pavlu Posiloviću, opravdao svoje objelodanjivanje to više što on ide u prilog konstataciji akademika Katičića, koji, s pravom, reče kako mi kao generacija 20. stoljeća »ne možemo dopustiti da predamo zaboravu one tihe pregoce koji su pisanom riječi predavali duhovne i kulturne vrijednosti, pučki jezik odmjeravali o izražajne zahtjeve svojega doba i tako polagali temelje današnjem našem standardnom jeziku. Moramo ih pamtit i poznavati.«

Iako je najveći broj priloga u ovoj knjizi posvećen djelu i radu fra Tome Babića, ipak dio njih govori i o širim temama koje nisu vezane samo za Babićev rad, ali se odnose na skradinsku povijest njegova doba i kasnije. Nažalost, neki od predviđenih sudionika nisu mogli izlagati navedene teme na znanstvenom skupu, a jedan broj priloga nije stigao na vrijeme za ovaj zbornik.

Znanstveni skup o fra Tomi Babiću i tiskanje zbornika, organizacijski je ostvaren u suradnji Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, Gradske knjižnice »Juraj Šižgorić« u Šibeniku i dviju matica: Matice hrvatske u Šibeniku i Skradinu.

Priznanje i zahvalnost zaslužuju svi sudionici dvodnevnoga znanstvenog skupa kao i organizatori, domaćin grad Skradin i njegovo poglavarstvo, župnik u Skradinu, oci franjevci na Visovcu koji su, uz Skradin, također bili domaćini drugog dijela simpozija o fra Tomi Babiću. Zahvalni smo svima koji su pomogli u organizaciji skupa. Osim spomenutih, tu su još i Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske i Nacionalni park »Krka« koji su pomogli uspješnoj realizaciji simpozija.

Alojz Jembrih

Radoslav Katičić

TOMA BABIĆ: PISAC LATINSKE GRAMATIKE I HRVATSKI JEZIK

Izvorni znanstveni članak
UDK 811.163.42 (091)
929 Babić T.

Toma Babić još je jedan franjevački pisac, znatan i utjecajan, kojega je djelo na tragu razdoblja što sam ga ovdje prije godinu dana, govoreći o njegovu prethodniku Pavlu Posiloviću, nazvao »vremenom tihih pregalaca«. I on je pisac više znatan nego je glasovit, jedan od onih djelatnika katoličke obnove koji su u vrlo ozbiljnom smislu polagali temelje hrvatskom novovjekovlju, zacrtali kulturu i duhovnost kakva je danas hrvatska, polažući joj skromne temelje, ali duboke i čvrste, bez kojih ni ničega drugoga ne bi bilo, bar ne onako kako danas jest.

Zacrta li mu se, makar i u letimičnu pregledu, životopis, razabire se već na jedan pogled kakva je on književna osoba i što predstavlja. Rodio se 1680. u Velimu, danas na jugoistočnom rubu Stankovaca u zaleđu Šibenika. Školovao se u visovačkom samostanu i tamo je stekao osnovnu i humanističku naobrazbu. Godine 1701. stupa tamo u franjevački red, a već sljedeće godine započinje studij filozofije i teologije u Budimu. I njegov životni put obuhvaća tako, kao i mnogih među njegovom redovničkom subraćom, sav hrvatski prostor istočnoga poteza, među Jadranom i Dunavom. Vratio se onda u matičnu obitelj i 1708. bio vikar visovačkoga samostana, a u godinama 1711., 1714., 1732., 1735. i 1739. njegov gvardijan. Godine 1713. i 1726. bio je gvardijan u Kninu, 1715.–1718. župnik u Polači (današnjoj Morpolači), 1723. u Skradinu, a 1724. i 1728. u Dubravicama. Kao skradinski župnik bio je i zamjenik dvaju skradinskih biskupa, Nikole Tommasea i Vinka Bragadina. Godine 1723. izabran je za vijećnika franjevačke redodržave Bosne Srebrene, ali od 1735. pripada tek tada od nje odvojenoj dalmatinskoj franjevačkoj provinciji. Boravio je 1735. i 1744. u Mletcima, obavljajući poslove svoje redodržave i brinući se oko tiskanja svojih knjiga.¹ Takav životni put jasno pokazuje

¹ Usp. natuknicu: Babić, Toma, Hrvatski biografski leksikon 1, Zagreb, 1983., 302–303.

kako je Babić pripadao među one koji su, sami dobro izobraženi, živjeli s hrvatskim pukom, te mogli i htjeli djelovati razvijajući i podižući njegovu kulturnu razinu u rano doba naše suvremenosti.

Osobito jasno to pokazuje bibliografija njegovih djela. Prvo je latinska gramatika koja je imala poslužiti školovanju franjevačkoga podmlatka, da po njoj uče dječaci sa sela koji nisu znali nego hrvatski: *Prima grammaticae institutio pro tyronibus Illiricis accomodata a p. f. Thoma Babych a Vellim, Venetiis 1712., per Bartolo Occhi sù la Riva dei Schiavoni*; 2. izdanje *Venetiis 1745. apud Josephum Corona*. Daleko poznatiji je Babić po djelu namijenjenu vjerskoj pouci hrvatskoga puka i njegovanju njegove pobožnosti: *Cvit razlika mirisa duhovnoga, upisan i dan na svitlost po ocu f. Thomasu Babiću, u Mleci, po Stipanu Orlandinu kod s. Justine, 1726*. Ono je do kraja 19. stoljeća doživjelo još sedam izdanja: 2. izd. u Mlecima 1736.; 3. izd. iz *pritisakopisa Antona Bassanese* u Mlecima 1759.; 4. izd. *po Modestu Fenzu* u Mlecima 1802.; 5. izd. u Dubrovniku 1829.; 6. izdanje u Zadru 1851; 7. izdanje u Zadru 1880. (u knjizi Petra Kneževića *Gospin plač i muka Gospodina našega Isukrsta*); 8. izdanje u Zadru 1898.

Najznatniji je Toma Babić, kao pisac vjerske pouke i duhovnih pjesama, po svojem *Cvitu razlika mirisa duhovnoga*. Ta je knjiga bila vrlo proširena i obljubljena. Babuša, kako su joj tepali, spada nedvojbeno u knjige najčitanije u hrvatskom puku. Doživjela je u svemu osam izdanja, od toga šest poslije pišćeve smrti. Po čitanosti ona je u 18. stoljeću stajala uz bok Kačićevu *Razgovoru ugodnom*. Tim je djelom Babić nedvojbeno znatno utjecao na razvoj i izgradnju hrvatskoga književnog jezika štokavske dijalekatske stilizacije i bitno određivao tijek njegove povijesti. Znatan je i za povijest hrvatske književnosti. Za svoj je *Cvit* prerađivao tekstove anonimnih srednjovjekovnih glagoljaša, renesansnog pjesnika Jurja Barakovića te svojih književnih prethodnika Matije Divkovića, Stipana Margitića i tek nešto malo mlađega suvremenika Lovre Šitovića, također bosanskih franjevaca koji su pisali za vjersku pouku svojega puka. Među prvima je koji nešto izdašnije uvode deseterac u umjetno pjesništvo što se objavljivalo tiskom. Isto to čini i Lovro Šitović u svojoj *Pisni od pakla* (u Mlecima 1727.). Oni tako skupa utiru put Grabovcu i Kačiću, a ne manje i Reljkoviću. Po tome Babić pripada među one pisce koji uspostavljaju vezu i utemeljuju kontinuitet između starije hrvatske književnosti i novoga vremena koje polaže temelje našoj suvremenosti. Tek zato što se on i drugi koji su jednako tako pisali i književno djelovali do sada bili neprimjereno zanemarivani i izostavljeni iz književnopovijesne slike kakva se obično crtala moglo se učvrstiti shvaćanje da između srednjovjekovne glagoljaške, renesansne i barokne hrvatske književnosti i one što se razvila poslije preporoda nema neke organske veze. Na

takvim se predodžbama zasnovalo shvaćanje da su starija književnost, ona do preporoda, i novija, ona poslije njega, odvojene gotovo bezdanom provalijom.

Babićeve su duhovne pjesme imale odjeka u hrvatskoj usmenoj poeziji, što lijepo dokumentira zbirka L. Plepela.² Imao je vrlo jasne poglede na hrvatski jezik, njegova narječja i govore. U štokavskome, čakavskom i kajkavskom gledao je jedan jezik.³ U sebi je vrlo istančan osjećaj za jezičnu izražajnost svojega puka, s kojom se bio srodio već u roditeljskoj kući u Velimu, stvaralački spojio s književnom naobrazbom i načitanošću, po kojoj čvrsto stoji u tradiciji hrvatskoga književnog jezika.

Sa svim tim Babićev je *Cvit* do sada privukao sve u svemu malo istraživačke pozornosti. A još se mnogo manje osvrtao na njegovu latinsku gramatiku za ilirske početnike. Znalo se za nju i, dakako, priznavalo joj određenu važnost za povijest hrvatskoga školstva i gramatičke nastave, a imala je svoje mjesto i u povijesti hrvatskoga latinizma. Nije joj se, međutim, pridavala gotovo nikakva važnost za povijest hrvatskoga književnog jezika. To je, napokon, gramatika latinskog, a ne hrvatskoga jezika. Poklanjalo joj se dakle manje pozornosti nego prvoj hrvatskoj gramatici, onoj koju je po nalogu samoga vrha Rimske crkve napisao Bartol Kašić i tiskom je objavljena u Rimu 1604. A i ona se do našega vremena uvelike zanemarivala. Ipak je, to se bar razabire i bez pomnijega proučavanja, i Babićeva latinska gramatika bila namijenjena jezičnoj izobrazbi, pa samim time zaslužuje da se razmotri u sklopu izgradnje hrvatskoga književnoga jezika i njegove standardizacije, koja je u to doba bila još u zametku. Već samom svojom pojavom nezaobilazna je u tom kontekstu. Nastava latinskoga jezika već je kao takva bitna za izgradnju hrvatskoga književnog jezika i za njegovu standardizaciju jer posreduje gramatičku naobrazbu i jezičnu kulturu te utemeljuje svjestan odnos prema jeziku, pa tako, osobito, i prema hrvatskomu.

Babićeva je latinska gramatika (tiskana u Mletcima 1712.) imala služiti elementarnoj nastavi latinskoga jezika. S velikom se sigurnosti može pretpostaviti da je njezin pisac radio kao učitelj u samostanskoj školi na Visovcu i da je svoju gramatiku sastavio na temelju toga iskustva. Zacrtavajući svoju knjigu, Babić se držao školske tradicije kakva je bila u njegovo doba i standardnih udžbenika gramatičke nauke. To je za njega u prvom redu Emanuel Alvares, pisac gramatike po kojoj se učio latinski jezik u isusovačkim školama po svem svijetu. Uz to su mu kao predložak poslužili još M. A. Bonciari i još neki. U drugom izdanju,

² Usp. J. Šetka, Pjesme fra Tome Babića, Nova revija 17 Makarska, (1938.) 6, 420–437.

³ Usp. Karlo Kosor, Hrvatski jezik latinske gramatike fra Tome Babića, Kačić, Split, (1981.), 5–55.

tiskanom u Mletcima 1736., oslonio se i na latinsku gramatiku svojega franjevačkog subrata, tek neznatno mlađeg i znatno kratkovječnijega suvremenika Lovre Šitovića izdane tiskom također u Mletcima 1713.⁴ Pri tome je, računajući s đacima koji nisu znali drugi jezik nego hrvatski, ne samo mnogo toga prevodio, nego je gramatička pitanja dosta i tumačio na njihovu jeziku. Nasuprot tomu Kašić i pisci hrvatskih gramatika koji nastavljaju njegovu tradiciju (kao Della Bella i Appendini) uvelike računaju s čitateljima koji se još ne snalaze dobro s hrvatskim. Oni stoga sve tumače latinski (odnosno Appendini talijanski), hrvatski se navode samo primjeri, a i to dosta štedljivo. Tako je, protivno onomu što se očekuje, u Babićevoj gramatici znatno više hrvatskoga nego u Kašićevoj, pa nam stoga Babićeva u nekom smislu i kazuje više o izgradnji hrvatskoga književnog jezika. Čak više nego nam o tome kazuje Kašićeva.

Babić je svoju latinsku gramatiku započeo hrvatskim predgovorom, naslovljenim *milomu štioću*. Na samom početku ističe da svojem zadatku pristupa bez ikakvih pretenzija i da je knjiga namijenjena čitateljima koji znaju samo hrvatski (str. 3): *Dragi brate štioče ovi knjiga, ne pišem ovde velikoga nauka ni mudrosti, nego samo deklinacone, ili prigibanja od imena, i konjugacione, ili slaganja od riječi, za one koji počimaju učiti. Zato mudrijim, razumnijim i naučnijim od mene ne pišem, nego koji počimaju učiti, neka se mogu upratikati, ili uvižbati, za moći lašnje ostale gramatike učiti, gdino će veliki nauk i razumiti.*

Već tu, na samom početku Babićeve latinske gramatike, može se razabrati koliko ona znači za upoznavanje povijesti hrvatske jezične standardizacije. Pisana je starinskim jezikom koji je bez teškoće razumljiv svakomu tko vlada suvremenim hrvatskim jezičnim standardom i po tome je od prve prepoznatljiv kao stariji njegov oblik. Dijalekatska mu je stilizacija dosljedno štokavska, i to ikavska, ali ne sasvim dosljedno (*prigibanje, uvižbati, gdino, ali riječ i ovde*). Već se u toj uvodnoj rečenici razabire kako se izgrađuje hrvatsko gramatičko nazivlje. Tako su *nomen* i *verbum* Babiću *ime* i *riječ*, a *deklinacija* ili *sklonidba* i *konjugacija* ili *sprezanje* njemu su *deklination* ili *prigibanje* i *konjugacion* ili *slaganje*. Već tada je dakle hrvatsko gramatičko nazivlje bilo dubletno, kao što je i danas: preuzeto iz latinskoga i po tome internacionalno, a uz to i izvedeno slavenskim jezičnim sredstvima i po tome upravo hrvatsko. Pokazuje se da to današnje stanje ima duboke povijesne korijene. Oni konačno sežu do temeljne književne dvojezičnosti karakteristične za hrvatsku književnu kulturu od prvih njezinih početaka.

⁴ Usp. Vladoje Dukat, Hrvatske preradbe Greglyevih »Institutiones grammaticae«, Rad JAZU, knj. 172, Zagreb, 1908, 1–100.

Refleks staroga jata, ikavski, ali i ijekavski i ekavski, pokazuje već u kratkom citatu sa samoga početka predgovora da književni jezik kojim se Babić služi još nije bio standardiziran. Toga je i on sam bio svjestan jer mu je kao učitelju, dakako, otežavalo posao. O tome piše dalje u istom predgovoru (str. 3): *I tako, mili štioče, što nađeš da nije naprav metnuto ili upisano u tvoj jezik, ne misli kako bolje znadeš i umideš; zašto jezik illirički u mnogi kraljevstvi služi, ma svako kraljevstvo na svoj način različito govori, toliko različito da se jedva more u drugomu razumiti, u Poloniji na jedan način, Harvati na drugi način, Kranjci drugače, Bosnaci i na drugi način, Dubrovčani drugače, Dalmatini drugače.* Tu se vidi da je Babić u tragu hrvatskoga baroknog slavizma naziv ilirički jezik shvaćao u najširem smislu, kao slavenski, te obuhvaća i slovenski i poljski.

Mi danas, pod utjecajem ustaljenih gledanja, čitajući to, prvo pomišljamo na dijalekatska obilježja u glasovima i oblicima. Ali nastavak Babićeva izlaganja pokazuje da njemu u nastavi latinskoga jezika najviše glavobolje zadaje rječnik: *Zašto koji su blizu Nimaca ili Tudešaka uzimaju mnoge vokabule ili riječi od onoga jezika, Bosnaci od turskoga, Dalmatini od Latina. Čića toga mnoga su sinonima, ili riječi razlike, kakonoti na priliku ure, a niki sati, a drugi vrime. Očinaši, brojanice. Brašno, mlivo, muka. Sirćet, ocat, kvasina. Daž, godina. kiša. Brod, plavca, lađa, barka. Karta, knjiga. Kruh, lib. Vatra, oganj. Lug, pepeo. Stina, kamen. Mlin, vodenica. Bikaria, kasaplica. Most, ćuprija. Et alia infinita. Čića toga ja nisam dužan govoriti nego kako se u momu očinstvu ili paizu govori. Zaradi toga na početku sam metnuo očinstvo iliti paiz (na naslovnici se pisac predstavlja *Thomas Babych à Vellim*), neka se znade da se onde onako govori. A ko ovako ne govori, more u svoji jezik tumačiti.*

To je, dakle, bio problem: kako u nastavi prevoditi latinske riječi, a ne dijalekatska raznolikost glasova i oblika, jer ta, već odavno ublažena prostornim razmještajem i komunikacijom uvjetovanom životnim prilikama govornika raznih narječja, nije, za razliku od rječnika, stvarala ozbiljne zapreke učinkovitom sporazumijevanju i glatkomu prevodenju. To je pak slabo razumjela mladogramatičarska filologija s prijelaza devetnaestoga stoljeća u dvadeseto, fiksirana upravo na glasove i oblike. Tako je onda bilo teško razabrati tijek povijesti hrvatskoga književnog jezika, moglo se učiniti kao da je i nema cjelovite.

Iz upravo navedenog izlaganja o dijalekatskoj raznolikosti hrvatskoga leksika razabire se da se Babić služi još jednim dubletnim nazivom, a to je *vokabul* ili *riječ*. Naziv *riječ* njemu je dakle dvoznačan, rabi ga jednako kao i mi danas, a stoji i za ono što je nama danas *glagol*. U svojem tumačenju za početnike uvodi i niz drugih gramatičkih naziva, te mu je djelo u tom pogledu osobito zanimljivo. Trebat će to što prije iscrpno istražiti. Opisujući deklinaciju imenica, dosljedno supostavlja latinske i hr-

vatske oblike, a jednako dvojezično izvodi i sam opisni postupak. To u njega izgleda ovako (str. 16): *nominativo: hic dominus – imenujuć: ovi gospodin, genitivo: huius domini – porađajuć: ovoga gospodina ili gospodino* (tu se konfrontativno opisuje razlika u hrvatskom jezičnom ustroju naprama latinskomu), *dativo: huic domino – dajuć: ovomu gospodinu, accusativo: hunc dominum – osvađajuć: ovoga gospodina* (tu se kalkira etimološko značenje latinskoga naziva *accusativus* od *accusare*, što znači 'optuživati'), *vocativo: o domine – zovuć: o gospodine, ablativo: ab hoc domino – odnimajuć: od ovoga gospodina*. A onda: *et pluraliter nominativo: hi domini – i večestruko imenujuć: ova gospoda, genitivo: horum dominorum – porađajuć: ove gospode* itd. Uvode se tako hrvatski nazivi za padež i broj, vrlo različiti od onih koje mi danas rabimo. Uz to se u gramatici javljaju i hrvatski nazivi latinskoga podrijetla, dakle i opet dubletno nazivlje. Tako Babić uči (str. 23): *Ova imena u singularu i u pluralu množivo ukazuju i zovu se kolektiva ili skupljena, množivo zajedno kako se vidi. Nominativo: haec turba – zbor ili množivo ... et pluraliter nominativo hae turbae – zbori*. Time vrlo zanimljivo svjedoči o povijesti gramatičkoga nazivlja u hrvatskim školama.

Nisu u Babića manje zanimljivi gramatički nazivi za konjugaciju. Na tom se području susretao s ozbiljnim metodičkim teškoćama. O tome piše (str. 49–50): *Način za znati tumačiti verba ili riječi veoma je mučno tumačiti. Zato ni dva jednako ne tumače, nego niki na dva načina, a niki na tri, a drugi na četiri. I tako, na mnogo načina tumačeći, smetaju se dica zašto im se čini mučno. Čića toga mnogi ne nauče ništa. Sa svim tim ja boljim i naučnijim od mene ne kažem, nego onim samo koji počimaju učiti. Imaju znati dica da je pet tempora ili vrmena u riječi ili verba, to jest presens ili sadanje, što se u ovi čas iliti hip čini, kakono na priliku: ljubim sada – amo; praeterito imperfecto – prošasto nesvršeno, to jest stvar počela, a još nije svršila, kakonoti da te ko pita što sada činjaše, rečeš mu: ljublja – amabam; praeterito perfetto – prošasto svršeno, zlamenuje ili kaže stvar prošastu, kakonoti da te tko upita što si činio jučer, ili niki dan, ili lani, rečeš mu ljubio sam – amavi; praeterito plusquamperfecto – prošasto veće nego svršeno, kakono da te tko upita što si činio kad si malan bio, odgovoriš mu: bio sam ljubio, ili: bio sam učio, onda, ili: davno sam, davno ljubio, učio – amaveram, docueram etc.; futuro – došasto, da te tko upita što ćeš činiti danas, ili sutra, il do godišta dana, rečeš mu: ljubit ću, učit ću – amabo, docebo. I tako svakoga moda ili načina vrmena se razume. I tu se lijepo pokazuju dubletni nazivi, koje upravo takve, univerzalne latinske i partikularne hrvatske, Babić uvodi u hrvatsku nastavu latinskog jezika kakva se izvodila u visovačkom samostanu i drugdje.*

Kako god Babić pisanju svoje gramatike pristupa skromno, opet ga već samo to što je sebi postavio zadatak da sve pomno istumači konfron-

tativno s hrvatskim jezikom, obvezuje da usput rješava i neka pitanja hrvatske gramatike koja su tada bila još otvorena. Tako Kašić nije valjano riješio pitanje o broju hrvatskih padeža u jednini i u množini, i ta se nedorečenost vuče u tradiciji koju je zasnovao sve do Della Belle i Appendinija. Babić je, međutim, u svojoj latinskoj gramatici i tomu dao prinos vrijedan pozornosti. On o tome piše (str. 11) da hrvatski ima istih šest padeža kao i latinski, a uz to još dva, dakle u svemu osam. Pored ablativa u temeljnom značenju (u Babića *odnimajuć*): *a domino* – *od gospodina* još su i drugi padežni oblici s prijedlozima s kojima je u latinskom isti. Tako *cum domino* – *s gospodinom* i *in domino* – *u gospodinu*. Pored toga se u hrvatskom i genitiv izriče dvojako, pa prema latinskomu *templi* stoji dvoje: *crkve* i *od crkve*, čime se vjerno opisuje jedno strukturno svojstvo ondašnjega hrvatskog književnog jezika koje nije ušlo u naš suvremeni standard. Dalje veli Babić (str. 11) da se u svojoj gramatici neće više baviti sedmim i osmim hrvatskim padežom jer se u njoj opisuje latinski jezik, a te dodatne padeže znaju njegovi hrvatski učenici stavljati sami, pa ih ne treba posebno učiti tomu.

Mjestimice možemo osjetiti kako se odvijala Babićeva nastava, kako je svojim đacima hrvatski tumačio latinsku gramatiku. Lijep je primjer za to i ovaj (str. 12–13): *Kad ga imenujemo, rečemo: gospodin – dominus. Kad pitamo čije je, rečemo: gospodinovo – domini; kad mu što dajemo, rečemo: gospodinu – domino. Kad ga osvađamo, rečemo: gospodina – dominum. Kad ga zovemo, rečemo: o gospodine – o domine. Kad uzmemo što od njega, rečemo: od gospodina – a domino. Po ovi način ima se tumačiti svako ime i ovako se razumiti, premda u naš jezik može se reći porađajući: ovoga gospodina, osvađajući: ovoga gospodina. Čitajući to, kao da sjedimo u samostanskoj školi. I živo osjećamo kako se tu uz nastavni predmet, latinski, učio i hrvatski jezik, uredan i uređen kakav je prikladan za knjige. Razvijao se tako hrvatski književni jezik štokavske dijalekatske stilizacije i korak po korak pripremala i utemeljivala njegova standardizacija.*

Tek grafija, pisanje hrvatskoga teksta latinskim slovima, tada još nije bila nikako uređena. Babić tu kao da improvizira. I nije na razini koju je zacrtao Kašić. To pak što ga uopće i ne slijedi jasno pokazuje kako je ozbiljna standardizacija tada bila još daleko. To se počelo uređivati istom pod kraj 18. stoljeća. A konačno je uredio Ljudevit Gaj u svojem *Pravopisanju*. Čitajući Babića, pokazuje se vrlo razgovjetno što nam to znači.

Ovdje se nije moglo više nego samo nabaciti neka zapažanja. Ali se već od toga Toma Babić, franjevački školnik i latinski gramatičar, u kontekstu svojega vremena te svojega djela i djelovanja pokazao u neočekivano novom svjetlu. Pokazuje se kao znatan djelatnik u mukotrpnjoj povijesti izgradnje hrvatskoga književnog jezika, utemeljivanja hrvatske gra-

matičke tradicije i hrvatske jezične standardizacije. Time se postavlja važan i prioritetan istraživački zadatak. Trebat će iscrpno istražiti i prikazati njegovu gramatiku, osobito u tom svjetlu. Dok se to ne učini, ostajemo osjetljivo nepotpuni. Tek sada se naslutilo koliko upravo. Tko bi od prve bio mislio da pisac latinske gramatike može toliko značiti za hrvatski jezik?

TOMA BABIĆ: PISAC LATINSKE GRAMATIKE I HRVATSKI JEZIK

Sažetak

Toma Babić (oko 1680.–1750.) pripada među one hrvatske pisce koji, koliko god su važni i znatni, pa upravo i zaslužni, ipak se rijetko spominju i ostaju slabo poznati. Kad ga se spomenemo, pokazuje nam se vrijednim toga spomena po dvojemu. Po tome što je napisao i objavio latinsku gramatiku namijenjenu hrvatskim đacima (izašla je 1712. i u još jednom izdanju 1745.) i kao vrlo uspješan pisac vjerski poučnoga pučkog štiva na hrvatskom jeziku, kojega je djelo od 1726. do 1898. doživjelo čak sedam izdanja. Nema dvojbe da je takvo djelo i njegov širok i dugotrajan odjek vrlo važno za izgradnju hrvatskoga jezičnog izraza i stilističkog senzibiliteta u širokim narodnim slojevima. No latinska gramatika namijenjena školovanju redovničkog, a to će reći, kada se u ono doba radi o redodržavi Bosne srebrenice, svekolikog intelektualnoga podmlatka velikoga dijela hrvatskoga naroda, i to latinska gramatika prilagođena hrvatskomu kao pretpostavljenom materinskom jeziku učenikâ, također je znatan prinos tomu. Upravo u tom smislu iznesena su u tekstu neka zapažanja.

TOMO BABIĆ: THE AUTHOR OF THE LATIN GRAMMAR AND THE CROATIAN LANGUAGE

Summary

Tomo Babić (around 1680–1750) belongs among those Croatian authors who, no matter how important and deserving, are only seldom mentioned and remain almost obscure. When we do mention him, he appears worthy of mention on two accounts: for having written and issued a Latin grammar for Croatia students (first printed in 1712 and reprinted in 1745) and for being a very successful writer of instructive popular religious texts in Croatian whose work saw as many as seven editions between 1726 and 1898. His work has meet with a wide and long-lasting response, which is, no doubt, of great significance for the development of the Croatian linguistic expression and stylistic sensibility among the general population. However, of equally great importance in this respect is the Latin grammar intended for education of new generations of monks and nuns who in the Bosnian state of the time represented a larger part of the Croatia intellectual youth. Apart from this, Babić's grammar was adapted to the Croatian language as the assumed mother tongue of students. And this is what this paper is primarily concerned with.

Alojz Jembrih

Filološki pogled na jezik fra Tome Babića

Stručni članak
UDK 811.163.42 (001)
811.163.42 (092)

1.

Svojedobno je Ivan Kukuljević Sakcinski za oce franjevence zapisao: »Red sv. Franje male braće dao je narodu hrvatskomu mnogo ljudi znamenitih i mnogo marljivih radionica na književnom polju« (cit. Kocijanić, 1927: 215).

Danas kad se i mi prisjećamo franjevačkih »tihih pregalaca« jedinih učitelja, tješitelja i voda, kako bosanskog tako i hrvatskoga naroda u franjevačkim redodržavama¹ u najtežim trenutcima njihova opstanka u vrijeme turskih osvajanja, svoj znanstveni interes na ovome skupu posvećujemo fra Tomi Babiću (1680.–1750.). Činimo to s pravom, jer je on, uz Stipana Markovca Margitića (1650.–1714.), Lovru Šitovića Ljubuškog (1682.–1729.), Petra Kneževića (1701.–1768.), Filipa Grabovca (1697.–1747.) i Andriju Kačića Miošića (1704.–1760.) – svoje suvremenike – jedan od najuglednijih franjevačkih pisaca 18. stoljeća.

O njemu sažeto, u raspravi fra Franje Emanuela Hoška (1985: 39), uz ostalo, čitamo: »Toma Babić (Velim kod Skradina, 1680. – Šibenik, 31. VII. 1750.) je u franjevačkom samostanu na Visovcu stekao osnovnu i srednju školsku izobrazbu te 1701. stupio u novicijat franjevačke provincije Bosne Srebrene. Prema Šetki i Beriću 1702. je pošao u Budim i ondje studirao filozofiju i teologiju. No, u Budimu je mogao završiti sa-

---

¹ Papa Klement XII. (1730.–1740.) dozvolio je god. 1735. da se franjevačka redodržava Bosne Srebrene razdijeli na tri: *Dalmatinsku sv. Kaja* (pape mučenika, rodom iz Dalmacije...), *Bosansko-slavonsku* i *Ugarsku sv. Ivana Kapistrana*. Novi naziv dalmatinska franjevačka redodržava sv. Kaja potvrđen je Breveom od 24. kolovoza 1745. od pape Benedikta XIV. (1740.–1758.) i od tada pa sve do danas naziv je »Država Presvetoga Otkupitelja« (v. Kocijanić, 1927: 208). danas je to Franjevačka provincija Presvetoga Otkupitelja. Više o podjeli Bosne Srebrene v. Stj. Zlatović, 1888., D. Mandić, 1969., J. Jelić, 1912., E. Fermedžin, 1890., 1892., I. Stražemanac, 1993.

mo filozofiju,² a teologiju je studirao negdje izvan provincije, najvjerojatnije u Italiji. Tada, naime, ni u Budimu ni u kojem drugom samostanu Bosne Srebrene nije bilo škola s organiziranom teološkom nastavom. Postavši svećenikom, Babić djeluje kao pastoralni radnik u srednjoj Dalmaciji. Spominje se da je 1708. bio samostanski vikar u Visovcu. Budući da je 1712. tiskao svoju hrvatsku (latinsku, A. J.) gramatiku *Prima grammaticae institutio* (Venecija 1712.), treba zaključiti da je u prvim godinama svećeničke službe poučavao franjevačke kandidate u tzv. gramatičkoj školi. Nije isključeno da je upravo Babić bio nastavnik gramatičke škole koju je Bosna Srebrna 1708. osnovala na Visovcu.³ Na Visovcu je Babić boravio dulje vrijeme (1711., 1714., 1732., 1739.) upravljajući samostanom kao gvardijan. Istu dužnost imao je u Kninu (1719., 1726.). Dužnost župnika obavljao je u međuvremenu u Polaći u Ravnim Kotarima, u Skradinu i Dubravicama kod Skradina. Prema osobnom svjedočanstvu u uvodu *Cvita*, bio je kao župnik u Skradinu (1719. – 1723.) i generalni vikar skradinskog biskupa. Od 1723. do 1726. bio je u svojstvu definitora član upravnog vijeća Bosne Srebrene uz provincijala Augustina Tuzlaka († 1727.). Uz svoje redovite dužnosti Babić je na Visovcu podigao sjeverno krilo samostana, priredio dva izdanja svoje gramatike (1712., 1745.) i dva izdanja *Cvita razlika mirisa duhovnoga* (1726., 1736.).« U svojoj raspravi, fra Karlo Kosor također će o Babiću, uz ostalo, pisati: »Njegov požrtvovni rad i ljubav prema vjernicima potakli su građane Skradina da ga zatraže sebi za župnika. Tako je on 5. veljače 1719. bio imenovan skradinskim župnikom. U Skradinu ostaje do god. 1723, vršeći, uz župsku službu, i dužnost zamjenika dvaju skradinskih biskupa: Mikole Tomasea i Vinka Bragadina. Babić je stekao ugled i kod članova svoje provincije. God. 1723. bio je izabran za definitora (vijećnika) Bosne Srebrene. God. 1724. postavljen je za župnika u Dubravicama, u blizini Skradina i Visovca, vjerojatno po želji skradinskog biskupa. Tu ostaje do god. 1725. Slijedeće godine 1726. po drugi je put gvardijanom u Kninu, ali za kratko, jer se god. 1727. vraća u Dubravice kao dubravički župnik i dekan. Babićevo ime najuže je povezano s visovačkim samostanom. God. 1732. imenovan je po treći put visovačkim gvardijanom. Četvrti put je visovački gvardijan god. 1739. Kao čovjek vrlo poduzetan i aktivan, za trećeg je gvardijanstva (1732.–1734.) počeo zidati novo krilo samostana a za četvrtog ga dovršuje, kako svjedoči na njemu latinski natpis: *P. T. Babich A. F. exiit A. D. 1741*. Za gradnju je sam osobno pravio crijepove i ciglu. Za crkvu je nabavio mramorni oltar sv. Franje i dragocjeno misno ruho. Uredio je na otočiću vrtove, izvan oto-

² O sustavu školovanja u Budimu v. Sekulić, 1981: 69–106; isto izd. 1993: 105–143.

³ Vidi: Brkan, 1997: 209–227.

ćića posadio masline. Za gladnih godina brinuo se o prehrani pučanstva u susjednim selima.« (O Babićevu životu i radu v. Šetka, 1967. i Pezo, ovdje u zborniku).

Kao što je razvidno, Babićev se rad odvijao uglavnom u 18. stoljeću. A kad smo kod 18. stoljeća, onda valja imati na umu da se hrvatski jezik štokavske osnovice ikavskoga izgovora obnavlja i preobražava u suvremeni jezik upravo u tome stoljeću.⁴

Za naše razmatranje o Babićevu odnosu prema jeziku, čini mi se relevantan i ovaj diskurs. »Problem jezika je inače veoma zaokupljao franjevece i nije mali broj njih koji govore o tom problemu, najčešće u predgovorima svojih knjiga, kao npr. Margitić uočavajući razlike između pojedinih govora i težeći, manje-više spontano, ujednačavanju koje bi premostilo razlike i zadovoljilo sve čitaoce (...). Kako je djelovanje bosanskih franjevacu obuhvatilo za duže vrijeme Slavoniju i Dalmaciju, nije bez značaja da su se u okviru jedne franjevačke provincije okupili gotovo svi štokavski Hrvati, što će odigrati izvjesnu ulogu i u formiranju standardnog jezika kod Hrvata« (cit. Vince, 1978: 45, bilj. 70a). Kad je riječ o štokavskim Hrvatima, treba reći da se radi i o njihovu jeziku – štokavskoj ikavici kao književnoj stilizaciji hrvatskoga jezika. Stoga je i Ljudevit Jonke (1965: 259), uz ostalo, zapisao: »(...) ne smijemo smetnuti s uma da je on (ikavski, m. nap.) sve do kraja 18. stoljeća bio veoma živ, čak najprošireniji hrvatski književni izgovor. Sjetimo se samo slavonskih ikavskih pisaca Kanižlića, Reljkovića, Katančića, dalmatinskih Grabovca i Kačića, čiji je *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* (1756.) jedna od naših najizdavanijih knjiga, pa bosanskih Stjepana Margitića, Tome Babića,⁵ Lovra Šitovića iz Ljubuškoga (...). Stoga nije čudo što se zadarski književni krug *Zore dalmatinske* i Ante Kuzmanića protivio napuštajući ikavskoga književnog izraza i branio ikavštinu protiv iliraca sve do šezdesetih godina 19. stoljeća.«

Kao što se, s pravom, ističe, da se na Divkovićev rad nadovezuje Pavao Posilović, tako se Tomo Babić nadovezuje na rad Stipana Markovca Margitića, to više što i Babić kao i Margitić prije njega, uočava izgovorne razlike u komunikaciji na terenu franjevačke redodržave Bosne Srebrene.

⁴ Za pobliže poznavanje sinkronijske jezične slike u djelima bosanskih franjevačkih pisaca valja vidjeti: Gabrić-Bagarić, 1989., 2001; Kuna, 1967.; Marković, 1958.; Pavešić, 1968.; Vukomanović, 1971.

⁵ Fra Tomo Babić nije djelovao u Bosni već u srednjoj Dalmaciji. Svoja je djela za života objavio dok je Dalmacija bila u sastavu franjevačke provincije Bosne Srebrene. Većina ga povjesničara hrvatske književnosti drži bosanskim franjevačkim piscem.

Kad je pak riječ o jeziku fra Tome Babića u njegovom djelu *Cvit razlika mirisa duhovnoga* (1726., 1736. tiskano za njegova života), treba reći da je ono relevantno s dva gledišta proučavanja: s gledišta povijesti hrvatskoga književnog jezika i s gledišta povijesne dijalektologije.

No, zadržimo se ukratko na opisnoj karakteristici toga djela. Dosad najbolji poznavatelj Babićeva djela, fra Jeronim Šetka napisao je najcjelovitiju studiju o njegovu životu i radu (v. Šetka, 1967: 95–203), u kojoj, uz ostalo čitamo: »Š Babićevim *Cvitom* narod je dobio u ruke knjigu, koja mu je bila potrebna. Naš je svijet zavolio *Babušu*,⁶ što pokazuju i brojna izdanja »(četiri su tiskana u Veneciji: 1726., 1736., 1759., 1802; jedno u Dubrovniku 1829. i u Zadru dva izdanja: 1851. i 1898. m. nap.). »Rado ju je čitao, rado iz nje pjesme pjevao. *Cvit* je odgajao i oplemenjivao um i srce našega naroda. Kao što je Kačićev *Razgovor* podržavao u narodu ponos nad junačkim djelima pređa i budio narodnu svijest, tako je Babićev *Cvit razlika mirisa duhovnoga* čuvao u srcima puka vjeru otaca i poticao na bolji i kreposni život. *Cvit* je fra Tomin kroz mnogo godina našem neukom svijetu zamjenjivao škole i odgojitelje. *To bijaše* – veli Zlatović – *prava i jedino onda moguća pouka u narodu, kroz duga dva stoljeća*. *Cvit* je širio u našem narodu ugodan miris duhovni, napajao duše našega puka mirisom dobra i kreposna života. Ni u 20. stoljeću Babićev *Cvit* nije izgubio svoga mirisa: i danas ga s korišću i duhovnom ugodnošću čita svaki vjernik i svećenik; a pjesme iz *Cvita* čujemo i danas s usta našega naroda osobito u Dalmaciji« (Šetka, 1967: 201).

Kao što znamo, naziv »cvit« Babić nije prvi upotrijebio. Pavao Posilović je to učinio prije njega, a još prije Posilovića, naziv nalazimo u glagoljskim tekstovima (v. Jembrih, 2001: 87–102; usp. Šetka, 1967: 121).

Osim spomenutoga, valja reći da je Babićev *Cvit* svojim sadržajem, prije svega, zanimljiv i za katehetska proučavanja, što je i učinio fra Franjo Emanuel Hoško (1985: 39–43) posvetivši mu jednu raspravu u svojoj knjizi *Negdašnji hrvatski katekizmi*, pod naslovom: »*Babuša*« ili *katekizam Tome Babića u prozi i stihovima*.

»Babićeva knjiga zapravo je opširan kršćanski nauk«, piše Hoško, i nastavlja: »Sadržajem je bogatija od onovremenih katekizama. Napose je zanimljiva kao književna vrsta, jer je prvi dio pisan u prozi a drugi u stihovima.(...) Babić je svoje djelo priredio u želji zatamiti potrebe vjer-

⁶ U nekim radovima o Tomu Babiću grješkom se navodi da je izdanje iz 1851. tiskano u »Zagrebu« npr. Vince, 1971:566; Georgijević, 1969:295. Što se tiče naziva Babićeva *Cvita* »Babušom«, treba reći da to nije samo naziv za tu knjigu. Tim se nazivom služe u franjevačkom samostanu na Visovcu gdje jedan dio tog samostana također nosi naziv »Babuša« – sjeverno krilo samostana što ga je izgradio sam Tomo Babić 1741. – to je »prizemlje Babićeve zgrade, koju su stari fratri zvali *Babuša*« (usp. Jurišić, 1997:354, 361).

ničkog puka za cjelovitom vjerskom informacijom. Tvrdi da je o nauku kršćanskom, i općenito o vjerskim sadržajima, *malo pisano u naš jezik, što je naša sramota*. I to malo djela poneki kritičari obezvređuju, ali Babić ne haje za njihove prigovore pa mirno izjavljuje: 'A da znam više, više bih učinio na poštenje Gospodina Boga i na korist duhovnu našega naroda slavnoga i jezika Arvackoga'. Svoj *Cvit* je Babić namijenio za one *koji ne znadu latinski(h) knjiga ili libra ne razumu (...)*« (Hoško. 1985: 39–40; usp. Samac, ovdje u zborniku). Kao što i naslov Babićeva *Cvita* pokazuje, drugi dio sadrži *verši ili pisme od mnogih svetkovina iliti blagdana koje se mogu pivati u svako doba i na svakom mistu kako je komu drago za nasladnjenje duhovno virni(h) kršćana*, a napisao ih je ne za učene i mudre, nego za *dicu koja gube vrime zaludu, neka se zabavljaju u stvari(ma) duhovni(m) pivajući* (v. Šetka, 1967: 116–121, 133–162).

Babićev odnos prema jeziku

2.

Već je gore rečeno, da se franjevci u predgovorima svojih djela najčešće očituju o svojem odnosu prema jeziku kojim pišu, to potvrđuje i fra Tomo Babić u svojim predgovorima (svih izdanja *Cvita* i svoje latinske *Gramatike* 1712. i 1745.; v. Kosor, 1981; Katičić, 2002. i ovdje u zborniku).

Ne umanjujući Babićev iskaz, ipak se postavlja pitanje, je li on doista onako govorio kako je pisao? On doduše izričito navodi: »ja bo nisam dužan drugačije govoriti, nego kako se govori u momu očinstvu, ili patriji« (v. *Cvit...*, 1759: XII., *Bogoljubnomu štioću*). Odgovoriti na postavljeno pitanje, treba imati na umu činjenicu da se u jeziku bosanskih franjevac 17. i 18. stoljeća isprepliću obilježja narodnoga govora (užeg pišćeva zavičaja), obilježja govora mjesta u kojemu je službovao (župa, biskupija) te obilježja književnoga utjecaja franjevačkih pisaca ranijih razdoblja. Prije nego vidimo što je to Babić u predgovru *Cvita* i *Gramatike* napisao, pogledajmo što je prije njega u svojem djelu *Ispovid karstajanska* (1701., 1704.) o jezičnoj tematici pisao Stipan Margitić, jer uspoređujući tekst obojice, razvidno je njihovo slično razmišljanje, današnjim bismo terminom rekli, povezuje ih sociolingvistički pogled na komunikativni jezik kojega su bili korisnici oni i njihovi čitatelji, slušatelji (vjernici).

Margitić: »Ima jezika da jedan s drugim ima priliku, aliti pomišan, kano italijanski i latinski aliti diački. Ali jezik *bosanski* što zovu *ilirički* ni s jednim se ne slaže, niti se nijedan toliko razširio po razliki kraljevstva

kako svak zna; ali se izkvario na mnogo mista; kako u Bosni s jezikom turskim, okraj mora s italijanskim. I kada mi u Bosni govorimo mnoge turske riječi mećemo i miešamo: tako u Dalmaciji, u Dubrovniku, mnoge riječi meću italijanski« (cit. Pederin, 1971: 218). Margitić, da bi upozorio na leksičku raznolikost u živomu govoru, uz ostalo, također navodi: »(...) Tako u našoj Bosni i u našem jeziku svaki grad ima svoje riječi i izgovaranje osobito. I zato rećemo ono je Šokac, ono je Ercegovac, ono je Bodulo; i tako se poznajemo tko je odaklen. Arnauti aliti Arbanasi reku *teke*, Dubrovćani reku *para*, prahu; Ercegovci reku *ćua sam*, *bia sam*, *bolan*; Dalmatini reku *ća*, *zdravo*, *clovik*; Vlasi Arkaći reku: *mani čoeće*; Bošnjaci reku: *belhim*, *zaer*, a to je turski; Šokci reku: *kirvo kandava* i tako se jedni drugim šale. Još imena isprominjana: u Dalmaciji zovu *mlivo* muka, u Dubrovniku zidove zovu *miri*; u Ercegovini zovu oganj *živaljem*, i tako mnoge druge stvari«(cit. Pederin, 1971: 218).

Fra Toma Babić u predgovoru svoje *Gramatike* (1745: 3–4): »Ćića toga ja sam metnuo i upisao misto iz koga sam, neka se znade da se onde ovako govori«. Isto u izdanju (1712: 3): »Ćića toga ja nisam dužan govoriti nego onako kako se u momu očinstvu ili paizu⁷ govori. Zaradi toga sam na početku metnuo očinstvo iliti paiz, neka se znade da se onde onako govori. A ko onako ne govori, more u svoj jezik tumačiti.« I opet u istome predgovoru *Gramatike*: »(...) I tako, mili štioće, što nađeš da nije naprav metnuto ili upisano u tvoj jezik, ne misli kako bolje znađeš, umideš; zašto jezik illirički u mnogi kraljestvi služi, ma svako kraljestvo na svoj način različito govori, toliko različito da se jedva more u drugomu razumiti. U *Poloniji* na jedan način, *Harvati* na drugi način, *Kranjci* drugaće, *Bosanci* na drugi način, *Dubrovćani* drugaćije, *Dalmatini* drugaćije.«

U predgovoru drugomu izdanju *Gramatike* (1745: 3) Babić eksplicira slično kao i Margitić: »(...) jezik Illirički služi i raširio se po mnogi kraljevstvi i daržava; toliko nadaleko da se jedva mogu među se razumiti u govorenju, jer je razliko govorenje. *Bošnjaci* na jedan način govore, *Moskovi*⁸ na drugi, *Poljaci* na treći, *Bojemi*⁹ na svoj način, *Dubrovćani* na svoj, *Harvati*¹⁰ na svoj, *Dalmatini* na svoj način i druga mista i daržave toliko različito da se jedva među se razume. Ćića toga mnoge su riči i imena prominjene i privarnute, v. g. jedni govore: *kiša*, niki *godina*, a niki *dašć*; *brašno*, *mlivo*, *muka*; *sirćet*, *ocat*, *kvasina*; *hure*, *sati*, *vrimie*; *lib*, *kruh*; *lug*, *pepeo*; *vatra*, *oganj* i druga mnoga synonymima.«

⁷ Znači zemlja.

⁸ Rusi.

⁹ Česi.

¹⁰ Vjerojatno se misli na Hrvate kajkavce.

Kao što se iz navedenih Babićevih riječi maže razabrati, on je bosanski ili ilirički postavio u tzv. barokni slavizam pri čemu, u njegovu poimanju, ilirički jezik obuhvaća i druge slavenske jezike: ruski, poljski, češki, zatim dubrovački, kajkavski i čakavski (harvatski i dalmatinski), pri čemu, kao što je vidjeti, leksičke primjere uzima iz štokavskoga i čakavskoga govora. Osim toga, Babić će još zornije upozoriti na leksičku različitost hrvatskoga jezika na terenu. Drugim riječima, Babić uočava jezično miješanje i jezično posuđivanje¹¹ na širokom prostoru franjevačke provincije Bosnae Argentinae i šire: »(...) Zašto koji su blizu Nimaca ili Tudešeka uzimaju mnoge vokabule ili riči od onoga jezika, Bosanci od turskoga, Dalmatini od Latina. Cića toga mnoga su sinonima ili riči razlike, kakonoti na priliku *ure*, a niki *sati*, a drugi *vrime*. *Očinaši, brojanice, brašno, mlivo, muka, sirčet, ocat, kvasina, daž, godina, kiša, brod, plavca, lađa, barka, karta, knjiga, kruh, lib, vatra, oganj, lug, pepeo, stina, kamen, mlin, vodenica, bikaria, kasaplica, most, ćuprija*« (cit. Katičić, 2002: 31).

Slijedit ćemo dalje Babića u tekstu *Bogoljubnomu štiocu u Cvitu* (1759.) u kojemu proširuje svoj sociolingvistički (dijalektološki) pogled na hrvatski jezik pri čemu se dotiče i pravopisa tj. latiničke grafije.

»(...) Dragi brate štioče, nemoj zamiriti momu govorenju, zašto je u naš jezik mučno pisati latinski (mi) slovmi,¹² a paka u naš jezik na mnogo načina ljudi govore, u svakomu kraljestvu različito, da se jedva mogu među sobom razumiti. U Bosni na jedan način govore, u Poloniji na drugi, u Moskoviji na treći, Harvati na četvrti, Dubrovčani na peti. Dalmatini drugačije, svaki vilaet na svoj način. Zašto koji su blizu Turaka, mnoge riči iliti termine, uzimaju od turskoga jezika. Koji su kod Nimaca, ili Tudešaka, od njihova. Koji su kod Latina, od latinskoga i cića toga su mnoge riči različite. Na priliku, niki zovu *ure*, niki *sati*, a niki *vrime; brašno, mlivo, muka; sirčet, ocat, kvasina; dažd, godina, kiša; brod, plavčica, barka, lađa; kruh, lib; vatra, oganj; lug, pepeo; stina, kamen; most, ćuprija* i druga mnoga.

(...) Drugačije riči izgovaraju na priliku Bošnjaci: *poslao sam, došao sam, rekao sam*. Ja ne zabranjujem reči Dalmatinom školjarom oko mora: *poslao sam, došao sam, učinio sam* i tako svaku rič, gdi Bošnjak reče *što* ili *šta*, ne branim školjarom reći *ča*. I tako more svaki na svoj način štiti, kako mu drago« (*Cvit*, 1759: XII). Ovdje nam se nameće usporedba teksta što ga je u *Ritualu rimskom* (1640.) *Blagomu i milomu štiocu* upu-

¹¹ v. Filipović, 1986: 25–32.

¹² Slično je Ivan Bandulavić u svojem djelu *Pištole i evanđelja* (1626.), obraćajući se »Štociu razboritomu«, pisao: »(...) I budući, ne samo trudni, da vele mučno latinskimi slovmi naše domaće slovinske riči uprav pisati i jedro izgovarati (...)«

tio isusovac Bartol Kašić (1575.–1650.) s prethodnim Babićevim, te se može konstatirati da je Babić koristio i Kašićev *Ritual*.¹³

Bartol Kašić, uz ostalo, piše: »(...) Jur dakle, ako ja bosanski upišem ove riči: *poslao sam, učio sam, rekao sam*, ili take ine, ne branim zato Dalmatinu našem, da on ne obrati na svoj način ove iste riči inake, ter reče: *poslal sam, učil sam, rekal sam* ni manje Dubrovčaninu, da ne reče: *poslo sam, reko sam*, ali gdi ja upišem *što* ili *šta* ne branim Dalmatinu da reče *ča*, ter tako u inih ričih, koje ne budu upisane načinom svoga grada ili mista, svak na svoj način navernuvsli slovo kojegodir po svoj običaj. Tako ne imamo koriti jedni družih, veleći da zanose.«

Yur dakle , akò yà Bosànski upijscem ova rijci (Poslao sam , učio sam , rekao sam , illi takkæ innæ) ne brànim zà to Dalmatinu našcemu , dà on neobrati nà sfoj nacin ova istæ rijci , i inakæ , ter recè : Poslal sam , učil sam , rekalsam ,) ni magne Dubrovčaninu , dà ne recè (Poslòsam , rekosam , (Alli gdi yà upijscem (što , illi šta) ne brànim Dalmatinu , dà on recè (Čà) ter takò ù innih rijcìh , koyæ nebuddu upijsanæ nacinom sfoga grada , illi mista , sfak nà sfoj nacin navernuvsli slovo kojegodir pò sfojov obicàyi : takò nè imamo koritti yedni družih , velècchi , dà zanose .

Bartol Kašić, *Ritual rimski*, 1640.

Fra Tomo Babić, u gore spomenutom tekstu, nastavlja: »Ja bo nisam dužan drugačije govoriti, nego kako se govori u momu očinstvu ili patriji (a čini mi se, da svak more razumiti), i ciča toga metnuo sam misto iz koga sam i gdi sam ove knjižice upisao i sastavio, to jest u Skradinu, kada sam bio parok ili pjovan i vikar prisvitloga i pripoštovanoga biskupa skradinskoga gospodina Nikole Tomasea vlastelina bračkoga, koji sada srično i čestito duhovnim načinom vlada i upravlja rečenim gradom Skradinom« (*Cvit*, 1759: XII).

¹³ Kašićev *Ritual Rimski* (1640.) dostupan je u pretisku u izdanju Kršćanske sadašnjosti, Zagreb i Zavoda za hrvatski jezik, Zagreb, 1992. O Kašiću više v. Horvat, 1999.

Trechje. Drugačije riiji izgovaraju, na priiliku, Boscgniaczj, Poslao-
sam, došcaosam, ućiniošam, rekaosam. Ja nezabragnujem rechi Dal-
matinom sckogliarom oko mora. Poslalsam, došfallsam, ućinišsam, i ta-
ko svaku riij, gdi Boscgniak reče *Što*, illi *Šta*, nebranim Sckoglia-
rom rechi *ča*. I tako more svaki na svoii naćin sćtiti, kako komu
Drago : jabo nisam duxan drugačije govoriti, nego kakofe govori u mo-
mu oććinstvu, *illi* Parrij, (a Cinimise, da svak more razumiti) i ci-
chja toga mćtnuošam misto iz kogasam, i gđisam ove Kgnixicze upii-
sao, i sastavio, to jest, u Scradinu, kadasam bio Parrok, *illi* Piovani,
i Vikar Prifvitloga, i Priposćtovanoga Biskupa Scradinskoga Gospodi-
na NILOLE TOMASSEA Vlastelina Braćkoga: Koji sada strichno, i
ćestiro, Duhovnim naćinom ulada, i uppravljja, rećenim Gradom
Scradinom.

Cvit razlika mirisa duhovnoga Tome Babića (1759.)

Iz navedenih Babićevih očitovanja može se zaključiti da je njemu itekako bilo stalo do razumljivosti njegova *Cvita* na što širem prostoru njegove uporabe, tj. da bude ta knjiga maksimalno jezično demokratska u okviru književnoga zajedničkog koinē. Stoga jezična norma u *Cvitu* nije čvrsta, ona podliježe kompromisu to više što Babić ne brani čitatelju i drugačijih oblika riječi. No, on ipak izjavljuje da njegov zavičajni govor »svak more razumiti«, jer to je ikavsko-štokavski govor. Budući da je Babić naveo i »misto gdi (je) knjižice upisao i sastavio, to jest u Skradinu«, valja uzeti u obzir, uz govor njegova zavičaja, i skradinski govorni tip. Kad je riječ o hrvatskomu jeziku 2. polovice 18. stoljeća, držim da nije suvišno navesti konstataciju Dalibora Brozovića koja odgovara činjenici: »U Hrvata nalazimo u drugoj polovici XVIII stoljeća dva pismena jezika, oba u procesu standardizacije: kajkavski na sjeverozapadu, na području kajkavskoga narječja, i novoštokavski (s ikavskom i ijekavskom zonom u prepletanju) u svim ostalim krajevima, koji su u dijalekatskom pogledu bili štokavski (novoštokavski ili nenovoštokavski) ili čakavski. Kajkavski se jezik mogao lako nastavljati na vlastitu tradiciju od XVI stoljeća, novoštokavski se formirao u sredini XVIII stoljeća i nije se mogao izravno oslanjati na pismene tradicije svojega područja, koje su bile – od konca XV stoljeća čakavske i štokavske (ali dobrim dijelom nenovoštokavske)« (Brozović, 1973: 28–29; usp. još Brozović, 1975: 80–85).

Glede jezika u djelu Tome Babića, treba imati još jednu činjenicu na umu. Naime fra Tomo Babić se je »pri sastavljanju svoga glavnoga djela *Cvita* služio djelima franjevačkih pisaca Divkovića, Bandulavića, Posilovića, Ančića, Margitića i Šitovića« (Kosor, 1981: 54). Ili kako reče fra Jeronim Šetka, da fra Tomo Babić »pretražuje naše stare pisce glagoljske, bosanske, dalmatinske, dubrovačke, a onda latinske i talijanske književnosti (...). Tako on pruža našem narodu vrlo zgodan priručnik –

književno djelo, koje Prohaska s pravom zove *enciklopedijski repetitorij najpopularnijih ulomaka duhovne literature*» (Šetka, 1967: 163). Sve nam to daje pravo konstatirati, da je fra Tomo Babić svoj jezično-knjižni uzor imao u djelima spomenutih pisaca, pri čemu je ipak preferirao svoj zavičajni štokavsko-ikavski govor, a to je potvrda činjenici da su franjevački pisci, pišući knjige, utjecali jedni na druge i tako doprinosili jezičnoj standardizaciji. (v. Gabrić-Bagarić, ovdje u zborniku; usp. još Mamić, 1997: 337–342; Kuna, 1971., 1975.).

Babićev odnos prema tiskarskim grješcima u Cvitu

3.

Tekst *Bogoljubnomu štioču* fra Tomo Babić završava riječima: »I tako kako sam rekao na početku dragi brate, ako što tebi ne bude ugodno, namisti na tvoj način, kako bolje znadeš i umudeš s tvojim razumom i pametju. Na mnogo mesta znam da će biti pomankanja i *errora* od štampe, nemoj se ni tomu čuditi. Zašto štampatur ne razumi jezika našega, a ja ne mogu sve onde biti ni gledati. Drugo puno puta ima pomanjkanja od štampe i u Misalih i u Breviarih, koji se s velikom pomljom štampaju, kamo li neće u drugih knjigah ili libri? i tako oprosti i da si zdravo« (*Cvit*, 1759: XII).

Time je Babić zapravo želio reći kako ni jedno ljudsko djelo u životu nije savršeno pa ni njegovo to nije. Kad je riječ o Misalu i Brevijaru što ih Babić spominje, to su mogli biti samo glagoljski, koje je u Rimu (u 17. st.) pripremao i dao tiskati po nalogu Kongregacije de Propaganda Fide, Rafael Levaković. Bilo je to razdoblje tzv. ukrajiniziranja hrvatskih glagoljskih liturgijskih knjiga (v. Jembrih, 2002.).

U drugome izdanju svojega *Cvita* (1736.) na str. 378 fra Tomo Babić bio je opširniji u opravdavanju tiskarskih nedostataka u knjizi. U suvremenoj transkripciji taj tekst glasi:

Opogovor knjižara

Dragi brate štioče, znam da je štampa veoma arđava i da ima mnogo pomanjkanja i *errora*; od štampe i slova privarnuti(h) i na krivo metnuti(h). Meni je žal'je neg nikomu drugomu; ali brate, oprosti jer štampatur jezika našega ne razumi, a štampava i obnoć do ponoći; a kako je u zimi i mrazu ter dobro štampa ne prima, aliti ne fata, i zato ima arđave štampe; ali gdi nađeš da manka, a ti namisti i reci naprav, kako bolje znadeš i umideš etc.«

Glede rimokatoličke pravovjernosti njegova *Cvita*, Babić će reći: »Drugo ako bi što našao u ovi knjižica da se protivi pravomu istumačenju i naredbi svete Matere Crkve Katoličanske i Apostolske, ono ja sve odmećem, odbacujem i pomaržujem i njezinu pravomu sudu i naredbi podlažem knjige i mene istoga vazda. etc. I da si zdravo dragi brate, i prijatelju, i moli za me. etc. (...).«

Kao što se razabire, Babić čitatelju objašnjava zbog kojih je objektivnih razloga otisak slova na mjestima »ardav«. Prije svega to se dogodilo u procesu tiskanja u noćnim satima »obnoć do ponoći«. Budući da se tiskalo u zimskim hladnim danima, tiskarska se boja slabije primala na papiru.

Još se je jednoga problema fra Tomo Babić dotaknuo. Naime, kad govori o različitom govoru (v. gore), on moli štioća da mu ne zamjeri za govor kojim se služi, jer je »naš jezik mučno pisati latinskim slovima« s kojima je mnogima i prije njega i poslije njega bilo teško naći adekvatni izgovor za slova u hrvatskim riječima, posebice palatalnih konsonanata, odnosno nepčanih i tjesnačnih glasova. Rješavali su to često svaki na svoj način, pa bi se moglo reći, koliko ima pisaca toliko postoji i grafija (usp. Maretić, 1889.). Međutim, glede grafijske nedosljednosti u tekstovima pojedinih pisca, koji su rabili latinicu, bilo bi nekorektno pripisivati krivicu dotičnom autoru djela. Uostalom, u to nas je uvjerio i fra Tomo Babić. Dio krivice valja ipak pripisati slovoslagaru koji je često, neimavši dovoljno potrebnih slovnih znakova, sam izmišljao nove kombinacije ili je u slaganju slova griješio, jer nije razumio jezik knjige čiji je tekst slagao. To je posebice znao uočiti još 1586. Antun Vravec kad je u svojoj *Postilli*, također ispričavajući se čitatelju, pisao: »(...) Ako literu više ali manje, ali literu za literu, ili reč i literu prepoloženu v knjigah oveh najdeš, ne čudi se, ne z mojum nemarlivostjum, nego ki su štampali našega jezika neznajući, ar Nemci su bili, ako je pomenkanje kakovo, po njih jest včinjeno« (Vravec, *Postilla*, 1586: VIII). A Stipe Margitić u predgovoru svjega djela *Fale ot sveti ...* (1708.) slično piše: »Gdi naiđeš da se štampa pomankala, da dobro ne stoi, i slova mankaju i prominjena, perom namisti; i skužaj i ispituj štamapadure, spomeni se, da ne umiu govoriti, ni razumiu bosanski« (cit. Pederin, 1971: 219).

Kao što je poznato, problem latiničke grafije nije zadavao glavobolje samo fra Tomi Babiću, već i mnogima prije njega i poslije njega, kako na štokavskom tako i kajkavskom govornom prostoru,¹⁴ sve do posljednje Gajeve reforme (1830.), kojoj je prethodio Pavao Vitezović (1684., 1696., 1701.).¹⁵ Prisjetimo se samo Filipa Lastrića koji je u svojem djelu

¹⁴ v. Jembrih, 1997: 187–213.

¹⁵ v. Moguš, 1974: 73–79; 1995: 92–96.

Testimonium bilabium ... (1755.) pisao mali traktat »Od slovosložja (orthogaphiae) iliričkoga slovma latinskim«, govoreći: »U dvi su varste razdijeljeni pisci, koji metaše na štampu dila latinskim slovma u jezik naški. Parvi, u slovosložju slide izgovaranje talijansko, za izreći riči naše, a drugi slide mađarsko« (Lastrić, 1755: XII; v. i Zirdum, 1981: 97–98).

Grafija u Babićevu Cvitu

4.

Budući da u prilogu ovoga rada predočujemo dijelove teksta iz Babićeva *Cvita* (1736., 1759.) i *Gramatike* (1745.), nije suvišno imati pred očima tablicu grafije koja se u njima pojavljuje. Primjeri grafije suponiraju položaje grafema u početnoj, srednjoj i krajnjoj poziciji. Za tu su prigodu korišteni primjerci Babićeva *Cvita* iz Sveučilišne i nacionalne knjižnice u Zagrebu, sign. R II C-8-35; R II C 8-36. U istoj se Knjižnici nalaze još izdanja *Cvita* iz 1726. (oštećeno), sign. R II C-8-82; izdanje iz 1802., sign. R II C-8-27; izdanje iz 1829., sign. R II C-4-26, *Gramatika* (1745.) iz privatne zbirke Mladena Kezele kojemu se i ovom prigodom zahvaljujem što mi je dao to izdanje na uvid.

Grafija u Gramatici (1745.) i Cvitu (1736.)

Fonem	Grafem
a	a
b	b
c	ç, ç, cz: ptiça, Diviçe, stivezu, czvit, czio, çvitku liçe, oçu, pripovidaoci, xupnici
č	ç, ç, c: učinit, çovik, nauçio, riçi, cetvartak, učiti iztumacegnie, çinim, çarfii, pçella
ć	ch, chi, chj: neimaduchi, plachju, imache, rechi, buduch, Babichju
d	d
đ	gg, gj, gi: megju, dogagaju, vogia, igge, argiave, nagge
e	e, ae: kafniae, ranniae, ovae, fvae
f	f
g	g, gh: mnoghe, drughi, druga, knjighe, slughe, tughe

Fonem	Grafem
h	h
i	y, j, i: grih, biti, Boſcgniaczj, myr, by, ſynka
j	j, i, y: koji, jere, jamu, ſvoih, yoſc, mayko, vapay, tvoye
k	k, ch: Grammatiche
l	l
lj	gli, glj: kraglja, gljudi, boglie, gliudi, gljubavju
m	m
n	n
nj	gni, gnj: utiſcegnju, kgnigah, gnezinu, kgnixicze
o	o
p	p
r	r
ŗ	ar: zagarliti, darxani, martni, karſtjanski
s	s, ſ, f: pasegnje, niſmo, ſveti, iſti, doſegnuti, boſanske, go/podinu
ſ	s, ſc, sc: ſtareſcine, zaſcto, ſcto, viſce, muſke
t	t, th: Katharine, putuj, iſtoga
u	u
v	v
z	z
ž	x: duxnoft, boxje, blaxen, kaxe
q	kv: Czarqua

Udvajanje glasova (geminate)

aa	a: daan, daan, jedaan, naas
bb	b: febbe, tebbe, tobbom
çç	č: ſteççe
dd	d: vodda, medda, viddij
ee	e: peeti
ii	i: viik, uriih, ſliipacz, piisano
ll	l: molli, prillika, malla, prolilitje, xelli, illiti
mm	m: imme, immadem
nn	n: menne, ranno, onne, onnij, punn
oo	o: Boog
pp	p: lippi, lippſce, oppet
ff	s: yeſſi, nebbeſſi, zabſſati, u Miſſalih
tt	t: immatti, datti, matti, pritti, bitti, zlatta, litto
uu	u: puut, ſuudu

Babićev Cvit (1726.) rado čitan u Vrbniku na Krku

5.

Kao što je u povijesti knjige poznato, rukopisni zapisi na marginama ili kojoj praznoj stranici tiskane knjige (ili inkunabule), ili rukopisnoga kodeksa, dragocjeni su podaci u kojima se može očitati sudbina distribucije knjige, vremena u kojem je tiskana, o njezinu vlasniku; mogu se saznati sadržaji raznih recepata (jer i njih su vlasnici knjige na praznu stranicu zapisivali) i niz drugih vijesti iz privatnoga života dotične obitelji u čijem se vlasništvu knjiga nalazila, npr. o porodu djeteta i njegovu krštenju itd.

Takve zapise nalazimo na stranici iza prednjih korica prvoga izdanja *Babićeva Cvita* (1726.) pohranjena u SNK u Zagrebu čiji preslik prilažemo ovdje u prilogu. Zbog zanimljivosti njihova sadržaja, evo ih u prijepisu raspoređenih po redoslijedu počev odozgora.

1. *Ex libro (precrano) joannes Parcich 1779.*
2. *Ex libris Joannis Baptistae Parcich
De Castro Verbenici
manu propria*
3. *Nunc et semper et in saecula saeculorum. amen-
Gvard- bene*
4. *Ex libris (precrano) joannis Baptistae Parcich
Verbevicensis olim*
5. *Domine Parcich e vero Posesore di codesto
libro*
6. *Qui mihi furabit hunc librum non videbit Iesum
Christum, sed imo ibit in infernum, et peribit
in eternum.*
7. *Chi mi zame ovve chnige, Pojale ga morske
ribbe, morska skugla gnemu kuchia, a terpini
nek bu pichia, kako pisah neka bude! Za zla-
menje tadbi hude, nek se znaju drugi cuvati scto
chie rechi kgnigi ukrast.*
8. *Ovo je kniga mene popa Petra Tomassichia
od Draghe Baschianske, koju knigu kupih
od Jivana Parcichia od Vrbnika (dello?)
Jielichia za koju mu dah – g 15: dobre
munite koju knigu kupih pod (...).*

/grafija 7. i 8. zapisa: c = č, ch = ć,k
gn = nj, sc = š, ss = š/

1. ex libro ~~apost. joannis~~
2. 3 ex libris joannis Baptistae Loricii
De Civitate Verbeniensis
S. Mariae Brojima
3. Nun, et semper, et in secula. amen
Loricii, amen
4. ex libris ~~apost.~~ joannis Baptistae Loricii
Verbeniensis et aliorum
5. Quae Loricii e. v. Rososove di Loretto
Libri.
6. Qui mihi fuerint hunc librum non videbit Jesum
Christum, sed imo ibit in infernum et perbit
in aeternum
7. Cika mi: zara ovve Chirgo? Bojalica: n. oisik
abbe moribla shugla gueme hucinat a fexpica
nekta jukia? kako ugal nekta bude! za glom
menjersotat huda: nek se quija dups. ciodat sfo
dho veu: kuzigi utrojt.
8. vujc Miga Mene Raja Petro Fontalichia
od Dughe Baschianske, Raja. Muziga Ruzik
od Sivana Baschichia od verbnika Dobb
Siclichia za Raja me daj. Is: Dab
muvica Raja Ruzig Ruzik god. vjers

Kao što se na presliku zapisa može uočiti, oni potječu od različitih ruku, od kojih su 1.–6. pisani na latinskom i nije ih teško razumjeti jer svi oni govore o vlasniku knjige Ivanu Krstitelju Parčiću iz Vrbnika na Krku. Šesti zapis na latinskom u prijevodu na hrvatski glasi: *Tko mi ukrade ovu knjigu neće vidjeti Isusa Krista, nego će ići u pakao i poginuti će zavjeke.*

Svakako, najduhovitiji je sedmi zapis. Osmi zapis govori da je knjigu od Parčića kupio svećenik, župnik u Baškoj Dragi Petar Tomašić za 15 guldena.

Spomenute zabilješke samo potvrđuju ono što je Ante Kuzmanić (1707.–1879.) godine 1850. u *Glasniku dalmatinskom*, br. 45, pisao zastupajući svoje gledište da se *ikavica* uzme kao zajednički jezik Hrvata, pa je i za potvrdu naveo kako se Babićev *Cvit*, koji je pisan ikavskom štokavštinom, naširoko čita – »rado i vanka Dalmacije se štije na ovom pravom našem hervatskom jeziku (...). »Drugim riječima, Kuzmanić je htio tom činjenicom istaknuti, u prilog ikavici, da *Babušu* čitaju Senjani, Rječani, Istrani, Goričani (v. Vince, 1971: 558, 564.). Kao što vidimo, to potvrđuju, dijelom, i predočene zabilješke na primjerku Babićeva *Cvita* (1726.) o kojem je ovdje riječ.

Kad god i koliko god bismo govorili i pisali o fra Tomi Babiću, uvijek bismo, o njegovim zaslugama i značenju, mogli zaključno reći riječima fra Jeronima Šetke. »Tko je pomnjivo čitao razlaganje o životu i radu fra Tome Babića, mogao se uvjeriti da su Babićeve zasluge velike. (...) Kao čovjek, koji je potekao iz najnižih slojeva puka, približio se je svome narodu i htio je da mu pomogne. Njegova *revnost* i *aktivnost* nema granica. (...) U vrijeme, kad se u samostanskim školama moralo učiti iz knjiga koje su pisane tuđim jezicima, fra Toma prvi pomišlja na to da olakša nauk glavnoga predmeta učiteljima i učenicima, pa piše na hrvatskom jeziku *latinsku gramatiku* »za dicu bosansku«. (...) Poznavajući raspoloženje svojih čitalaca, koji vole pjesme, fra Toma kršćanski nauk tumači ne samo u prozi nego i u pjesmama, koje »za veću lakost štioća« i posebno prešampava. U svojoj knjizi on progovara narodu lijepim, čistim jezikom, štokavskom ikavštinom, jezikom, kojim sam narod govori. Tumačeći kršćanski nauk, on pjeva svome narodu na onaj način, onim stihom, kojim narod pjeva svoje junačke i druge pjesme. Fra Toma prvi u *obilnijoj mjeri uvodi junački deseterac u umjetnu poeziju*, te tako utire put Grabovcu i Kačiću« (Šetka, 1967: 200–201; v. još Šetka, 1970: 187–266).

○ fra Tomi Babiću u povijestima hrvatske književnosti

6.

Ovim osvrtom na zastupljenost fra Tome Babića u povijestima hrvatske književnosti nikako ne želimo izricati presudu autorima i njihovim povijestima, već prikazati što je i kako je pisano o Tomi Babiću u pojedinim razdobljima pojavljivanja tih povijesti. Sigurno da će čitatelj sam moći donijeti sud, ukoliko pozna društveno-političku situaciju dotičnih razdoblja u kojima su povijesti hrvatske književnosti pisane. Također će uočiti da je zastupljenost fra Tome Babića u tim povijestima različita. Ovdje nisu uzete u obzir sve dosad objavljene povijesti hrvatske književnosti već, po izboru, najrelevantnije: Šurminova (1898.), Prohaskina (1911.), Vodnikova (1913.), Ježićeva (1944.), Kombolova (1961.) i Georgijevićeva (1969.).

Đuro Šurmin (1867.–1937.) u svojoj *Povijesti književnosti hrvatske i srpske*, Zagreb, 1898., kad govori o književnom radu u Bosni (str. 112–121), o Tomi Babiću čitamo: »Franjevac iz Velima, koji je bio dugo župnik u Skradinu, Tomo Babić, ostavio nam je *Cvit razlika mirisa duhovnoga* (Izdano prvi put u Mlecima 1726.), u kojem ima proze i pjesama. Poslije je tomu djelu dodana *Istina među crkvom istočnom i zapadnom* od Stjepana Badrića, a Grgo (Grgur Zečević /Ilijić je ispravno, nap. m./), franjevac i bosanski biskup, rodom iz Vareša, nadoda *Četiri govorenja ćudoredna*. To je sve onda popunjeno djelom *Muka gospodina našega Isukrsta i Plač matere njegove* od Petra Kneževića iz Knina, te dodatkom *Josip pravedni* od popa Petra Vuletića iz Kaštela završuje se dubrovačko izdanje djela Babićeva od god. 1829« (str. 121). Primjerak toga izdanja pohranjen je u SNK u Zagrebu, sign. R II C–4–26.

Dragutin Prohaska (1881.–1964.) čija knjiga ima posebno mjesto, jer se bavi isključivo bosansko-hercegovačkom književnošću od najranijih vremena do 1835., a pisana na njemačkom jeziku: *Das Kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und Herzegovina...*, Zagreb, 1911., Tomi Babiću posvećuje najviše prostora (str. 132–135). Autorove prosudbe o fra Tomi Babiću još su i danas relevantne i bit će ubuduće. Opširan prikaz Prohaskine knjige (v. Kuna, 1978: 9–25). Usput valja reći, da je Prohaska, kao profesor Kraljevske trgovačke akademije u Zagrebu, sastavio *Hrvatsku čitanku za 3. i 4. razred Trgovačke akademije. Pregled hrvatske i srpske književnosti i Ogledi*, Zagreb, 1918. (Bila je to knjiga za strukovnu školu, koja po sadržaju i opsegu informacija iz hrvatske književnosti nadvisuje sve takve školske učbenike danas /2002./ u Hrvatskoj!). Kad je riječ o piscima u Bosni, koji pišu latinicom, onda o fra Tomi Babiću Pro-

haska piše sljedeće: »Tomo Babić, rodом iz Velima, nedaleko Skradina, Dalmatinac, jedini se od svih tih pisaca još i danas u narodu u Dalmaciji i Bosni čita. Njegov *Cvit razlika mirisa duhovnoga* (Mleci 1726.), inače nazvan po imenu piščevu »Babuša«, nije izvorno djelo Babićevo, već su to sabrane najpoznatije molitve i crkvene pjesme starijih pisaca dubrovačkih, dalmatinskih i bosanskih, a ima u njoj i rasprava Badrićeva« (str. 70). Držim da ipak treba reći, da Babićev *Cvit* nije u prvome redu djelo sabranih molitava, kako Prohaska navodi.

Branko (Drechsler) Vodnik (1879.–1926.), u *Povijesti hrvatske književnosti, knj. I. Od humanizma do kraja XVIII. stoljeća*, Zagreb, 1913., pišući o *Bosanskoj književnosti u XVIII. stoljeću*, o Tomi Babiću će zapisati: »Uz Markovca-Margitića bio je u Bosni u ovo doba najčitaniji pisac fra Tomo Babić, rodом iz Velima, nedaleko Skradina, dakle rođeni Dalmatinac. On je uz jednu latinsku gramatiku (*Prima grammaticae institutio*, Mleci, 1712.) izdao *Cvit razlika mirisa duhovnoga* (Mleci, 1726.), oveći zbornik nabožnoga štiva u prozi i u stihovima. Ova je knjiga, štampana latinicom, doživjela više izdanja, te su je svojim prilozima nadopunjavali različiti bosanski pisci Franjevci, a u narodu u Bosni prozvana je po imenu prvoga autora *Babušom*« (str. 340).

Slavko Ježić (1895.–1969.) u svojoj monumentalnoj knjizi: *Hrvatska književnost od početka do danas 1100–1941*, Zagreb, 1944., kad govori o *Dizanju vjerskog osjećaja i narodne svijesti među Hrvatima pod tuđim gospodstvom*, iako kratko, fra Tomi Babiću posvećuje sljedeće rečenice. »I latinicom štampani zbornik nabožnoga štiva u prozi i stihovima, *Cvit razlika mirisa duhovnoga* (Mleci, 1726.) fra Tome Babića (1680–1750.), rodом iz Dalmacije, blizu Skradina, doživio je više izdanja (*Babuša*). Babić je pisao *na korist duhovnoga našega naroda Slavnoga i jezika Arvackoga*. Razdielio je svoj *Cvit* u dva diela: prvi dio, *prostopisje* (t.j. proza), sadržava prozu o vjerskoj pouci, a drugi dio, *složnospisje ili pisme*, sadržaje pjesme duhovnoga sadržaja, ali u okretnom osmercu ili narodnom desetercu s rimom:

Pivaj, družo, da te gora čuje, /Gora, družo, i tko njom putuje, / Neka čuje pisme glasovite, /I od svita stvari varovite, / Koje tužna varaju čovika, / kojino je od magle prilika (...). Babić je utjecao i na književni rad dalmatinskog franjevca Filipa Grabovca« (str. 167; a u novom, drugom izdanju (1993.) Ježićeve iste knjige, u *jezičnom pogledu promijenjene*, jer izdavač je Ježićev korijenski pravopis prenio u današnji hrvatski pravopis, citirani tekst nalazi se na str. 163).

U *Povijesti hrvatske književnosti do narodnoga preporoda*, Zagreb, 1961., Mihovil Kombol (1883.–1955.), u poglavlju *Književnost bez obnavljanja*, o Tomi Babiću bilježi: »U Bosni, koja je još ostala pod Turcima,

nije pogotovo bilo druge pismenosti osim vjersko-poučne i nabožne, pisane od franjevaca kao i u sadamnaestom stoljeću, samo s tom razlikom, da je mjesto ćirilice prevladavala latinica; (...). Jedna od najčitanijih pučkih nabožnih knjiga osamnaestoga stoljeća bio je *Cvit razlika mirisa duhovnoga* (Mleci, 1726.) fra Tome Babića iz Velima kraj Skradina, sastavljena također »na korist duhovnu našega naroda slavnoga i jezika rvackoga« i pretiskavana poslije nekoliko mletačkih izdanja još 1829. u Dubrovniku, a 1851. i 1898. u Zadru; kasnije je izdanjima taj omiljeni zbornik religioznog štiva uvećan prozom i stihovima (djelomično deseteračkim) i drugih bosanskih i dalmatinskih franjevaca« (str. 347).

Krešimir Georgijević (1907.–1975.) u knjizi: *Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, Zagreb, 1969., prikazuje *Književni rad u Bosni* (str. 292–303), te u tom kontekstu vidno mjesto zauzima i Tomo Babić (str. 294–297). Autor, uz Prohasku (1911.), o Babiću piše najopširnije. »Iako Tomo Babić nije rodом iz Bosne, on ipak ide u red bosanskih pisaca, jer je kao franjevac bio vezan za franjevačku redodržavu Bosne Argentine (Bosnae Argentinae, m. nap.). Njegova enciklopedijska knjiga *Cvit razgovora* (čit. *razlika*, m. nap.) popularna *Babuša*, bila je poslije Kačićeva *Razgovora* najčitanija knjiga u XVIII stoljeću. Tomo Babić rođen je oko 1680. u Velimu, nedaleko od Skradina, koji je tada potpadao pod Mletke; ali Babić ipak o njemu ponosno kaže: *Ovo misto lipo, /među drugim osobito./ Od staroga jošte vika, /Hrvaćana vazda dika.* (v. prilog ovdje u zborniku, str. 49–51).

U franjevački red stupio je u samostanu Visovcu 1701. Više škole učio je u Budimu. U Kninu i Visovcu bio je nekoliko puta starješinom samostana (gvardijanom); 1719. postao je župnik u Skradinu, a ujedno i biskupski vikar; neko vrijeme bio je zamjenik definitora reda. U dva maha (koliko znamo) putovao je u Mletke. Umro je u Šibeniku 1750. (...) Glavno djelo Babićevo je *Cvit razlika mirisa duhovnoga* (Mleci 1726; u II izdanju u Mlecima 1736. i u III (1759) ima dio s duhovnim pjesmama; IV izd. 1802. prošireno je nekim dodacima: Raspravom Stjepana Badrića, *Ukazanje istine među carkvom istočnom i zapadnom*, četiri moralne propovijedi Grge Ilijića Varešanina, *Mukom Gospodina našeg Isukrista* Petra Kneževića, *Josipom Pravednim* od Petra Vuletića, i *Pismom od od Bosne* i sv. Jurja od Frana Radmana, u desetercu; V izd. u Dubrovniku 1829, VI u Zagrebu 1851, (čit. u Zadru!, nap. m.), VII u Zadru 1898).« (str. 294–295). Georgijević nadalje govori o sadržaju Babićeva *Cvita*, koristeći rad Jeronima Šetke (1967.).

I na kraju treba još spomenuti ediciju: *Povijest hrvatske književnosti u sedam knjiga*, od kojih treća nosi naslov: *Od renesanse do prosvjetiteljstva*, napisali: Marin Franičević, Franjo Švelec i Rafo Bogišić, u izdanju Sveučilišne naklade Liber i Mladost, Zagreb, 1974. Posljednjeg je autora

knjige dopao prikaz *Književnosti prosvjetiteljstva* (str. 193–376). U tome je dijelu najlošije prošao Tomo Babić, o kojemu čitatelj vrlo malo saznaje. Tako, uz ostalo, čitamo: »Treba spomenuti i gramatike latinskog jezika. Bosanski franjevac Tomo Babić tiskao je svoju latinsku gramatiku za »ilirsku« djecu, »za one koji počinju učiti« (*Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accomodata*, Mleci 1712) (...)« (str. 304). Na drugome mjestu: »(...) Posebne oblike i posebne okvire imala je odgojno-prosvjetiteljska književnost bosanskih franjevac. Sva u religioznom tonu, kao i kajkavska, najčešće na srednjovjekovnoj književnoidejnoj razini, misli u prvom redu na priproste vjernike, ali pritom redovito spominje te samim postojanjem i djelovanjem utvrđuje potrebu pisanja narodnim jezikom. (...) Tomaš će pak Babić (1836) pisati »na korist duševnu našega naroda slavnoga i jezika arvackoga«. Praktična potreba vjerskih učitelja često je bila usklađena i pomogla učvršćivanju rodoljubnog, narodnog odnosa prema vlastitom jeziku« (str. 315–316). U okviru *Pobožne književnosti*, spomenuti autor u knjizi, navodi: »(...) S druge strane ti su pobožni spisatelji, osjećajući koliko je narodna pjesma (deseteračka i osmeračka) puku privlačna, i sami svoje pjesničke sastavke komponirali služeći se ne samo stilom narodnih pjesama, nego su čitavu intonaciju i frazeologiju udešavali prema narodnim pjesmama. To se osobito može reći za bosanske franjevce, koji su svoje »nauke« i uopće svoja pobožna razmišljanja te »beside« redovito oblikovali u osmercu /npr. Tomo Babić (oko 1680 – 1750).../« (str. 334).

Doista se danas pitamo, kako je bilo moguće ne spomenuti glavno Babićevo djelo, a o njemu kao piscu govoriti? Sve to govori, kako bi fra Tomi Babiću trebalo posvetiti opširnu monografiju kojom bi u povijesti hrvatske književnosti i jezika ostao trajno prisutan, a o njemu bi buduće generacije mogle mnogo više saznati nego iz spomenute povijesti hrvatske književnosti.

Vjerujemo da tome pridonosi i ovaj zbornik s radovima o životu i djelu fra Tome Babića, kojemu je, po prvi put, posvećen znanstveni simpozij (makar na početku trećega tisućljeća) te su tako iznova njegov lik i djelo vraćeni u povijesno pamćenje hrvatske književnosti i kulture.

Literatura

- Babić, Tomo, 1736: *Cvit razlika mirisa duhovnoga..., u tri dila razdiljen..., U Mleci.*
- Babić, Tomo, 1745: *Prima Grammaticae institutio pro tyronibus Illyricis accommodata..., Venetiis.*
- Babić, Tomo, 1759: *Cvit razlika mirisa duhovnoga..., u dva dila razdiljen..., U Mnecih.*
- Brkan, Jure, 1997: *Visoko školstvo na Visovcu*, Visovački zbornik, Visovac.
- Brozović, Dalibor, 1972/73: *Sociolingvistička situacija i problemi jezične standardizacije u slavenskom svijetu XVIII stoljeća*, Radovi. Razdio lingvističko-filološki (7), svez. 11, Filozofski fakultet, Zadar.
- Brozović, Dalibor, 1975: *Hrvatski književni jezik u 18. stoljeću*, Zbornik Zagrebačke slavističke škole, III., Zagreb.
- Fermedžin, E., 1890: *Chronicon opservantis provinciae Bosnae Argentinae s. Francisci Seraphici (od 1339. do 1735.)*, Starine JAZU, knj. XXII, Zagreb.
- Filipović, Rudolf, 1986: *Teorija jezika u kontaktu*, JAZU, ŠK, Zagreb.
- Gabrić-Bagarić, Darija, 1989: *Jezik Ivana Bandulavića, franjevačkoga pisca iz 17. st.*, Sarajevo.
- Gabrić-Bagarić, 2001: *Jezik Pavla Posilovića*, Zbornik o Pavlu Posiloviću, Hrvatski studiji, Šibenik-Zagreb.
- Horvat, Vladimir, 1999: *Bartol Kašić – otac hrvatskoga jezikoslovlja*, Biblioteka Croaticum, svez. 2, Hrvatski studiji, Zagreb.
- Hoško, Franjo Emanuel, 1985: *Negdašnji hrvatski katekizmi*, KS, Zagreb.
- Katičić, Radoslav, 2002: *Učitelji s Visovca...*, Lepuri.
- Kocijanić, Juraj, 1927: *Pape i hrvatski narod*, Zagreb.
- Kosor, Karlo, 1981: *Hrvatski jezik latinske gramatike fra Tome Babića*, Kačić, XIII., Split.
- Kuna, Herta, 1968: *Jezik fra Filipa Lastrića bosanskog franjevca XVIII. vijeka*, ANUBiH, Djela, knj. XXVII., Sarajevo.
- Kuna Herta, 1971: *Jezik bosanske franjevačke književnosti XVII i XVIII v. u svjetlosti književno-jezičkog manira*, Zbornik za filologiju i lingvistiku, XIV/1, Novi Sad.
- Kuna, Herta, 1972: *Udio franjevačke književnosti u stvaranju literarnog jezika zapadnog srpskohrvatskog područja*, Književni jezik, I., br. 3-4, Sarajevo.*
- Kuna, Herta, 1975: *O Raznovrsnosti veza i uticaja u bosanskoj franjevačkoj književnosti XVII vijeka*, Godišnjak Odjeljenja za književnost Instituta za jezik i književnost, knj. II-IV, Sarajevo.

*NB. U hrvatskoj jezikoslovnoj i književnoj terminologiji danas 2002. ne postoji više naziv »srpskohrvatski« već samo hrvatski (+ jezik, književnost). Navodim to zbog toga, što će se u znanstvenim radovima i ubuduće navoditi literatura, koja je nastala prije raspada Jugoslavije (1990.) u kojoj se rabio navedeni dvosložni lingvonim za hrvatski i srpski jezik: kod bosanskih, srpskih, makedonskih, slovenskih i nekih hrvatskih lingvista kao i slavista u Europi još i danas.

- Kuna, Herta, 1978: *Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und Herzegovina*, ANUBiH, Posebna izdanja, XXXV, Naučni skup: Književnost Bosne i Hercegovine u svjetlu dosadašnjih istraživanja, Sarajevo.
- Jelenić, Julijan, 1912: *Kultura i bosanski franjevci*, I., Sarajevo.
- Jembrih, Alojz, 1997: *Na izvorima hrvatske kajkavske književne riječi*, Čakovec.
- Jembrih, Alojz, 2001: *Posilovičev Cviet od kriposti ... i glagoljski Cvjet vsake mudrosti*, Zbornik o Pavlu Posiloviću, Šibenik-Zagreb.
- Jembrih, Alojz, 2002: *Dragutin Antun Parčić i njegovo djelo (1832.–1902.)*, Ex libris Kazele, katalog izložbe prigodom Parčićevih obljetnica: 23. svibnja – 14. lipnja, 2002., Hrvatski studiji, Zagreb.
- Jonke, Ljudevit, 1965: *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb.
- Jurišić, Karlo, 1997: *Visovački natpisi*, Visovački zbornik, Visovac.
- Mandić, Dominik, 1968: *Franjevačka Bosna*, Rim.
- Mamić, Mile, 1997: *Jezik Babičeva »Cvita« u službi hrvatske jezične standardizacije*, Visovački zbornik, Visovac.
- Maretić, Tomo, 1889: *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima*, JAZU, Zagreb.
- Marković, Svetozar, 1958: *Jezik Ivana Ančića*, SANU, Beograd.
- Moguš, Milan, 1974: *Pavao Vitezović kao jezikoslovac*, Zbornik Zagrebačke slavističke škole, II., knj. 2, Zagreb.
- Moguš, Milan, 1995: *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb.
- Pavešić, Stjepan, 1968: *O jeziku Stjepana Matijevića*, Rasprave Instituta za jezik JAZU, knj. 1, Zagreb.
- Pederin, Ivan, 1971: *Pojam jezičnog i književnog standarda kod bogoljubnog bogoslovca Stipana Margitića Jajčanina*, Kritika, br. 17, Zagreb.
- Stražemanac, Ivan, 1993: *Povijest franjevačke provincije Bosne Srebrene*, MH, priredio, preveo i uvod napisao Stjepan Sršan, Zagreb.
- Sekulić, Ante, 1981: *Naša podunavska filozofska učilišta, sadržaj njihova rada i značenje*, Prilozi za istraživanje filozofske baštine, VII., br. 13–14, Zagreb.
- Šetka, Jeronim, 1967: *O. fra Tomo Babić*, Kačić, I., Split.
- Šetka, Jeronim, 1970: *Hrvatska pučka religiozna poezija*, Kačić, III., Split.
- Šetka, Jeronim, 1938: *Pjesme fra Tome Babića*, Nova Revija, XVII, Makarska.
- Vince, Zlatko, 1971: *Sudbina ikavice u jeziku hrvatske književnosti 19. stoljeća*, Forum, br. 3, Zagreb.
- Vince, Zlatko, 1978: *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb.
- Vramec, Antun, 1586: *Postilla na vse leto po nedelne dni vezda znović spravlena slovenskim jezikom...*, Varaždin. Knjiga je dostupna u pretisku u izdanju HAZU i KS, za tisak priredio i pogovor napisao Alojz Jembrih, Zagreb-Varaždin, 1990.
- Zirdum, Andrija, 1982: *Filip Lastrić Očevac 1700–1783*, KS, Zagreb.
- Zlatović, Stjepan, 1888: *Franovci države Presvetoga odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, Zagreb.

FILOLOŠKI POGLED NA JEZIK FRA TOME BABIĆA

Sažetak

Nakon uvoda – prikaza Babićeva životnoga puta i značenja njegova djela, u kontekstu franjevačkih pisaca – njegovih prethodnika i suvremenika, autor prilo- ga razmatra, analizirajući Babićeve predgovore u »Cvitu« (1736.) i »Gramatike« (1745.), njegov odnos prema hrvatskom jeziku kojim piše svoja djela. Na temelju toga, zaključiti je, da je fra Tomo Babić svoj jezično-knjižni uzor imao u djelima svojih prethodnika, pri čemu je ipak preferirao i svoj zavičajni ikavsko-štokavski organski govor. Nadalje, autor analizira i Babićev tekst u kojemu se on očituje prema tiskarskim pogrješicama u »Cvitu«, a priložena je i grafijska latinička tablica s namjerom da se pokaže kojimse grafemima Babić služio. Potom je, na temelju rukopisnih zapisa u prvome izdanju »Cvita« (1726.), koje se čuva u Sveučilišnoj i nacionalnoj knjižnici u Zagrebu, pokazano kako je »Cvit« bila omiljena knjiga i u Vrbniku na otoku Krku.

Svoj prilog autor završava prikazujući Babićevu prisutnost u povijestima hrvatske književnosti i to u: Šurmina (1898.), Prohaske (1911.), Vodnika (1913.), Ježića (1944.), Kombola (1961.) i Georgijevića (1969.). Iz svih zapisa u povijes- tima hrvatske književnosti postaje razvidno da je fra Tomi Babiću potrebno pos- vetiti zasebnu monografiju. Ilustracijama (faksimilima) autor upotpunjuje svoj prilog o fra Tomi Babiću, približivši ga tako današnjem čitatelju.

PHILOLOGICAL VIEW OF THE LANGUAGE OF FATHER TOMO BABIĆ

Abstract

After the introduction – a review of the life of Babić and the meaning of his work within the framework of Franciscan writers, his predecessors and contemporaries alike, the author of this paper analyses Babić's introductions to »Cvit« (1736) and »Gramatika« (1745) respectively and studies his relationship towards Croatian language being the language in which Babić writes. Based on these considerations, it may be concluded that father Tomo Babić modelled his linguistic and literary expression after the works of his predecessors preferring nevertheless his local *ikavian* and *stokavian* organic speech. The author further analyses Babić's text where Babić expresses his view of typing errors in »Cvit«. Attached is also a spelling Latin-script table with the intention of explaining the graphemes used by Babić. Manuscripts from the first edition of »Cvit« (1726) now kept in the University and National Library in Zagreb show that »Cvit« was the favourite book in Vrbnik and on the island of Krk.

The author finishes his paper by giving evidence of Babić's presence in Croatian literary history books including the ones written by Šurmin (1898), Prohaska (1911), Vodnik (1913), Ježić (1944), Kombol (1961) and Georgijević (1969) respectively. All records from the Croatian literary history books show that father Tomo Babić deserves a separate monograph. The author complements his contribution about father Tomo Babić with illustrations (fascimiles) bringing him closer to contemporary reader.

P R I M A
 GRAMMATICÆ
 INSTITUTIO

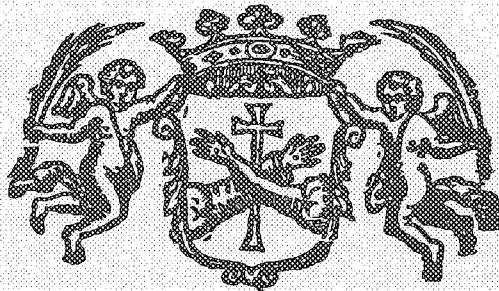
Pro Tyronibus Illyricis accomodata

A PATRE

F. THOMAS BABYCH

A Vellim, Ex-Def. Diœcesis Scardonensis, Ordinis
 Min. Regul. Observ. Provinciæ SS. Redemptoris.

In hac secunda Impressione clarior, & diffusior.

V E N E T I I S,
 Apud JOSEPHUM CORONA, in Via Mercatoria.
 SUPERIORUM PERMISSU.

M D C C X L V.

Milomu, i dragomu Sĕtioĕu.³

RAGHI Brate sĕtioĕe ove moje male Grammatiche, né piſsem oude Velli-ki s' tvari, nego ſamo *declinatione*, illi prighibagnia ód immena, *Conjugatione* ód *Verbá*, illi Riĕii, i Regule ód iſti: zá onne Koiĕi poĕimaju uĕiti Grammatiku, tó jeſt zá onne Illiriche koiĕi drugoga yezika nez-nadu, zatoim kaxem puut, i poĕerak, od velliki Grammatika (Manuela, i drughi) kako govori Donatus, *Janua ſum rudibus primam cupientibus artem, nec ſine me quiſquam vite peritus erit.* Zatoje moja ód luka diĕu Boſanſku uputiti koja drugoga yezika neumidu, kako govori Jeremia Pro-rok, *Parvuli petierunt panem, & non erat qui fran-geret eis.* 4. izato nauĕnim nebbudi teſcka, á Poĕi-majuchim dajem naznagnie: *Iſta neſcientibus fiat co-gnita, ut tamen ſcientibus non ſit oneroſa.* Drugo yezik Illiriĕki, ſluxi, irasciriole, pó mnoghi Kra-gleſtvi, i darxava: tollicko nadaleko daſe jedva mo-gu megiuſe razumiti ugovoregniu, jereje razlliko govoregnie, Boſcnaĕii najedan naĕin govore, Moſ-kovi ná drughi, Poglacii na treĕhi, Bojemi ná ſvoi naĕin, dubrouĕani ná ſvoi, Harvati ná ſvoi, Dal-matini ná ſvoi naĕin, i druga miſta, i darxave, tollicko razlličito daſe jedva megiuſe razume: Ci-chia toga mnogheſu Riĕi, i immena promignene, i privarnute, v. g. jedni govore, Kiſſa, niki, Go-dina, á niki daſc. Braſcno, Mlivo, Muka. Sir-chet, Oĕat, kvaſina. Hure, Sati, Vrime. Lib, kruh. Lug, Pepeo. Vatra, oggagn. i druga mnoga *Synonima*.

Cichia toga jaſam metnuo, i upiſao miſto izkoga-

A 2

ſam

4
 sam nekase znade dase onde ovako govori: Prem
 dá svak more ufvoi yezik i nafvoi naćin tumaćiti,
 i govoriti, kakoje obićai ugnegovu mistu govori-
 ti: jere koifu blizu Turaka mnoghe rići, i terminé
 primaju ód turskoga yezika, á koifu kod Nimaća
 ód Nimaćkoga, koi kod Latina ód latinskoga:
 i tako ód ostali &c.

Trechie mućnoje izjednoga yezika, udrughi pri-
 niti, zašto stoje ujednom yeziku musćko pleme,
 unafćienije xensko, v. g. mi rećemo ova glava,
 ova noga, ova karu, á latinski *hoc caput, hic pes,*
hic sanguis; hæc lingua, hæc via, hæc Luna, &
sic de cæteris. izatoje mućno priniti unafć yezik
 izdrugoga: *Cunctæ res difficiles, non potest eas ho-*
mo explicare sermone. (Eccl. 1.) Znam daje lako
 viditi dlaku utugemu oku, alie mućno ufvomu.
 Draghi brate sćlonie natvoi naćin iztumaćeno,
 iztumaći ti nafvoi naćin kako tebi drago, i milo,
 i dafi zdravo, i mirno, jalamti sluga, i brat Vazda.

Cupiente P. F. Thoma Babyob de Vellim Pro-
 vincie Nostræ Observ. Bosnæ Argentinae Sacer-
 dote edere in lucem opus, cujus titulus est: Prima
 Grammaticæ Institutio pro Tyronibus Illyricis &c.
 quod de Mandato nostro a duobus Illyricis Patribus
 Theologis revisum, & approbatum fuit, tenore præ-
 sentium eidem facultatem impertimur, quatenus ser-
 vatis omnibus de jure servandis, typis mandare possit.
 Dat. Romæ ex Araceli die 11. Junii 1712.

Fr. Coelestinus V. Commiss. Generalis. Regeft.

Loco ✠ Sigilli.

Koii

OD GODISCTA^{xiiij} SCTOJE, I KAKOJÆ.

Godiscte imma miseczihj Dvanajest : Nedigljã pedeset, i dvi, i dan jedan : Daanã ù svemu godisctu trista scedeset, ipet, i scest urijh, satijh, *illi* urimenã; i ovo scest urijh ù cetiri godiscta çini dan czio, tojest 24. ure.

Drugo immase znati, da ù ovo scest urijh reçenih, magnchjaju nikollika minuta, illici hipã, i nie puno scest urijh (minuta igge 60. ù jednu uru. A ù jednu minutu igge 60. secundi.)

Trechje ovã minute, koje magnkaju ù ovo scest urijh nã godiscte, ù stã godiscta çine jedan dan, i noch punu, zato u tristorine godiscta zasobice neçinise pristupno godiscte, jer nareste jedan daan czio u stã godiscta, od onni minuti, kako smo rekli ozgor ? Cichja toga nie bilo pristupno litro nã 1700. nitichje bitci nã 1800. ni nã 1900. A nã dvi 2000. igljade, ondachje bitci pristupno litro, pak oppet iznova *i ost.* Cichja toga Garcí, Ristjani ostaju posli nas u svetkovinah, sve nadaglje pã jedaan daan u stã godiscta : jere onni onda çine pristupno litro, kad mi neçinimo, tojest u stã godina ; kako se vidilo nã 1700. ostãllisu jedan daan nã daglje : i ostachje nã 1800. i nã 1900. Kako je reçeno ozgor, ù nã dvi 2000. igljade, nechje ostãr posli nas, jere i mi onda çinimo pristupno godiscte to jest cetvarte stotine : i zato Garczi ostaju, jer, ne slide Kalendara Svetoga Ocza Pape Gargura XIII. Koji godiscta, 1582. pã svojoj vellikoj mudrosti nagge naçin pravi od reçenih minutã, koje magnkaju od onno scest urijh seto magnka nã godinu daana, dã u stã godina çine daan, i noch pun kako je receno. Koji naçin nemore nãchi, ni sabor Nicenschi, koga slide Garczi, varajuchise u recenih minutah, i çine pristupno litro, i nã stã godiscta kako je receno, prem dase imma ciniiti pristupno Litro svako Cetvarto Godiscte, izvan ù sto Godiscta : to est kada proge stã Godiscta, u ono Godiscte od stã neçinise kako je ozgor receno *i ost.*

Cetiri dila od godiscta tojest : prolitje, Litro, jessen, i zima, sveje u misecih od svetkovina metnuto kako se vidij *i ost.*

xvj
 TABULA SVETKOVINAA
 G H I B G L J U C H I H.

Hoye nestoye nà svome mislu , negose pomiçu 5'voga mista .

Clsta frida , tojest parvi daan Svete cetardefniçe , Korizme , najranje kadaje nà 4. vegliçe *Februara* , à naj kafniž kada doge , nà defet oxujaka , *Marza* .

Uskars najranje more doch nà 22. oxujaka *Marza* , à naj kafniž bude nà 25. *Travna* , *Aprila* . Kakofegodi pomiçe uskars illiti vazam , rako i ostalle svetkovine uskarfne , Kakonotti Uzafcafte Gospodino-vo , tojest spafov daan , koj dollazi 40. daana : Duhovi pedefet daana pò uskarfu : Sveto Trojstvo u parvu nedigliu pò duhovih : Tilo Iffuffovo Boxji daan Brafcançeni Cetvartak , u parvi četvartak pò svetomu Trojstvu : te sve svetkovine pomiçuse illiti ghibglju pò Uskarfu jednako : Ako uskars ranno , i onne ranno , Akolli kafno , i onne kafno *i oft* .

A uskars dohodi ranno , i kafno raddi Mifeça lafeka , oxujaka , *Marza* , zasçto vazda nà punn istoga Mifeça posvichi bude uskars tojest u parvu nedigliu . Kada mifeç bude nà punu *plenillunio* . Zasçtofu xudie çinilli Vazam pò svichi mifeça oxujaka *Marza* takoje bilo u staromu zakonu odregeno . *Et servabitis eum usque ad quartam decimam diem Mensis hujus : immolabitque eum universa multitudo filiorum Israel ad vesperam &c. habebitis autem hunc diem , in monumentum : & celebrabitis eam solemnem Domino in generationibus vestris cultu sempiterno . Exod. 12.*

A u vrime vazmeno bl muçen Iffus , i tako za pogoditti isto vrime od muke Iffuffove Czarqua sveta çini dase darxi onno doba od mifeçza pò svichi u parvu nedigliu , kadje mifeç nà punu u onno ofati daana , u koji doge nediglia ; radi toga uzroka Uskars Dohodi ranniž , i kafniž : Zato tko xelli znati mifeç pò svichi , morefçe pò Uskarfu vladatti : Zasto Uskars neizlazi iz Laska illiti oxujaka *Marza* : pò svichi kakoje ozgor receno *i oft* .

BOG O G L J U B N O M U ^{ix}

S T I O C Z U.

EVo moj Bogogljubni Sctioçe, izhodi na svitlost Czvít Razlika mirisagnja duhovnoga. Znam dobro, da gdje nemochno Stablo, ondeje i vohje mallo Zdravo, i rumeno. Buduchi ja pun svake slabosti, nemore nego i moj Czvít tanka mirisagnja biti: alli ako ti budešc prava Pçeliça, u svakomuchesc çvítku náchi meda slatkoga. Akoli budešc Pauk, *illi* Zmia, i od plementoga- chješc Czvíta jid učniti. Uzdamsje ja u tvoju dobrotu, i razum dachesc tvojom mudrostju napraviti, sctioje sctranputno, millosargiem pomillovati, i gljubavju zagarliti, barem radi onne dobre odluke, i misli, kojufsam immao, ovi Czvít na svitlost izniti. Ovde niè piisano vellike mudrosti, nego ti kratku istomaçegnje Nauka Karstjanskoga, za onne, koj i neznadu, ni Latinskih Kçnigaa, *illi* Libra nerazume: a koji znadu, nekaim niè muçno ni telcko, kako govori S. Gargur Papa. *Quatenus ejus expeditio, ita nescientibus fiat cognita, ut tamen scientibus non sit onerosa.* S. Gregor. Papa Hom. 13. in Evangel. Niè (kakofam rekao) vellike mudrosti, ni višine u oviih k'çnigah, alli niè ni potribe od mudrosti Gljudske, nego od istine Boxje: kako naas uçi S. Pavao Apost. *Ut Sermo meus, & prædicatio mea, non in persuasibilibus humane Sapientie verbis, sed in ostensione Spiritus & veritatis: ut fides vestra non sit in Sapientia hominum, sed in virtute Dei.* 1. Cor. 2. I tako našla mudrost imma biti strah Boji, kako govori Duh Sveti. *Initium sapientie timor Domini.* Psalm. 110. Paralip. 1. *Et dixit Deus homini, ecce timor Domini, ipsa est sapientia: Et recedere a malo intelligentia.* Job. 28. Alli u ne-navidgliva, i tamna çovika neulazi mudrost Boxja. *Quoniam in malevolam Animam non introibit Sapientia, nec habitabit in corpore subdito peccatis.* Sap. 1. zato za znatise çuvati od grihà, duxnišmo, i im-mamo znatti Nauk Karstjanski, inaçe na slipu xivemo, a slipac zè- na kuda hoddi.

Svaki zanaçia, duxanie znatti svoj zanar, inaçe zaludu imme no-sii, i na pogardu, i framotu svoju: kakonoje obiça rechi. Illi Ko- vaç budi, illise nemarçi: i tako zvatise zanaçzla, od kogamu drago zanata, a neznati istoga zanata, nesluximu za drugo, nego za poru- gagnje, i framotu svoju.

**

Pò

x

Pò isti način, kada jedan čovik putuje pò pustoj gori, navlastito obnoh, à nebuduchi viset puñtu, à neimaduchi kaladza vogia illi koimū puut kaxe, lakòchjese izgubiti, i zabassati. Zato zvatise Karstjaninom, à neznati nauka Karstjanskoga, takije Karstjanin Samo imenom, à nè dillom : taki putuje pò neznanu puñtu brez Kalauza, i takise barzo more izgubiti, i zabassati, i upanuti ù jàmu, ù blàto, i druga zlà : zascto nezna kuda igge, i putuje : zato dakle buduchi vàs nàsc xivot nà ovomu sviitu, jedno putovagnje K'nafcemu otčinstvù Kraglestvù nebbeskomu. *In præsenti etenim vita, quasi in via sumus, qua ad Patriam pergimus. Maligni autem Spiritus iter nostrum, quasi quidam Latrunculi obsident. S. Greg. Papa Hom. 11. in Evang.* zato dakle vagljade znatti kudase putuje, dase nebisimo izgubili, i molliti Gospodina Boga, dà naas privede nà pravi puñt zapovidih svojih, tase i nechjemo izgubiti, ni zabasati : kako naas uči Duh Sveti pò usta kraglja Davida. *Deduc me Domine in semitam mandatorum tuorum. Psalm. 118. Vias tuas Domine demonstra mihi, & semitas tuas edoce me. Psalm. 24.* I tako (kakoje ozgor rečeno) duxnismo znatti nàsc zanàt, tò jest, Nauk karstjanski, zakon Boxji, onno sctoje potribito zà nàsc spasegnje pòd smartni grih : jere nechjemo biti ogovoreni, dà nisimo znalli, jersmo duxni znatti onno, sctoje od potribe znatti ; zasctose mnoga zlà dogàgaju ù nepoznanstvù : Kakono govori Gospodin Boog pò Proroku. *Maledictum, & mendacium, & homicidium, & furtum, & adulterium inundaverunt, & sanguis sanguinem tetigit, quia non est scientia Dei in terra. Osee. 4.* I zatole svaka zlà dogàgaju, jer niè poznanstva nauka, ni mudrosti Boxje nà zemgli. I zarò govori Duh Sveti, daje blaxen čovik, kogaje naučio Gospodin ù zakonu, i nauku svomu. *Beatus homo, quem tu erudieris Domine, & de lege tua docueris eum. Psalm. 94.*

Cichja toga mogljase Kragl David, damu Gospodin Boog dade poznanstvo, i razum, da iziskuje Zakon Boxji, i daga čuva sa svim sarčem. *Dà mihi intellectum & scrutabor legem tuam & custodiam illam in toto corde meo. Tsal. 118.* i tako immamo iziskivati, i učiti Nauk karstjanski, tò jest zakon Boxji zascto sctoje godi piilano, sve zà nàsc naučegnje, dà pò ustarpjegnju, i utisčegnju piisama uffagnje pravo immamo. *Fratres quaecumque scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt, ut per patientiam, & consolationem scripturarum spem habeamus. Ad Rom. 15.* Kollikosmo duxni mij znatti, i učiti nauk Karstjanski, tollikosu duxni nami kàzati, i naučiti drughi koji znadu, à navlastito orezi duhovni Xupnici, Pripovidaoci, i svaki Redounik, i Starefcine od Obitili, i svaki karstjanin, koji znade, i umide darxanisu pò zapovidi nascega pogljublenoga Spàsireglja. *Docete omnes Gentes. Mat. 18. Euntes in mundum universum, predicare Evangelium omni creature.*

Marc.

Matth. 16. Imperitos docete libere. 1. Esdr. 7. Doctioriam magis, quam aurum eligite. Prov. 7. Ingredietur ad doctrinam cor tuum, & aures tue ad verba Scientiæ. Prov. 23. Vani autem sunt omnes homines, in quibus non est scientia Dei. Sap. 13.

Duxništvo učiti svakoga u nauku Karštianskomu, navlastito mallu dičžu, zasčto onnij nemogu razdmiti, ni doseghnuti. Zasčto datti czid, i tvard kruh mallahnu ditetu nemorese pomochi, vagljamuga razldmiti. Kako govori Jeremia Prorok. *Parvuli petierunt panem, & non erat qui frangeret eis. Thren. 4.* Zato vidite dobro Xupnici, sčto vam govori Gosp. Boog pò Proroku. *Conticuit populus meus, eo quod non habuerit scientiam, quia tu scientiam repulisti, repellam te, ne sacerdotio fungaris mihi: & oblita es legis Dei tui, obliviscar filiorum tuorum & ego. Ose. 4. Væ Pastoribus Israel, qui pascabant semetipfos: nonne greges à pastoribus pascuntur? lac comedebatis, & lanis operiebamini, & quod crassum erat occidebatis, gregem autem meum non pascabatis. Hæc dicit Dominus Deus, ecce ego ipse super pastores requiram, gregem meum de manu eorum, & cessare faciam eos, ut ultra non pascant gregem, nec pascant amplius pastores semetipfos. Ezech. 34. sanguinem autem ejus de manu pastorii spiculatoris requiram. Ezech. 33.*

Znam dà znade svak svoju duxnost, nie potribe višce govoriti, ni dođiavati, jere tko dobro učini, dobrochje i primiti, i plachju immati: kako reče isti Gosp. Boog. *Nonne si bene egeris recipies: sin autem male statim in foribus peccatoris aderit? Gen. 4. Filius autem hominis venturus est in gloria Patris sui, cum Angelis suis, & nunc reddet unicuique secundum opera ejus. Matth. 16. Et qui bona egerunt ibunt in vitam eternam, qui verò mala in ignem eternum. S. Athan. in Symb. Zà neproduglivati govoregnja, zadčstaje sčto govori Duh Sveti pò ušta Daniella Proroka. Na strascnomu suudu, koji budu mudri u Nauku Karštianskomu, svitlichjese kakono svitlost Nebbeska: i koji nauče nauku, i pravdi mnoghe, sjatichje kakono zvide u vike. *Qui autem docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti, & qui ad justitiam erudiunt multos, quasi stelle in perpetuas æternitates. Dan. 12.**

I tako učechi drugoga nauku Karštianskomu, immache plachju od Islukarsta u Kragleštvu nebbeskomu, kakoje on isti obechjao. *Ecce merces vestra multa est in Cælis.*

Drugo, Draghi brate sčtoje, nemci zamiriti momu govoregnju, zasčtoje u nasc jezik mučno piisati Latinski slovni, à paka u nasc jezik nà mnogo načina Gljudi govore, u Svakomu Kragleštvu različito, dase jedva mogu megiu sobom razumiti. U Bosni nà jedan način govore, u Polonij nà drughi: u Moskevii nà trechi: Harvati nà četvarti: Dubrovčani nà peeti. Dalmasini drugačie, svaki Vilaet nà svoj način. Zasčto Kojisu blizu Turaka, mnoghe riči, illiti termine, uzimaju od

xij

Turskoga jezika . Koisu kod Nimaczaa , *illi* Tudeffaka , od gnihova . Kojilu kod Latina , od Latinskoga : i cichja rogafu mnoghe riči različite . Nà priliku , niki zovu *ure* , niki , *Sati* , à niki *vrime* . Brafcno mlivo , muuka . Sirchet , oçat , Kvasina . Dafcd , godina , kiffa . Brod Plauçica , Barka , Lagia . Kruh , lib , Vatra , oggan . Luug , Pepeo , Stiina , Kamen . Moost , çupria : i druga mnoga .

Trechje . Drugaçie riçi izgovaraju , nà priliku , Boscgniaczj , Poslaofam , dofcaofam , uçiniofam , rekaosam . Ja nezabragnujem rechi Dalmatinom fckogliarom oko mora . Poslalfam , doffalfam , uçiniffam , i tako svaku riç , gdi Boscgniak reçe *što* , *illi* *šča* , nebranim fckogliarom rechi *ça* . I tako more svaki nà svoii naçin sçiti , kako komu Drago : jabo nisam duxan drugaçie govoriti , nego kakofe govori u momu oççinstvu , *illi* Patrij , (a Cinimife , da svak more razumiti) i cichja toga mètuofoam mišto iz kogasam , i gdisam ove Kgnixicze upiifao , i faftavio , tò jeft , u Scradinu , kadasam bio Parrok , *illi* Piovan , i Vikar Prifvitloga , i Priposçtovanoga Biskupa Scradinskoga Gospodina NILOLE TOMASSEA Vlastelina Braçkoga : Koji fada ftrichno , i çeftito , Duhovnim naçinom ulada , i uppravglja , reçenim Gradom Scradinom .

I tako Kakofam rekao nà pocetku draghi Brate , akò sçd tebi nebude ugodno , namifli na tvoj naçin , kako boglie znadefc , i umidefc svojom razumom , i pametju ; namnogo mišta znam dachje bitti pomankagnja , i *errora* od stampe , nemojse ni tomù çuditi . Zafçto Stampatur nerazumi Jezika nafcega , a ja nemogu svz onde bitti , ni gledati , Drugo puno putà imma pomankagnja od Stampe i ù Mišfalih , i u Breviarih , Koise s'vellikom pomgljom Stampaju , kamolli nechje udruhjih Kgnigah , *illi* Libri ? i tako opprofti , i dafi z'dravo .

Završetak Babićeva teksta čitatelju u *Cvitu* (1736.)

314

VERSCI DUHOVNI

Svarhu uffagnia ni pomochi ,
 Varhu Gliubavi niæ mochi .
 Svarhu suxanſtva ni podloga ,
 Niè ſtapa svarhu ſvoga .
 Ni raskoſcia varhu ſloboda ,
 Svarhu poſluha ni pogoda .
 Niè zvizde svarhu Daniçe ,
 Niæ Xenne svarhu Diviçe .
 Niæ zviru svarhu lava ,
 Nie Harge varhu mrava .
 Niæ pravde varhu zakona ,
 Svarhu machiæ niæ progona .
 Svarhu yefeni ni vrimena ,
 Varhu Xenne ni brimena .
 Varhu naglæ niæ ſmarti ,
 Svarhu kolla ni obarti .
 Svarhu plaça ni Dreſceglia ,
 Varhu ſmia ni veſceglia .
 Svarhu ſollu niæ ſmoka ,
 Nie udda varhu oka .
 Niæ miſli varhu xellegnia ,
 Ni ſlobodi varhu ſmignia .
 Nie neslaſti varhu nemochi ,
 Nie tmine varhu nochi .
 Ni lippote svarhu mladosti ,
 Ni omraze svarhu ſtarosti .
 Ni billoche varhu ſniga .
 Niæ Gorre varhu briga .
 Ni ſtuden ſvarhu mraza ,
 Ni plemefſtva varhu obraza .
 Svarhu kognia ni putnika ,
 Varhu ſuxgnia ni Tuxnika .
 Ni oruxya svarhu Puſke ,
 Ni deſnice varhu muſke .
 Svarhu Pape nie Popa ,
 Svarhu kgliuça ni zaklloppa .
 Niæ kraglia ſvar Ceſara ,
 Poganina svarhu Çara .
 Svarhu mlaka nie pichie ,
 Varhu ſvulle ni odichie .

Svarhu voddæ ni potribbe ,
 Svarhu morske niæ Ribbe .
 Svarhu Grihia ni tamnoſti ,
 Varhu Çemera ni gorkoſti .
 Niæ poſla svarhu Ruke ,
 Nie blaga varhu muke .
 Varhu oggnia ni vruchine ,
 Varhu ludoſti ni taſtine .
 Svarhu Pakla ni propaſti ,
 Varhu ſile ni oblaſti .
 Svarhu ſvitra ni Razloga ,
 Varhu yedinſtva nie ſloga .
 Svarhu laxi ni uboſtva ,
 Varhu iſline ni progoniſtva .
 Ni Potoka varhu Rike ,
 Svarhu obliçia ni prillike .
 Svarhu Rima niæ Grada ,
 Svarhu Pakla nie ſmrada .
 Ni zaveze varhu Xenidbe ,
 Ni korifſti varhu ſidbe .
 Koy bude ovo ſtitti ,
 Imma dobro promiſlitti .
 Daſu ſtvari od naravi ,
 Koye dayem ovde vami .

VERSCI OD SVARHÆ KNI-
 GHA : I OD SKRADI-
 NA GRADA .

SLava budi ù viik Bogu ,
 Yate hfallit ù viik mogu .
 Kimi dadde milloſt taku ,
 Da immadem muku laku .
 Za doſpiti kgnighe moye ,
 Na poſtegnie Boxe tvoje .
 Ovo çinim çichia tebbe ,
 Ne izgubic Boxe menne .
 Zato çinim kgnighe ovæ ,
 Daſe tebbe Gliudi boye .
 I poſnadu boglie tebbe ,
 A uklone Griha ſebbe .

N

OD SVETKOVINA.

315

Neka čine tvoju vogliu ,
 U napridak svarhu bogliu .
 I ostave zlochiu svoju ,
 Za immatti millost tvoju .
 Dillovati dobro svako ,
 Paak umriri yofte lako .
 Ti uslissi vapay slughe ,
 Izbavinas svake rughe .
 O Divçe mayko Boga ,
 Ti uslissi slugu tvoga .
 Mollu za naas synka tvoga ,
 Spassiteglia vazda moga .
 Millostiva vazda yeffi ,
 Slavna Divo od nebbessi .
 Da sluximo vazda tebbi ,
 Mnogo visce nego sebbi .
 Yeffi Divo Boxya matti ,
 Svinnam morefc pokoy datti .
 Yofc i tebbe Sveti Frane ,
 Koy nosisc slavne Ranne .
 Issukarsta Gospodina ,
 Priviçgnega Boga Syna .
 Tife molli zame Bogu .
 Da blaxenstvo vidit mogu .
 U nebeskim slavni dvori ,
 S'Angeoski devet Chori .
 Za devote svæ kollike ,
 Nekafuti vechie dike .
 U blaxenim svetim dvori ,
 Mollitife zagni gori .
 Da vidimo Boga liçe ,
 I Blaxene te Divçe .
 I svi Sveti na nebbessi ,
 Yer dostoyan Frane yeffi .
 Ovo pisa ù Skradinu ,
 Na posçtegne Gospodinu .
 Priviçgnemu Oçu Bogu ,
 U Troyci yedinomu .
 I Skradinu starom Gradu ,
 I gnegovu Puku mladu .

Yeriz ovo mislo lippo ,
 Megiu druggim ofobito .
 Od staroga yofte vika ,
 Harvachiana vazda dika .
 Obodiga more vodda ,
 A ugnemu svi naroda .
 Harvachiana , i Latina ,
 Megiu gnima myr pribiva .
 Pð gnemusu lippi dvori .
 I yofc lipsi gni pozori .
 Od kamena utefani ,
 I yofc lippfca uzidani .
 I Çarsia velle lippa ,
 Kaye Gradu svaka dika .
 I Duchiani ù resseni ,
 Pð Çarsii ù mnoxeni .
 U gnimaye targovina ,
 Srebra , zlatta i aglina .
 Kruha vina uzorita ,
 Svim isbina plemenita .
 Pokleknuo tisi bio ,
 Sadafisce ispravio .
 Tð ù kratko bisce vrime ,
 Da ti staro steççeimme
 I barzochefc oppet bitti ,
 Nastarinu ochies pritti .
 I bichietti stara dika ,
 Koya tebbi by od vika .
 Kad u tebi vichie bisce ,
 Trista Biskupp , i yofc visce .
 Sad Biskupa immafc mlada ,
 Nek zavechie tobbom vlada .
 Vlastellina plemenitta ,
 I u svemu uzoritta .
 Tomaxeo kitte vlada ,
 Kye dika tebbe Grada .
 A sçid i sçtem Drughi dika ,
 Buduch vami svim prillika .
 Od nauka i posçtegnia ,
 I svakoga narefcegnia .

Ovo.

316

VERSCI DUHOVNI

Ovo pifa Za vesceglie ,
 Skradignanom nà posčtegnie.
 Od koyšam Paštir byo ,
 Kadšam ovo ućinio.
 Koy ovo bude sčitti ,
 Nemoy bratte taman bitti.
 Tebbi ovi Čvitak dayem ,
 Nà posčtegne sad pñdayem .
 Dà isfnega miris primisc.
 Gliubeznivo daga vidisc.
 Kakonoti Pćella mlada ,
 Koya nà Čvit vazda pada.
 Koya letti sve brez leda ,
 Ter ù Čvitu nagge meda.
 Ako budešc breztamnosti .
 Nachiesc ugnem ti slatkošti.
 Akol budešc ođ Tamnosti ,
 Obratichiesc svæ slatkošti.
 Svæ svislošti ù Tamnosti ,
 Cichia tvoye nearnosti.
 Kano Pauk otrovitti ,
 U otrovi ponositti.

Yer ù Čvitu plemenitu ,
 Otrov ćini yadovitu.
 Narav imma privratitti ,
 Svaka u iyd obratitti.
 Yeræ narav ugnek taka ,
 Obratitti u iyd svaka .
 Nemoy bratte zmia bitti ,
 Alli Pauk otrovitti .
 Nego pćella budi bratte ,
 Neka medda nagešc zatte
 U svakomu Čvitu pćella ,
 Plemenita nagge medda.
 Taki iti budi bratte ,
 Millošt Boxia prisćla nate.
 Yà nemogu foko bitti ,
 Zà svakomu ugoditti .
 Nego slavich ptića malla ,
 Samom Bogu budi hfalla.
 Draghi bratte budi zdravo ,
 Opproštimi daye mallo.
 Ukratkošam svaka pifa
 Toye billa. moya mifa.

Završetak pjesme o Skradinu u *Cvitu* (1736.)

C Z V Y T
 RAZLIKA MIRISA
 DUHOVNOGA

Upisan, i dan na svetlost,

P O O C Z U

F. THOMASU BABICHJU

*Od Vellima Biskupie Skradniske Reda S. Oeža Franceska male
 Brachje, II. Prip. i Diffi. Dárname Bofanske*

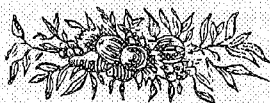
U DVA DILA RAZDIGLJEN

Dio usdarxi Nadk Karstianski, s'mnoghim molitvam, i Devocioni
 azlici: i izumacegnje istoga Nauka, korisno za svakoga,
 11. Versi od mnoghi svetkovinâ priko Godišta, i Drughe Pisme Duhovne
 i Bogogljubne na korist virnih.

Prikazan Prisvitolomu, i pripostvanomu Gospodinu Gosp.

NIKOLI DINARICHJU

ARCIBISKUPU SPLISKOMU.

U M N E C I H : M D C C L I X .

IZ PRITISKOPISA ANTONA BASSANESA.

Z D O P U S T E G N I E M S T A R E S S I N A A .

S'ratgnom Gjure Milosevichja, i Zanmarie Babichja.

CZVIT

RAZLIKA MIRISA DUHOVNOGA

VPISAH, I DAN NA SVITLOST

PO OTCZU

F. TOMASU BABICHIU

*Od Vođe, Biskupa Štadinske, Reta S. Otcza Francesha
Krala Krochja Obs. Prip. i Dif. Darzava Bosanske.*

U DUBROVNIKU,
PR ANTONU MARTIĆI SLOYOTISCTELJU.

1829.

Naslovnica Babićeva Cvita ... (1829.)

CVIT**RAZLIKA MIRISA DUHOVNOGA**

UPISAN, I DAN NA SVITLEDOM

PO OTCU

F. TOMU BABICU

Od Velima, biskupie Skradinske, reda S. Otea Frane male bratje

KNJIGA PERVA:

PROSTORNA.

U ZADRU

BRATJA BAPTARA TISKARI IZDAVALJJI.

1851.

Naslovnica Babićeva Cvita ... (1851.)

Nikica Kolumbić

MJESTO TOME BABIĆA U RAZVOJU HRVATSKE PASIONSKE POEZIJE

Izvorni znanstveni članak
UDK 821.163.42.09

Jedno od obilježja hrvatske poezije i drame starijih vremena jest kontinuitet i povezanost tematskih i izražajnih vrijednosti na svim hrvatskim kulturnim prostorima, što govori o razvijenom osjećaju duhovnog jedinstva hrvatskih kulturnih djelatnika, a što je zasigurno bio važan čimbenik u očuvanju nacionalnog identiteta Hrvata kroz stoljeća.

Uz kontinuitet koji čuva i duhovno jedinstvo hrvatske književnosti uopće, prisutna je tu i druga odrednica, tj. varijabilitet, što garantira stanovitu originalnost kao vrijednost kojom se bogati misaono i poetsko obilježje literature. To u hrvatskoj poeziji zapažamo primjerice na području ljubavne lirike od kraja 15. stoljeća, od renesanse do kasnog baroka, zatim na primjeru cingareskne maskerate od renesanse Ciganke Pelegrinovića do vilenice nepoznatog autora iz prve polovice 17. stoljeća. To je vidljivo i na nizu epskih zrinijada od Karnarutića preko Zrinskog do Vitezovića, a posebno na primjeru srednjovjekovnih pjesama i prikazanja pasionskog ciklusa, od 14. do raznovrsnih preradbi u 18. stoljeću.

I Tomo Babić, koji nije imao većih pjesničkih pretenzija, uključuje se jednim dijelom svoga pjesničkog bavljenja u takav proces, i to baš na području upravo spomenutog pasionskog ciklusa, koji se kako smo već kazali može kontinuirano pratiti već od 14. pa sve do 18. stoljeća. Dođuše, kad se govori o Tomi Babiću, tiče se to uglavnom jedne njegove oveće pjesme o Kristovoj mucu, ali pjesme koja i ispred i iza sebe ima čitav lanac po obradi raznolikih (i narativnih i dijaloških i dramskih) sastavaka, a tematski i izražajno pisanih ponajviše srednjovjekovnim osmeračkim dvostihom, koji se međusobno većim dijelom podudaraju. Pasionaska poezija i drama ima u hrvatskoj književnosti svoj dugi razvojni put koji se intezivnije može pratiti prije svega u srednjovjekovnom razdoblju, od 14. do 16. stoljeća, a u raznolikim preradbama i prilagodbama za pojedine namjene od početka 17. do kraja 18. stoljeća. Tu sam problematiku obradio već u svojoj doktorskoj disertaciji o postanku i raz-

voju hrvatske srednjovjekovne pasionske poezije i drame (1964.), te s aspekta dramskih transformacijskih struktura (1986.).¹ Počevši s anonimnom ilirskom-narativnom bratovštinskom pjesmom »Ot muki Hristovi« (sačuvanoj u pariškom glagoljskom zborniku iz konca 14. stoljeća),² uz dodatak pjesme o tzv. emauskoj sceni, o pokapanju Kristovu (koja je nađena najprije u Petrisovu glagoljskom zborniku iz 1468., a zatim nedavno u budimpeštanskom latiničkom rukopisu iz kraja 14. stoljeća),³ put nas vodi do kontaminacije tih dvaju tekstova (nađenih u jednom korčulanskom latiničkom rukopisu iz 15. stoljeća)⁴ iz čega se rađa proširena, dijaloška forma, kao što je tekst u jednom vrbničkom glagoljskom rukopisu iz polovice 15. stoljeća.⁵ Karakteristika je svih tih organski povezanih tekstova da su pisani čvrstom strukturom osmeračkoga dvostihla kao temeljnom misaonom i ritmičkom jedinicom, ali im je odlika i u tome da se transformiranjem iz manje u veću cjelinu, dodavanjem novih stihova, ili oduzimanjem nekih te širenjem sadržaja, oni stalno preobražavaju u nove oblike. Tako iz dijaloškog teksta, dodavanjem novih dvostihova, unošenjem didaskalija i novih lica, nastaje jednostavna, mogli bismo reći primitivna drama »Plača Marijina«, kakav je početkom 16. stoljeća prepisao, a možda i preradio glagoljaš Šimun Klimantović iz Lukorana pokraj Zadra, prema ranijem anonimnom predlošku.⁶ Nastavljajući takvim procesom, na osnovi takve jednostavne drame, nastaje koncem 15. ili početkom 16. stoljeća prikazanje »Muka Spasitelja našega« glagoljskoga Tkonskog zbornika, što nas opet vodi k nastanku velikog cikličnoga glagoljskog prikazanja »Muke« iz 1556. koje ima preko 2000 osmeračkih dvostihova.⁷

Time se završava plodan i progresivan razvoj hrvatskih pasionskih tekstova, ali time nije prestalo i njegovanje takve literature manirizma, koncem 16. stoljeća, obrada pasionskih sadržaja ogleđa se u sastavljanju tekstova koji tematski suzuju obrađeno gradivo, ali se naravno, još uvijek naslanjaju na ranije tekstove, dodavajući ili oduzimajući čitave skupine

¹ V. o tome moju doktorsku disertaciju: *Postanak i razvoj hrvatske srednjovjekovne pasionske poezije i drame*. Kao rukopis, Zadar, 1964. V. i moj rad: *Dramske transformacijske strukture (Jedan aspekt razvoja hrvatske srednjovjekovne drame)*, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 25, 1985/1986, Zadar, 1986., str. 97–128. i druge moje radove o toj temi, osobito oni u mojoj knjizi *Po običaju začinjavaca*, Split, 1994.

² J. Vajs: *Starohrvatske duhovne pjesme*, *Starine JAZU*, 31, 1905., str. 258–275. D. Malić: *Jezič najstarije hrvatske pjesmarice*, Zagreb, 1972.

³ L. Hadrovics: *Cantilena pro sabatho*. *Filologija* 12, 1984.

⁴ Tekst je objavio V. Vuletić Vukasović: *Čakavske starinske pjesme u čast svetijem i sveticama božjim. Katolička Dalmacija*, Zadar 1980., br. 82.

⁵ N. Kolumbić: *Dramske...*, nav. dj., str. 110 i dalje.

⁶ Tekst je objavio F. Fancev: *Plač blažene dive Marije*. *Grada JAZU*, 13, 1938., str. 193–212.

⁷ O tome v. u mojem radu *Dramske...*, str. 118 i dalje.

dvostihova. Te obrade, kao što su primjerice dva prikazanja o snimanju Isusa s križa, predstavljaju stanoviti nazadak, posebno ako bismo ih uspoređivali s toplinom i izravnošću kojom su pisani raniji srednjovjekovni tekstovi.⁸ Nazadak se zamjećuje i u većim prikazanjima cjelinama s početka 17. stoljeća, koja predstavljaju neinventivne kompilacije ranijih, tematski srodnih sastavaka (o uskrsnuću, o oslobađanju svetih otaca iz limba i sl.) u kojima nalazimo i neadekvatne barokne umetke.

Pojava Matije Divkovića i njegov rad za katoličke vjernike u Bosni unosi novi pristup pasionskim tekstovima s obzirom na drugačiju namjenu, iako Divković i dalje prihvaća način dodavanja i oduzimanja dvostihova. U znanosti se podosta analizirao odnos njegova teksta prema nekom mogućem srednjovjekovnom predlošku, i dok su ti raniji sastavci bili namijenjeni izvođenju, Divković ih namjenjuje čitanju, individualnom duhovnom izgrađivanju. Zato se on opredjeljuje za narativnu formu, bez podjele na uloge i time se žanrovski vraća na ranije početne strukture. Unoseći svoju verziju teksta pod natpisom »Pláč blažene divice Marije« u izdanje svoga *Nauka krstijanskog* (1516.),⁹ Divkovićev sastavak predstavlja poseban, potpuno nov tip »plača« i ne nalazimo ga ni u jednom rukopisu ranijem od 1516. To je zapravo kompilacija već ranije poznatih tekstova tipa onog u Osorsko-hvarske pjesmarici iz 1530., a koji se nisu razvili u dramske forme nego su zadržali dijaloški tip sa škrtim oznakama lica koja govore tekst. Međutim, dio dvostihova preuzeo je Divković i iz tipa glagoljskoga Vrbničkoga i Klimatovićeve »Pláča«. Naravno, dodavao je i neke svoje dvostihove pa možemo zaključiti da je bio originalan kompilator.

Divkovićev tzv. *Mali Nauk* bio je vrlo popularan među širokim slojevima vjernika pa je do 1737. godine objavljen devet puta, ali je sačuvano i nekoliko prijepisa i to prenesenih s bosanske ćirilice na latinicu i na glagoljicu. Ne imajući pri pisanju nekih pjesničkih pretenzija, Divković nije pazio ni na redoslijed sadržaja, vjerojatno i zato što se služio s nekoliko ranijih sastavaka, koje smo već naveli.

Pomljivim uspoređivanjem moglo se utvrditi da je u svoj »Pláč«, a služeći se već poznatom srednjovjekovnom »začinjavačkom« metodom, Divković unio 29 dvostihova iz jedne verzije Vrbničkoga »Pláča«, 12 dvostihova iz Klimatovićeve teksta s početka 16. stoljeća, te 49 dvostihova iz »Pláča« osorsko-hvarskog tipa koji je nastao tijekom 15. stoljeća.

Divkovićev je *Nauk*, a s njime i »Pláč«, doživio veliku popularnost među vjernicima tijekom 17. stoljeća, pa i početkom 18. stoljeća. Stotinu godina poslije tiskanja prvog izdanja *Nauka* nastavlja i oživljuje tematiku

⁸ Isto, str. 122.

⁹ O tome u mojoj dokt. dis. *Postanak...*, str. 86–94 i 259–273.

»muke«, pučkoga popularnog izraza, upravo Toma Babić i unosi je u pjesničku zbirku svoga »Cvita razlika mirisa duhovnoga« (Mleci 1726.). Babić, kako je već rečeno, upotrebljuje prokušanu metodu srednjovjekovnoga pučkoga kompilatorskog rada pa se temeljitom usporedbom raščlambom podudarnih stihova moglo utvrditi kako je on u svoj pjesmotvor »O muki Isusovoj« (koja se nalazi u trećem dijelu njegova *Cvita* pod natpisom »Pisme duhovne«, iz 1898.), a koji sadrži 374 dvostihova unio 203, dakle više od polovice dvostihova podudarnih s Divkovićevim »Plačem«.

Babićev tekst započinje s tri njegova dvostihova, a s Divkovićevim tekstom se počinje na preskoke podudarati tek od šestoga Divkovićeve dvostihova. Kako je to bilo kod Divkovića, tako se i u Babićevu tekstu sačuvalo oko 50 dvostihova koji su poznati iz spomenutih starih tekstova, što potvrđuje kako se u Hrvata dugo čuvala tradicija duhovnoga kontinuiteta.

Ali originalnost u kompiliranju ne odnosi se samo na unošenje vlastitih dvostihova, nego se odnosi i na stanovite izmjene unutar mikrostruktura, unutar samih dvostihova. Tako primjerice Babić nije doslovno preuzimao Divkovićeve dvostihove, nego ih je prema svom nahodjenju mijenjao, ispravljao pojedine Divkovićeve nespretnosti, zagledajući ponekad u koji raniji predložak. Tako dvostih iz Osorsko-hvarske pjesmarice:

*Eto Ivan moj pridragi
neka bude sin tvoj dragi*

u Divkovića zvuči sasvim nespretno:

*Eto, ženo, sinak tvoj
Ivan da ti je u kip moj,*

dok je Babić, s nešto više ukusa, preuzeo tekst iz osorsko-hvarske verzije.

Međutim, drugačije je Babić postupio u sljedećem primjeru, gdje se u osorsko-hvarskom tekstu nalazi dvostih:

*Blažene ke ne rodiše
i parsi ke ne doiše,*

koji Divković opet nespretno mijenja u:

*Blažene su ne rodivši
i parsima ne doivši.*

I Babićeva je pjesma o Muci bila u 18. stoljeću vrlo popularna, ne samo zato što je nalazimo u čestim izdanjima njegove »Babuše«, tj. »Cvita razlika mirisa duhovnoga«, poslije prvog izdanja 1726. (objav-

ljena je s raznim dodacima do 1898. još 7 puta: 1736., 1759., 1802., 1851., 1859. i 8. izdanje 1898.), nego i zato što se ona posebno i prepisivala, naravno ponajčešće u dijelovima.¹⁰ Tako sam pod natpisom »Na Veliki petak« u glagoljskoj pjesmarici iz Omišlja, a iz 1791., zapazio rukopisnu varijantu Babićeve »Muke«. Međutim, izdanja upravo te Babićeve pjesme u jednostavnoj praktičnoj verziji pojavljuju se u novije vrijeme, tako primjerice šibensko izdanje pod naslovom »Muka Gospodinova ili Gospin plač« iz 1969., ili pod izvornim Babićevim natpisom »Verši od muke Isusove ili Gospin plač« (Zmijavci 1999.), s nepotrebnom i neodgovarajućom podjelom dvostihova na četverostihove.

Ali s Babićem nije prestao rad na pučkoj obradi pasionske teme, muke ili plača, jer se 1753., pojavila obrada fra Petra Kneževića, u dijaloškom obliku a pod natpisom »Muka gospodina našega Isukarsta i plač matere njegove«. Knežević je kao podlogu imao Divkovićev tekst, ali ga je potpuno preradio, uzimajući već gotove stihove ili parafrazirajući ih. Tu su se znatno izgubili dodiri sa srednjovjekovnim stihovima, iako je i on sačuvao osmerački dvostih, samo što mu je misaona i ritmička temeljna jedinica četverostih sa srokom AABB. Tako je Knežević uveo u tu poeziju novu strukturu, jer osmerački dvostih nije više zaokružena cjelina, jer je misao zaokružena tek u sljedećem dvostihu, primjerice:

*Vrime došlo jur budući,
Da sin Božji hotijući
Same naše rad ljubavi,
Svoj vik svrši, svit ostavi.*

*Hoti prije s učenicim,
Svojim virnim naslidnicim
U ljubavi večerati,
i jaganca blagovati.*

*Još za stolom on sidjaše,
i nauke njim davaše,
Kad sam Juda š njegov ustade,
i s tim misli svim zadade.*

Upotrebljuje Knežević i neke elemente umjetničke poezije, primjerice zakoračenja, dakle imao je i pjesničkih ambicija. Knežević je svoj tekst dijalogizirao, pa u njegovu tekstu nastupaju: Gospa, Ivan, Isus i Pisaoc. Čini se da je njegova dijaloška pjesma imala i praktičnu namjenu, vjerojatno u nekakvoj crkveno-pučkoj funkciji, jer poslije nego što Pisaoc izvijesti kako je Isus izdahnuo, stoji didaskalija: »Ovdi se svi prostru«, misleći na ži-

¹⁰ Isto, str. 91–92.

vo sudjelovanje svih vjernika u pučkom obredu. I ovaj Kneževićev pjesmotvor postao je popularan, doživjevši više izdanja, pa i ono iz 1898.¹¹

U rukopisu je ostala i »Muka gospodina našega Isukrsta i plač drugi divice Marije« glagoljaša Šime Miloševića, što je zapravo skraćena kompilacija Divkovićevih i Kneževićevih sastavaka, nastala 1792.¹²

Međutim, navedeni postupak oduzimanja, dodavanja ili preradivanja stihova nije Babić primijenio samo u spjevu o mucu, nego i u nekim drugim tekstovima rađenim prema srednjovjekovnim predlošcima. U tom je smislu zanimljiva i njegova verzija dosta rasprostranjene pjesme poznate pod natpisom »Blagoslov puka«, koje nam je najranija poznata verzija u osmeračkom dvostihu potvrđena u Zadru već 1416. Ali dok su sve poznate verzije prije Babića (u Budnjanskoj pjesmarici iz 1640., u Bilanovićevoj iz 1661., Vitasovićevoj iz 1677. i 1685.) vezane za pojedina mjesta, za Babićevu bismo mogli reći da pripada općem tipu, da je primjenjiva za bilo koju sredinu. Ipak, sve te ranije verzije odgovaraju duhu srednjovjekovne društvene zajednice, u kojoj svoju sigurnost ostvaruju svi društveni slojevi, pa je ta komponenta u njima čvrsto usadena. Babić je svoj pjesmotvor, doduše obogatio nekim novijim slikama i pojavama (uostalom, razlika je u 300 godina vremenske udaljenosti), ali je na neki način izmijenio izvornu koncepciju srednjovjekovne pjesme pojačavši religioznu notu. Ta se razlika vidi već na početku dviju verzija, gdje zadarska počinje izravnim stihovima:

*O ti puče poštovani,
naši dragi vi Zadrani,
Bog, svi sveti vas pomozte
ki u ov tempal sad pridoste.*¹³

Babićeva verzija, međutim, započinje dužim općim uvodom:

*Poslušajte svi kršćani,
ki ste ovdj na sve strani...*

Da bi udovoljio kulturnoj razini svojih vjernika, Babić je, slijedeći Divkovića, u većini upotrebljavao srednjovjekovni osmerački dvostih. Ali iz istih razloga on je u dijelu pjesama upotrebio i narodni epski deseterac. Čini se da je on (poslije Frana Krste Frankopana) i prvi hrvatski pjesnik koji je uveo taj stih, a koji će uskoro dominirati u hrvatskoj poeziji prosvjetiteljskog razdoblja. Ima pri tome u upotrebi ovih dviju ritmičkih struktura jedna bitna razlika, jer dok je u osmeračkim pjes-

¹¹ Objavio ju je na kraju 8. izdanja Babićeva »Cvita« njegov priređivač 1898, str. 369–386.

¹² N. Kolumbić: Postanak....., str. 93–94.

¹³ Tekst v. u V. Štefanić: Hrv. knjiž. srednjega vijeka, Zagreb, 1969., 430–433.

mama, koje su ležale na srednjovjekovnim predlošcima, Babić bio i sadržajno i izražajno sputan, u deseteračkim pjesmama kojima je on uglavnom i autor Babić je imao mogućnosti iskazati i neke vrijednosti svoje vlastite mašte, kao što je jedna narodna pjesma »O taštoj slavi« ili ona »O Sv. O. Papi«, o čemu je kao predmetu obrade u hrvatskoj poeziji imao podosta prethodnika, ali mu je deseteračka struktura nametala i mnogo osebudna poetska rješenja. Ipak, treba istaći i to da se Babić i svojim osmeračkim i deseteračkim pjesmama uključio u onaj pokret crkvenih ljudi koji su nastojali da se poezija stavi potpuno u službu crkvenih potreba i shvaćanja pa preporuča:

*Što će nami sad isprazne pisme,
koje nisu za dušu korisne,
od junaka i starih viteza,
od hajduka, prošastih lupeža,
i ostale mnoge stvari lude
što človika sve na grihe bude?*

Bez obzira na to Babić je i ovakvim svojim djelovanjem jedna vrsta prosvjetitelja, želeći književna ostvarenja približiti najširim slojevima vjernika, ali je ostao usko vezan za vjerske i crkvene sadržaje pa možemo slobodno reći da je on vjerski, crkveni prosvjetitelj. Ali ipak dijelom svoga rada Babić će utrti put onoj prosvjetiteljskoj literaturi koja će nas dovesti i do najvećega hrvatskog prosvjetitelja – Andrije Kačića Miošića.

Taj misaono-tematski kontinuitet, ali uvijek s crtama varijabiliteta, koji i formira razvojnu liniju, može se lijepo i zorno pratiti usporedbom naslova nekoliko značajnih djela, gdje se zapaža čvrsta povezanost pojedinih autora koji rade na jednom duhovnom kolosijeku, ali koji u tom naslanjanju na prethodnike razvijaju i obogaćuju svojim vlastitim udjelom neke sadržajne i formalne novitete.

Mogli bismo reći da cijela skupina tekstova koji čine taj kontinuitet počiva na riječi *cvijet-cvit*, koja se u naslovima pojedinih zbirki može u hrvatskoj književnosti pratiti već od početka 15. stoljeća, kad je talijansko djelo »Fiore di virtù« bilo prevedeno na hrvatski pod natpisom »Cvjet vsake mudrosti« (Cvijet kreposti). Svoju zbirku raznolikih vjerskih pjesmotvora Bračanin Ivan Ivanišević nazvao je »Kita cvitja razlikova« (Mleci 1642.), pa je vjerojatno to potaknulo i našeg Babića da na prvo mjesto u natpisu svoje zbirke stavi upravo tu riječ, a ostale riječi u natpisu odredile su vjersku (miris duhovni), ali i sadržajnu stranu (miris), što bi značilo na lijep, pjesnički način izražen tekst.

Riječ *cvit* stavlja na prvo mjesto natpisa svoga zbornika (Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti arvackoga) i Filip Grabovac, koji je svoje djelo tiskao u Mlecima 1747. Svojim natpisom Grabovac se očito

naslanja na Babića, samo što sintagmu *razlika mirisa duhovnoga* zamjenjuje sintagmom *razgovora naroda i jezika* i time pokazuje kako čini skok u smislu varijabiliteta, ističući nacionalnu i svjetovnu komponentu svoje knjige. On se i u nekim drugim crtama naslanja na Babića, obrađujući i vjerske teme te upotrebljavajući tradicionalni srednjovjekovni osmerački dvostih, naravno, uz narodni deseterac.

Na Grabovca se sasvim logično, u smislu kontinuiteta, nastavlja Andrija Kačić Miošić, uzimajući iz njegova natpisa riječi *razgovor* i *narod* (*Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, Mleci, 1756. i 1759.). Riječ *ugodni* vjerojatno se odnosi na poetski, stihovni tekst, u značenju onoga što kod Babića označuje riječ *miris*, ono što izaziva ugodu. Držeći se linije kontinuiteta Kačić se, kao što vidimo i iz natpisa očito naslanja na prethodnike – Grabovca i Babića, ali u duhu prosvjetiteljskog vremena i djelovanja, u čemu je on naš najistaknutiji predstavnik, Kačić se, u smislu varijabiliteta, odlučno opredjeljuje za svjetovnu, nacionalnu tematiku, uzimajući kao glavnu ritmičku jedinicu narodni epski deseterac. Naravno, time se potpuno udaljuje od Babićeve koncepcije vraćanja religioznoj tematici.

Kad se govori o vrijednostima Babićeva »Cvita«, treba istaknuti da su one višestruke. Ne osvrćući se na prethodna dva dijela s raznolikim proznim vjerskim štivom, on je u trećem dijelu pod natpisom »Pisme duhovne«,¹⁴ dao sveobuhvatan poetski kompendij raznolikoga stihovnog štiva o velikom broju praktičkih vjerskih tema. U tom stihovanom sklopu posebno mjesto zauzima pjesma pod natpisom »Versi od muke Isusove«, jer se tom pjesmom Babić uključuje i svrstava među one vrijedne sastavljače nabožnih tekstova koji su slijedili tradiciju specifičnoga hrvatskog pjesničkog procesa. A taj specifičan hrvatski pjesnički proces bio je u hrvatskoj kulturnoj povijesti vrlo važan čimbenik u izgradnji duhovnog jedinstva i nacionalnog identiteta.

Radeći za puk Babić je većinu pjesama, i onih vlastitih i onih uzetih iz davnih ranijih rukopisa, pa i iz tiskanih sastavaka, pisao tradicionalnim srednjovjekovnim osmeračkim dvostihom, ali je među prvima, ako izuzemo Frana Krstu Frankopana, čije su pjesme otkrivene tek u drugoj polovici 19. stoljeća, osjetio kako je, radi izravnijeg djelovanja u pučkim neobrazovanim sredinama, potrebno u hrvatsku pisanu književnost uvesti narodni deseterac. Kako znamo, u tome ga je slijedio dobar broj pjesnika 18. stoljeća – od Filipa Grabovca do Andrije Kačića Miošića, Matije Antuna Reljkovića i drugih.

¹⁴ Ovdje smo imali pri ruci osmo izdanje »Cvita« iz 1898. U prvom izdanju iz 1726. ta se pjesma nalazi u drugom dijelu.

MJESTO TOME BABIĆA U RAZVOJU HRVATSKE PASIONSKE POEZIJE

Sažetak

Jedno od važnih stilskih obilježja hrvatske pasionske poezije i drame jest u tome što se njihov kontinuirani razvoj može pratiti od 14. stoljeća, od prvih narativno-lirskih sastavaka preko dijaloških i prikazanijskih tekstova srednjeg vijeka do raznih prerada, sve do 18. stoljeća. U taj kontinuitet uključuje se početkom spomenutog stoljeća i fra Toma Babić raznolikim pjesmama u svom *Cvitu razlika mirisa duhovnoga* (1726.), posebno svojom pjesmom o mucu Kristovoj.

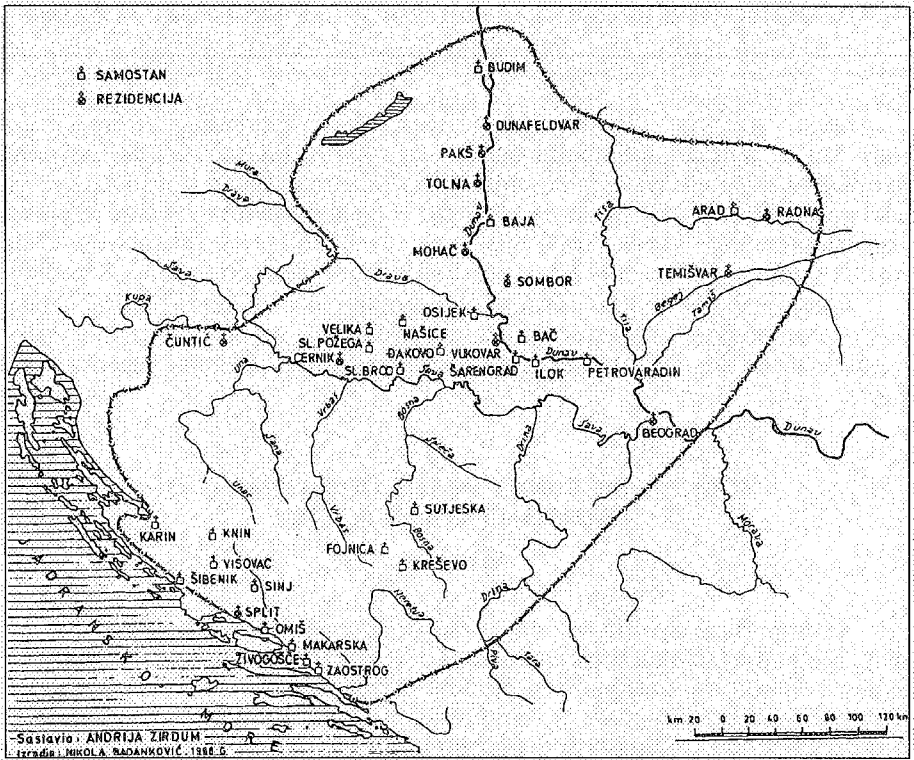
Autor analizira Babićev pristup u komponiranju spomenutog teksta uzimajući u obzir stupanj i karakter pjesnikova naslanjanja na poznate tradicionalne tekstove te na stupanj i kvalitetu njegova odstupanja i osobnog prinosa tome žanru.

TOMO BABIĆ'S ROLE IN THE DEVELOPMENT OF
CROATIAN PASSION POETRY*Summary*

An important stylistic feature of the Croatian Passion poetry and Passion plays lies in the fact that their continuous development can be traced as far back as the 14th century, starting from the first narrative-lyric works over mediaeval dialogues and mystery plays to various adaptations, down to the 18th century. Entering into this continuity at the beginning of the 18th century is Father Tomo Babić with diverse songs collected in his *Cvit razlika mirisa duhovnoga* (1726). The most important of these is his song on the Passion of Christ.

The author of this essay analysis Babić's approach in compiling the said text by taking into account the degree and the manner in which the poet depends on the well-known traditional texts, as well as the degree and quality of author's departure from and personal contribution to the genre.

Bosna Srebrena 1729.

Darija Gabrić-Bagarić

BABUŠA I FRANJEVAČKA KNJIŽEVNOJEZIČNA BAŠTINA

Izvorni znanstveni članak
UDK 811.163.42 (091)
821.163.42.09

Popularna *Babuša* ima prelijepi naziv *Cvit razlika mirisa duhovnoga* (1726.), pa se žanrovski uvrštava među ostale »cvitove« franjevačke književnosti – Posilovićev (1647.) i Grabovčev (1747.).

Prema teoretičarima stare književnosti cvijetom se nazivao izbor iz najboljih djela jednoga vremena, što bi odgovaralo antologiji ili hrestomatiji. Tipično je za hrvatsku franjevačku književnost da su tekstovi u »cvjetovima« preradbe ili kompilacije starijih djela, što ih bitno razlikuje od antologija u suvremenom smislu. U posveti Babić izrijeком kaže za svoje djelo da je »flores diverosrum odorum... a memetipso compilatos...«, te da je građu crpio iz različitih katoličkih pisaca, ne navodeći poimence ni jednoga (Šetka 1967: 125).

Pitanje autorstva i stvaralačke originalnosti time se ne dovodi u pitanje, jer je svaki od autora takvih izbora dao svoj osebujan doprinos izvorima, preradio ih prema svrsi s kojim djelo piše i prema čitateljskoj publici kojoj ga namjenjuje.

Fra Toma Babić (oko 1680.–1750.) djelovao je u vrijeme kad franjevačka provincija *Bosna Srebrena* još uvijek obuhvaća i Dalmaciju, što nije bez značenja za jezik njegova *Cvita*. Djelo po kojem će ostati zapamćen i poznat pisao je za vrijeme župnikovanja u Skradinu shvaćajući očito svoj književni posao dijelom pastoralnoga napora. Specifičnost Babićeva *Cvita* je što već podnaslov definira sadržaj: kršćanskom nauku posvećen je I. dio, dok se u II. dijelu nalaze različite crkvene i nabožne pjesme i popijevke. U uvodu objašnjava cilj pisanja: »Ovdje nije pisano velike mudrosti, nego u kratku istumačenje Nauka krstjanskoga za one koji ne znadu ni latinski knjiga ili libra ne razume«.

Drugi je dio namijenjen običnim ljudima, neukima i djeci, za pouku, zabavu i vjersko nadahnuće: »Imadu znati ljudi mudri i naučni da ove pisme iliti verse nisam činio za nje nego za dicu, koja gube vrime zaludu

neka se zabavljaju u stvari duhovnije pivajući, kakonoti pastiri i drugi koji gube vrijeme po vas dan«.

Sudeći po brojnim izdanjima cijeloga djela, ili samo pjesama, kroz sljedećih skoro dvjesto godina (sedmo izdanje izašlo je 1898.), Babić je sasvim uspio u svom naumu, modernim jezikom rečeno ugodio je »ukusu publike«.

Shvatimo li naslov ovoga članka kao pitanje, dio odgovora nudi nam se u opsežnoj studiji dr. o. Jeronima Šetke, koji je minucioznom raččlambom ustanovio izvore Babićeva *Cvita razlika mirisa duhovnoga*, posebno njegova II. dijela, te ustvrdio da je Babić »ispravljao jezik, stihove, sadržaj« (Šetka 1967: 95–203). I dok u njegovoj analizi sasvim jasno vidimo Babićev odnos prema pjesničkim predlošcima i uzorima, vrstu i opseg zahvata (ispravak stihova, promjena sadržaja), vlastitost Babićeva jezika nije bila predmetom njegove radnje, što otvara prostor jezikoslovnim istraživanjima.

Proučavatelji Babićeva djela slažu se da je on pisao ikavskom štokavštinom, jezikom čistim i lijepim, što je jedan od razloga zbog kojega je postao popularan i široko prihvaćen. Temelji njegova književnoga izraza moraju se tražiti u jeziku starijih i njemu suvremenih bosanskih franjevac a i dalmatinskih pisaca ranoga 18. st.

Površan pogled, neka vrsta »probno ga« čitanja *Cvita*, pridonio bi zaključku da Babić neodoljivo podsjeća na Divkovića i Posilovića, što je uzrokovano ne samo i ne isključivo sličnošću jezika nego i podudarnošću sadržajâ.

Glasovi i oblici

Fonološko-morfološki opis Babićeva jezika ne odskače od onoga što bismo mogli nazvati prosjekom književnoga jezika 17. i 18. st. Kao njegovu posebnost istaknuli bismo dosljednu ikavicu, za razliku od ostatka franjevačke književnosti gdje je ikavsko/ijekavska supstitucija gotovo pravilo.

Od ostalih zajedničkih osobina ističemo nesigurnost u uporabi i pisanju fonema /h/, štakavsko/šćakavsko dvojstvo, naporednu uporabu jotiranih i nejotiranih suglasnika u sekundarnim skupinama *tbj*, *dbj*, *lbj*, *njbj*, *rbj*, *bbj*, *vbj*, *mbj*, prijelaz -l u -o kao u dubrovačkim tekstovima, poznavanje čakavskoga (i dubrovačkoga književnoga) lika *meu*, *meju* (=među) pored štokavskoga *među*.

Usporedba s bosanskim franjevačkim piscima pokazala bi podudaranje sa svakim u nekoj crti. Najbliži bi mu bio Posilović, osim po dosljednoj ikavici, ili čak Bandulavić, s kojim ga veže upravo ikavska supstitucija jata (Gabrić 2001: 53–85).

Za ilustraciju navodimo nekoliko primjera iz svake skupine:

1. glas *h*

- a) *hoće* 44, *duhovno* 44, 144, *hiljada* 52, *progonećih* 40, *grihe* 36;
- b) *svi* 36 (=svih), *naši* 36 (=naših), *moji* 40 (=mojih), *otio* 37, *iljada* 39, *romi* 288 (=hromi), *ranimo* 144 (=hranimo);
- c) *hum* 281 (=um);
- d) *hfale* 36, *hfalu* 37, *hfaljen* 214, *pohfaljen* 36;
- e) *faljeno* 72, *ufaćenu* 102.

2. štakavski/šćakavski

- a) *suprotivština* 36, *krštenja* 144, *godišta* 52, *baština* 72, *dopuštaš* 36, *pribivališta* 103, *smetlište* 73;
- b) *dopušćaš* 36, *prašćati* 38;

3. sekundarna jotacija

- a) *bratjo* 288, *došastja* 102, *milosrdju* 72, *milosrdjem* 145, *pametju* 70, *dragostju* 206, *mudrostju* 145, *ispovidju* 144, *krstijane* 281, *krstjanske* 280, *cvitja* 295;
- b) *braćo* 103, 215, *pedipsanja* 103, *oslobođenja* 53, *molenje* 41, *izagnanja* 41, *pitanje* 72, *veselje* 41, *zdravlje* 41, *uspomenuće* 153, *treći* 53, *treće* 70;

4. *d>j/đ

meu 53, *među* 72;

5. -l>-o:

tempio 290 (= *templ*, *tempal*), *otara* 37, *otaru* 153 (= *oltar*).

Na morfološkoj razini odlikuje se poznavanjem starih i prijelaznih nastavaka za D., L. i I. mn. uz malobrojne novoštokavske: *slugam* 41, 293, *molbam* 37, *nepri(j)ateljem* 145, *Židovom* 102, *angelom* 39, *ljudem* 73, *k nami* 41, *vami* 295 (D.mn.) prema *mudrima* 292 (D.mn.); *u rukam* 39, *u dvori* 293, *u nebesi* 293, 145, *u grisi* 36, *po grisi* 38, *u nami* 41, *u stvari* 144 (L.mn.) prema *o njima* 206; *s kori* 293, *s sakramenti* 145, *čavli* 52, *rameni* 39, *meu razbojnici* 53, *s bići* 52, *stvarmi* 145, *z bludnicami* 103, *s nami* 144 (I.mn.) prema *s njima* 293, *očima* 207 (Maretić 1915: 210–220; Gabrić 2001: 64–67).

Sa starijim franjevačkim piscima povezuje ga poznavanje čakavskoga lika odnosno zamjenice: *ki* 215, 280, 292, *ka* 280, *ku* 294, *ke* 295, te izricanje futura II. konstrukcijom *budem+infinitiv*: *budem moći* 293, *budeš moliti* 295, *budeš želiti* 289, *budu stati* 294.

Dijelom leksički a dijelom morfološki specifikum je trpni pridjev *došasti* 71, 206, *prošasti* 71, 206, također oblik kojim je obilježen jezik svih franjevačkih pisaca.

Ostale morfološke osobine ne zahtijevaju komentar budući da su ili iste kao u suvremenom standardnom jeziku ili, znatno rjeđe, pripadaju štokavskim arhaizmima, kao npr. oblici *prida nj* 290, *na nj* 281, *po me* 289, *za me* 293, *po te* 289, *vas* 281 (=sav), *za nje* 41, kratka množina *biče* 39 – u prozi, ali i uvjetovana metrom i rimom u stihu: *dvore* 289 (*u nebeske slavne dvore, gdi se umrit već ne more*), arhaični oblici sklonidbe imenice *dan*: *u dnevnu* 288, *u dne* 71, te uporaba optativa umjesto imperativa u rečenici: *koji je vas bez griha najpri na nju kamen baci* 102.

Uspoređujući Babićev jezik s Maretićevim opisom jezika dalmatinskih pisaca 18. st., možemo zaključiti da se radi o gotovo istom popisu glasovnih i obličkih specifičnosti, posebno u onim slučajevima gdje je književni lik istodobno i odlika živih dalmatinskih štokavskih govora (Maretić 1915: 173–240).

Sintaksa

Babić piše jednostavnim rečenicama, ne pretjerano razvedenim, što je vjerojatno posljedica njegova nastojanja da bude što jasniji neukima za koje sastavlja svoju knjigu. Iz toga razloga čitav niz osobina koje nalazimo u jeziku ranijih franjevačkih pisaca, kao što su razgranate rečenice s velikim brojem zavisnih surečenica, rastavljene sintagme, konstrukcije nastale izravnim prijevodom s talijanskoga ili latinskoga u Babićevu tekstu nisu potvrđene ili su vrlo rijetke.

Kako je čitav drugi dio *Cvita* zbornik pjesama, pisanih u osmercu ili desetercu, jedan niz sintaktičkih crta dugujemo stihovanom izrazu, prvenstveno kratku rečenicu i izostanak participijskih konstrukcija.

Primjeri Babićevih prozних rečenica: *Da imamo umriti, to svaki zna-de, da bi ga s.pismo i ne učilo, očima svak vidi da se svaki dan umire i da od stari ne ima nitko od počela svita: dakle je ovo zadosta istine od smrti* 207.

Zna bo Gospodin da imamo od svega potribu, ali ako budemo najpri kraljestvo Božje iziskivati, neće nam ništa manjkati 73.

Navedene rečenice, pogotovo druga, ne razlikuju se bitno od suvremenoga rečeničnoga ustrojstva. Upozoravamo na interpunkciju u prvoj citiranoj rečenici, gdje je ispred zaključne rečenice dvotočje.

Repertoaru franjevačkoga književnoga jezika pripada uporaba dekliniranoga participa: *da... prosećim pitana dopustiš* 36, *ispovidajućim se tebi oprosti grihe* 38, *od strile leteće* 39, *puk tvoj k tebi se obraćajući* 39, *od progonećih mene* 40, *koju je Bog pripravio ljubećim sebe* 212.

Gotovo da nije potrebno napomenuti da se navedeni primjeri nalaze u prozi i da stihovani tekst za takve slučajeve uporabe participa ne zna (Gabrić 2001:82).

Sljedeća odlika, preuzeta iz franjevačke književnosti, a poznata i dalmatinskim piscima 18. st, jest uporaba konstrukcije *za +infinitiv* u vrijednosti namjerne rečenice: *ova se mogu govoriti za dostignuti proštenje 36; kako imamo živiti na ovom svitu za uživati ga na onomu 52; sašla je nad pakao za izvesti svete 53; ima se činiti molitva za isprošiti milost 70; način za imati i uzdržati milost 71; za odkupit slugu svoga 214; za ozdravit naše boli 214; za nas ozdraviti 52* (Maretić 1916: 88; Gabrić 2001: 82). Takva se zamjena za rečenicu nalazi i u stihu i u prozi, a opisana je i u Babićevoj gramatici, premda u stihu ima više primjera za namjernu rečenicu uvedenu veznikom *da*: *zapovidi u naglosti / da se oganj loži brže / da se svaki mudri vrže 292* (prema mogućem *za vrći svakoga mudroga*).

Prema citiranim primjerima 214 i 52 iz proze u poeziji isti sadržaj izražava rečenicama uvedenim veznikom *da*: *S neba pride na svit doli / da ozdravi naše boli 215; Od Divice on se rodi / da nas grišne oslobodi 215; Sina posla nami doli / da nas grišne oslobodi 215*.

Najuže povezana s navedenom odlikom je i pojava, premda ograničena, konstrukcije *činiti+akuz. +infinitiv*, također prisutna u franjevačkoj književnoj koine, a Babić ju ima i u proznim dijelovima i u versima (Gabrić 2001: 82).

Primjeri: *čini dozvat Katarinu 293; istoga sina čini umoriti 52*.

Izricanje agensa vezom *od + gen.* uz pasiv tradicionalna je osobina bosanske franjevačke koine, poznata posebno Bandulaviću, Matijeviću i Posiloviću, a svoj izvor ima, kako nam svjedoči Kašićev jezik, u latinskom, gdje je to jezična zakonitost.

Svi su Babićevi primjeri iz proznoga teksta: *naređena od Isukrsta 71; naređena od onoga 71; bi pokopan od dobri i sveti ljudi 52; bi od Žudija lažljivo osvađen 52; od Pilata osuđen 52* (Maretić 1916: 92; Gabrić 1989: 194–195; Pavešić 1968: 459; Gabrić 2001: 82).

Latinskom utjecaju dugujemo uporabu množine zamjenica umjesto jednine, što je opća odlika jezika nabožne književnosti dubrovačko-dalmatinske, a ne samo franjevačke. Kad je nađemo u Babića, jedino možemo proponirati utjecaj tih književnosti i njihova jezika:

ova se mogu govoriti 36 (= ovo se može); ova svaka dobrovoljno podnese 52 (= ovo sve); kada budeš svaka štiti 288 (= sve, svako); odmah ću ti svaka dati 289 (= sve, svako); nego će nam svaka nadodati 73 (= sve); i ostala sva od vika 292 (= sve) (Gabrić 2001: 81).

Da je to za Babića crta književnoga jezika, možemo zaključiti po tome što je takvu množinu opisao i u gramatici.

U sintaksi zamjenica čitav kompleks nabožne književnosti, od dalmatinskih pisaca, dubrovačkih i Kašića, pa do bosanskih franjevaca poznaje pojavu lične zamjenice ili posvojne zamjenice za pojedino lice umjesto povratne zamjenice *sebe* ili posvojne za svako lice *svoj* (Maretić 1916: 57; Gabrić 1989: 170; Gabrić 2001: 81). To je sintaktički kalk prema talijanskom, poznat dalmatinskim govorima, pa je teško reći je li njegov ulazak u književni jezik plod prevođenja ili posljedica prodora govorne crte. U svakom slučaju ima ju i Babić, kao još jedan znak bliskosti s bosanskom franjevačkom koine: *odvрати obraz tvoj od griha moji 37; ne pogrdi... puk tvoj 41; ne dopusti nami slugam tvojim 41; ispovidajte grihe vaše 145* – prema standardnom hrvatskom: *jerbo je anđelom svojim zapovidio 39; rameni svojim zaštiti će tebe 39*.

Opća je odlika nabožne književnosti i dubrovačko-dalmatinske i franjevačke dopuna *od*+ *genitiv* uz glagole govorenja, osjećanja, mišljenja i srodnih značenja: *od njega malo govorim 152 (= o njemu); sumljiti od ovoga prisvetoga sakramenta 153 (= o ovom sakramentu); govoriti od ove slave neizrečene 212 (= o ovoj slavi)*. Ni za jednoga dalmatinskoga pisca, pa tako ni za Babića, ne bi bilo presmjelo tvrditi da je takvu padežnu sintaksu učvrstila i pojava istovrsne konstrukcije u organskim dalmatinskim govorima. Istu padežnu konstrukciju rabi Babić i u gramatici (Gabrić 1989: 177–178; Kosor 1981:47).

Isključivo literarnim ugledanjem objašnjavamo uporabu konstrukcije *po usta* u Babićevu jeziku, ali samo u proznom dijelu: *po usta proroka 53; po usta Mojsi(j)a 71; po usta kralja Davida 73, 206; po usta Izaije proroka 72; po usta s. Jakova 70*. Izvorište toj crti su starocrkvenoslavenski i staročakavski tekstovi, odakle je kao izrazito literarni nanos ušla u kompletnu dubrovačko-dalmatinsku književnost, u jezik Kašićev i jezik bosanskih franjevaca (Gabrić 1989:182, Gabrić 2001: 80).

Kalkirajući latinski izraz *nihilominus* uz dodavanje negacije dobili su dalmatinski i dubrovački pisci izraz *ništa ne manje*, što ga nerijetko rabi i Babić: *ništa nemanje 144, 145, 213*.

Leksik

Za razliku od bosanskih franjevaca sklonih tuđicama jezik Babićeva *Cvita* odlikuje se njihovom ograničenom uporabom. Tuđice su uglavnom svedene na crkveno i uopće religijsko nazivlje, na pojmove raznih značnosti, dok se u svim ostalim značenjskim skupinama uglavnom koristi hrvatskim leksikom. Usporedimo li *Cvit* s Babićevom gramatikom, vidjet ćemo da su u gramatici tuđice znatno brojnije, i to ne samo na razini

gramatičkoga nazivlja nego i u domeni civilizacijskoga leksika (Kosor 1981: 49–53).

Za pojmove religijskoga života u *Cvitu* vezuju se leksemi: *devocion N* (= *pobožnost*), *devot* 39, 215, 288 (= *pobožan*), *euharistija* 153, *isop* 36 (= *hisop*, *sipant*), *tempio* 290 (= *hram*), *kor* 215, 289, *pedipsanje* 103, 214 (= *kazna*), *predika* 281 (= *propovijed*), te vrlo rano usvojene tuđice *andeo* 215, 41, *krizma* 144 i izvedenica *krizmanje* 152.

U svom prenesenom značenju – Božja kazna može se religijskim nazivom smatrati i latinizam *pena* 102. Prema navodima ARj ovaj leksem je registriran u Ančićevu djelu *Svitlost krstjanska* (1679.), dok nema potvrde iz Babića, jer je za taj veliki povijesni rječnik, nažalost, ekscerpirano samo izdanje Babićevih pjesama iz 1736.

Nazivi *verši N*, 213, *libar* 213 ne moraju se uzeti samo kao nazivi znatnosti o književnosti, jer se pojavljuju i u općem jeziku, dok je *poezija* 213 riječ s knjižkim statusom i svakako je naziv.

Ostale tuđice, kao npr. *durati* 280, *upengati* 280, *frustati* 52, 292, podrijetlom vjerojatno iz dubrovačko-dalmatinske književnosti, nalaze se u djelima M. Divkovića, pa poslije i u ostalih franjevaca, što znači da su postale dio vokabulara franjevačkoga književnoga izraza. Nije isključeno da ih je Babić susretao i u živim govorima.

Zanimljive tuđice *aspid*, *bažilišk* 39 u prijevodu Psalma 90 preuzeo je Babić zajedno s prijevodom iz Divkovićeve *Nauka*, u kojega to mjesto jednako glasi: *Svrhu aspida i bažiliška hoditi ćeš ...*

S ostalim franjevcima slaže se Ančić i po pojavi leksema *mama* 293 (= *stvar kojom se nekoga namamljuje*), *prilika* 52 (= *primjer*), *prilika* 294 (= *slika*), *očitnik* 70 (= *carinik*), *zaušnica* 52, *toliti* 39 (= *smirivati*, *blažiti*), *veruga* 38, 288, *posvetilište* 37, *prikazalište* 37, *jur* 37, 281, 295, od kojih se neke pojavljuju najprije u primorskim lekcionarima, u jeziku dalmatinskih pisaca, a posredovanjem Bandulavićevih *Pištola i evandel'ja* stižu i u jezik bosanskih franjevaca (Gabrić 1997: II/ 105–234; Gabrić 2001: 75–77).

Staroslavenska riječ *prěljubodějstvo* u inačici *priljubodivstvo* prisutna u jeziku Kašićevu i jeziku bosanskih franjevaca u Babića ima lik *priljubodinstvo* 102, kako je zabilježena u Vrančićevu *Dikcionaru* i u Posilovića (ARj).

Leksem *hiža* 280, danas tipičan za kajkavske govore, potvrđen je u nizu starih spomenika nastalih na širem hrvatskom terenu, u Bernardina Splicanina, Marulića, u niza dalmatinskih nabožnih pisaca, a od bosanskih franjevaca ima ju samo Margitić u svojoj *Ispovidi krstjanskoj* (1704.). Kad tu riječ nađemo u Babićevoj pjesmi o sv. Franji Asiškom, možemo govoriti ili o Babićevoj vještini u skladanju rima (U crkvi od Asiža, gdi

mu biše slavna hiža, U crkvi od Asiža, gdi njegova biše hiža) ili o njegovu poznavanju rječnika starije književnosti iz kojega crpi u svom pjesmotvorstvu. Istodobno, daje nam takav jedan podatak i mogućnost preciznijega utvrđivanja autora koji su činili izvore Babićeva *Cvita* ili su pak samo njegova lektira.

S franjevačkom ga tradicijom veže manira objašnjavanja tuđice domaćom riječi s kojom je povezana u sinonimskom paru (Hercigonja 1982: 75). Takvih kontaktnih sinonima nema puno u Babićevu jeziku, kao ni sinonimskih parova koji povezuju dvije domaće riječi.

Sinonimi su povezani veznikom *ili(ti)*, navedeni su asindetksi, ili je pak sinonim dodan u zagradi.

I dok kod para tuđica-domaća riječ možemo govoriti o objasnidbenoj službi sinonimne riječi, u parovima domaćih riječi sinonimski niz ima stilsku vrijednost.

Naravno, kontaktna sinonimija obilježje je samo Babićeve proze, u poeziji za nju nema ni mjesta ni mogućnosti.

Primjeri se mogu prema tome klasificirati u skupine:

- a) *u artikulu ili članku 52, silaba (slova) 213, pivajući ili kantajući 213, pisme iliti verši 213, neznabošca idolatra 52, krizma iliti potvrđenje 144, odbigao i rebelao se 152;*
- b) *ticanje ili dodivanje 206, svetkovina iliti blagdana 213, prilikovati ili priličiti 212, vatra iliti oganj 103, pomanjkanje iliti sagrišenje 145, zlamenje iliti biliška 152, posvetilište (junca) 37, napamet ili naustice 71, grih Adamov iliti istočni 145, puteni iliti tilesni 102;*
- c) *tvrdi i stanoviti 53, veselje i radost 206, baština i očinstvo 72, sramota, rugo i pogrda 102.*

Dok se ranije mislilo da je funkcija kontaktnih sinonima u jeziku pisaca katoličke obnove isključivo objasnidbena, uvedena kako bi se jezik djela približio pripadnicima različitih narječja i govora, novija istraživanja pokazuju da se radi o pojačajnoj sinonimiji, jednoj vrsti stilskoga zahvata kojim se djeluje na slušateljevu recepciju teksta, na pojačavanje piševe – bolje reći – propovjednikove poruke. U tom smislu Babić nasljeđuje Divkovića i Posilovića, posebno u sinonimnim parovima predstavljenim u c) skupini (Hercigonja 1982:75; Gabrić 2001: 77).

Odnos prema predlošcima

Slijedeći Šetkinu konstataciju da je Babić »ispravljao jezik«, pregledali smo neke stihove iz Babićevih pjesama i usporedili ih sa stihovima njegovih predložaka, nakon čega se može ustvrditi da je Babić najčešće

intervenirao na leksičkoj razini, rjeđe na fonološko-morfološkoj (Šetka 1967: 160).

Šetka je uspoređivao Babićeve stihove s Kašićem, Bandulavićem, Divkovićem, Margitićem, Ančićem i Šitovićem iz štokavskoga kruga, te s Barakovićem, s pjesmama čakavskoga kruga Strohalove *Zbirke starih hrvatskih crkvenih pjesama* i sa pjesmama *Paškoga zbornika V. Premude* (Šetka 1967:126–165).

Kad se pretpostavlja »ispravljanje jezika«, mora se znati prema čemu ili u odnosu na što se nešto ispravlja. Babić je mogao ispravljati prema postojećem modelu književnoga jezika ostvarenoga u franjevačkoj književnosti ili prema nekom svom osobnom načelu. Usporedba poetskih tekstova, zanemarimo li dodavanja i ispravljanja metra, sroka ili faktografije predloška, otkriva da Babić intervenira samo pri preradi inodijalekatnih izvora (Šetka 1967: 155–162).

Na fonološkoj razini evidentno je da čakavske crte zamjenjuje štokavskim, pa ćemo prema *anjel* iz predloška imati *andeo* (Šetka 1967: 141) u Babićevu tekstu, ili prema čakavskom *j* Babić ima *d*: *nerojena-nerodena* (Šetka 1967: 160). Prema čakavskom *šč* naći će se u Babića *št*: prema *jišći* Babić piše *išti* (Šetka 1967: 158).

Čakavska zamjenica *ča* zamijenjena je štokavskim *što* (Šetka 1967: 151).

Ikavizam nije zamjenjivan jer je i Babić ikavac.

Leksičke intervencije mogu se predstaviti oprekama tuđica/posuđenica predloška prema hrvatskoj riječi Babićeva stiha, ili jednostavno oprekama hrvatskih istoznačnica različite dijalektne pripadnosti.

Primjeri:

predložak:

Babić

a) u templu (Baraković) tance izvoditi (Paški zbornik – P)	u crkvi pisme pivati
b) jurve (Bandulavić) djavao (P) družba (P) stavi se (P)	veće vrag obitelj promisli
c) jasni misec (P) uzvari se...more (P) poju diple (P) mrkle tmine (P)	svitli misec uzbući se more diple diple tamne tmine

Primjeri iz skupina a) i b) mogli bi uvjetno biti nazvani »prijevodom« ili prilagodbom kako bi se manje poznata tuđica (tempio) zamijenila općepoznatom (crkva) ili stilski obilježena (tanac) neutralnom i prozirnijom, premda ne i istoznačnom (pisma). Etimološka figura *pisme pivati* istodobno je i stilski »nadmoćna« u odnosu na *tance izvoditi*. Za većinu štokavaca *jurve* je knjiška riječ, *družba* nije sinonimna s *obitelj*, budući da *družba* u štokavskom ima drukčiji semem. Iz tih je mogućih, pretpostavljenih motiva Babić mijenjao tekst predložaka. Zanimljivo je da negdje *jur* zamjenjuje, a negdje ostaje, s tim što je *jur, jurve* 102 redovito u prozi.

Intervencije iz skupine c) samo djelomično »pojašnjavaju« (u odnosu na *uzvari se* glagol *uzbući se* primjerenije označava huku mora), a više su prinos zvučnosti stiha.

Aliteracija u sintagmi *tamne tmine* i paranomazija *diple diple* primjer su stilski motivirane intervencije, ciljane na čitateljev estetski i emotivni doživljaj.

Budući da je više stihova koje je Babić ostavio bez izmjena nego onih gdje je intervenirao, zahvati su zapravo sporadični, može se naslućivati što je Babić smatrao poznatim i prihvatljivim onodobnim čitateljima, a što je za njega imalo status nepoznate riječi. Iz toga se može rekonstruirati leksički fond Babićeva književnoga jezika i tradicije na kojoj je on svoj izraz izgrađivao.

U prilog tome govori primjer iz Babićeve *Pisme od smrti* koja je prepjev *Pisam od smrti* iz Premudina zbornika. Osim intervencija u sadržaj (dodavanja stihova, izricanje iste misli drugim riječima i na drugi način) nema promjena leksičkoga izbora originala u smislu pojašnjavanja ili prestilizacije. Čak ni sintagma *plovuće ribice* nije zamijenjena iako je sasvim suprotna hrvatskoj sintaksi (Šetka 1967: 158).

Iz Bandulavićevih *Pištola i evanđel'ja* preuzeo je Babić dio pjesme *Dies irae* i proveo ispravke koji se uglavnom odnose na točnost sadržaja i, što je zanimljivo, pokazuju što je Babiću na morfološkoj, tvorbenoj i značenjskoj razini moglo biti neprihvatljivo. Sve će razlike u navodu biti podcrtane kako bi se lakše uočile:

Bandulavić:

*Kralju strašne veličnosti
Ki shranjuješ tunje dosti
Srani me vruće ti milosti
Mili Isuse spomeni se*

Babić:

*Kralju strašne veličnosti
Koji saranjuješ mukte dosti
Sarani me vruće od milosti
Mili Isuse spomeni se*

<i>Da ti za me uputi se</i>	<i>Da ti za me uputi se</i>
<i>Ti dan na me posmili se</i>	<i>Taj dan na me posmiluj se</i>
<i>Ištuć mene trudan side</i>	<i>Ištuć mene trudan side</i>
<i>Rad grišnika na križ pojde</i>	<i>Rad grišnika na križ pojde</i>
<i>Zaman ta trud da ne pojde</i>	<i>Zaman taj trud da ne pojde</i>
<i>Pravi sudče osvećen'ja</i>	<i>Pravi sudče osvećen'ja</i>
<i>Dar mi stvori odpušten'ja</i>	<i>Daruj meni odpušten'ja</i>
<i>Pri vrimena rasuđen'ja</i>	<i>Prija dneva odsuđen'ja</i>
<i>Kako krivac uzdahnujem</i>	<i>Kako krivac žalujem se</i>
<i>Radi griha obliđujem</i>	<i>Radi griha sramujem se</i>
<i>Smil' se mojim jur molen'jem...</i>	<i>Molbam mojim jur smiluj se...</i>

Osim različitoga leksičkoga izbora opažamo obličke (*ta:taj, ti:taj, posmili se; posmiluj se*) i tvorbene razlike (*molen'je: molba*). Leksički izbor pak pokazuje da je Babić točnije prenio smisao (*rasuđen'je: odsuđen'je*), ili bio bliži suvremenom načinu izražavanja (*dar mi stvori: daruj meni*).

U paru *tunje: mukte* starijim piscima bliža riječ (*tunje*) zamijenjena je proširenijom, češćom u jeziku dalmatinskih pisaca 18. st.

Svi primjeri Babićeva »ispravljanja« u II. dijelu *Cvita* otkrivaju njegov pjesnički i versifikatorski dar, na čemu temeljimo prosudbu o njegovu autorskom doprinosu i po kojem mu atribuiramo *Cvit* kao samosvojno djelo.

U Babića kao i u stihovanim predlošcima nalazimo apostrofiranje čitatelja, najčešće zazivima: *braćo nerođena, brate, krstjanine, brate krstjanine, ljudi, umrli čoviče*.

Takvih apostrofa bit će i u prozi, što je crta propovjedničke literature, a koju je Babić susretao u Divkovića i Posilovića (Hercigonja 1982: 66; Gabrić 2001: 84).

S Divkovićem ga veže svojevrсна familijarnost u oslovljavanju sveta. Kao što Divković u priči o Ivanu Damaskenu iz zbirke *Sto čudesa* sv. Ivana naziva *Ivo*, tako i Babić sv. Franju zove *Frane* u molitvenom zazivu ili kad opisuje dijalog između Isusa i sveca, a inače *Frančesko*, npr. kad o njemu govori u svezi s papinim ustanovljenjem franjevačkoga reda ili kad opisuje sv. Franju kako se moli pred Gospinom slikom. Sv. Katarina je *Kate*, sveti Anton je *Antun, Ante, Antona*.

Primjeri: *Katarino ti divice / moja draga zaručnice* 295, prema: *Gledaj moje rane, Kate, / ke su meni dane za te* 295; *na molitvi Kata staše* 291; *ne straši se Katarina, / milost primaš Božjeg Sina* 291. Variranjem imena ostvaruju se metar i srok.

Babićevi jezikoslovni pogledi

Razmatranja o jeziku fra Tome Babića svakako treba dopuniti njegovim jezikoslovnim pogledima i stajalištima.

Fra Tomo Babić autor je gramatike nazvane *Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accomodata* (1712.), pa se pretpostavlja da poznaje gramatičarska djela svojih prethodnika, njihova jezikoslovna i gramatička načela. Iako nigdje izravno ne govori o svojim uzorima među jezikoslovcima, može se iz predgovora *Cvitu* odčitati njegovo oslanjanje na ideje B. Kašića. Babić parafrazira Kašićev predgovor *Ritualu rimskom*, koji je svojevrstan jezikoslovni manifest toga isusovačkoga gramatičara. Kašić u tom tekstu, osim što govori o razlikama između hrvatskih dijalekata, pravi distinkciju između govorne i pisane forme jezika, uvažavajući zapravo zasebnost organskih idioma u odnosu na književni jezik utemeljen na izabranom narječju ili mjesnom govoru.

U Kašića čitamo: »...ako ja bosanski upišem ove riči (poslao sam, učio sam...) ne branim za to Dalmatinu našemu da on ne obrati na svoj način ove iste riči i inake, ter reče: poslao sam, učio sam... Ali gdi ja upišem (što ili šta) ne branim Dalmatinu da on reče (ča)...«

Babićeva preradba glasi: »Drugačije riči izgovaraju na priliku Bošnjaci: poslao sam, došao sam... Ja ne zabranjujem reći Dalmatinom Školjarom oko mora: poslao sam, došao sam...I tako svaku rič, gdi Bošnjak reče što ili šta, ne branim Školjarom reći ča. I tako more svaki na svoj način štiti kako mu drago...« (Šetka 1967: 167).

Babić postupa slično kao i u slučaju preuzimanja književnoga teksta: promijeni primjer (došao sam : učio sam), bosanski iz Kašićeva teksta zamijeni s Bošnjak, uz ime Dalmatin dodaje Školjar, čime pojašnjava da pod »Dalmatin« razumije otočanina, izvjesno čakavca, ali osnovna misao ostaje ista.

Svoje mišljenje o uporabi tuđica Babić temelji na primjedbi Stjepana Margitića iznesenoj u predgovoru *Ispovijedi krstjanske* da se zbog kontakta sa stranim jezicima u hrvatski unose strane riječi – talijanske, njemačke, turske. Margitić piše: »... ali jezik bosanski što zovu ilirčki ... se izkvario na mnogo mista i svuda pomiešao s razlicim jezicim, kako u Bosni s turskim, okraj mora s italianskim. I kad mi u Bosni govorimo, mnoge turske rieči mećemo i miešamo, tako u Dalmaciji i Dubrovniku mnoge rieči meću talianski.« U Babića čitamo: »Zašto koji su blizu Nimaca ili Tudešaka uzimaju mnoge vocabule ili rieči od onoga jezika; Bošnjaci od turskoga, Dalmatini od Latina.«

U svojim tekstovima Babić tuđicama suprotstavlja hrvatsku riječ. Potraga za hrvatskom riječi nije obilježila samo leksičku ravan, nego je i

određivala pjesnički ritam, značila je izbor pučke fraze i hrvatski ustroj rečenice.

Njegovi deseterci određivali su njegov izraz. On je ispravno osjetio da deseteračko opisivanje događaja ili razmišljanje o kojoj pojavi (smrt, posljednji sud i sl.) ne bi podnijelo učene tuđice, rečenicu koja slijedi latinski ustroj i sl.

U prilog toj tvrdnji govore usporedbe jezik *Cvita* i jezika gramatike. Leksički fond gramatike poznaje veći broj tuđica i znatan broj rečenica konstruiranih prema latinskom i talijanskom modelu (Kosor 1981: 45–53).

Nadalje, Babić je svoj jezik nazivao hrvatskim i izrijeком veli da je *Cvit* napisao »na duhovnu korist našega naroda slavnoga i jezika rvatskoga«. On poznaje tradiciju po kojoj se taj jezik naziva i ilirčkim ili ilirskim imenom, ali ga njegova nacionalna svijest potiče i na uvođenje hrvatskoga imena, što neće ostati bez odjeka, jer već Grabovac rabi hrvatski naziv kao sinoniman nazivu ilirski u naslovu svoga *Cvita* (1747.).

S određenom simpatijom spominje Babić Hrvate u *Veršima svetoga Antuna od Paduve*, kad govori kako su narodi razumjeli svečeve propovijedi:

*...Prem latinski da karaše
Svaki narod razumljaše
Grci, Nimci i Poljaci
I Hrvati naši jaci... 281.*

Zaključak

Zaključak o Babićevu jeziku je jednostavan i jednoznačan. Babić piše štokavski, štokavica je temelj književnoga izraza, osnova na kojoj počiva jedna vrsta uzusa, uvjetno nazvana normom.

Iako tvrdi da piše kako se »u njegovu očinstvu ili patriji govori«, te je stoga u naslov »metnuo misto iz koga sam«, Babić očito nije polazio u izgradnji književnoga izraza ni od čega, nije stvarao iz početka, nego je jezik svojih djela temeljio na najboljim štokavskim tradicijama. Time je produžio put koji su u predstandardnom razdoblju zaertali Divković, Bandulavić, Posilović i Kašić, a koji će se – poslije Babića – nastaviti djelovanjem fra Filipa Grabovca i fra Andrije Kačića Miošića.

Analiza Babićeva jezika pokazala je još jednom da štokavska osnova književnoga jezika franjevačkih pisaca ima svoj jezični i izvanjezični kontekst.

Izvanjezični kontekst predstavlja činjenica političke razjedinjenosti hrvatskoga prostora između tri državne organizacije: Mletačke Repub-

like, Habsburške Monarhije i Otomanskoga Carstva, te ujedinjenost svih tih krajeva u jednu redodržavu – franjevačku provinciju Bosnu Srebrnu. Djelovanje u istoj redodržavi povezivalo je franjevačke pisce – pripadnike različitih govora i poticalo ih na stvaranje književnoga izraza kojim će se govorne razlike prevladati. Književni izraz morao je biti na neki način normiran, ujednačen i podjednako razumljiv u svim dijelovima redodržave. Unatoč jadikovkama onodobnih pisaca da svaki franjevac piše na svoj način, koje su se uglavnom odnosile na grafijske neusklađenosti, franjevačke pisce odlikuje jedan fond zajedničkih karakteristika, posebno na razini jezične nadgradnje, tj. u leksiku i sintaksi, koje njihovom jeziku omogućuju atribut književni, a to uvijek pretpostavlja određenu normiranost i ujednačenost. Štokavska podloga toga jezika nije bila nevažna pri preporodnim standardizacijskim zahvatima u 19. st., pa stoga možemo i Babića, kao i ostale franjevačke pisce, promatrati kao neposredne utemeljitelje hrvatskoga književnoga jezika. Treba im se stoga često vraćati, jer u njihovu opusu ima i jezične i stilističke i književne građe i danas poticajne i inspirativne.

Literatura

1. Gabrić-Bagarić, D. 1989: *Jezik Ivana Bandulavića, franjevačkoga pisca iz 17. st.*, Svjetlost, Sarajevo.
2. Gabrić-Bagarić, D. 1997: *Pisciole i evangelya, Das Perikopenbuch Des Ivan Bandulavić von 1613., Teil b.: Glossar und Kommentar*, Böhlau Verlag Köln, Weimar, Wien.
3. Gabrić-Bagarić, D. 2001: *Jezik Pavla Posilovića, Zbornik o Pavlu Posiloviću*, Šibenik–Zagreb, str. 53–86.
4. Hercigonja, E. 1982: *Ogledi iz stilematike Divkovićevih Besjeda, Zbornik radova o Matiji Divkoviću*, Sarajevo, str. 55–81.
5. Kolendić, P. 1915: *Fra Pavao Posilović i njegovo Nasladen'je, Rad JAZU knj. 206*, Zagreb, str. 168–217.
6. Kosor, K. 1981: *Hrvatski jezik latinske gramatike fra Tome Babića, Kačić, XIII, 1981*, Split, str. 5–56.
7. Kovačić, A.S. 1991: *Biobibliografija franjevaca Bosne Srebrene*, Sarajevo.
8. Kuna, H. 1974: *Hrestomatija starije bosanske književnosti*, Sarajevo.
9. Maretić, T. 1915, 1916: *Jezik dalmatinskih pisaca 18. vijeka, Rad JAZU knj. 209 i 211*, Zagreb, str. 1–92; 173–240.
10. Pavešić, S. 1968: *Jezik Stjepana Matijevića, Rasprave Instituta za jezik*, Zagreb, str. 371–484.
11. Rešetar, M. 1928/29: *Posilovićev ikavsko-ijekavski govor, Južnoslovenski filolog knj. VIII.*, Beograd, 83–87.
12. Šetka, J. 1967: *O. fra Toma Babić, Kačić, I.*, Split, str. 95–203.
13. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU, I–XXIII, Zagreb (ARj)*
14. *Zbornik radova o Matiji Divkoviću, Sarajevo, 1982.*

BABUŠA I FRANJEVAČKA KNJIŽEVNOJEZIČNA BAŠTINA**Sažetak**

Cvit razlika mirisa duhovnoga (1726.) fra Tome Babića, popularno nazvan *Babuša*, zbir je preradbi nabožnih tekstova katehetskoga, nabožno-pjevnoga i hagiografskoga karaktera.

Babićev odnos prema prijedlošcima može se promatrati s motrišta zahvata u sadržaj, kao i s jezično-stilskoga stajališta.

Babić piše ikavskom štokavštinom, fonološko-morfološki opis je prosjek franjevačkoga književnoga izraza 17. i 18. st., a posebno se u jezičnoj nadgradnji vidi njegov kritički odnos prema franjevačkim uzorima. Sadržaj i stil Babićev odredili su njegovo približavanje narodnom i narodskom načinu izražavanja.

BABUŠA AND THE FRANCISCAN LITERARY-LINGUISTIC HERITAGE**Summary**

Cvit razlika mirisa duhovnoga (1726) by Father Tomo Babić, popularly called Babuša, is a collection of adapted divine texts of catechistic and entertaining character.

Babić's approach to original texts may be examined from the point of view of intervention into subject matter as well as from the linguistic-stylistic point of view.

The work is written in the ikavian stokavian dialect. The phonological-morphologic description is representative of the Franciscan literary expression of the 17th and 18th centuries. The author's critical approach to Franciscan models is most obvious in his linguistic interpretations, with subject matter and style largely determined by his preference for popular and folksy forms of expression.

Fra Hrvatin Gabrijel Jurišić

HAGIOGRAFIJA U »CVITU« FRA TOME BABIĆA

Izvorni znanstveni članak
UDK 811.163.42 (091)
821.163.42.09

I. UVODNE NAPOMENE

Djelo fra Tome Babića *Cvit razlika mirisa duhovnoga* (Mleci 1726., str. 339, »u dva dila razdiljen«; Mleci 1736., str. 378, »u tri dila razdiljen«) u prvom je redu *katehetsko djelo*, i to prvorazredno katehetsko djelo.¹ Sam pisac veli: »Ja sam doista najmanji i najnerazumniji od svi, a da znam više, više bi i učinio na poštenje Gospodina Boga i na korist duhovnu našega naroda slavnoga i jezika arvackoga... Ovde nije pisano velike mudrosti, nego u kratku istumačenje nauka kršćanskoga za one koji ne znadu, ni latinski knjiga ili libra ne razume... Nije (kako sam rekao) velike mudrosti, ni visine u ovi knjiga, ali nije ni potrebe od mudrosti ljudske, nego od istine Božje...«² Dakle, pisac ne želi pokazati svoje znanje i učenost, nego se smatra najmanjim i najneznatnijim i samo želi ukratko protumačiti kršćanski nauk (katehetika) onim čitateljima koji ne znaju latinski. Svrha je njegova djela slava Božja i korist hrvatskoga jezika i naroda.

Babićevo upozorenje da je »...u naš jezik mučno pisati latinski(m) slovima, a paka u naš jezik na mnogo načina ljudi govore... da se jedva mogu među sobom razumiti...« Pisac, dakle, upozorava na dijalekte (narečja) i provincijalizme (kao primjer navodi »što« i »ča«). Kao i drugi

¹ O. Jeronim Šetka, »O. fra Toma Babić«, *Kačić*, I/1967., 95–203. To je do sada najbolja studija o fra Tomi Babiću i njegovim djelima. Za njegov »Cvit« pisac veli: »Međutim, ono što se izdiže iznad svega ostaloga njegova rada, ono čime je on podigao sebi u srcima svoga naroda vječiti spomenik, jest njegov 'Cvit'... (str. 116).

² Usp. *Cvit* (1802.), VII. – U ovome članku služim se sljedećim izdanjima: *Drugi dio Cvita razlika mirisa duhovnoga...*, *druge stampe*, U Mleci 1736., 148; To je »posebni otisak« iz drugoga izdanja, u kojemu su samo pjesme. Izdanje je posebno numerirano od 1. do 148. stranice. *Cvit razlika mirisa duhovnoga... za treći put pristampan i u tri dila razdiljen...*, u Mleci 1802. 484. Za pjesme navodim »posebni otisak« (1736.), a za ostalo izdanje iz 1802. – Usp. *Cvit*, (1802.), VII.

pisci tako je i fra Toma morao tražiti načina kojim će jezikom i pravopisom pisati, pa je na te probleme, eto, upozorio u svome predgovoru (*Bogoljubnomu štiocu*).³

Dakle, cijeli je »Cvit« u službi katehetike, tj. onoga dijela teologije, koji pruža cjeloviti kršćanski pogled na svijet i čovjeka odgaja za pravi i istinski kršćanski život.⁴ Isto tako i hagiografija »Cvita« služi istoj svrsi, tj. pravom kršćanskom odgoju.

Prije nego se osvrnemo na hagiografiju u »Cvitu« treba ukratko iznijeti neke osnovne pojmove o hagiografiji i srodnim joj disciplinama. *Hagiografiju* se može definirati kao *dio teologije koji se bavi životom, djelovanjem i štovanjem Božjih ugodnika, odnosno svetaca*.⁵ Ona se temelji na nekim činjenicama:

- pripadanju Crkvi, sakramentima, molitvi, beatifikaciji i kanonizaciji, štovanju ili kultu svetaca,
- na načelima i rezultatima povijesti, arheologije, na biografiji, arhivistici, povijesti umjetnosti, pedagogiji, sociologiji i drugim znanstvenim disciplinama.

Hagiografija može biti znanstvena i popularna. Sam Babić tvrdi da njegova hagiografija nije znanstvena, nego pedagoško-popularna,⁶ jer on nije znanstveno istraživao, nego se je služio u ono doba njemu dostupnom literaturom (uglavnom na latinskom i talijanskom jeziku).⁷ Sam kaže da piše za one koji »ne znadu latinskih knjiga« i time već otkriva svoja vrela i uzore, tj. hagiografsku literaturu onoga vremena, kako je rečeno, na latinskom i talijanskom jeziku.

Raspravljajući o hagiografiji treba upozoriti na terminologiju i njezino značenje. Stoga uz već iznesenu definiciju hagiografije, treba upozoriti da se štovanje (cultus) u prvom redu iskazuje Svevišnjemu Bogu, a na drugom mjestu je štovanje koje se iskazuje njegovim ugodnicima (svecima). Stoga teologija dijeli hagiografiju na dva stupnja:

³ *Nav. dj.*, X.

⁴ O katehatici kao posebnoj teološkoj disciplini postoji vrlo bogata literatura na stranim jezicima, pa i na hrvatskom. U nas izlazi *Kateheza*, časopis za vjeronauk u školi i katehezu. izd. Katehetski salezijanski centar (Zagreb, Vlaška 36).

⁵ Usp. *Lexikon für Theologie und Kirche*, IV, Herder, Freiburg, 1960., 1316–1321, s. v. – Inače o hagiografiji postoji vrlo bogata literatura na svim jezicima. Navodimo samo ovo: *Martyrologium Romanum*, editio typica, Typis Vaticanis MMI,776 (službena liturgijska knjiga); *Bibliotheca sanctorum*, Pontificia università Lateranense, Roma 1961, sv. I–XII+Indici+Appendice prima (Roma 1987.). Donosi oko 120 temeljnih bibliografskih jedinica iz hagiografije. O sv. Petru apostolu, npr. v. XI, 588–650 s bogatom literaturom i 31 slikom. Na hrvatskom: Josip Antolović, *Duhovni velikani*, sveti Katoličke Crkve, Zagreb 1998., I, 641; II, 652; ISTI, *Primjeri i uzori*, svijetli likovi uma i srca, Zagreb 1998., 381.

⁶ *Cvit* (1802.), VII.

⁷ Usp. J. Šetka, *Nav. dj.*, 125–162.

1. *latriza* (grč. *λάτρης* = sluga, *λατρεία* = služba za plaću, služenje) je štovanje koje se iskazuje samo Gospodinu Bogu,
2. *dulija* (grč. *δοῦλος* = rob, sluga, *δουλεία* = ropstvo, služba) je štovanje koje se iskazuje Božjim ugodnicima, tj. blaženicima i svecima.

Dulija se dijeli u tri razreda:

- a) *hiperdulija*, tj. štovanje koje se iskazuje Presvetoj Bogorodici Mariji,
- b) *protodulija*, tj. štovanje sv. Josipa i
- c) *dulija*, tj. štovanje ostalih Božjih ugodnika (svetaca).⁸

II. HAGIOGRAFIJA U »CVITU«

Listajući »*Cvit*« fra Tome Babića upada u oči kako je veliki dio knjige posvećen hagiografiji. O njoj se ne piše samo u jednom poglavlju ili dijelu, nego se hagiografska tematika provlači kao zlatna nit kroz cijelo djelo od prvih do posljednjih stranica, što se može lijepo vidjeti iz sljedećega prikaza.

Budući da nam nije dostupno prvo izdanje »*Cvita*« (1726.), a od drugoga izdanja, moglo bi se reći samo posebni otisak, tj. *Drugi dio Cvita* ... Druge stampe (u Mleci 1736.) s novom paginacijom (od 1–148), to ćemo se služiti izdanjem iz 1802. godine.⁹ Da bi tekst bio što jasniji, pisat ćemo današnjim pravopisom.

Kako o Bogorodici Mariji ima više i poezije i prozних tekstova, na njih se ne ćemo osvrutati, jer bi to zahtijevalo posebnu obradu. Dakle, uzet ćemo samo tekstove o svecima.

U uvodnim stranicama (označene rimskim brojevima od I do XXIV) pisac donosi »Tabulu svetkovina gibljuići« (tablicu pomičnih svet.) s kalendarom (str. XIV–XXIV).

Iako u izdanju iz 1802.god. nije označen »dio prvi«, tekst počinje s »*Počima nauk kršćanski ukratko*« (str. 1). Tu su navedeni sljedeći tekstovi:

- Letanije sveti (Litanije Svih Svetih, str. 19–21). Zatim slijede neke molitve i tekstovi koje su sastavili pojedini sveci, koje pisac spominje po imenu: sv. Ambrozij, Augustin, Tri mladića, Zakarija, David, dio pjesme »*Dies irae*« (str. 36–44) i Vjeronanje sv. Atanzija (str. 70–72).

⁸ Usp. *Lexikon für Theologie und Kirche*, V, 574–575, s.v.; 823, s.v.; dr. O. Jeronim Šetka, *Hrvatska kršćanska terminologija*, 2. izd. Split 1976., 73, 95, 246, s.v.

⁹ Zahvaljujem fra Aleksandru Ribičiću, knjižničaru samostana u Zaostrogu, i fra Petru Đukiću, knjižničaru samostana u Makarskoj, što su mi omogućili da se poslužim tim izdanjima.

U II. dijelu knjige fra Toma donosi raspravu o raskolu između Istočne i Zapadne Crkve, koju je napisao fra Stjepan Badrić (+1773.) i četiri propovijedi fra Grge Ilijića iz Vareša (+1813.). U tim tekstovima ima hagiografskih podataka, ali je to samo »usputno« spominjanje. Na kraju toga dijela navedene su neke izreke svetih otaca. (str. 289–293.)

Pisac je III. dio naslovio »Pisme od mnogi svetkovina priko svega godišta i druge pisme ...« K tome je dodao »Muku i Plač« fra Petra Kneževića (+1768.) i »Josip Pravedni« don Petra Vuletića (+17) str. 424–466. Uz ta dva pjesmotvora, kojima navodi autore, pisac donosi dosta pjesama (neke je sam Babić spjevao, a neke preuzeo ili preradio od drugih pisaca)¹⁰ za sve blagdane u godini, od kojih izdvajamo samo pjesme posvećene pojedinim svecima. Da bismo bili bliže originalu, pjesme ćemo uzeti iz »posebnoga otiska« (»stampe druge«), koja je izašla kao posebna knjiga s novom paginacijom (1736.). U ostalim izdanjima »Cvita« to je treći dio. Stoga ćemo navesti trostruku numeraciju stranica, najprije izdanje iz 1736. i onda posljednje 1898. godine.

Tabelarni pregled pjesama

Pjesma	Blagdan	Izdanje 1736.	1802.	1898.
1. Sv. Stjepan	26. XII.	11–13	305–307	265–266
2. Sv. Mladenci	28. XII.	13–14	307–309	266–267
3. Sv. Mihovil	29. IX.	65–67	356–357	308–310
4. Sv. Ivan Krstitelj	24. VI.	67–69	357–360	310–312
5. Sv. Franjo Asiški	4. X.	75–77	364–366	315–317
6. Sv. Antun Padovanski	14. VI.	78–86	366–373	317–324
7. Sv. Katarina	26. XI.	86–93	373–379	324–330
8. Sv. Klara	11. VIII.	93–96	379–382	330–332
9. Josip Pravedni			443–466	386–407
10. Sv. Josip, zaručnik	19. III.		467–469	411–413
11. Sv. Juraj	23. IV.		473–475	408–410
12. Sv. Roko	16. VIII.		482	410–411

¹⁰ J. Šetka, *O.f.T. Babić*, 133 i d.

Osim pjesama posvećenih pojedinim svecima, pisac donosi i pjesme za pojedine skupine svetaca, kako to ima i *Časoslov (Breviarium Romanum, ili Liturgia horarum)*:¹¹

Pjesma	Izdanje 1736.	1802.	1898.
1. sv. apostoli	70–77	360–361	312–313
2. sv. mučenici	72–73	361–362	313–314
3. sv. priznavaoci	73–75	363–364	314–315
4. sv. djevice	96–97	382–383	332–333

Imajući pred očima navedene pjesme, samo se od sebe nameće pitanje po kojemu je kriteriju pisac »izabrao« svece kojima je posvetio određenu pjesmu. U njegovu odabiru lako se može vidjeti određeni red i logično opravdanje što je baš te svece izabrao.

Na početku trećega dijela »Cvita« donesene su pjesme o vjeri, ufanju i ljubavi prema Bogu i o pokajanju (»skrušenju«). Dakle, sasvim je logično probuditi u duši te osnovne stavove kršćanske duše.

Zatim pisac slijedi liturgijsku (ne građansku) godinu od Božića (pet pjesama) preko Kristove Muke (Veliki petak), Uskrsa i Duhova dc Tijelova. Nakon otajstava Gospodnjih slijedi osam pjesama o Bogorodici Mariji, a onda svetačke, također poredane prema liturgijskoj godini. Tako je prva svetačka pjesma posvećena sv. Stjepanu, prvomučeniku (»drugi dan Božića«, 26. XII.). Za blagdan sv. Ivana, apostola i evanđeliste (»treći dan Božića«, 27. XII.) pisac upućuje na zajedničku pjesmu posvećenu sv. apostolima, a za blagdan Nevine dječice (»Mladence«, ili »četvrti dan Božića«, 28. XII.) prilaže posebnu pjesmu. Tako je zaočružen svetački dio pjesama u božićnom vremenu.¹²

Nakon pjesama posvećenih Bl. Dj. Mariji,¹³ dolaze dva lika (sv. Ivan Krstitelj i sv. Mihovil Arkandeo), koje je kršćanstvo osobito štovalo od najstarijih vremena. Nakon toga su pjesme sv. apostola, mučenika i pri-

¹¹ Od brojnih prijašnjih izdanja navodim *Breviarium Romano-seraphicum... Romae* 1952, (*Commune sanctorum /1–274/* i poslije reforme II. vatikanskog sabora *Liturgia horarum iuxta ritum Romanum*, Typis Polyglottis Vaticanis 1972 (četiri sveska, u svakome Communia). Hrvatski prijevod istoga djela *Časoslov rimskog obreda*, KS, Zagreb 1984. (također četiri sveska, u svakome Zajednička svetačka slavlja).

¹² Takav je raspored »Communiae« blagdana bio u *Breviarium Romanum* do reforme II. vatikanskog sabora, pa je razumljivo da je i fra Toma u svome »Cvitu« zadržao taj redosljed.

¹³ Za razne blagdane Bl. Dj. Marije pjesme su otisnute na str. 40–65.

znavalaca (opće ili zajedničke), zatim pjesma sv. Franji Asiškom, sv. Antunu Padovanskom i konačno dvjema sveticama: sv. Katarini Aleksandrijskoj, djevici i mučenici, koja se je osobito štovala u Franjevačkoj provinciji sv. Križa Bosni Srebrenoj, i sv. Klari Asiškoj, osnivateljici Drugega franjevačkog reda (klarisa). Napokon je i pjesma svetim djevicama.

Dakle, pisac je izabrao najpoznatije i najviše štovane svece u Crkvi općenito, a kao franjevac dodao je još i tri najpoznatija franjevačka sveca.

Budući da u Crkvi ima vrlo mnogo svetaca (svaki dan *Martirologij* donosi od 15 do 30 svetaca), bilo je nemoguće o svakome svecu spjevati posebnu pjesmu. Stoga je fra Toma, po uzoru na liturgijske knjige (posebno *Časoslov*), za četiri skupine svetaca složio četiri pjesme koje su predviđene da se mogu uzeti (čitati, moliti) na blagdan svakoga sveca iz pojedine skupine. To znači da se npr. na blagdan bilo kojega od 12 apostola može uzeti pjesma o sv. apostolima. U toj pjesmi nije opisan život ni jednoga apostola, nego se govori o apostolskom pozivu i poslanju, navještaju vjere i svjedočenju sve do mučeničke smrti, za koju su nagrađeni vječnom srećom, a ujedno su uzori i zagovornici ljudi. Stoga pisac nije ispjevao o sv. Ivanu apostolu posebnu pjesmu, nego na taj blagdan stavlja rubriku: *Versi S. Ivana u općeni od Apos.*,¹⁴ tj. uzeti pjesmu iz *Zajedničkoga slavlja apostola*, kako se to danas kaže. Tako treba postupiti i s drugim blagdanima i njihovim pjesmama (himmima), tj. na blagdane sv. mučenika, priznavalaca i djevica.

III. PJESMA O SV. ANTUNU PADOVANSKOM

Budući da u »Cvitu« ima puno pjesama i da su dosta duge, nemoguće ih je sve obraditi. Stoga se treba odlučiti za uži izbor. Zato ćemo izostaviti pjesme kojima se zna za autora (npr. psalmi), one kojima je sam Babić označio pisca (npr. »*Josip Pravedni*« od don Petra Vuletića). Od ostalih, po broju stihova, najveća je »*Versi svetoga Antuna od Padue*« (620). Ukrasio ju je na početku malim crtežem (3,6 × 3 cm), koji prikazuje sv. Antu kako kleči pred Malim Isusom.

U njoj je opjevao život sv. Ante (1195.–1231.), ali na taj način da je zapravo opjevao 25 njegovih čudesa. U opisu svakoga čuda upućuje čitatelja na vjeru u Svemogućega Boga i na moćni zagovor Sveca čudotvorca. Svako čudo, odnosno opis, počinje velikim inicijalnim slovom i na taj način i po vanjskom izgledu dijeli cijelu pjesmu na 26 cjelina ili dijelova. Svaka cjelina je mala pjesma od 20-ak stihova, a cijeli spjev je za-

¹⁴ Usp *Cvit*, 13, odnosno 70–72.

pravo epilij. Kao inače u epskoj poeziji, neki se stihovi često ponavljaju, iako zapravo nisu potrebni za razumijevanje samoga teksta (npr. »Ne može se reći više«, stihovi: 82, 104, 278, 302, 382 itd.).

Na kraju pjesme u kojoj je nabrojio tolika čudesa veli:

*Mnoge druge on uskrisi
I od mrtvih još uzvisi,
Da bi(h) od svih govorio,
Mnogo bi(h) se umorio.
Ako želiš svaka znati,
Njegov život žel' imati... (565–570)*

*Sveti Ante čini čuda,
Po svem svitu oda svuda.
Svakomu je na pomoći
I u dnevnu i u noći... (596–599)*

Dakle, pisac uvjerava svoje čitatelje kako je sv. Ante moćan zagovornik pred Bogom i na kraju ih potiče da mu budu pobožni i da će ih ta pobožnost dovesti do svetijega kršćanskog života:

*Oj Antune od čudesa,
daj nam milost od nebesa,
da mi grihe ostavimo
I da Boga svi slavimo... (607–610)
Da nas od zla obranite,
Na čas smrti sahranite. Amen. (619–620)*

Cijela pjesma (zapravo kateheza) završava poticajem na dobar i svet kršćanski život i zaštitu Boga i sv. Ante u životu i na času smrti.¹⁵

Opće je poznato da sv. Antu Padovanskoga od svih svetaca najviše štiju ne samo katolici, nego i pravoslavci, i protestanti, pa čak i muslimani. Zato ga je papa Leon XIII. nazvao *Svecem svega svijeta*. I u našim krajevima sveti Ante je najpopularniji svetac.¹⁶ Njegovu poznavanju i štovanju u hrvatskom narodu svakako je doprinijela i ova pjesma, što ju je fra Toma spjevao u njegovu čast. O njoj ne ćemo dulje govoriti, jer je nedavno objavljena.¹⁷

¹⁵ Cijela je pjesma objavljena prema izdanju 1898. Usp. fra Hrvatina Gabrijel Jurišić, »Hrvatska pisana riječ o sv. Antunu Padovanskomu« (Mali izbor tekstova), *Kačić*, XXVII–XXVIII/1995.–1996., 523–532.

¹⁶ Cijeli je katolički svijet 1995. god. slavio 800. obljetnicu rođenja sv. Antuna Padovanskoga (1195.–1995.). U toj »*Antunovoj godini*« održane su po cijelome svijetu razne liturgijske, znanstvene i popularne manifestacije. U nas je uz ostalo održan simpozij u Zagrebu (1. i 2. IX. 1995.) pod nazivom »*Sv. Antun Padovanski i Hrvati*«. Sva su predavanja objavljena u zborniku *K a č i ć*, XXVII–XXIII/1995–1996, 592+IV.

¹⁷ V. bilj. 15.

IV. »VERSI SVETOGA STIPANA PRVOGA MUČENIKA«

Na primjeru jedne pjesme spjevane u čast sv. Stjepana lako se može vidjeti kako pisac piše svoje pjesme i što poručuje čitatelju. Pjesma je sastavljena u osmercu, a ima 156 stihova.

U uvodnim stihovima pisac veli, kako su »ovi sveti dani« (tj. božićni blagdani) puni kršćanske radosti i veselja (stihovi 1–6). Uz te vesele dane slavi se

*Svetkovina privelika ...
Svetog Stipe (m)učenika (7,9).¹⁸*

Stjepan je Židovima navijestio da je Isus Krist, Božji sin, umro i uskrsnuo (osnovna kršćanska istina), ali oni nisu prihvatili njegovih riječi, nego su se svom snagom suprostavili:

*Tada više učiniše
I jedino narediše
Učenike da umore,
Da o tomu ne govore (27–30).*

Dakle, nije važan dokaz ni istina. Oni tvrdoglavo ne prihvaćaju navještaj, nego puni mržnje žele progoniti i ubijati Kristove sljedbenike (19). No, Stjepan se je neustrašivo usprotivio takvom stavu Kristovih neprijatelja. Bio je spreman proliti svoju krv za istinu. Stoga je sasvim slobodno nastavio govoriti i naviještati Božju riječ, a svoj govor je potvrđivao mnogim čudesima, pa su mnogi Židovi povjerovali (59–62).

U raspravi sa Stjepanom sudjelovali su najsposobniji zakonoznanci:

*...Ter s njime disputaše,
Pridobit ga ne umiše,
Jer Duh Sveti u njem biše (68–70).*

Stjepanove riječi iz *Djela apostolskih* (7, 1–53), kako ih je zapisao sv. Luka, Babić je parafrazirao i pretočio u pjesmu. No, rezultat Stjepanove rasprave i propovijedi nije bilo obraćenje Židova, nego:

*Ne mogoše slušat više.
Tute više učiniše (101–102).*

Opužili su ga da ne poštuje Gospodina Boga ni Mojsijeva zakona:

*Tu ga krivo osudiše... (109)
Ter ga na smrt povedoše,
Izvan grada izvedoše... (112–113)
Kamenjem ga umoriše (116).*

¹⁸ U »posebnom otisku« otisnuto je *učenika*. Isto ima izdanje 1802; također izdanje (Zadar) 1851., a izdanje »Narodnoga lista« 1898. god. ima *mučenika*.

Sljedeći tekst sv. Luke, pisac potanko opisuje posljednje trenutke Stjepanova mučeništva i života. Posebno ističe njegovu molitvu za svoje ubojice:

*Prosti njima, Gospodine,
Da im duša ne pogine,
Jer ne znadu što poslušju,
Zato molim milost tvoju (119–122).*

To je osnovna i najvažnija poruka pjesme. Kršćanin, Kristov sljedbenik, đakon Stjepan, nepravedno osuđen na smrt i kamenovan, moli za svoje ubojice. Ne samo da im oprašta, nego ih pokušava pred Bogom i opravdati. On tvrdi da »ne znaju što poslušju« (čine). Kad bi, naime, znali da čine zlo, to sigurno ne bi radili. Stoga moli Boga da im oprost, da ih spasi, »da jim duša ne pogine« (120), tj. da ne budu osuđeni na vječne muke u paklu.

U tom trenutku Stjepan ugleda Presveto Trojstvo (u Djelima apostolskim Presv. Trojstvo se ne spominje) i Isusa Krista kako sjedi zdesna Nebeskoga Oca te zavapi:

*'Primi dušu moju!' – reče.
Na kolina on pokleče.
To rekavši on duh pusti,
Svete riči kad izusti (131–134).*

Nakon tako uzorne, junačke i svjedočke smrti, kršćani su obavili svečani sprovod prvome kršćanskom mučeniku:

*...Ter Stipana sa(h)raniše,
mnoge suze tu proliše (140–141).*

Na kraju pjesme pisac poručuje čitatelju:

*...Nego ima svaki znati
Da Stipana ima zvati
I u dnevi i u noći,
Da nam bude na pomoći
I isprosi nam milosti,
Da nam Isus grihe prosti,
Da s' nebesa nam otvore
I vidimo slavne dvore ... (145–151).*

Dakle, cijela je pjesma kateheza o uzornom kršćaninu Stjepanu, koji svojim životom i riječju svjedoči da je Isus sin Božji umro i uskrsnuo. Za tu istinu on prolijeva svoju krv i zato je proslavljen u nebeskoj slavi i ovjenčan vijencem slave (Ime mu je $\sigma\tau\acute{\epsilon}\phi\alpha\nu\omicron\varsigma$ = vijencem ovjenčani, dakle, ovjenčani, Krunoslav).

U završnim stihovima pisac preporučuje čitatelju da uvijek zaziva sv. Stjepana u svojim molitvama i on će mu pomoći, a osobito će isprositi od Boga oprostjenje grijeha, otvoriti nebeska vrata, da bi kršćanska kuša, poslije zemaljskoga života uživala i veselila se:

*U nebeski slavni dvori
S anđeoski devet kori. Amen (155–156).¹⁹*

Priprostomu i malome čovjeku, »koji latinski knjiga ne razumi«, uz Kačićevu *Pismaricu*, ta pjesma o sv. Stjepanu, kao i druge u »Cvitu« bila je jedina lektira i duhovna okrepa u onim teškim vremenima. To je bila kateheza o vjernosti Bogu, o istini, o ljudskoj zloći, i nadasve o kršćanskom opraštanju neprijatelju, pa i onda kada taj isti neprijatelj mučeniku zadaje i smrtni udarac.

Kada su ljudi u siromašnim kućicama, okupljeni oko komina (»ognjišta«), u večernjim satima slušali tu pjesmu, koji je jedan čitač (pjevač) čitao (pjevao) svi su ukućani, i mali i veliki, s tom živom kršćanskom porukom išli na spavanje i, razmišljajući o Stjepanovoj mučeničkoj smrti, prepuštali se zasluženom snu.

Na primjeru *pjesme o sv. Stjepanu* vidi se kako je fra Toma Babić opisao njegov život, odnosno mučeničku smrt, i kako je pisac na kraju pjesme dao upute kršćanskoj duši da slijedi Stjepanov primjer. Prema tom »nacrtu« sastavljene su i druge svetačke pjesme u »Cvitu«.

V. ZAGLAVAK

Svakako treba istaknuti da pisac nije napisao svoj »Cvit« da bi bio priznat književnikom. Sam je kazao da »imadu znati ljudi mudri i naučni da ove pisme iliti verse nisam činio za nje, nego za dicu koja gube vrime zaludu. Neka se zabavljaju u stvari duhovni pivajuću itd.«²⁰

- U trećem dijelu pisac donosi razloge radi kojih piše duhovne pjesme:
- jer su duši korisne i zato se treba ostaviti ispraznih i nekorisnih koje potiču na zlo i grijeh,
  - jer pomažu da kršćanin uvijek ima na pameti Boga i da ga se boji,
  - da se čuva od grijeha,
  - da sudjeluje u bogoslužju i
  - da konačno stigne u raj.²¹

¹⁹ O sv. Stjepanu v. *Bibliotheca sanctorum*, XI, 1376.–1392.; J. Antolović, Nav. dj., II, 616–621.

²⁰ *Drugi dio Cvita...* (1736.), 1.

²¹ *Isto*, 129.

Dakle, iz samih fra Tominih riječi jasno je da je on u prvom redu pisao »Cvit« (pa i pjesme u njemu) da potakne kršćansku dušu na čestit život, a to je cilj svake kateheze. Zapravo fra Toma nije učinio ništa nova. On je samo nastavio posao koji su brojni kršćanski pisci u svijetu i u hrvatskom narodu obavljali prije njega.²²

Uz neke navedene u bilješki, treba posebno upozoriti na djela Marka Marulića, pisca od navedenih puno plodnijega. On je svoje najvažnije djelo naslovio *De institutione bene beateque vivendi per exempla sanctorum* (1507. ili čak 1498.).²³ Kao i u *Evangelistaru*, učitelj kršćanske Europe i otac hrvatske književnosti kršćansku dušu uvodi (»institutio«) u duhovni život (»beate vivendi«) i potiče je da nasljeduje svece (»per exempla sanctorum«). To što je Marulić napisao u samome naslovu zapravo je tradicionalna metoda kršćanske kateheze i askeze koja je izražena u poznatoj riječi: *Verba movent, exempla trahunt* – »Riječi potiču, a primjeri povlače za sobom.«

Dakle, slijedeći svoje brojne prethodnike, ne samo europske nego i hrvatske pisce, fra Toma Babić je u »Cvitu« nastupio kao učitelj duhovno-ga života i na taj način kao svećenik vršio svoj katehetski poziv i zadatak.

Dio svojih tekstova pisac je ponudio čitatelju u poetskoj formi, u pjesmi. Stoga bi trebalo raspraviti o pjesničkom izrazu i uopće o poetskoj vrijednosti tih pjesama. Ta tema svakako prelazi okvire ovoga članka. No, ipak se valja sjetiti jednoga problema, odnosno »velike bure« koja se je dizala sve tamo od Kukuljevića, Jagića, Prohaske, Boranića, Vodnika, Popovića i Poljanca (da spomenemo samo neke) pa sve do naših dana. Svi su oni više ili manje napadali naše stare kršćanske pisce, pa i fra Tomu Babića, da su bili protiv narodne pjesme i da su je htjeli zatrti. Na sve te optužbe kratko se može odgovoriti da su uopćeno izrečene i neutemeljene.²⁴ I o toj bi temi trebalo posebno govoriti. No, i ona prelazi okvire ovoga izlaganja.

Na kraju treba reći da je fra Toma Babić kao kršćanski svećenik i pisac, u ono teško doba za opstojnost našega hrvatskog naroda i kršćanske

²² Od brojnih djela navodimo samo neka na hrvatskom jeziku: prijevodi apokrifa (XIII. st.), svetačkih legenda: *Žića sv. otaca*, *Pisan sv. Jurja* (XIV. st.), *Lucidar* (1468.), *Čudesa sv. Nikole* (XV. st.), *Tranzit sv. Jeronima* (1508.), Fra Matija Divković, *Sto čudesa* (1611.), Ivan Tomko Mrnavić, *Život Margarite blažene divice...* (1613.), *Život Magdalene od knezov Zirova...* (1626.), Ivan Gundulić, *Suze sina razmetnoga* (1622.), Fra Franjo Glavinić, *Cvit svetih...* (1626.) i brojna druga.

²³ Za Marulićeva djela usp. Branko Jozić – Bratislav Lučin, *Bibliografija Marka Marulića*. Prvi dio: Tiskana djela (1477.–1997.), Marulianum, Split 1998, 198. i časopis *Colloquia Maruliana* (I–XI, 1992.–2002.).

²⁴ Usp. fra Gašpar Bujas, »Katolička Crkva i naša narodna poezija«, *Nova revija*, XVIII/1939, 1, 23–43; 2, 119–132.

vjere, napisao izvanredno katehetsko, pedagoško i poučno djelo, koje je odigralo izvanrednu ulogu u odgoju hrvatskoga kršćanskog puka, doprinijelo standardiziranju književnoga jezika (štokavske ikavice), što dokazuju izdanja od prvoga 1726. do posljednjega 1898. godine. I kao što je narod Kačićev »*Razgovor ugodni naroda slovinskoga*« nazvao jednostavno *Pismarica*, tako je Babićeva knjiga toliko prirasla srcu običnoga puka, da ju je nazvao *Babuša*.

Budući da su je kasniji izdavači na svoj način »dotjerivali« i tako se sve više udaljavali od originala i budući da je do prvoga i drugog izdanja sve teže doći, trebalo bi svakako *izdati ponovljeno izdanje* (reprint), da bi i teolozima i filolozima i svima zainteresiranima *Cvit* bio što dostupniji.

HAGIOGRAFIJA U »CVITU« FRA TOME BABIĆA

Sažetak

»Cvit« fra Tome Babića (1726.) kao katehetsko djelo većim je dijelom napisan u pjesničkoj formi. To posebno vrijedi za hagiografiju. Pojedine pjesme imaju oko sto stihova, a najveća je o sv. Antunu Padovanskom (620). Pisac je manje pazio na pjesničko nadahnuće, a više na evandeosku poruku. Na primjeru pjesme o sv. Stjepanu Prvomučniku (156) vidi se kako je pjesnik opjevao i druge svece. Puk je tako prihvatio pjesme da se mnoge smatraju narodnima. Ključne riječi: *pjesma, katehetski, svetac, hagiografija*.

HAGIOGRAPHIE IM »CVIT« DES FRA TOMA BABIĆ

Zusammenfassung

Neben den anderen Werken veröffentlichte Fra Toma Babić auch den »Cvit« (die Blume) (1726), das grosse katechetische Werk, das sieben Ausgaben erlebt hat. Der grosse Teil des Werkes ist der Hagiographie gewidmet. In sehr langen Gedichten beschrieb er Leben und Wirken der bedeutendsten Heiligen der Katholischen Kirche und des Franziskanerordens und ordnete sie in Reihen dem liturgischen Kalender nach. Das längste Gedicht über den Hl. Antonius von Padua hat 620 Verse. In diesen Gedichten strebte der Schriftsteller mehr nach katechetischer Belehrung als nach dichterischer Eingebung und Ausdrücken. Das Volk der Glaubenden hat die Gedichte so angenommen, dass manche von ihnen als Volksgedichte betrachtet werden.

Es ist nicht notwendig zu betonen, dass der »Cvit« kein wissenschaftliches Werk ist und dass sein Autor an die Hagiographie nicht wissenschaftlich herantrat, sondern dass er sich, zweckmässig, der damaligen hagiographischen Literatur auf Latein in und Italienisch bediente. Die Ansicht des Autors vrar, den einfachen Christen zu belehren und zur Nachahmung und Verehrung der einzelnen Heiligen anzuregen.

Ganz kurz wurde das Gedicht über den Hl. Antonius von Padua bearbeitet (weil es neulich veröffentlicht wurde) und darauf hingewiesen, dass auch dieses Gedicht einen Einfluss auf die Verbreitung der Verehrung »des Heiligen der ganzen Welt« (Leo XIII.) beim kroatischen Volke hatte.

Analysierend das Gedicht über den Hl. Stephan, den Erzmartyrer, das 156 Verse hat, zeigte der Autor, wie sich der Autor der Beschreibung des Lebens und des Martyrertums vom Erzmartyrer näherte und wie sich der Autor in etwa 10 letzten Versen an die Leser wendet, sie mögen dem Hl. Stephan nachahmen. Auf ähnliche Art besang er auch andere Heilige.

In »Cvit« gibt es auch andere Gedichte, welche den Lebensgeheimnissen von Jesus Christus und Gottesgebälerin Maria und anderen theologischen Themen gewidmet sind, allein das übersteigt den Rahmen dieses Artikels.

VERSCI DUHOVNI.

12

O Vi sada Sveti dana ,
 I velliki yosc blagdana .
 U Koimse vesselimo ,
 I Boguse svi mollimo .
 Yer pristaje svaka xalost ,
 A počima viçna radošt .
 Svetkovina privellika ,
 Toye nasca slavna dika .
 Svetog STIPE učenika
 I ISSUSSOVA naslidnika .
 Ky Issusa řvud navisti ,
 I narode sve usvisti ,
 Yer Xidovi nastoyahu ,
 Zatayati hotiahu .
 Kad uskarnu ISSUS Sveti ,
 Koy zà nas bii propeti ,
 Xudiese pristrascisce ,
 Megiù sobom govorisce .
 Kakoçesse tð sakriti ,
 Dasse neçhye obyaviti .
 Yer nasc Narod kadda Çuye ,
 Tvardo odmà sve viruye .
 I bitichye smutgne veçhye ,
 Yerse zakon nasc razmeçhye .

I neçhyemo moeh sakriti ,
 Ni Naroda umiriti .
 Taday vichye uçinisce ,
 I yedino naredisce .
 Uçenike dà umorre ,
 Dà otomu negovore .
 Tuse varlo svii zaklesce ,
 I çiniti tð poçesce :
 Sveti STIPAN tute stasce ,
 Duha svetog pun biasce .
 I ubroyu svetii bisce ,
 Kako Sveti Luka piisce .
 Tð podniti nemogaçce ,
 Yer nepravdæ nektiaçce .
 Duha svetog pun biasce ,
 Svaku mudrošt umiaçce .
 Xudiaçce neboyaçce ,
 Prem dà gniov řvud biasce .
 Sveti STIPAN sve miščgliaçce ,
 Karv proliti hotiaçce .
 Radi Vire ISSUSSOVE ,
 On òd svoje draghe voglie .
 Nemaraçce òn umriti ,
 Krunu viçgnu zadobiti .
 Uskarsnutye proglasiti ,
 ISSUKARSTA proslaviti .
 Pripovidat òn notisce ,
 Gdi nayveçhye Puuka bisce .
 Neka znadu svii narodi ,
 Dasse zà nas ISSUS rodi .
 Daye òd marrvi uskriřio
 I na desnu Oçça řio .
 I prem daye propet bio ,
 Slavnoye sebe proslavio
 Tusce mnoghi obratisce ,
 I ù viri tvardi bisce .
 Ky STIPANA tù sluscaçce ,
 Yer Çudeřa òn çigniaçce .
 Xudiese pristascisce ,

B

Ye-

12

VERSCI DUHOVNI.

Yerim zakon razorisce .
 Nà gneg zúbii svi skripahu
 I sarçami yose puçahu .
 I nauçne sve dozvasce
 Terse segnime disputasce .
 Pridobitga , neumisce
 Yer Duh Sveti ù gnem bisce .
 Mudrost taku kad slicasce ,
 Sarce gnima svim puçasce .
 Tù slobodu kad vidisce ,
 Svisse tute zaçudisce .
 Kadmu obraz pogledasce ,
 Kako xarko sunçe syasce .
 Veomase pristrasçisce ,
 Taku svitlost kadvisce .
 Daye Angeo pomislicse ,
 Yer prilican gnemu bisce .
 STIPAN tuse prigovara ,
 I svim pravo odgovara :
 Oppakivam Oççi bisce ,
 Yer Proroke progonisce
 Pak ISSUSSA ozlobisce ,
 I nemillo umorisce .
 Pravdu sakrit sad mislite ,
 Ter Karstiane progonite .
 Prokglertiste svii kolici ,
 Vii i vasçi naslidnici .
 Nebbo zemglia rò svidoçii
 I viddisce vasce Oççi .
 Zasçto òd vas svaki laxe ,
 Uskarfnutye febe kaxe ,
 Çudessaste vi vidili ,
 A nistei vii slidili ,
 T'varda Sarça vazda biste ,
 Ter spassegnye izgubiste .
 Yoscim riçi reçe visce ,
 Kako Svero piismo piisce .
 Nemogosce sluscat visce ,
 Tute vichye uçinisce .

Ter svidoke tù roçisce
 Koy Krivo svidoçisce .
 Dà Moysia varlo pfuye ,
 A Prorokom neviruye .
 Da protiya Bogu bisce ,
 Tò prid vichem svidoçisce
 Tuga Krivo osfudisce ,
 Nà gnegasse svi tuxisce
 Daga umorre svi rekosce ,
 Terga na smart povedosce .
 Izvan Grada izvedosce
 Inemilo povedosce :
 Usci svoje zatvorisce ,
 Kamegnemga umorisce .
 Nà Kolina STIPAN kleçe ,
 Dignu Oççi K'Nebbu reçe
 Prosti gnima Gospodine ,
 Daym dusca nepoghine .
 Jer neznadu sçto posluyu ,
 Zatò mollim millost tvoyu
 Ky kraglyujesc nà Nebbessi ,
 Millofardan znam da yesli
 Tads' Nebbessa otvorisce ,
 Gdi prisveto Troistvo bisce
 Gospodina òn gledasce ,
 Gdi òb desnu Oçça stasce .
 Tute STIPAN vapiasce ,
 Duh svoy Bogu pridavasce
 Primi Duscu moyu reçe ,
 Nà kolina òn pokleçe .
 Tò rekaysci òn Duh pusti ,
 Svete riçi kad izusti .
 Tamu muka slatka bisce
 Zà ISSUSSA umrit tisce .
 On ofvete netiasce ,
 Rad ISSUSSA yer tarpliasce
 Naslidnika tute bisce ,
 Ter STIPANA saranince ,
 Mnoghe fuzze tù proiisce ,

Ne-

VERŠCI DUHOVNI.

13

Nemerefe rechi viſce .
 Yoſe Cudeſſa mnoga biſce ,
 Kaſe piſat ſad nektiſce .
 Nego imma ſvaki znatti ,
 Da STIPANA imma zvati .
 I ù dnevi , i ù nochi ,
 Danam bude nà pomochi .
 I izproſi nam milloſti ,
 Danam ISSUS grihe proſti .
 Dafs' Nebbeſſa nam otvore ,
 I vidimo ſlavne dvore .
 Dare gori ſvi vidimo ,
 I ſtobomſe veſſelimo .
 U Nebbeſki ſlavni dvori
 S' Angęoski devet Chori Amen .

Hrvojka Mihanović-Salopek

DOPRINOS TOME BABIĆA HRVATSKOJ CRKVENOJ HIMNODIJI

Izvorni znanstveni članak
UDK 821.163.42.09
783.(497.5)»16/17«

Toma Babić pripada krugu franjevačkih moralno-prosvjetiteljskih pisaca koji su se u duhu Katoličke obnove ili protureformacije intenzivno bavili izdavanjem knjiga, te vjerskim, didaktičnim i književnim radom na području nekadašnje provincije Bosne Srebrne (Dalmacije, Bosne i Hercegovine). U 17. stoljeću kao crkveni prosvjetitelji istakli su se brojni franjevci: Ivan Bandulavić, Matija Divković, Pavao Matijević, Pavao Posilović, Ivan Ančić, Pavao Papić, a u 18. stoljeću su taj rad nastavili Stjepan Margitić, Jerolim Filipović, Filip Grabovac, Filip Lastrić, Lovro Šitović i posebice Toma Babić. Zbog turske vladavine u Bosni i ugroženosti hrvatskog stanovništva u Dalmaciji, razdijeljenog između turskih nasrtaja i mletačke ekspanzije, razdoblje prosvjetiteljstva u južnoj Hrvatskoj možemo nazvati i razdobljem crkvenog prosvjetiteljstva. Vodeću snagu u moralnom i obrazovnom uzdizanju naroda činili su redovnici. Franjevci su pored toga imali intenzivnu djelatnost organiziranja školovanja, izdavanja knjiga i književnog rada na hrvatskom narodnom jeziku. Kao što su himnodijski stvaraoci isusovci Juraj Muliš i Antun Kanižlić, te franjevci Šimun Mecić, Emerik Pavić, Antun Papušić, Đuro Rapić, Aleksandar Tomiković, Bernardin Leaković, Ivan Velikanović, Antun Bačić i Filip Kapušvarac ostavili duboki trag na duhovnu književnost i crkvene pjesmarice sjeverne Hrvatske, jednaku prijenosnu djelatnost i trag imao je književni rad Tome Babića na području južne Hrvatske.

Toma Babić (rođen na Velimu kod Benkovca 1680., a umro 1750. u Šibeniku) učio je filozofiju i teologiju u Budimu, bio je gvardijan na Visovcu i Kninu, te župnik u Skradinu, gdje je i napisao svoje najvažnije himnodijsko djelo *Cvit razlika mirisa duhovnoga*, tiskano prvi

put u Mlecima 1726.¹ Babićevo djelo bilo je za naše prilike vrlo rasprostranjeno i doživjelo je ubrzo nakon objavljivanja više ponovljenih izdanja.²

Iz *Cvita* je vidljivo da je Toma Babić bio poznavatelj stare hrvatske glagoljaške književnosti, a također je poznao latinsku i talijansku književnost. Već sam naslov knjige *Cvit*, dolazi po uzoru na latinsku i talijansku književnost, u kojima se svijetom nazivao izbor najboljega štiva i pjesništva iz djela starih pisaca. Ako usporedimo uzore antologijskog izbora duhovne literature u Europi i kod nas koji su Babiću mogli poslužiti kao inspiracija za naslov djela, možemo izdvojiti nekoliko sličnih naslova s idejom antologijskog odabira: *Fiore di virtù* iz 14. stoljeća, zbirka vjerskih razmatranja, pouka, legendi, egzempla, čije se autorstvo pripisivalo Tomasseu Gozzadiniju iz Bologne,³ a rani utjecaj tog djela pronalazimo u glagoljaškim rukopisima *Cvet vsake mudrosti* iz početka 15. stoljeća,⁴ *Flores epigrammatum* iz 1555.,⁵ zbirka izabranih epigrama, *Flos sanctorum*, poznata hagiografska zbirka španjolskog isusovca Pedra de Ribadaneire, tiskana u Madridu 1599. i 2. sv. 1601.; enciklopedijsko propovjedno-hagiografsko djelo lepoglavskog pavlina Hilariona Gašparotija *Cvet sveteh* (Graz, 1752., Graz, 1754., Beč, 1760., Beč, 1761.), hagiografska zbirka *Cvit svetih* istarskog franjeveca Franje Glavinića iz 1628., *Cvijet od kriptosti*, duhovno-asketsko djelo fra Pavla Posilovića iz 1647.; te potom djelo Babićevog suvremenika: *Cvitak pokornik*, duhovno-asketsko djelo fra Šimuna Mecića, tiskano u Budimu 1736., itd. Moguće je pretpostaviti da je i znameniti fra Filip Grabovac svoj izbor najboljega iz duhovnoga i povijesnog štiva pod nazivom *Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti*

¹ Punim nazivom glasi: *Cvyt* razlika mirisa duhovnoga, upisan, i dan na svitlost po ocu F. Thomasu Babichiu od Vellima Biskupie Scradinske Reda S. Oca Francesca malle Brachie Off. Prip. i Diffi. Darxave Bosanske u dva dila razdiglen, I. Dio usdarxi Nauk Kartianski, s mnogim mollitavam, i Devocioni razlici: i iztumacegnie istoga Nauka korisno za svakoga. II. versci od mnoghi svetkovina priko Godisšta, i Drughe Pisme Duhovne i Bogogliubne na korist virni. Prikazan Prisivtlomu, i priposbtovanomu Gospodinu Gosp. Vicenciu Zmaelovichiu Arcibiskupu zađarskomu. U Mneci, M.DCCXXVI. Po Stipanu Orlandinu kod S. Justine, z dopusctegniem staressina.

² Drugo izdanje *Cvita* priredio je i preinačio sam Babić u Mlecima 1736. Treće izdanje tiskano u Mlecima priredio je Juraj Milošević, četvrto izdanje 1802. u Mlecima uredio je Josip Pivac, peto izdanje tiskao je Martekini u Dubrovniku 1829., šesto izdanje u Zadru tiskala je 1851. tiskara Braće Battara, a priredio Josip Grubišić, dok je sedmo izdanje 1898. priredio Narodni list u Zadru.

³ Kasnije tiskano izdanje djela sačuvano je u NSK u Zagrebu pod nazivom *Fiore di virtù* – Firenze, 1856.; prir. Agenore Gelli.

⁴ Jedan od najranijih glagoljaških rukopisa koji sadrži razmatranja o moralno-filozofskim vjerskim pitanjima iz *Fiore di virtù* je Akademijin rukopis iz 1416. prepisivan od Žakna Petričića iz Grižana, a pohranjen u Arhivu HAZU pod signaturom III. a.15.

⁵ Punim nazivom djelo glasi: *Flores epigrammatum ex optimis quibusque authoribus excerpti per Leodegarium Quercu. Lutetiae, 1555.*

rvackoga (Venecija, 1747.) naslovio prema uzoru na Babićev pjesnički izbor. Način odabira ponajboljeg duhovnog pjesništva i štiva zadržao se pod istim nazivom i u 19. stoljeću, a kao jedan od primjera možemo navesti zbirku molitava i duhovnih pjesama *Cvijeće Mariansko*, tiskano u Šopronu, 1827.⁶

Babićev pjesnički dio *Cvita* predstavlja djelo koje je po strukturi adaptacija, a ujedno antologija, i taj izbor iz djela književnika pružao se čitateljstvu kao duhovna kitica cvijeća. Međutim, ovaj izbor iz svekolike duhovne tradicije nipošto ne isključuje i samog Babića kao samostalnog autora pojedinih duhovnih pjesama unutar knjige.

Već i sama autorova podjela *Cvita* na dva dijela pruža oblikotvornu strukturu knjige. Prvi dio knjige sadrži katehetsku strukturu kršćanskog nauka, upotpunjenog molitvama i pobožnostima koji pripadaju formi molitveno-asketskog žanra. Drugi dio posvećen je formi crkvene himnodije, a sadrži liturgijske i paraliturgijske pjesme. Himnodiju možemo odrediti kao pjesnički oblik duhovnog teksta koji se uz službenu dozvolu crkvene hijerarhije smije pjevati pri liturgijskim obredima, dok je drugi paraliturgijski dio tekstova namijenjen privatnim pobožnostima vjernika. Hrvatsku crkvenu himnodiju u užem smislu tvore tekstovi prepjeva obveznih latinskih himana i tekstovi crkvenih narodnih popijevki, te temelje crkvenog pjevanja čine pjevani obvezni dijelovi mise, himnodija i psalmodija. Upravo drugi dio Babićeve zbirke s himnodijskim pjesmama bit će predmet našeg analiziranja.

U prvom izdanju *Cvita* iz 1726. Babić drugi dio knjige posvećuje formi crkvene himnodije, navodeći diferencijaciju između oblika *Verši* i oblika *Pisme Duhovne*. Već u drugom izdanju *Cvita* iz 1736. Babić dijeli knjigu na tri dijela, te drugi dio zbirke sačinjavaju *Versi* tj. popijevke pogodne za obredno pjevanje, složene prema svetkovinama kalendara crkvene godine, dok treći dio knjige sadrži *Pisme Duhovne Razlike* tj. popijevke koje se mogu pjevati u bilo koje vrijeme i služe za razne privatne pobožnosti vjernika, a nisu predviđene za liturgijsko pjevanje.

Toma Babić je razlikovanjem naziva oblika, razdiobom u posebna poglavlja i strukturom stiha odijelio oblik crkvene pjesme u osmercu (po uzoru na ambrozijanski osmerac) kojeg naziva *Verši*, od svojih pjesama pod nazivom *Pisme Duhovne Razlike* koje imitiraju duh usmene narodne pjesme, a strukturirane su deseteračkim stihom usmenih narodnih junačkih pjesama. Tim je postupkom Babić ne samo podcrtao njihovu funkcijsku i oblikotvornu razliku, već je označio i temeljne smjernice svoje

⁶ Puni naslov djela glasi *Cvijeće Mariansko iz lipi rožic skupa složeno, to jest pobožni molitvic i duhovni jačak*. Od jednoga iz reda Franciskanskoga Mašnika, Šopron, 1827.

himnodijske djelatnosti u *Cvitu*, a to su: stvaralačko nasljedovanje glagoljaške tradicije i potom vjersko-moralno književno i kulturno uzdizanje naroda preko himnodijskih duhovnih pjesama, građenih na imitaciji usmenog narodnog stvaralaštva. Upravo zbog uvođenja stila usmene narodne tradicije u oblik svojih duhovnih popijevki, Babićev *Cvit* je uz deseterački *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* Andrije Kačića Miošića (1. izdanje Mleci 1756.) pripadao među najomiljenije i najčitanije knjige u narodu.

Prvi oblik Babićeve liturgijske pjesme pod nazivom *Verši*, autor je utemeljio na karakterističnom himnodijskom prijenosu iz rukopisnih glagoljaških zbirki, te iz djela svojih prethodnika Stipana Margitića, Ivana Bandulavića, Matije Divkovića. Ovaj postupak prijenosa i eventualnog redaktorskog preoblikovanja tekstova iz ranijih razdoblja u postojeću zbirku bio je uobičajen metodološki postupak europskih i naših duhovnih pisaca. Kao i kod glasovitih propovjednika, tako se i stvaraocima himnodije dopuštalo i preporučivalo da u svrhu stvaranja vrijedne crkvene ili duhovne pjesme posegnu u svekoliku zapadnokršćansku i domaću baštinu i iz nje slože dojmivi duhovni tekst. Postupak prijenosa nije se smatrao plagijatom ili nedostatkom invencije, već se bit stvaranja himnodije usredotočila na vjersko-didaktičnu svrhu književne poruke. Pritom se, naravno, nipošto nije zanemarivala pjesnička slikovna i stihovna dojmivost. Pojedini hrvatski himnodijski tekstovi, osobito u razdoblju 18. stoljeća nose odraze i utjecaje različitih stilskih formacija od baroka, florealnog rokoka, do seičentizma i klasicizma, ali u prvom planu himnodijskog stvaralaštva uvijek je bila duhovna svrha pojedinog himnodijskog teksta. Pored toga, oblik prijenosa popijevke iz ranijeg razdoblja u kasnije iskazivao je i odnos njegovanja tradicije.

Upravo u *Veršima* pronalazimo najviše primjera himnodijskog prijenosa i očuvanja tradicije. Primjerice, Babićevi *Drugi verši od Božića* i *Treći verši na Božić* sadrže interpolirane stihove iz najstarijih glagoljaških srednjovjekovnih crkvenih pjesama: *Bog se rodi v Vitliomi* i *Proslavimo Oca Boga* iz rukopisnog zbornika *Code Slave 11* iz 14 stoljeća koji se čuva u pariškoj Nacionalnoj biblioteci. Popijevke *Pozdrav Tila i krvi Isusove*, kao i *Verši Sv. Stipana prvoga mučenika* preuzete se prijenosom iz katehetsko-himnodijskog priručnika fra Stipana Margitića Jajčanina *Izповid Karstjanska*, Mleci 1704. Također, pojedine stihove iz Margitićeve pjesme *Verši od uznešenja Blažene divice Marije na nebesa* prenio je Babiću svoju pjesmu *Verši od uznesenja B. D. Marije*. Proslavljeni hrvatski mariolog i utemeljitelj Međunarodne mariološke akademije u Rimu fra Karlo Balić uočio je u spomenutoj Babićevoj pjesmi za blagdan Velike Gospe snažan utjecaj srednjovjekovne *Zlatne legende (Legenda aurea)* iz 13. stoljeća, pripisivane Jacobusu de Voragine. Babićev spjev velikog

tjedna *Verši od Muke Isusove*, građen je na variranju stihova glagoljaških parafraza *Stabat mater* i prijenosu stihova iz *Plača Blažene Divice Marije Matije Divkovića*. Iz glagoljaške baštine Babić je preuzeo tekstove *Versi od začetja B. D. Marije – Marija se začne danas; Versi od mrtvi – Promislismo braćo što smo, razmislimo zemlja da smo;*⁷ *Verši od porođenja Isusova – Veselmo se braćo danas, Bog se Isus rodi za nas.*

U obliku stvaranja duhovne paraliturgijske popijevke, namijenjene isključivo privatnoj pobožnosti vjernika, Babić je kao stvaralac bio samostaliji, iako i u tom dijelu autorova rada pronalazimo elemente prijenosa vrijedne starije tradicije. Pod utjecajem senjerijanskih misija Babić je stvarao pjesme na omiljenu tematiku *Četiri posljednje čovjekove stvari (Quattuor hominum novissima)* tj. o smrti, posljednjem sudu, raju i paklu. U prvom izdanju *Cvita* Babić je spjevao zastrašujuću himnodijску popijevku o paklu *Kolikom je strašno pogledati*, (na strani 302). Međutim, u drugom izdanju Babić je izostavio prvobitnu pjesmu o paklu i umjesto nje je uvrstio i preradio skraćenu verziju *Pisme od pakla* fra Lovre Šitovića (Kod Babića pjesma o paklu ima 546 stihova, a kod Šitovića 1088 stihova). Danas je gotovo nemoguće utvrditi koje pjesme iz *Cvita* su sasvim sigurno Babićeve, a koje su prijenos iz neke ranije zbirke. Sigurno je da je Babić pjesmama dao konačan oblik, jer je u sistemu himnodijskog prijenosa bilo dopušteno mijenjati i nadopjevavati postojeće pjesme, kao što se vidi u *Pismi od pakla*.

Svoj izbor pjesama Babić je sastavio prema sljedećoj shemi:

1. *Verši* prema kalendaru crkvene godine, za najvažnije blagdane i proslave različitih svetaca, za obrede posvećenja crkve i pogrebe
2. jedan dio popijevki je poučno-katekizamski usmjeren (npr. *Verši od Vire, ufanja i Ljubavi Božje, Verši od zapovidi Božji i Virovanja, Verši od sedam smrtni griha*)
3. jedan dio duhovnih pjesama je pokajničko-misionarski usmjeren (npr. *Pisma od smartnoga griha, Pisma od smarti, Pisma od suda, Pisma od pakla, Pisma od raja*)
4. preostali dio duhovnih pjesama namijenjen je privatnoj pobožnosti vjernika, te tu pronalazimo tekstove o Božjoj ljubavi i posebice razne marijanske pjesme, pogodne za hodočašća.

Za himnodijskog sastavljača antologijski zamišljene zbirke bilo je bitno vrijednim duhovnim mislima oplemeniti i zadovoljiti očekivanja svog duhovnog čitateljstva. Svi prosvjetiteljski sastavljači himnodijških

⁷ Navedena Babićeva pjesma nalazi se u Faretićevom zborniku iz 1560., pohranjenom u NSK (sign. R.5189), ali pod neznatno drugačijim početnim usklikom: Nu mislimo bratjo ča smo.

zbirki, bili su kao i Toma Babić svjesni da je njihov rad usmjeren na široke narodne slojeve. Iz tog razloga oni su svoja pjesnička pregnuća ponekad morali i pojednostavniti, a sa ciljem da budu jasni i razumljivi običnom puku. U svojim predgovorima himnodičari (kao npr. isusovac Juraj Mulih, fra Petar Knežević iz Sinja, Petar Jurić iz Rupa i drugi) su svoja ograničenja redovito i naglašavali, napominjući svoju pjesničku neznatnost i skromnost, a ističući duhovni cilj svojeg djela. Toma Babić je to učinio u svojim predgovorima: »Budući ja pun svake slabosti, ne more nego i moj Cvit tanka mirisanja biti: ali ako tij budeš prava Pčelica, u svakome ćeš cvitku naći meda slatkoga. Akoli budeš Pauk ili Zmija i od plemenita ćeš cvita jid učiniti.« (*Bogoljubnom štioću, Cvit ...*, 1726.).

»Drugo imadu znati ljudi mudri i naučni da ove Pisme iliti Verse nisam činio za nje, nego za dicu koja gube vrime zaludu, neka se zabavljaju u stvari duhovni pivajući... Zato mi mudri imadu oprostiti, budući da oni mogu imati libara od svake varste Poesie, zašto se ne more i mudrim i ludim zajedno ugoditi« (*Bogoljubnom štioću, Cvit ...*, 1736.).

Danas sa sigurnošću možemo ustanoviti da je fra Tomina knjiga ostavila svoj duboki trag u narodu. Tu činjenicu možemo utvrditi pri usporedbi tragova Babićevih stihova i kasnijih hrvatskih pjesmarica, u koje su Babićeve pjesme ušle zahvaljujući i neposrednom narodnom pjevanju. Primjerice, u zbirci usmenih narodnih pjesama Luje Plepela *Dalmatinske narodne pobožne pjesme i legende*, objavljene u Šibeniku 1930. sačuvani su odlomci iz Babićevih pjesama. Najjači trag Babićeve pjesme *Versi od začetja B. D. Marije na nebesa – Marija se začé danas*, pronalazimo u *Molitvici Gospi – O zorice uzorita*, koja se u Plepelovoj zbirci nalazi na stranici 15, pod brojem 18. Etnolog Juraj Lahner je dugo podržavao tezu da je narod samostalno bez škole i školovanih ljudi stvarao pobožne pjesme i molitvice. Međutim, upravo Babićev primjer, među ostalim sličnim pokazuje da su redovnici i svećenici najčešće stvarali pobožne pjesme na narodni način, a vjernici bi ih usvojili, pa onda eventualno i preoblikovali.

Vinko Premuda, svećenik i marljivi istraživač glagoljaške baštine, objavio je pod naslovom *Stare hrvatske pjesme* nekoliko popijevki koje je prepisao iz rukopisnog anonimnog *Paškog zbornika* iz 18. stoljeća. Četiri pjesme iz tog zbornika zapravo su Babićevi stihovi uvršteni u zbornik bez naznake autora: *Pisma od tašte slave*, odlomak *Pisme od smartnoga griha*, *Pisma od suda*, *Pisma od smrti*.⁸

Babićevi *Versi od vire, od ufanja i od Ljubavi Božje* (str. 213–214) sačuvali su se prijenosom u zbirci *Oficij velike nedjelje po rimskom misalu*

⁸ V. Premuda *Stare hrvatske pjesme*, Sv. Cecilija, str. 175–176, Zagreb, 1931.

i časoslovu, Zadar, 1895., kojega su upotrebljavali glagoljaši diljem Dalmacije. Preko Babićeva *Cvita* došla je i verzija Divkovićeve i Margitićeve *Gospina plača* do Petra Kneževića, koji je najveću popularnost postigao brojnim izdanjima svoje do danas pjevane u narodu *Muke Gospodina našega i plač Matere njegove*, objavljene prvi put u Veneciji 1753.

Na početku 18. stoljeća *Cvit* se najviše približio usmenom narodnom stilu izražavanja. Osobito u deseteračkim duhovnim pjesmama možemo pronaći čitave stileme koji pripadaju području usmene narodne književnosti. Npr. početak *Pisme od tašte slave*:

»Pivaj, družo, da te gora čuje,
Gora, družo, i ko njom putuje.«

velika većina Babićevih deseteračkih duhovnih pjesama sadrži stereotipni formulacijski početak usmene narodne pjesme, koji poziva publiku na pozornost retoričkim pitanjem ili vokacijskim apelom na slušanje. Npr.

»O družino, braćo nerođena,
jel' tko čuo takoga vrmena.«
(Pisma na Božić)

»O Planino, goro plemenita«
(Pisma od sv. oca pape)

»A družino, moja braćo virna«
(Pisma od smartnoga griha)

»Vita jelo, digni gori grane«
(Pisma od otajstva vire svete)

»Poslušajte svi Karstjani«
(Pisma za blagoslov puka)

U himnodiju je Babić uveo i oblik poskočice (žive vesele narodne pjesme koja se može plesati u kolu) kakva su npr. *Od uskarsa pisma poskočica*; *Veliko je sad veselje – Pisma poskočka od Gospe*. Iz primjene ovog folklornog oblika vidljivo je da je Babić cijenio narodne igre i običaje, te da ih je postupkom kontrafakture (pružanja duhovnog teksta na izvorni narodni napjev) koristio za svrhe iskazivanja vjerničke blagdanske radosti.

Raniji hrvatski povjesničari Ivan Milčetić, Branko Vodnik, muzikolog Božidar Širola imali su strog kritički stav prema duhovnim pjesmama hrvatskih himnodičara, primjerice Jurja Habelića, a osobito Nikole Krajačevića, te su zastupali stav da su autori crkvenih pjesama htjeli iskorijeniti narodne pjesme. Tek potonji književni povjesničari Franjo Fancev⁹,

⁹ F. Fancev: Hrvatska kajkavska poezija prošlih vjekova, Ljetopis JAZU, svez. 31, Zagreb, 1939.

Gašpar Bujas¹⁰ i Olga Šojat¹¹ ustanovili su preciznom analizom tekstova koji govore o korisnosti pjevanja duhovnih pjesama pravu nakanu himnodičara. Hrvatski himnodičari, pa tako i Toma Babić nisu bili protivnici i progonitelji narodnih pjesama, već su samo kritizirali podrugljive, lascivne i vulgarne tekstove, smatrajući da je takve bolje zamijeniti duhovnim tekstovima. Upravo s takvom nakanom, u nastojanju da produbi duhovne misli svojih vjernika, Babić je sastavljao svoje deseteračke paraliturgijske duhovne pjesme. U potvrdu tog stajališta možemo navesti citat Babićevog teksta: »Dio od pisama u komu se uzdarže mnoge pisme duhovne, koje se mogu pivati u svaka doba, i na svakom mistu, putujući, sideći, i stojeći, razmišljajući stvari koje su u njima, potrebne i korisne za naše spasenje i za ostaviti pisme isprazne od koji nije koristi duhovne, nego šteta i uzbunjenje na poželenja i dila opaka ovoga tamnoga svita, koji za malo dura. Zato se valja od stvari vični spominjati i na pameti daržati, radi našega spasenja.« (*Cvit*, str. 286)

U pjesnički najdojmljivije Babićeve pjesme možemo ubrojiti pokajničke i moralno-poučne pjesme o grijehu, smrti, posljednjem sudu, paklu, raju. U razdoblju katoličke obnove rasplamsale su se pjesme usredotočene oko spomenutog srednjovjekovnog tematskog načela »Quattuor hominium novissima«, a ujedno, hrvatske duhovne pjesme tog razdoblja su i odraz svečanih pokorničkih senjerijanskih misija koje su u 18. stoljeću primjenjivali hrvatski propovjednici-misionari.¹² Same teme duhovnih pjesama odgovaraju temama senjerijanskih misija: prava spoznaja grijeha koja je spojena sa spoznajom milosrđa i Božje ljubavi, sigurnost smrti i poticanje straha od posljednjeg suda i posebice pakla, posljedice grijeha i prešućivanja teških grijeha u ispovijedi. Motivi Babićevih duhovnih pjesama također je i odraz teologije koja je u 17. i 18. st. naglašavala moralnu notu, te je prema mišljenju Emanuela Hoška naglašeni moralizam svojom antropocentričnošću ponekad išao na štetu prave teocentričnosti.¹³ Hrvatsko propovjedništvo izvršilo je osobit utjecaj na stvaranje hrvatskih crkvenih i duhovnih pjesama ne samo izborom tematike, već i sredstvima govorničke elokucije, egzemplima i stilistikom ukrasnog

¹⁰ G. Bujas: *Katolička crkva i naša narodna poezija*, Nova revija, XVIII, Makarska, 1939.

¹¹ O. Šojat: *Nikola Krajačević, Hrvatski kajkavski pisci I.*, PSHK, knj. 15/I, str. 293–303, Zagreb, 1977.

¹² Senjerijanske misije nazvane su prema poznatom talijanskom misionaru Paulu Segneri Starijem, a opširnija literatura o misijama nalazi se u radu Mijo Korade: *Misijsko djelovanje isusovaca u našim krajevima i Della Bella kao »Apostol Dalmacije«*, Radovi međunarodnog znanstvenog simpozija Isusovac Ardelio Della Bella, Split/Zagreb, 1990.

¹³ Emanuel Hoško: *Skotistička teologija zagrebačkog kruga 17. i 18. stoljeća*, Kačić, god. III., br. 3, str. 90, Split/Sinj, 1970.

izražavanja. U svojim duhovnim deseteračkim pjesmama Babić je stvorio izraz predočljive vizualnosti nedohvatnih apstraktnih tema smrti, raja i pakla. Autorova vizualnost građena je u snažnim kontrastima zla i dobra, izrazi su amplificirani, hiperbolizirani, pa ponekad poprimaju obilježja fantastike ili čak groteske. Svrha tih zastrašujućih, makabričnih i neobičnih simboličnih prizora je da zapanje i trgnu slušateljstvo na djelotvornu pozitivnu moralnu promjenu života. Na primjeru *Pisme od smarti* možemo uočiti kako uvodna kitica interferira između elemenata antropomorfog fantastičnog prikaza i gotovo groteskne vizualnosti:

*»O, koliko je na svitu stvorenja
I u gori sardita zvirenja
Al u moru ploveće ribice
Sve se tresu i pada ničice
Kad u sebi pomisli umriti
I pristane na svitu živiti.«*

Babićevi stihovi o paklu¹⁴ kroz bogatu afektivnost pjesničkog subjekta prikazuju u duhu rasplamsale likovne, gotovo breugelovske mašte zorne vizualne scene začudne dinamike i slikovnosti. Ta hiperbolizirana slikovnost opisa i prikaz jezivog »horror« zbiljanja maksimalno zaokuplja čitatelja, ali s jedinom i bitnom svrhom da u njemu izazove promjenu etičkog razmišljanja:

*»Tu se legu zmije jadovite
Zmaji ljuti zviri straovite
Koje darpe grišnoga čovika
Koga ranam nigda nije lika.
Tu je družba nigda nebrojena
Od nečisti duhova skupljena
Tu je vika i škripanje zubi
Jer paklena trublja tute trubi.
Nije mira ni pokoina časa
Od nemile trublje i od glasa.
Tu brat brata zubovmi rasteže
Otac sina na muke poteže.
Mater ćercu nemilo pogleda
Sestra brata opako razgleda
Tu kum kuma nemilo proklinja
Prijatelja nitkore ne ima.«*

¹⁴ Babićeva pjesma o paklu preuzela je 254 stiha iz opširnije *Pisme od pakla* Lovre Šitovića, a pojedine je dijelove Babić stvorio neovisno o Šitovićevom predlošku, kako analizom utvrđuje Josip Grbavac u radu *Pisma od pakla Lovre Šitovića u kontekstu vremena*, *Radovi Međunarodnog znanstvenog simpozija isusovac Ardelio Della Bella*, Split/Zagreb, 1990., 293.

Iz navedenih citata možemo uočiti da Babićeve pjesme sadrže tipičnu baroknu duhovnu motiviku tužbi o prolaznosti svijeta, o ispraznoj taštini zemaljskih stvari, a barokna elokvencija i ritam nagomilanih riječi posebice se intenziviraju u kumulaciji opisa apokaliptičnih tema, tj. u opisu smrti, posljednjeg suda i pakla. Pjesnik se pritom često služi uobičajenim baroknim figurama antiteze, kontrasta, oksimorona, hiperbole, snažne, a ponekad i bizarne metafore, enumeracije ili toposa neizrecivosti u opisu paklenih muka ili rajskih ljepota. Poput ostalih hrvatskih duhovnih kasnobaroknih pisaca Babić je promatrao svijet u baroknoj prizmi naglašenih ekstrema dobra i zla.

Zanimljiv je Babićev pristup opisu u *Pismi od raja* u kojoj je autor prikazao lirskepastoralni krajolik kroz uporabu opisne forme, poznate u poetici pod nazivom »locus amoenus«. Autorov arkadijski opis proljetne »livade i dubrave jest idealističke perspektive, a izražen je perifrastičnim oznakama godišnjeg doba koje u daljnjem slijedu pjesme prerastaju u alegoričnu sliku ljeponosna raja. Time uvodna digresija interpolacije pejzaža počinje funkcionirati kao opipljiv slikovni predložak koji postaje simbol za nadogradnju zamišljaja imaginativna opisa raja. U navedenom opisu proljeća osjeća se utjecaj konvencionalnog petrarkističkog opisa »pramalitja«, čiji korijeni potječu i iz starije hrvatske renesansne književnosti, te iz europske provansalske lirske tradicije,¹⁵ pa i ranije, iz starogrčkog Teokritova idilskog pjesništva i latinskih Vergilijevih ekloga.

*»Ej, u vrime slavnoga prolića
Kada rastu sva razlika cviča
Kad se vidi livada zelena
Kuju resi ružica rumena
Žarko sunce kad zraka otkrije
Svitlim zrakom zemlicu ogrije
Kad se gora zaodije listom
A zemljica sva procvita cvitom.«*

(odlomak iz Pisme od raja)

Babićeve metafore najčešće se realiziraju kao proširene opisne sintaktične cjeline, a motivski su inspirirane prirodnim pojavama i fenomenima. Među najljepše Babićeve metafore možemo ubrojiti jednostavne, a duboke misli o čovjekovoj prolaznosti koja je po pjesniku »od magle prilika«:

¹⁵ Zoran Kravar: Barokni opis, str. 146–152, Zagreb, 1980.

»Al kakono kapljica od lista
 Koju vitar obrati u ništa
 Al kakono munja u oblaku
 Časom sine, pak stane u mraku.
 Ali rosa kad na travi leže,
 Koju sunce s vrućinam sažeže,
 I tako se tužan čovik vlada
 Koji ima umrit iznenada.

Međutim, zbog Babićeve težnje da se približi narodnom izrazu i razumijevanju, jedan veliki dio pjesnikovih usporedbi, i formulaičnih epiteta dolazi iz stilskog izražavanja usmene narodne književnosti. Između brojnih primjera Babićevih stalnih epiteta nabrojimo one najučestalije kao npr.: »pakleni jaz, ljuti zmaj, nevoljni čovik, slavne krune, žarko sunce, jasna zvizda, svitli misec, gora plemenita, braća virna« itd.

U cjelokupnom Babićevom izrazu uočavamo stapanje stilskih karakteristika barokne propovjedne i pjesničke manire i snažne moralno-didaktične tendencije. Temeljna struktura Babićevih pjesama jest bujna retorička naracija obogaćena intenzivnim sugestivnim slikama. Svojim *Versima* Babić je iskazao bitan odnos prema živom njegovanju izvorne hrvatske, ponajviše glagoljaške pjesničko-himnodijske tradicije. U želji da duhovna knjiga bude svojina naroda, a narod vjerski prosvjećen, Babić u izraz *Duhovnih pisama* snažno unosi duh usmene narodne književnosti, te njegov deseterački stih možemo sagledavati kao poticaj i anticipaciju *Razgovora ugodnog* proslavljene kronike u stihovima fra Andrije Kačića-Miošića. U razvojnom tijeku hrvatske himnodije Babić je doprinio da primat stvaralaštva i temelj aktivnog pjevanja pod misom tvori forma crkvene pučke popijevke pjevane na narodnom jeziku. Time je ujedno i anticipirao odrednice II. Vatikanskog koncila koji je pored latinskih himana, moteta i gregorijanskog koralala postavio crkvenu narodnu popijevku (pjevanu na jeziku pojedinog naroda) za temelj liturgijskog pjevanja. Fra Toma Babić je svojim *Cvítom* donio pjesničku riječ u najšire slojeve pučanstva i time je unutar teških političkih prilika mletačke i turske hegemonije u 18. stoljeću značajno proširio hrvatski čitateljski i kulturni krug.

DOPRINOS TOME BABIĆA HRVATSKOJ CRKVENOJ HIMNODIJI

Sažetak

Babićev *Cvit razlika mirisa duhovnoga*, (1. izd. Mleci 1726.) predstavlja jednu od najčitanijih i najomiljenijih knjiga 18. stoljeća u narodu. Ta antologija duhovnog štiva i poezije izvršila je i važan utjecaj prijenosa crkvenih pjesama iz ranijih razdoblja u kasnije. Zbirka himnodijskih pjesama strukturirana je na tradiciji, ali donosi i svoje vlastito pjesničko stvaralačko opredjeljenje. Babić je pod nazivom *Verši* prenosio i stvarao oblik crkvene pjesme u osmercu, po uzoru na ambrozijski himnički osmerac, a pod nazivom *Pisme* Babić je strukturirao duhovne pjesme u deseteračkom stihu prema obliku usmenih narodnih svjetovnih junačkih pjesama. Tim postupkom Babić je označio i temeljna uporišta svojeg stvaranja crkvene himnodije, a to su: stvaralačko nasljedovanje glagoljaške crkvene tradicije i stvaranje himnodijske forme građene na imitaciji usmenog narodnog stvaralaštva. Navedenim razgraničenjem pjesama Babić je ujedno i odvojio pjesme s liturgijskim usmjerenjem od tekstova paraliturgijskog pjevanja.

BABIĆ'S CONTRIBUTION TO CROATIAN SACRED HYMNODY

Summary

Tomo Babić's *Cvit razlika mirisa duhovnoga* (first published in Venice in 1726) represents one of the most widely read and best-loved books of the 18th century. This anthology of spiritual writings and poetry is also of large importance for having facilitated a transmission of church songs from earlier to later periods. Babić's collection of hymnodical poetry, although based on tradition, has a poetic and creative value of its own. Under the title *Verši* Babić presents a collection of quotations and his own spiritual songs written in octosyllable after the model of ambrosian octosyllabic hymns, while in the collection entitled *Pisme* he presents a selection of spiritual songs in decasyllable following in form the model of orally transmitted folk epic. In doing so Babić established the cornerstones of his hymnody: creative heritage of the Glagolitic church tradition and a special form of hymnodical poetry based on orally transmitted folk poetry. Having thus divided his songs, Babić also made a distinction between liturgically coloured and paraliturgical songs.

C V Y T
RAZLIKA MIRISA
DUHOVNOGA

Upisan , i dan nasvitlost ,

P O O C U

F. THOMASU BABICHIU

*Od wellima Biskupie Scradinske Reda S. Opa Franceska malle
Brachie Off. Prip. i Diff. Darxave Bosanske*

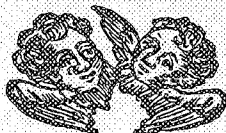
UDVA DILA RAZDIGLEN

- I. Dio usdarxi Nauk Karstianski, s'mnoghim molitavam , i Devociam
razlici : i iztumacegnie istoga Nauka korisno za svakoga . &c.
II. Verci od mnoghi sverkovina priko Godissta, i Drughe Pisme Duhovne
i Bogogliubne na korist virni.

Prikazan Prifvitilomu, i pripofetovanomu
Gospodinu Gosp.

VICENCIU ZMAELOVICHIU

ARCIBISKUPU ZADARSKOMU.

U M N E C I , M . D C C X X V I .

Po STIPANU ORLANDINU KOD S. JUSTINE
ZDOPUSCTEGNIEM STARESSINA.

C V Y T
 RAZLIKA MIRISA
 DUHOVNOGA

Upisan, i dan našvitlost,

P O O C, U

F. TOMASU BABICHIU

*Od vellima Biskupie Scradinske Reda S. Osa Francka malle
 Bracie Off. Prip. i Diff. prof. Darxave Bojan ke.*

UTRI DILA RAZDIGLEN

- I. Dio uzdarxi Nauk Karstianski, s'mnoghim mollitvam, i Devocioni razlici; iztumlacenie istoga Nauka korisno za svakoga. &c.
- II. Versci od mnoghi svetkovina priko svega Go.ijeta &c.
- III. Ukomuse uzdarxe Pisme Duhovne Razllike &c.

Prikazan Prisuillomu, i pripofelovanomu Gospodinu Gosp.

VICENCIU ZMAEVICHIU

ARCIBISKUPU ZADARSKOMU.

DRUGHE SCTAMPE.

U M L E C I, M. D C C X X V I

*Po STIPANU ORLANDINU KOD S. JUSTINE
 Z D O P U S C T E G N I E M S T A R E S S I N A.*

C Z V I T

RAZLIKA MIRISA DUHOVNOGA

UPISAN, I DAN NA SVITLOST

P O O T C Z U

F. TOMASU BABICHIU

Od Vellima Bi-kupie Skradinske, Reda S. Otcza Franceska
Male Brachie Oss. Príp. i Dif. Darxave Bosanske.

A S V D A

Za treći put pristampan,

I U T R I D I L A R A Z D I G L I E N

O D O T C Z A

F. J O S S I P A P I V C Z A

*Iz Zavojane Biskupata Makarskoga, istoga Reda,
a Darxave Prisetoga Odkupiteglia.*

I P R I K A Z A N

P R I P O S C T O V A N O M U G O S P. G O S P.

D. IVANU LUCICHIU PAVLOVICHIU

Naučiteglju u oba Zakona, Kanoniku, i pro-Vixariu Opchienomu, Bogoslovczu,
i Issusciteglju prid Prisvitlim i P R I P O S C T O V A N I M B I S K U P O M
od Makarske.

U M L E C Z I . M D C C C I I .

P O M O D E S T U F E N Z U .

VERSCI DUHOVNI

301
I gnegove Maie Dive,
Gdite it viik viika xive
Usliteite scto mollimo,
Da vas it vik my slavimo.
Koji ovde vas sluximo,
Dasse svani my zdruximo.
U Nebbeski slavni gori,
S' Angeoski devet Chori. Amen.

VERSCI OD SS. MUČENIKA
U OPCHENU.

V iste slavni Mučenici,
ISSUSSOVI naslidnici.
Vi ISSUSSA sve slidite,
Nikogafe ne slidite.

Vise sviita nebovate,
Vech ISSUSSA sve sctovate.
Prid Cessari, i prid Kragli,
I gniovi kappirani.
Naužite mnoghe puuke,
I primiste mnoghe mukke.
Blaga, mira ostaviste,
Za ISSUSSA umrit tiste.
Mnoghe mukke vi primiste,
A ISSUSSA sve slidite.
Dasse sviet vas cugiasce,
Vaslu Virnost kad gledasce.
Tyla vassa nasmart dasce,
A ISSUSSA nezdasce.
Vise mukke nebovate,
Neg ISSUSSA sve sctovate.
Sctochiu sada vilce zechi,
Vas mucisce it pechi.
Kako zlato stanovito,
Dazage plemenito.
Tako vami mukke dasce,
Gledayechi virnost vasce.
Razlicite mukke bisce,
Koye vami ucinisce.
Vi Idole oboriste,
Posvem sviitu razoriste.
Vi Idole poniziste,
Viru sveru raziciviste.
Svi narodi to vidisce,
Viru sveru yose primisce.
I poznasce Boga Oca,
Plemenita Nebba stvorca.
ISSUKARSTA tyna Boga,
Spasitegla svemogoga.
Dela svetog yose poznasce,
Koy iz vas govorasce.
Daye Troystvo it yedinstvu,
Posctovano sve it bistvu.
Daga imma svak sctovati,

I u

VERSCI DUHOVNI

I u fargu Virovati.
Tkofo hochie spassen zvatti,
Tako imma Virovatti.
I josc daye potribito,
Zaspassegne ofobito.
Uppuchegne ISSUSSOVO,
S' govicanstvom s'yedignens.
Po Angellu navisceno,
Od Dvice porogeno.
Govicanstvo i Boxanstvo,
I to cudno bit otaystvo.
Pravi covik i Boog bisce,
Duslu stylom immadisce.
I podnesce zanas mukku,
Yer immasce tu odluku.
Kako covik umro bisce,
I uskarfnu yose odvisce.
Kad uskarfnu da cudessa,
Pak uzige naNebbesa.
Oggu sidi zdesnu strani,
Dokle martvi svi ustanu.
Nasviti oppet imna dochi,
Svakehe pridagn z' dilli pochi.
Svagog dilla josc viditi,
I podilli svim suditi.
Dobrim dache svim spassegne,
A grisenikom odsegegne.
Tko ovako darvat neche,
Saranitse nigda neche.
Vi Blaxeni Mučenici,
Issusovi naslidnici.
Iako puuke naužite,
Viru sveru uinnoxisce.
Posvii zemgla i Darxava,
Nekavanye vicsnia slava.
U Nebbeski slavni gori,
S' Angeoski Sveti Chori.
To obechia ISSUS datti,
Koi bude Virovatti.

302
Yer tko gnega ispovida,
Slavu Boxin on dobiva.
Yer tko gnega nasliduje,
On u tmina nevdluje.
Tko ISSUSSA odve sluxi,
U vikete segnime zdruxi,
Tako ISSUS govorasce,
Svoga Oca kad mogiasce.
Neka segnime svak pribiva,
Tko zagnea karv prolлива.
Moje dare nek uxiva,
Neka samnom sve pribiva.
Sada it vi pribivate,
Plachiu vascu uxiyate.
Na Nebbeski slavni gori,
Mollitete zanas dochi.
Danam ISSUS grube prosti,
I dopusti re milosti.
Davas ovdi mij slidimo,
U Nebbeski josc vidimo. Amen.

VERSCI NA DAAN SVETI
BISKUPPA, I ISPOVID
NIKA U OPCHENU

V Effeltese it raduite,
I Blaxene sve svii sctivite.
Q. q. R

*Issus, Maria, Ivane, Jossipe
Obitelo prisveta, moli za nas.*

Andrea Sapunar

STILSKA OBILJEŽJA BABIĆEVA »CVITA RAZLIKA MIRISA DUHOVNOGA«

Stručni članak
UDK 821.163.42.09

Babićev *Cvit razlika mirisa duhovnoga* (1726.), nastao u okrilju katoličke obnove, bio je namijenjen vjerskoj pouci hrvatskog puka i njegovanju njegove pobožnosti. Knjiga je bila vrlo proširena i omiljena u hrvatskom puku, a doživjela je ukupno osam izdanja.¹ Po čitanosti ona je u XVIII. stoljeću stajala uz bok Kačićevu *Razgovoru ugodnom naroda slovenskoga* (1756.). U prvom dijelu sadrži osnove kršćanskog nauka, a u drugom su »verši i pisme duhovne« koje je Babić sastavio na temelju izvora latinske i talijanske provenijencije, te hrvatskih autora kao što su Matija Divković, Ivan Bandulavić, Stipan Margitić, Pavao Posilović, Lovre Šitović te bosanskih franjevaca koji su pisali za vjersku pouku svojega puka.² Pri tiskanju drugog izdanja 1736., Babić je pjesme objavio i u zasebnoj knjižici *Drugi dio Cvita razlika mirisa duhovnoga*, a u knjižicu *Pisme duhovne* uvrstio je »za veću lakost štioca, pivaoaca« samo desete-

¹ *Cvit razlika mirisa duhovnoga*, upisan i dan na svitlost po ocu f. Tomasu Babiću, u Mleci, po Stipanu Orlandinu kod s. Justine, 1726. Djelo je do kraja XIX. stoljeća doživjelo još sedam izdanja: 2. izd. u Mletcima, 1736.; 3. izd. u Mletcima, 1759.; 4. izd. u Mletcima, 1802.; 5. izd. u Dubrovniku, 1829.; 6. izd. u Zadru, 1851.; 7. izd. u Zadru, 1880. (u knjizi Petra Kneževića *Gospin plač i muka Gospodina našega Isukrsta*); 8. izd. u Zadru 1898.

² Ispravan sud o Babićevom pjesničkom radu prvi je izrekao Dragutin Prohaska u svom djelu *Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und der Herzegowina von den Anfängen im XI. bis zur nationalen Wiedergeburt im XIX. Jahrhundert* (Zagreb, 1911.). On naglašava da je Babić pjesme »sakupljao, popravljao i dalje prenosio« te kao njegove izvore navodi Ivana Bandulavića, Matiju Divkovića i rukopisne zbirke: »Er sammelte, verbesserte und vermittelte. Er dürfte seine Vorgänge Bandulavić, Divković, mit denen er gleiche Verse schrieb, gekannt haben; so finden wir die Verse über die Wassertaufe, Verse zu Ostern, Weihnachtsverse u. a. in Bandulavić' Episteln, die Klage der Mutter Gottes, Verse der heiligen Katharina bei Divković. Oft ist bei Babić nur der Anfang des Liedes geändert und das Übrige stimmt wörtlich mit diesen Vorgängern überein. Vieles wird er auch in den alten Handschriften von Liedersammlungen vorgefunden haben; denn auch die Arbeiten von Divković und Bandulavić gehen auf solche ältere Quellen zurück.« D. Prohaska, nav. dj., str. 133.

račke pjesme i poskočice. Izrazitijim uvođenjem deseterca u crkveno pjesništvo Babić, zajedno s Lovrom Šitovićem koji to isto čini u svojoj *Pisni od pakla* (Mletci, 1727.), utire put književnom radu F. Graboveca i A. Kačića Miošića, isto tako i M. A. Reljkovića. »Pri tome Babić pripada među one pisce koji uspostavljaju vezu i utemeljuju kontinuitet između starije hrvatske književnosti i novoga vremena koje polaže temelje našoj suvremenosti.«³ *Cvit* je pisan jasno, jednostavnim narodnim govorom, štokavskom ikavštinom. R. Katičić naglašava da je Babić ovim djelom nedvojbeno znatno utjecao na razvoj i izgradnju hrvatskoga književnog jezika štokavske dijalekatske stilizacije i bitno određivao tijek njegove povijesti.⁴

Nauk krstjanski, prvi dio *Cvita*, sadrži tumačenje vjerovanja, molitava, Božjih i crkvenih zapovijedi i sakramenata, razlaganja o krepostima, darovima Duha svetoga i smrtnim grijesima te razlaganja o pet tjelesnih osjetila i četiri posljednje stvari čovjeka. Babićevo djelo je nastalo u vrijeme kada se na književnu originalnost gledalo posve drukčije nego danas. U posveti autor kaže: »... flores diversorum odorum ... a memet ipso compilatos ...« *Cvit* je kompilacija, prijevod i preradba brojnih izvora, između ostalih, Svetog pisma, djela Svetih otaca, odredbi Crkvenih sabora te drugih raznovrsnih teoloških djela i priručnika.⁵ D. Prohaska u djelu *Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und der Herzegowina* (Zagreb, 1911.) o Babićevom *Cvitu* kaže: »Das Werk ist ein encyclopädisches Repetitorium der populärsten Stücke geistlicher Literatur«⁶. Iako raznovrsnu građu, između ostalog brojne citate, misli i primjere preuzima od drugih autora, Babić svom djelu daje vlastito obilježje. Njegova sloboda i samostalnost očituju se u odabiru materijala te kompoziciji i stilizaciji tekstova.

U djelima refleksivne proze čija se struktura temelji na tumačenju, refleksiji ili komentaru, pripovjedni elementi nazočni su najčešće u funk-

³ Radoslav Katičić, Učitelji s Visovca. Ravni Kotari u povijesti hrvatskoga književnog jezika, *Lepuri*, 2002., str. 29. Te nadalje: »Tek zato što su on i drugi koji su jednako tako pisali i književno djelovali do sada bili neprimjereno zanemarivani i izostavljeni iz književnopovijesne slike kakva se obično crtala moglo se učvrstiti shvaćanje da između srednjovjekovne glagoljaške, renesansne i barokne hrvatske književnosti i one što se razvija poslije nema neke organske veze. Na takvim se predodžbama zasnovalo shvaćanje da su starija književnost, ona do preporoda, i novija, ona poslije njega, odvojene gotovo bezdanom provalijom.«

⁴ Isto, str. 28.

⁵ Primjerice, Babić u djelu često spominje propovijedi *Rosarium sermonum per Quadragesimam ... auctore venerabili et eruditissimo viro F. Bernardino de Busto. Ord. Min. S. Francisci de Observantia ... Brixiae, MDLXXXVIII* koje se nalaze u knjižnici višovačkog samostana.

⁶ D. Prohaska, nav. dj., str. 133.

ciji oslikavanja određene ideje ili pojma. Takvim načinom egzemplarnog kazivanja Babić nastoji pobuditi strah čitatelja ili slušatelja pred smrću i kaznama koje čekaju grešnika u paklu, detaljno tumačeći kakve posljedice može prouzročiti određeni grijeh. Primjerice, kao egzempl navodi biblijsku parabolu o bogatašu i siromašnom Lazaru iz Evanđelja po Luki: »Ako ćete bolje razumjeti muke Paklene kakve su i zašto se u nje ide, štite život Bogatca, koi Lazaru ubogomu ne dadišaš marvicah, koje padaju od stola njegova: kako poslie želiaše kaplicu studene vodice u onomu velikomu, i vičnjemu ognju, i plamenu, a komu će pribivati u vike vikom brez svarhe. (...) U Paklu nie nikakva dobra ni pokoja nego što je još gore, neima ni smarti da umori: jere osuđeni žele Smart, ali Smart biži od nji, kako bi očitovano S. Ivanu Apos.«⁷ Zastrašivanje kaznom usmjereno je prema emocionalnoj reakciji čitatelja ili slušatelja kako bi se probudila svijest i osjećaj krivnje o osobnom grijehu te spremnost na pokoru. Poučnost u navedenom primjeru je višestruka: govori o potrebi milosrđa, o konačnoj nagradi za dobro i kazni za zlo u vječnosti te o kompenzaciji zemaljskih muka vječnom srećom. Egzemplar je u funkciji pišćeve tendencije moralnog prosvjećivanja te Babić na kraju zaključuje s namjerom da utječe na čitatelja ili slušatelja u skladu s kršćanskim viđenjem dobra i pravedna života: »Zato nastojte obslužiti zakon Božji, da nebiste čuli strašnu osudu velikoga, i strašnoga suca, pođite od mene prokleti, u oganj vičnji, koje pripravljen Vragovom, i slugam njigovim.«⁸

Opis strahota smrti vezan je uz tri glavna motiva: nepredvidivost dolaska, stravičan trenutak smrti i početak raspadanja tijela. Smrt ne znači samo svršetak života, nego je ujedno i sud o životu, opomena na smrt ima smisao upozorenja na teške posljedice koje sa sobom nosi promašen i griješan život. Smrt je vrijednosna mjera etičkih životnih principa. Strah pred smrću pretvara se u strah pred grijehom. Barokni *memento mori* stalna je prijetnja smrti koja treba određivati svaku čovjekovu misao, čin i htijenje: »Smart, koja svakomu ima doći: tko se je rodio na ovi svit, ima doišto umriti: kako nam svidochi S. Pavao Apos. (...) Zato dobrim i pravednim, prem da umiru svitu, živu Gosp. Bogu u vike vikom, i ovi nisu umarli, nego prominili život na boglje. (...) A zločestim grišnikom zla, i opaka smart, jere umiru pri Bogu, a živu u Paklu u vike vika mučeći se brez pristanka, gdie plač, i škripanje zubi. Jere koi opako živu, opako, i tamno i umiru brez nikakva ufanja.«⁹ Nepredvidljivost dolaska smrti opomena je svima koji zanemaruju čin ispovijedi: »Što bi htio više ljubavi i dobra od Isukrsta koi te uči, da stoi se pripravan, kad te zovne u

⁷ Toma Babić, *Cvit razlika mirisa duhovnoga*, Mletci, 1726., str. 227.

⁸ Isto, str. 228.

⁹ Isto, str. 223.

Kraljestvo svoje? Dakle stoi pripravan, kada pokuca, neka veselo odma otvori se, veselo otvara oni, koji se prez pomankanja i griha nahodi u vrime smarti.« Neposredno oslovljavanje i imperativna forma služe za pojačanje apelativne opomene te se cijeli iskaz nalazi u funkciji pokretanja osjećaja i poticanja na kajanje i ispovijed.

Obilježje Babićevog teksta je naglašena retoričnost koja upućuje na autorovu govorničku nadarenost i bogato propovjedničko iskustvo. Njegova parenetična poruka nastupa u retoričkoj formi, u crno-bijeloj tehnici jer želi uznemiriti i pobuditi na kajanje i ispovijed. Dijelovi teksta pokazuju izrazita obilježja usmenog načina izlaganja. Učestalo su nazočna retorička ponavljanja i nabranjanja riječi i pojmova sličnog ili različitog značenja. Autoru je osobito blizak stilski efekt sinonimike. Ponavljanjem glagola ili pridjeva pojačava se afektivnost stila.

Sinonimika se ne uspostavlja samo na planu srodnosti prema značenju, nego i prema zvuku. Upotrebom homoioteleutona ostvaruje se visok stupanj akustičnosti teksta, kao u sljedećem primjeru: »Ovo prisveto pričestjenje tvrdi nas protiva Vragovom u boju, da se od nas isti Vrazi plaše, straše i biže.«¹⁰ Akustičkom naboju teksta doprinosi paregmenon koji se najčešće javlja u obliku figure etymologice, podudaranja osnova glagolskog predikata i objekta.

Na razini mikrostrukture stila od retoričkih figura treba izdvojiti antimetabolu, oblik dvočlane rečenične antiteze, koja pojačava afektivnost izraza, primjerice: »Ovde se ima znati, da kod Misnika neima karstiti Diak, ni kod Diaka Svitovni Čovik, ni kod Čovika žena, ni kod žene karstianske Čovik Nevirnik; negoli za poštenje ovoga velikoga Sakramenta, ima stari karstiti.«¹¹

Intonacija rečenice u Babićevom djelu je bogata je i raznolika, čemu pridonosi i učestala upotreba pitanja retoričkog karaktera: »... Neznate li da su puteni grisi uzrok bili, da vas svit pogine, ne samo ljudi, doli i živine sve? Neznate li da su grisi puteni pogani, uzrok bili da vas oganj s neba dođe i ižeže Sodomu, Gomoru i ostale gradove onoga kraljevstva, toliko sardito, da se ne zna ni gdi su bili? i druga mnoga pokaranja neizrečena ... Neznate li da u ovomu tamnomu grihu, činimo pogrdu Isukarstu i Duhu Svetomu, zašto su naša tilesa čisto živeći, pribivališta Duha Svetoga.«¹² Radi se o prividnom pitanju, točnije o retoričkom sredstvu kojim se čitatelja nastoji usredotočiti na iskaz i potaknuti na razmišljanje, u ovom primjeru na preispitivanje vlastite savjesti. Pisac

¹⁰ Isto, str. 169.

¹¹ Isto, str. 161.

¹² Isto, str. 112–113.

nastoji sugestivno djelovati na čitatelja, odvratiti ga od grijeha i usmjeriti prema moralno-etičkim vrijednostima kršćanskog svjetonazora.

Određene poetske slike mogli bismo prije nazvati usporedbama nego metaforama, i to usporedbama u kojima nema pravog iznenađenja, niti se prema njemu teži. Piscu je manje stalo do originalnosti slike, a više do njezine ekspresivnosti, ili točnije, do njezinog djelovanja na čitatelja, koji je prije svega trebao biti prestrašen zbog sadržaja i onoga što mu taj sadržaj poručuje.

Babiću je bilo važnije da njegova knjiga djeluje kao upozorenje, kao pouka za krepostan i pobožan život, a manje mu je bilo stalo da se zapazi njegova literarna vrijednost, kako i sam navodi: »Ovdje nije pisano velike mudrosti, nego u kratku istumačenje Nauka karstianskoga za one, koji ne znadu ni latinski knjiga ili libra ne razume.« Djelo je bilo namijenjeno čitatelju koji nije mogao prepoznati literarnu vrijednost djela, nego ga je čitao isključivo kao izvještaj o nekoj zbilji, konkretno vjerskoj istini. Dakle, svrha i recepcija Babićevog djela odlučile su o njegovoj poetici.

Djelo karakterizira istančani osjećaj za recipijenta iz naroda¹³, što je posve razumljivo s obzirom na duhovnu atmosferu vremena koja je upućivala na oživljavanje srednjovjekovne tradicije, osobito pučke pobožnosti iz razdoblja gotike. Kao i većina djela katoličke obnove, njegov katekizam, namijenjen širokom pučkom čitateljstvu, u službi je duhovnog prosvjećivanja.

Jedan od prepoznatljivih izraza pučke pobožnosti je svojevrstan vid »književne matematike«, usmjeren k nastojanju da se sve »znanstveno« precizno, iskaže i izmjeri.¹⁴ Primjerice, čitateljima se podastiru točni podatci kojima je izmjerena Isusova patnja: »... od Pilata nepravedno osuđen, svake varste pogardam, pogarđen, kakono najveći Razbojnik, i zločinilac frustan s biči, i zaušnicam (...) da je primio je udaraca šest hiljada, šest stotina, šezdeset i šest 6666. Rana pet hiljada, četiri stotine, se-

¹³ Tumačenje vjerskih istina Babić upotpunjuje osobnim zapažanjima, doživljajima, opisima i komentarima konkretnih životnih prilika koji ukazuju na njegovo dobro poznavanje i razumijevanje svakodnevnog pučkog života i običaja. Pri tumačenju sakramenta ženidbe Babić upozorava na sljedeće: »U ovom našem narodu, navlastito u sadašnje vrime, velika je nepravda među Čovikom, ženom: ako Čovik sagriši priko žene s drugom ženom i učini priljubodinstvo, to ne darže za velik grih ni sramotu: ako li žena sagriši s drugim, odmah hoće da ubiu, aliti odagnu, i druga veća zla čine. O narode slipi, i opaki, i slipi, nie li jednako naše vinčanje, nie li jednak vaš grih; niste li se jednako obećali jedno drugomu virnost pravu, uzdaržati, i obslužiti? u kome ste zakonu našli, da je grih, i priljubodinstvo veće jednoga, nego li drugoga? ovo je velika nepravda u našem narodu sadanjemu ...« (str. 175)

¹⁴ Usp. Divna Zečević, Strah Božji. Hrvatske pučke propovijedi XVIII. stoljeća, Osijek, 1993., str. 35.

damdeset i pet 5475. Potomu vidimo kakva je muka bila Isusova.«¹⁵ Toč- ni »podatci« koji izvještavaju o Isusovoj patnji često su nazočni u pučkom nabožnom štivu, kako u prethodnim stoljećima, tako sve do naših dana.¹⁶

Ne samo naglašena tendencija moralnog poučavanja, koja ostavlja vidljiv trag u strukturi teksta, nego i barokna bujnost rečenice, naglašena retoričnost teksta i učestala upotreba retoričkih figura, obilje primjera, citata i njihovih tumačenja, naglašena hiperboličnost i dr., nedvojbeno jasno ukazuju na barokni karakter Babićevog djela. Iako ne donosi nove tematsko-idejne sklopove, niti fundamentalne novine u stilskom sloju teksta, Babićevo djelo svojim naglašenim baroknim obilježjima zauzima istaknuto mjesto u baroknoj književnosti katoličke obnove.

Izvori i literatura:

1. Babić, Toma, *Cvit razlika mirisa duhovnoga*, Mletci, 1726. i 1736.
2. Barner, Wilfried, *Barockrhetorik. Untersuchungen zu ihren geschichtlichen Grundlagen*, Tübingen 1970.
3. Georgijević, Krešimir, *Hrvatska književnost od XVI do XVIII stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, Zagreb, 1969.
4. Huizinga, Johan, *Jesen srednjeg vijeka*, Zagreb, 1964.
5. Katičić, Radoslav, *Učitelji s Visovca. Ravni Kotari u povijesti hrvatskoga književnog jezika*, Lepuri, 2002.
6. Kovačić, Anto Slavko, *Biobibliografija franjevac Bosne Srebrene. Prilog povijesti hrvatske književnosti i kulture*, Sarajevo, 1991.
7. Lausberg, Heinrich, *Elemente der literarischen Rhetorik*, München 1963.
8. Lausberg, Heinrich, *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*, München 1960
9. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. A. Badurina, Zagreb, 1985.
10. Prohaska, Dragutin, *Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und der Herzegowina von den Anfängen im XI. bis zur nationalen Wiedergeburt im XIX. Jahrhundert*, Zagreb, 1911.
11. Zečević, Divna, *Strah Božji. Hrvatske pučke propovijedi XVIII. stoljeća*, Osijek, 1993.

¹⁵ T. Babić, nav. dj., str. 59.

¹⁶ Primjerice, Hilarion Gašparoti u djelu *Czvet Szveteĥ, ali Sivlenye, y chini szvetczev* (1752.) izvještava: »Ah, komu je žal za to da Otkupitel sveta tristopedeset i osam krat je za svoje svete lasi i bradu kakti jeden hudodelnik bil natezan? Ah, gdo se plače kada čuje da preželni sin Marije, dragi Bog naš, na onom britkom bičuvanju po sikčeh 6666, ali kak nekoji govore po 5475 je na svoje divojačko telo i gingavo prijel ran 6666?« (str. 935)

STILSKA OBILJEŽJA BABIĆEVA »CVITA RAZLIKA MIRISA DUHOVNOGA«

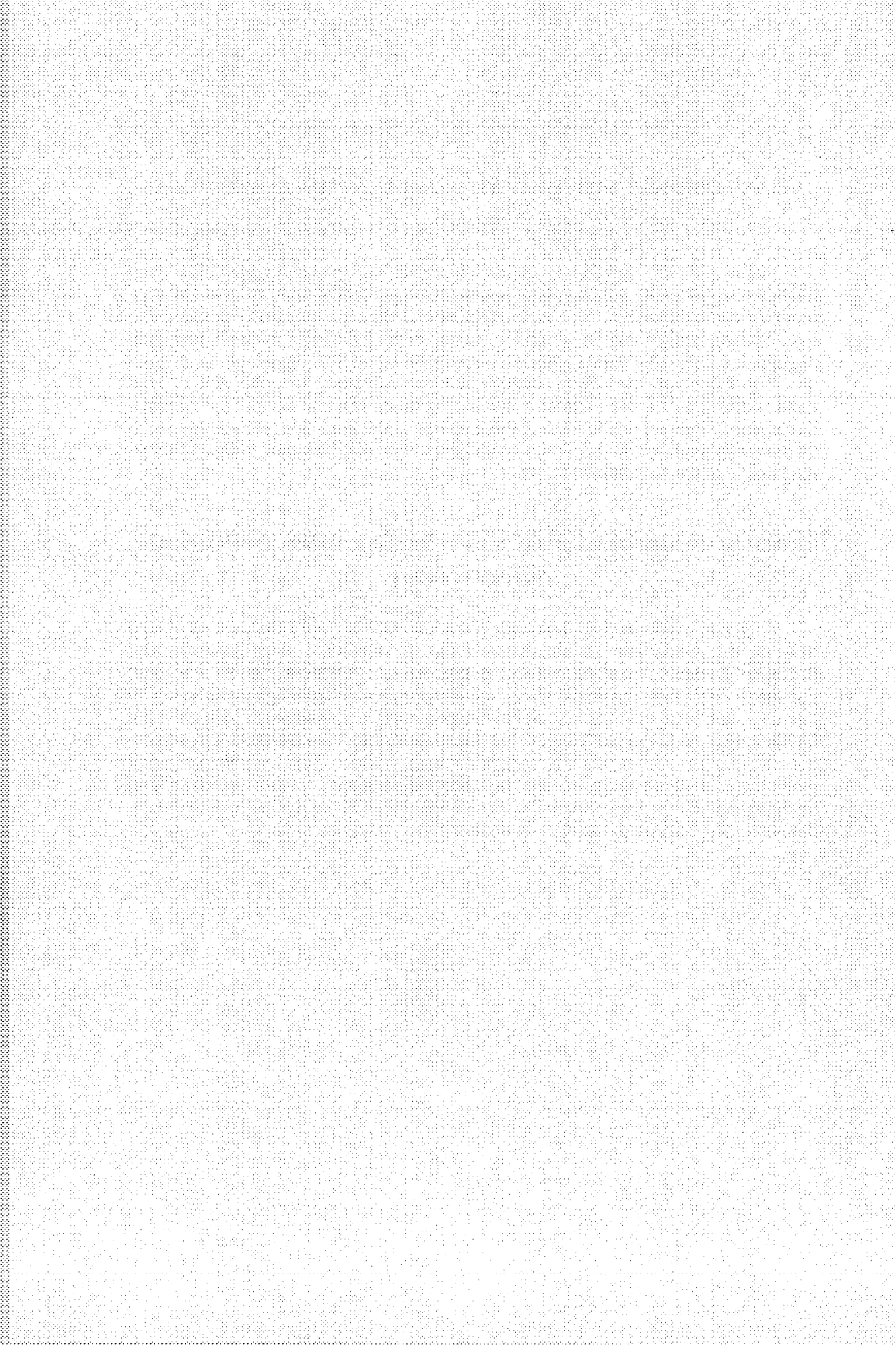
Sažetak

Važno obilježje Babićevog djela *Cvit razlika mirisa duhovnoga* (1726.) naglašena je retoričnost koja upućuje na autorovu govorničku nadarenost i bogato propovjedničko iskustvo. Ne samo naglašena tendencija moralnog poučavanja, koja ostavlja vidljiv trag u strukturi teksta, nego i barokna bujnost rečenice, naglašena retoričnost teksta i učestala upotreba retoričkih figura, obilje primjera, citata i njihovih tumačenja, naglašena hiperboličnost i dr., obilježja su koja jasno ukazuju na barokni karakter Babićevog djela. Iako ne donosi nove tematsko-idejne sklopove, niti fundamentalne novine u stilskom sloju teksta, Babićevo djelo svojim naglašenim baroknim obilježjima zauzima istaknuto mjesto u hrvatskoj književnosti katoličke obnove.

STILISTISCHE MERKMALE BABIĆ'S CVYT RAZLIKA MIRISA DUHOVNOGA

Zusammenfassung

Babićs besonderer Stil in seinem Werk *Cvit razlika mirisa duhovnoga* (1726) weist auf einen Schriftsteller hin, der nicht nur ein begnadeter und überzeugender Prediger (Redner), sondern auch ein hervorragender Prosaist war. Es war nicht nur seine Fähigkeit, die Sätze reich und durch verschiedenartige Antithesen zu gliedern, sondern es waren auch die ausgesprochen rhetorischen Mittel – die Verwendung rhetorischer Fragen, die Gradation, die Paranomasie, die Hyperbel u.a., die ihn als barocken Schriftsteller auszeichnen. Auf diese Weise verrät nicht nur die ideell-moralistische, sondern auch betont reiche, opulente und hochentwickelte formal-stilistische Dimension seiner Prosa den barocken Autor, der völlig im Einklang mit dem Barockzeitalter schrieb.

Tamara Tvrtković

GRAMATIČKI RAD TOME BABIĆA

Izvorni znanstveni članak
UDK 811.124(091)

Neka bude dopušteno, bogoljubni štioći,¹ da se, sagledavajući gramatički rad Tome Babića, ne ograničim samo na razdoblje 18. stoljeća u kojem je Babić stvarao, nego da zakoraknem s jedne strane daleko u prošlost (točnije u 2. st. pr. Kr.), a s druge strane u budućnost koja je Babiću ipak malo bliža, točnije u današnje doba. Opće je poznata činjenica da je jedna od osnovnih karakteristika 18. stoljeća povezanost raznih znanstvenoistraživačkih usmjerenja i disciplina, odnosno da isti ljudi, na tragu humanista, istražuju i pišu u sasvim različitim područjima (najpoznatiji među njima su, zasigurno Ruđer Bošković i Matija Katančić).² Ipak, zbog količine građe latinisti ovog stoljeća prisiljeni su ograničiti se na jedno određeno područje, pa se u skladu s tim dio njih naglašeno zanima i za pitanja jezika. Kao rezultati takvih istraživanja, u 18. stoljeću nastaju sljedeći rječnici i gramatike: *Dizionario italiano, latino, illyrico* Ardelija Della Belle iz 1728., *Lexicon cum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples* Andrije Jambrešića i Franje Sušnika iz 1742., *Grammatica latino-illyrica* Lovre Šitovića iz 1713. i gramatika Tome Babića pod nazivom *Prima grammaticae institutio pro tyronibus Illyricis accommodata*.

Izvorišta radova već od renesanse nadalje (u evropskom civilizacijskom krugu) smještena su, dakako, u antiku, i to posebno u njezina kasnija razdoblja: u helenizam i rimsko doba, što samo pokazuje kako znanstvene paradigme, i onda kad pripadaju posve različitim vremenima, imaju neke zajedničke karakteristike. I u doba helenizma filolozi su morali biti stručnjaci vrlo širokih znanja da bi mogli proučiti tekstove svojih prethodnika u cijelosti, no zbog količine materijala također su se morali specijalizirati, pa se dio njih sve više okretao jezičnim problemima i teo-

¹ Usp. Toma Babić, *Cvyt razlika mirisa duhovnoga*, Venecija, 1726.

² Usp. Bogišić, Rafo, *Zrcalo duhovno*, Zagreb, 1997., str. 258.

riji gramatike. Najstarija sačuvana gramatika jest Γραμματικὴ τέχνη – »Gramatičko umijeće« Dionizija Tračanina iz 2. st. pr. Kr. Ona pripada specifičnom helenističkom priručničkom žanru – τέχνη – odnosno žanru koji je sustavno propisivao definicije i klasifikacije na kojima se neka znanstvena disciplina zasniva.³ Iako je u početku bila zamišljena kao znanstveni priručnik, ipak je gramatika Dionizija Tračanina sve do 18. stoljeća služila i kao udžbenik.

Od Dionizija Tračanina nadalje, preko kasne antike i srednjeg vijeka postoji neprekinuti slijed gramatičkih priručnika i udžbenika, a u taj se kontinuum uključuje i Babićevo djelo, premda sasvim drugačijeg dometa i značaja nego Dionizijevo: ipak komparacija tih dvaju djela, iako su ona na prvi pogled nesumjerljiva, zadobiva svoj smisao ako znamo da je Babićeva gramatika tipičan predstavnik svog vremena i prostora, pa na njezinu primjeru možemo uočiti što se od Dionizijeva učenja sačuvalo kroz dvadeset stoljeća.

Najprije je potrebno nešto reći o dvama izdanjima Babićeve gramatike, koja je ujedno služila i kao udžbenik za početnike u učenju latinskog jezika u prvom razredu gramatičke škole. I sam je Babić, najvjerojatnije, bio *magister iuvenum* na gramatičkoj školi samostana na Visovcu, pa je za tu namjenu gramatiku i napisao.⁴ Prvo izdanje *Prima grammaticae institutio pro tyronibus Illyricis accommodata* tiskano je u Veneciji 1712. godine, u tiskari Bartola Occhija. Babić se u sastavljanju ovog izdanja svoje gramatike poslužio djelima Marca Antonija Bonciarija i Emanuela Alvaresa.⁵ Drugo izdanje također je tiskano u Veneciji u tiskari Giuseppee Corone 1745. godine i vrlo je slično Šitovićevoj gramatici koja je u međuvremenu izašla. Već na prvi pogled izdanja se razlikuju: drugo je izdanje daleko opširnije od prvog (prvo izdanje obuhvaća sto trideset i šest stranica, a drugo četiri stotine četrdeset i šest), a i na grafičkoj je razini drugo izdanje mnogo preglednije. To nije zanemarivo ako uzmemo u obzir činjenicu da je riječ o udžbeniku namijenjenom početnicima u učenju latinskog jezika. Oba izdanja sadržavaju opći dio koji obuhvaća definicije osnovnih gramatičkih kategorija. Slijede deklinacije imena i konjugacije glagola, odnosno ono što je u suvremenim gramatikama obuhvaćeno morfologijom. Imenice su podijeljene u uobičajenih pet deklinacija, uz latinsku imenicu dan je i hrvatski prijevod, a

³ Usp. Dubravko Škiljan, »Uvod«, in: Dionizije Tračanin, *Gramatičko umijeće*, Zagreb, 1995., str. 23–24.

⁴ Za biografiju Tome Babića v. *Hrvatski biografski leksikon*, I, svez., str. 302–303, Zagreb, 1983.

⁵ Zanimljivo je da je Alvaresova gramatika služila kao udžbenik u isusovačkim klasičnim gimnazijama od početka 17. stoljeća pa sve do kraja 18. stoljeća. Usp. Lelja Dožonić, *Klasična gimnazija 1607.–2002.*, Zagreb, u tisku.

razlika prema suvremenim gramatikama je u tome što se uz imenicu uvijek deklinira pokazna zamjenica *hic, haec, hoc*; ona u ovom slučaju očito vrši funkciju člana i služi za određivanje roda imenice. Nakon toga slijede posebna poglavlja o imenicama koje posjeduju neke specifičnosti u rodu ili broju: obuhvaćena su *nomina promiscua, nomina collectiva, te nomina anomala seu defectiva*.⁶ Slijede poglavlja o deklinaciji pridjeva, zatim poglavlje o brojevima, poglavlje o zamjenicama, te poglavlje o participu kao imenskoj vrsti riječi. Sljedeća velika cjelina odnosi se na glagole i njihovu konjugaciju. Posebno su unutar glagolskog sustava obrađena *verba neutra, verba communia, verba anomala te verba impersonalia*.⁷ Na kraju su u prvom izdanju kratka poglavlja o kongruencijama, te četrnaest vrlo kratkih napomena koje se odnose na sintaksu.⁸ Posljednje poglavlje prvog izdanja odnosi se na glagolsku rekciju: Babić glagole, s obzirom na slaganje s određenim padežima, dijeli na *verba activa, verba passiva, verba neutra, verba communia, verba deponentia i verba impersonalia*. Opisom i popisom nabrojanih grupa glagola Babić dovršava prvo izdanje svoje gramatike. U drugom izdanju poglavlje o imenicama strukturirano je ponešto drugačije od onoga u prvom izdanju, a Babić ga je obogatio i većim brojem primjera, no sam sadržaj ostao je identičan: imenice su, dakako, podijeljene u pet deklinacija, samo što su u drugom izdanju zbirne imenice i imenice bez singulara ili plurala također podijeljene prema deklinacijama, a nisu dane u posebnom poglavlju kao u prvom izdanju, što također uvelike pridonosi preglednosti. Preostale imenske vrste riječi u oba su izdanja obrađene na vrlo sličan način. Zatim slijedi opširno poglavlje o glagolima i njihovoj konjugaciji, no i na ovom je mjestu drugo izdanje mnogo preglednije. Izdanje iz 1712. godine nema zasebna poglavlja o prijedlozima (*praepositiones*), veznicama (*conjunctiones*) i prilozima (*adverbia*), a te vrste riječi zasebno su obrađene u drugom izdanju. Posebno je opširan pregled priloga kao vrste riječi: naime postoje čak tri različita popisa priloga u Babićevu

⁶ Termin *nomina promiscua* Babić prevodi terminom »izmišana imena«: riječ je o imenicama koje imaju opći rod, odnosno imenicama koje istom riječju označavaju i muški i ženski rod, a prihvaćaju jedan od rodova tj. članova (ili muški ili ženski). Takve imenice navodi i Dionizije Tračanin: usp. nav. dj., str. 96–97. *Nomina collectiva* su zbirne imenice, a među *nomina anomala seu defectiva* pripadaju imenice koje imaju samo singular ili samo plural (*singularia i pluralia tantum*).

⁷ Babićeva definicija skupine *verba neutra* glasi: *Verbum neutrum est illud quod desinit in o, (praeter sum, cum compositis, et memini.) Et non format passivam in or*. Nadalje Babić definira: *Verbum commune est illud, quod desinit in or, et non formatur, a verbo desinente in o, et duplicem habet significationem, scilicet activam, et passivam. Verba anomala su, dakako, nepravilni glagoli, a verba impersonalia bezlični glagoli.*

⁸ Babić ih donosi pod imenom *Praecepta generalia de constructione, tyronibus ediscenda*.

drugom izdanju.⁹ Nakon toga u drugom izdanju slijede identična poglavlja kao u prvom: poglavlje o konkordancijama, te kratke sintaktičke upute. U drugom je izdanju mnogo opsežnije poglavlje koje se odnosi na rekciju glagola: glagoli su ponovno podijeljeni u pet velikih grupa (*verba activa, passiva, neutra, communia, deponentia*), da bi im kasnije Babić pridodao još i bezlične glagole – *verba impersonalia*, kao i u prvom izdanju. Unutar svake od tih grupa Babić razlikuje glagolske potkategorije koje ovise o glagolskoj rekciji. Nakon svakog pojedinog kratkog teorijskog objašnjenja glagolske potkategorije slijedi popis glagola koji pripadaju toj grupi s prijevodima na talijanski i hrvatski. Drugo je izdanje opsežnije i zbog dodatka na kraju gramatike koji obuhvaća: *Index omnium verborum*, popis svih glagola iz spomenuta popisa po abecednom redu s oznakom kojoj kategoriji i potkategoriji pripadaju, zatim *Explicatio Kalendarum, Nonarum, et Iduum, omnium mensium*, objašnjenje rimskog kalendara s usporednom tablicom suvremenih i rimskih datuma, rječnik sastavljen po semantičkom principu (obuhvaća pojmove koji se odnose na crkvu, čovjeka, životinje itd. s naglašeno didaktičkom svrhom),¹⁰ dodatak *De gemmis seu lapidibus pretiosis ac eorum naturae explanatio*, odnosno dodatak o vrstama i karakteristikama dragog kamenja, te na kraju *Decem nomina quibus apud Hebraeos Deus vocatur, De mensibus apud Hebraeos* i *De modis exponendi sacram scripturam* (o židovskim imenima za Boga, o židovskim mjesecima i o načinu izlaganja Svetog pisma).

U oba se izdanja mogu uočiti dva segmenta koja se međusobno isprepleću. Prvi segment zapisan je isključivo na latinskom jeziku u obliku razgovora između učitelja (*magister*) i učenika (*discipulus*), a obuhvaća definicije gramatičkih kategorija. Očito je da su ti izrazi zapisani na latinskom zbog toga što su se u takvu »okamenjenu« obliku morali učiti napamet. Drugi segment obuhvaća autorova objašnjenja morfologije i paradigmi, i ona su zapisana na ilirskom (hrvatskom) jeziku, osim, dakako, primjera.

S obzirom na žanrovske razlike između gramatike Dionizija Tračanina i one Tome Babića, o kojima je prije bilo riječi, usporediti se mogu

⁹ Babić prilično nesustavno donosi popise priloga na tri različita mjesta u svojoj gramatici: u prvom popisu pod naslovom *Adverbiorum varia sunt genera, et significationes* daje primjere priloga iz raznolikih skupina (npr. *adverbia confirmandi, prohibendi, temporis, loci, numeri* itd.). Nekoliko stranica potom pod naslovom *De adverbis aliis* daje iscrpan popis priloga mjesta (*Ad verbia (!) localia*), a zatim abecednim redom na šest stranica popisuje ostale priloge i sam kaže: *sequuntur adverbia alia ordine alphabetico digesta, ad majorem puerorum notitiam*.

¹⁰ Sam Babić kaže: »Oude pisem mnoga immena, neka dica uce Vocabule.« Tradicija takvih rječnika potječe još iz srednjeg vijeka, a u 18. stoljeću kod nas je zasigurno najpoznatiji rječnik Adama Patačića *Dictionarium latino-illyricum et germanicum* kao primjer rječnika u kojem je grada primarno raspoređena po međusobnoj povezanosti pojmova.

samo oni dijelovi u kojima su dane definicije gramatičkih kategorija. Tako je usporediva već i početna definicija gramatike. Kod Tome Babića čitamo: *Grammatica est ars recte loquendi, recteque scribendi, scriptorum et poetarum lectionibus observata.*, a kod Dionizija Tračanina: Γραμματική ἐστὶν ἐμπειρία τῶν παρὰ ποιηταῖς τε καὶ συγγραφεύσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ λεγομένων.¹¹ Toma Babić gramatiku dijeli na četiri dijela: *littera, syllaba, dictio* i *oratio*. Za Babića je *oratio* ono što je za Dionizija Tračanina λόγος, iskaz, odnosno skupina riječi koja izriče u sebi završenu misao, tj. ono što bi suvremena lingvistika nazvala diskursom.¹² Kod Tome Babića osam je dijelova iskaza (*octo sunt partes orationis*), a četiri od njih pripadaju u skupinu promjenjivih (*declinabiles*) vrsta riječi: *nomen* (ime), *verbum* (glagol), *participium* (particip) i *pronomen* (zamjenica). Nepromjenjive (*indeclinabiles*) vrste riječi su sljedeće: *praepositio* (prijedlog), *adverbium* (prilog), *interjectio* (uzvik) i *conjunctio* (veznik). Kod Dionizija Tračanina također je osam dijelova iskaza (τοῦ δὲ λόγου μέρη ἐστὶν ὀκτώ): ὄνομα (ime), ῥῆμα (glagol), μετοχή (particip), ἄρθρον (član), ἀντωνυμία (zamjenica), πρόθεσις (prijedlog), ἐπίρρημα (prilog) i σύνδεσμος (veznik). Jedina je, dakle, razlika u tome što kod Dionizija Tračanina postoji član kao vrsta riječi, a kod Tome Babića umjesto člana postoji uzvik. Zanimljivo je na ovom mjestu povući i paralelu sa suvremenim gramatikama i vrstama riječi u njima: tako u suvremenoj latinskoj gramatici nailazimo na devet vrsta riječi od kojih su nepromjenjive identične onima kod Tome Babića, a u promjenjive vrste riječi ubrajaju se *substantivum* (imenica), *adiectivum* (pridjev), *pronomen* (zamjenica), *numerales* (broj) – one se zajedničkim imenom nazivaju *nomena* (imena) – te *verbum* (glagol).¹³ U obje je gramatike, Babićevoj i Dionizijevoj, vrlo slična i definicija imena (*nomen*): kod Tome Babića *nomen est pars orationis declinabilis, significans substantiam, et qualitatem, propriam vel communem, cum casu*; a kod Dionizija Tračanina »...ime je dio iskaza obilježen padežom, a označava predmet ili djelovanje (...) te iskazuje opće i pojedinačno (...)«. ¹⁴ Imenu se kod Dionizija Tračanina pridružuje pet kategorija (rodovi, vrste, sastavi, brojevi i padeži), a kod Babića šest, s tim da je pet kategorija identično onima u »Gramatičkom umijeću«, a za šestu (deklinacija – *declinatio*) i sam Babić kaže: *quod multi non admittunt*. I podjele unutar kategorija usporedive su u obje gramatike:

¹¹ Prijevod s grčkog v. Dionizije Tračanin, *Gramatičko umijeće (prijedio i preveo Dubravko Škiljan)*, Zagreb, 1995., str. 45.: Gramatika predstavlja iskustveno spoznavanje onoga što pjesnici i prozni pisci najčešće upotrebljavaju.

¹² Babić iskaz definira primjerom: *Oratio, ut veritas odium parit*.

¹³ Usp. Gortan-Gorski-Pauš, *Latinska gramatika*, Zagreb, 1971., str. 15.

¹⁴ Usp. Dionizije Tračanin, nav. dj., str. 94–97.

Kategorije imena	Toma Babić	Dionizije Tračanin	Prijevod
<i>Species</i> είδος	<i>primitiva</i> <i>derivativa</i>	πρωτότυπον παράγωγον	temeljna izvedena vrsta
<i>Genus</i> γένος	<i>masculinum</i> <i>femininum</i> <i>neutrum</i> <i>commune</i> <i>omne</i> <i>promiscuum</i> <i>incertum</i>	ἀρσενικόν θηλυκόν οὐδέτερον κοινόν ἐπίκοινον	muški ženski srednji zajednički sveobuhvatni opći neodređeni rod
<i>Numerus</i> ἄριθμός	<i>singularis</i> <i>pluralis</i>	ἑνικός πληθυντικός δυτικός	jednina množina dvojina broj
<i>Figura</i> σχήμα	<i>simplex</i> <i>composita</i> <i>decomposita</i>	ἔπλοον σύνθετον παρασύνθετον	jednostavan složen izveden sastav
<i>Casus</i> πτώσις	<i>nominativus</i> <i>genitivus</i> <i>dativus</i> <i>accusativus</i> <i>vocativus</i> <i>ablativus</i>	ὀρθή (ὀνομαστική) γενική δοτική αἰτιατική κλητική	nominativ genitiv dativ akuzativ vokativ ablativ padež

Iz tablice je uočljivo da se većina potkategorija podudara gotovo u potpunosti: ipak, u grčkom jeziku u kategoriju broja ulazi i dvojina koja je u latinskom jeziku nestala, odnosno sačuvana je samo u vrlo rijetkim primjerima; nadalje latinski jezik ima padež više – ablativ, a isto tako proširenom poimanju kategorije roda pridodani su u latinskom jeziku uz zajednički (*commune*) i opći (*promiscuum*) rod (koji postoje i u grčkom jeziku) još i *genus omne* i *genus incertum*.

U obje su gramatike usporedive i definicije glagola (*verbum*) i glagolskih kategorija. Tako kod Babića čitamo: *Verbum est, quia cum modis, et temporibus, sine casu agendi, vel patiendi est significativum*, a kod Dionizija Tračanina: »Glagol je riječ bez padeža, kojoj pristupaju vremena i lica i brojevi, /i/ koja izriče aktiv ili pasiv.«¹⁵ Obojica autora navode osam identičnih glagolskih kategorija, a i podjele unutar kategorija vrlo su slične, što je vidljivo iz sljedeće tablice:

¹⁵ Usp. Dionizije Tračanin, nav. dj., str. 140–141.

Kategorije glagola	Toma Babić	Dionizije Tračanin	Prijevod
<i>Genus</i> διάθεις	<i>activum</i> <i>passivum</i> <i>neutrum</i> <i>commune</i> <i>deponens</i>	ἐνέργεια πάθος μεσότης	aktiv pasiv medij zajedničko deponentno stanje
<i>Tempus</i> χρόνος	<i>praesens</i> <i>praeteritum</i> <i>imperfectum</i> <i>perfectum</i> <i>plusquamperfectum</i> <i>futurum</i>	ἐνεστώς παρεληλυθώς παρατατικόν παρακειμενον ὑπερσυντέλικον ἀόριστον μέλλων	sadašnje prošlo trajno gotovo plpf. aorisno buduće vrijeme
<i>Modus</i> ἔγκλισις	<i>indicativus</i> <i>imperativus</i> <i>optativus/desiderativus</i> <i>subjunctivus/conjunctivus</i> <i>infinitivus</i>	ὀριστική προστακτική εὐκτική ὑποτακτική ἀπαρέμφατος	indikativ imperativ optativ konjunktiv infinitiv način
<i>Species</i> εἶδος	<i>primitiva</i> <i>derivativa</i>	πρωτότυπον παράγωγον	temeljna izvedena vrsta
<i>Figura</i> σχῆμα	<i>simplex</i> <i>composita</i> <i>decomposita</i>	ἄπλοῦν σύνθετον παρασύνθετον	jednostavan složen izveden sastav
<i>Persona</i> πρόσωπον	<i>prima</i> <i>secunda</i> <i>tertia</i>	πρῶτον δεύτερον τρίτον	prvo drugo treće lice
<i>Numerus</i> ἀριθμός	<i>singularis</i> <i>pluralis</i>	ἐνικός πληθυντικός δυσικός	jednina množina dvojina broj

Kao osmu glagolsku kategoriju oba autora navode konjugaciju (*conjugatio*, συζυγία), s tim da Babić navodi četiri konjugacije u latinskom, a Dionizije Tračanin veći broj konjugacija koje se određuju prema vrsti konsonanta u prvom licu singulara osnovnog oblika u grčkom.

Ako se, dakle, »Gramatičko umijeće« Dionizija Tračanina promatra jednostrano, odnosno isključivo kao gramatika grčkog jezika,¹⁶ uočljivo

¹⁶ Usp. Dionizije Tračanin, nav. dj., str. 12.

je da su mehanizmi deskripcije latinskog jezičnog sustava kod Tome Babića vrlo slični ili čak identični onima pomoću kojih je opisan grčki jezični sustav kod Dionizija Tračanina.

Na ovih nekoliko primjera može se zasigurno dokazati da se gramatička tradicija očuvala ne samo u općim klasifikacijama nego i u oblikovanju konkretnih definicija. Ipak, pravi prekid s tradicijom nastupa u 19. stoljeću, kad s jedne strane nastaje komparativna gramatika koja donosi novi tip istraživanja, a s druge se strane javljaju počeci lingvistike kao zasebne discipline. Osim toga 19. stoljeće izvan školske tradicije unosi nov način strukturiranja gramatike i nov način definiranja pojmova. Najveće su razlike između ondašnjih i današnjih gramatika u tome da suvremene gramatike ne definiraju sebe same, a da u suvremenim udžbenicima nema učenja napamet definicija gramatičkih kategorija. Ipak, pojedinačne definicije elemenata ostale su iste: kao primjer bit će navedena definicija bezličnog glagola kod Babića – *Verbum impersonale est, quod prima et secunda persona utriusque numeri et tertia multitudinis fere privatur*. U suvremenoj latinskoj gramatici bezlični su glagoli definirani na sljedeći način: »Bezlični glagoli nemaju određena subjekta, a upotrebljavaju se samo u 3. licu singulara i infinitivu«. ¹⁷ Već je ranije spomenuto da sličnosti postoje i u definiranju vrsta riječi, a isto tako i u određivanju njihovih potkategorija.

Iz svega ovog može se zaključiti da je Toma Babić jedan od karakterističnih predstavnika svojeg razdoblja, ali i točka na vremenskoj gramatičkoj osi koja započinje s Dionizijem Tračaninom i na kojoj je završila, ali ne i posljednja točka suvremena gramatika latinskog jezika.

Literatura

1. Babić, Toma, *Prima grammaticae institutio pro tyronibus Illyricis accommodata*, per Bortolo Occhi, Venetiis, 1712.
2. Babić, Toma, *Prima grammaticae institutio pro tyronibus Illyricis accommodata*, ad Josephum Corona, Venetiis, ²1745.
3. Bogišić, Rafo, *Zrcalo duhovno*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1997.
4. Gortan-Gorski-Pauš, *Latinska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 1971.
5. *Hrvatski biografski leksikon*, I., Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1983.
6. Tračanin, Dionizije, *Gramatičko umijeće* (priredio i preveo Dubravko Škiljan), Latina & Graeca, Zagreb, 1995.

¹⁷ Usp. Gortan-Gorski-Pauš, nav. dj., str. 147.

GRAMATIČKI RAD TOME BABIĆA

Sažetak

Kao učitelj u školi na Visovcu Toma Babić napisao je latinsku gramatiku za početnike u učenju latinskog jezika. Gramatika je pod nazivom *Prima grammaticae institutio pro tyronibus Illyricis accommodata* najprije 1712. godine izašla u Veneciji u tiskari Bartola Occhija, a drugo izmijenjeno izdanje tiskano je, također u Veneciji, 1745. godine kod Giuseppea Corone.

Najprije je izložen sadržaj prvog i drugog izdanja gramatike, a posebno razlike među izdanjima: u gramatici je obuhvaćeno ono što danas podrazumijevamo pod morfološkim kategorijama, odnosno pod vrstama i oblicima riječi, a da se pritom ne obrađuju sintaktički odnosi među riječima. Gramatika ujedno ima i funkciju udžbenika jer je pisana u obliku razgovora između učitelja i učenika.

Pokušavajući, nakon kratka pregleda, komparativno sagledati gramatiku Tome Babića, način učenja latinskog jezika i strukturiranja gramatičkog sustava izloženi u njoj uspoređeni su s današnjim pristupom latinskoj gramatici u metodi nastave klasičnih jezika na primjerima nekih udžbenika za početno učenje latinskog jezika te na primjeru danas aktualne gramatike.

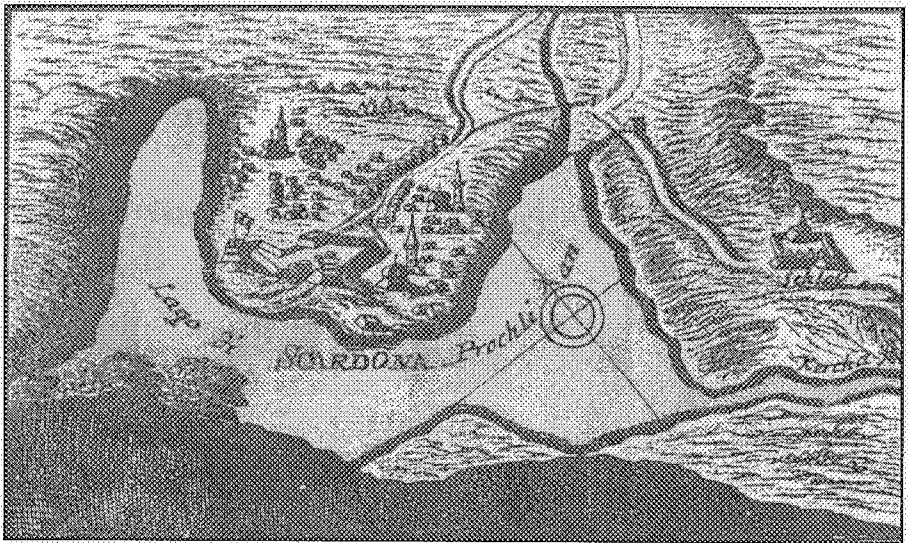
GRAMMATICAL WORK OF TOMA BABIĆ

Summary

While working as a teacher in Visovac Toma Babić wrote a beginners' Latin grammar which was first published in 1712 by the Bartolo Occhi Publishers in Venice under the title *Prima grammaticae institutio pro Tyronibus Illyricis accommodata*. The second revised edition was printed in Venice in 1745 by the Giuseppe Corona publishing house.

The reader is first made familiar with the contents of the first and second editions of Babić's Latin Grammar with emphasis on the difference between the two editions. The Grammar deals with what is today called morphologic categories, i.e. parts of speech and word forms, without analysing the syntactic relations between words. Being written in form of a conversation between teacher and student, it may also function as a textbook.

After a short survey an attempt is made to look at Babić's Grammar using comparative criteria. Thus the learning methods and the structure of the grammatical system of Latin used in this Grammar are compared to the contemporary approach to Latin grammar in teaching classical languages taking as an example a number of contemporary beginners' textbooks in Latin and the current grammar.

Veduta Skradina u Heuschovoj Topografiji Dalmacije iz 1718. godine.

Bojan Marotti

»PODLAGAJUCHIEGA NAČINA URIME DOSCASTO« U SLOVNICI TOME BABIĆA PRIMA GRAMMATICAE INSTITUTIO

Izvorni znanstveni članak
UDK 811.163.42 (091)

Važnost jezikoslovnoga nazivlja

Raspravljajući o temeljnim pitanjima koja je potrebno razmotriti pri izgradnji jedne strogo zasnovane jezikoslovne teorije, u uvodnim se poglavljima svoje glasovite knjige *Prolegomena teoriji jezika* Louis Hjelmslev dotiče i tzv. problema metodologije, tj. pitanja kojom se upravo metodom u svojim istraživanjima jezikoslovlje mora služiti. Suprotstavljajući se inače široko rasprostranjenu stavu da je jezikoslovlju primjeren induktivna metoda, dakle »zahtjev za postupnim usponom od posebnoga prema općem ili od nečega što je ograničenije prema nečemu manje ograničenu«,¹ Hjelmslev, oslonivši se na sudobna mu epistemološka istraživanja, uvodi tzv. »načelo empirizma«, pa u svezi s induktivizmom kaže sljedeće: »Sveukupna naslijeđena terminologija trpi od toga neuspjelog realizma. Bjelodani su nam tu primjeri induktivno dobiveni pojmovi razreda u gramatici, na primjer 'genitiv', 'perfekt', 'konjunktiv', 'pasiv' itd. Nijedan od njih, bar kako ih se dosad rabilo, nije moguće definirati općenito: genitiv, perfekt, konjunktiv, pasiv u jednom su jeziku, npr. u latinskom, nešto posve drugo negoli u nekom drugom, npr. u grčkom. Slično bez iznimke vrijedi i za sve ostale pojmove klasičnog jezikoslovlja.«²

I doista, želimo li nastaviti s nizanjem potkrjepa tomu Hjelmslevljevu stavku, možemo dodati da, primjerice, odnos *perfekt* : *imperfekt* u grčkome, ne odgovara onomu u latinskome, a ovaj opet ne odgovara onomu u hebrejskome, kao što se ni oprjeka *preterit* : *perfekt* u engles-

¹ Vidi L. Hjelmslev, *Prolegomena teoriji jezika*, str. 21. Puni se zapis knjigopisne jedinice može naći u *Popisu uporabljenih djela* na kraju ovoga priloga.

² Isto.

kome ne poklapa posve s onom u njemačkome. Posebice pak ono što zovemo *futurum II.* ili *futurum egzaktnim* u različitim jezicima pokazuje različite porabne vrijednosti, štoviše – spomenute razlike budu katkada i vrlo velike. Jer, recimo, grčki *γεγραφώς ἔσομαι*, latinski *scripsero* i njemački *ich werde geschrieben haben*, premda se sva tri oblika nazivlju istim imenom – *futurum egzaktnim*, i premda imaju određenih dodira na znađbenoj razini, zacijelo ne znaće isto. A slično se može ustvrditi i za niz *ἔσθηξω*, *stetero*, *ich werde gestanden haben/sein*.

No osim ovakove pojave, tj. da jednomu imenu, primjerice *futuru II.*, odgovaraju različite stvari u različitim jezicima, pojave kojoj se je Hjelmslev s pravom suprotstavio, nastojeći oko izgradnje jedinstvenoga nazivlja, koje bi imalo sveopću vrijednost, bez obzira o kojem je jeziku riječ, ima i takovih slučajeva da se jedno ime, primjerice *futur II.*, primjenjuje na različite stvari u jednome jeziku. A kao naličje potonjega javlja se obično i obrat, tj. da se u jednome jeziku jedna te ista pojava nazivlje različitim imenima. Zapita li nas tkogod da mu navedemo primjer za ovo što je upravo rećeno, moći ćemo mu jednostavno odgovoriti: tako je u hrvatskome.

Futur II. u hrvatskim slovnicama

Pogledamo li naime u koju hrvatsku slovnicu, od Kašićeve do, recimo, Akademijine, zapazit ćemo, kada je posrijedi *futur II.*, upravo spomenutu raznolikost. Tako, primjerice, Adolfo Veber u *Slovnici hrvatskoj* »*futurum eksaktnim*« zove svezu *bit ću kupovao*, a *budem kupovao*, dakle ono što danas običavamo zvati *futurum egzaktnim* ili *futurum II.*, zove »*futurum potencijala*«. ³ Slično se određuje *futur II.* i u *Gramatici bosanskoga jezika*, koja je bez imena sročiteljeva – to je inaće bio Franjo Vuletić – objavljena u Sarajevu 1890., tj. kao *biću hvalio*,⁴ a također recimo i Gustav Šamšalović u slovničnome dodatku svomu njemačko-hrvatskomu rječniku njemački oblik *ich werde geschlagen haben* prevodi svezom *bit ću udarao*.⁵

S druge strane, Tomo Maretić u prvome izdanju *Gramatike i stilistike hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* od godine 1899. svezu *budem čuvao*, dakle Veberov »*futur potencijala*«, zove »*II. složeno prošlo vrijeme*«, ⁶ a u drugome izdanju, od godine 1931., uz to dodaje još »*ili drugi perfekt*«, ⁷ doćim svezu *bit ću čuvao*, dakle Veberov »*futur eksaktni*«, a

³ Vidi A. Veber, *Slovnica hrvatska*, str. 72–73.

⁴ Vidi F. Vuletić, *Gramatika bosanskoga jezika*, str. 124.

⁵ Vidi Šamšalovićev *Njemačko-hrvatski ili srpski rječnik*, str. 1168.

⁶ Vidi T. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, 1899., str. 288.

⁷ Vidi T. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, 1931., str. 248.

Vuletićev i Šamšalovićev futur II., u prvome izdanju zove »IV. složeno prošlo vrijeme«,⁸ a u drugome dodaje još »ili preterito-perfekt [tako!]<«, tj. preteritofutur.⁹ Premda se ovdje, dakako, ne mogu nabrojiti sva imena koja se za te oblike mogu naći u hrvatskim slovnica, vrijedno je još spomenuti Budmanijevu *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)* od godine 1867., jer ona po mnogim svojim osobinama zauzimalje ključno, mogli bismo reći – križišno ili stožerno mjesto u povijesti hrvatskoga književnoga jezika. Budmani pak svezu *budem vidio*, dakle Veberov »futura potencijala«, Maretićev »drugi perfekt«, a naš današnji futur II., zove *futuro passato del soggiuntivo*,¹⁰ tj. subjunktiv prošloga futura.

U navedenu se raznolikost nazivlja, moglo bi se reći, posve prirodno uklapa i hrvatski franjevac Toma Babić.¹¹ U oba izdanja Babićeve slovnice *Prima grammaticae institutio*,¹² u onome od godine 1712. i u onome od godine 1745., na ono što u latinskome jeziku zovemo futurom II.,

⁸ Vidi T. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, 1899., str. 288.

⁹ Da, upravo tako. Vidi T. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, 1931., str. 248. Naime – da se i sam poslužim preteritofutur – Maretić će biti pogriješio, pa je u drugome izdanju napisao »preterito-perfekt«. To je međutim i sam uočio, pa je u odjeljku *Popravci* (dvije posljednje stranice na kraju knjige, bez broja) »preterito-perfekt« ispravio u »preteritofutur«. Taj su pak njegov ispravak prireditelji trećega izdanja Mate Hraste i Pavle Rogić unijeli u dotični slovnici članak, tako da stavak glasi ovako: »Tu svezu možemo zvati četvrto složeno prošlo vrijeme ili preteritofutur.« (Vidi T. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, 1963., str. 295.) Ipak, da nije riječ tek o pukome propustu, nego možda i o stanovitoj nesigurnosti, svjedoče dva primjera sa str. 544, gdje se u naslovu poglavlja nalazi »preterito-perfekt«, a u članku koji tomu poglavlju pripada, »preterito-present«. Oba su primjera u *Popravcima* ispravljena u »preteritofutur«. Dodatna je zanimljivost u tome što su M. Hraste i P. Rogić u trećem izdanju »preterito-perfekt« iz naslova poglavlja ispravili u »preteritofutur«, ali to nisu učinili i u slučaju »preterito-presenta«. Uklonili su tek spojnicu, pa stavak glasi: »Ima jedan primjer u kojemu preteritoprezent znači prošlost prema drugome događaju koji će se kasnije dogoditi [...]« (Vidi str. 634.)

¹⁰ Vidi P. Budmani, *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*, str. 105.

¹¹ Osnovni se podatci o Babićevu životu i djelu mogu naći u svojevrsnome »leksikonu« fra Julijana Jelenića *Bio-bibliografija franjevacu Bosne Srebreničke* (str. 7–11), te u knjizi Krešimira Georgijevića *Hrvatska književnost od XVI do XVIII stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni* (str. 294–297). Babićev je pak rad, kako onaj na književnome području, tako i onaj slovnici, cjelovito obrađen u raspravi fra Jeronima Šetke *O. fra Toma Babić*.

¹² U spomenutoj je Šetkinjoj raspravi Babićeva slovnica prikazana na str. 105–111, a potom se (str. 112–116) razmatraju njezini latinski izvori (E. Alvares [tako!], M. Bonciarjus, T. de Luca). Sama je slovnica međutim znatno cjelovitije obrađena u raspravi fra Karla Kosora *Hrvatski jezik latinske gramatike fra Tome Babića*. Prikazujući Babićev opis hrvatskoga glagolnoga sustava (str. 38–42), Kosor se dotiče i onoga o čem je riječ u ovome prilogu, naime futura egzaktnoga (str. 41–42). Babićevom se slovnicom, posebice hrvatsko-latinskim rječnikom, koji se nalazi na kraju drugoga izdanja, bavila i Ljiljana Kolenić, i to u svojoj knjizi *Riječ o riječima* – u poglavlju pod naslovom *Rječnici u gramatikama bosanskih franjevacu 18. stoljeća* (str. 13–20, posebice 13–16), te u članku *Rječnik Tome Babića i hrvatski pojmovni rječnici*.

nailazimo u dijelu gdje se navode latinski konjunktivi. Naime, Babić razlikuje pet glagolnih načina (*modus*): *indicativus* ili »ukazajuchi način«, *imperativus* ili »zapovijadajuchi način«, *optativus, seu desiderativus* ili »xelechi način«, *infinitivus* ili »nesvarsцени način«, i *subjunctivus, seu conjunctivus*,¹³ koji u prvome izdanju prevodi kao »podlagajucchi način«,¹⁴ a u drugome, osim »podlagajuchi način«,¹⁵ još i »sastaugljajuchi način«¹⁶ i »slagajuchi način«.¹⁷ Sam je pak način jedno od osam glagolnih obilježja. To su: *genus, tempus, modus, species, figura, conjugatio, persona* i *numerus*.

Konjunktiv u Babićevoj slovnici

Spomenuta razdioba načina dovodi do toga da se u Babićevoj slovnici konjunktivna vremena javljaju na više mjesta: jednom kao imperativi (tj. zapovjedni i poticajni konjunktiv, npr. *legas, legamus*), drugi put kao optativi, navedeni uvijek uz *utinam* (dakle kao željni konjunktiv, i to za tzv. ispunjivu i neispunjivu želju u sadašnjosti i prošlosti, npr. *utinam amem, utinam amaverim, utinam amarem, utinam amavissem*), a treći put kao »pravi« konjunktivi, tj. kao nesamostalna vremena, koja se javljaju samo u zavisnim rečenicama (stoga se i navode uvijek s veznikom *cum*). Uočiti je da je time ono što se u latinskoj školnoj gramatici obrađuje u sintaksi, tj. poraba konjunktiva u nezavisnim rečenicama, zapravo uvučena u morfologiju. Upravo je dakle treći slučaj taj »podlagajuchi način«, tj. subjunktiv (prema *subiungere* 'primetnuti, podložiti'), dotično »sastaugljajuchi način« ili »slagajuchi način«, tj. konjunktiv (prema *coniungere* 'svezati, spojiti'). Pet glagolnih vremena mogu imati »podlagajuchi način«. To su.¹⁸

»urime sadagne« – *cum ames* 'kad ti gliubisc, buduchi dá ti gliubisc, ti gliubechi'

»urime proscasto nesvarsčeno« – *cum amares* 'kad ti gliubglasce, buduchi da ti gliubglasce, ti gliub[glasce]'

»urime proscasto svarsčeno« – *cum amaveris* 'kads ti gliubio, buducchi dassi ti gliubio, i tissi [gliu]bio'

¹³ Vidi u drugome izdanju npr. str. 75, 77 i 81. U prvome izdanju vidi str. 52–54, u kojem je slovo opis različit. Indikativ je preveden kao »vkazujucchi način«, imperativ kao »zapovijadajuchi način«, a optativ kao »xegliucchi način«.

¹⁴ Vidi prvo izdanje, str. 54.

¹⁵ Vidi drugo izdanje, str. 78.

¹⁶ *Isto*, str. 87.

¹⁷ *Isto*, str. 101.

¹⁸ *Isto*, str. 78–80.

»urime proscasto vecchie neggo svarsceso« – *cum amavisses* ‘kad ti biasce gliubio, buduchi dá ti biasce gliubio &c.’

»urime doscasto« – *cum amaveris* ‘kad ti uzgliubisc, i uzbudesc gliubiti’.

Posljednje je dakako futur II. ili futur egzakti, što se vidi po prvome licu *cum ego amavero*. Taj oblik Babić dosljedno prevodi s glagolu dodanim predmetkom *uz-*, ili svezom *budem* + infinitiv, ili pak *uzbudem* + infinitiv. U infinitivu je redovito glagol nesvršenoga vida. Pri tome se taj neodređeni oblik javlja katkada u krnjem liku. Evo svih primjera koji se mogu naći u prvome izdanju.¹⁹

cum amauero ‘kad uzgliubim ya, il kad uzbudem gliubitti’

amaueris ‘kad uzgliubis ty, il kad vzbudes gliubitti’

amauerit ‘kad uzgliubbi òn, il kad vzbude gliubitti’

cum amauerimus ‘kadda vzgliubimo mii, il kadda vzbudemo gliubitti’

amaueritis ‘kadda vzgliubitte vii, il kadda vzbudette gliubitti’

amauerint ‘kadda vzgliubbe onny, il kadda uzbudu gliubitti’

cum amatus, a, m ero, vel fuero ‘kadsce vzgliubim ya il kadsce uzbudem gliubitti’

amatus, a, m eris, vel fueris ‘kadsce vzgliubis ty, il kadsce vzbudes gliubitti’

amatus, a, m erit, vel fuerit ‘kadsce vzgliubbi òn, il kadsce vzbude gli[u]bitti’

cum amati, ae, a erimus, vel fuerimus ‘kadsce vzgliubimo mii, il kadsce vzbudemo gliubitti’

amati, ae, a eritis, vel fueritis ‘kadsce vzgliubitte vii, il kadsce vzbudette gliubitti’

amati, ae, a erint [tako!, tj. *erunt*], *vel fuerint* ‘kadsce vzgliubbæ onny, il kadsce uzbudu gliubitti’

cum docuero ‘kad vzucym ya, il kad vzbudem vcitti’

cum doctus, a, m ero, vel fuero ‘kadsce uzucym ya, il kadsce vzbudem vcytti’

cum legerim [tako!, tj. *legero*] ‘kad vsctyem ya, il kad vzbudem scytytti’

¹⁹ Samo je glagol *amare* u prvome izdanju dosljedno preveden u svim licima aktiva i pasiva. U drugim konjugacijama i kod drugih glagola prevedeno je samo prvo lice ili pak nijedno. Napominjem da primjerak knjige koji se čuva u NSK, a koji sam imao u rukama, nije potpun (nedostaju str. 81–86 i 91–96), pa je moguće da je koji primjer ispušten. Vidi redom str. 55–56, 62, 64, 67, 69, 72, 74, 76–77, 79, 100 i 102.

cum lectus, a, m ero, vel fuero ‘kadsce vsctyem ya, il kadsce uzbudem sctytti’

cum audiuro ‘kad vscyuyem ya, il kad uzbudem cyutti’

cum auditus, a, m ero, vel fuero ‘kadsce uzcyuyem ya, il kadsce vzbudem cyutti’

cum fuero ‘kada budem, il kad uzbudem bitti ya’

cum pœnituerit ‘kadsce vzkayem, il kadsce vzbudem kayatti ya’

cum pugnatum erit, vel fuerit ‘kadsce vzbyhe, il kadsce vzbude bitti boy’

Broj je primjera u drugome izdanju znatno veći, a vidljive su i razlike u slovoписu. Evo tih primjera:²⁰

Cum ego Amavero ‘Kad Ja uzgliubim, i uzbudem gliubiti’

Cum Amaveris ‘Kad ti uzgliubisc, i uzbudesc gliubiti’

Cum Amaverit ‘Kad ón uzgliuti [tako!, tj. uzgliubi], i uzbude gliubiti’

Cum nos Amaverimus ‘Kad mii uzgliubimo, i uzbudemo gliubiti’

Cum Amaveritis ‘kad vii uzgliubite, i uzbudete gliubiti’

Cum amaverint ‘kad onnii uzgliube, i uzbudu gliubiti’

Cum Amatus, ta, tum ero, vel fuero ‘kadse ja uzgliubim, i uzbudemse gliubiti’

Amatus, ta, tum eris, vel fueris ‘kadse ti uzgliubisc, i uzbudes[c]se gliubiti’

Amatus, ta, tum erit, vel fuerit ‘kadse on uzgliubi, i uzbudese gliubiti’

Amati, tae, ta erimus, vel fuerimus ‘kadse mii uzgliubimo, i uzbudemose gliubiti’

Amati, tae, ta eritis, vel fueritis ‘kadse vii uzgliubite, i uzbudetese gliubiti’

Amati, tae, ta erint [tako!, tj. *erunt*], *vel fuerint* ‘kadse onnii uzgliube, i uzbuduse gliubiti’

Cum ego Docuero ‘kad ja uzuçim, illi uzbudem uçiti’

Docueris ‘kad ti uzuçisc, illi uzbudesc uçiti’

Docuerit ‘kad ón uzuçi, illi uzbude uçiti’

Cum nos Docueris ‘kad mii uzuçimo, i uzbudemo uçiti’

Docueritis ‘kad vii uzuçite, illi uzbudete uçiti’

Docuerint ‘kad onnii uzuçe, illi uzbudu uçiti’

²⁰ Vidi drugo izdanje, redom str. 80, 89, 96, 103–104, 109, 117, 123, 130–131, 137, 143, 148, 168, 175 i 178.

Cum Doctus, docta, doctum ero, vel fuero ‘kadse ja budem učit, illi kadse uzbudem učit’

Doctus, docta, doctum eris, vel fueris ‘kadse ti budesc učit, illi uzbudesc učit’

Doctus, docta, doctum erit, vel fuerit ‘kadse ón bude učit, illi uzbudese učit’

Cum Docti, doctae, docta erimus, vel fuerimus ‘kadse mii budemo nčit [tako!, tj. učit], illise uzbudemo učit’

Docti, doctae, docta eritis, vel fueritis ‘kadse vii budete učit, illise uzbudete učit’

Docti, doctae, docta erint [tako!, tj. *erunt*], *vel fuerint* ‘kadse onnii budu učit, illise uzbudu učit’

Cum ego Legero ‘kad ja usctiem, illi uzbudem scititi’

Legeris ‘kad ti usctiesc, illi uzbudesc scititi’

Legerit ‘kad on usctie, illi uzbude scititi’

Cum nos Legerimus ‘kad mii usctiemo, illi &c.’

Legeritis ‘kad vii usctiete, illi uzbudete scititi’

Legerint ‘kad onnii usctiu, illi uzbudu scititi’

Cum Lectus, lecta, lectum ero, vel fuero ‘kadse ja usctiem, i uzbudemse scititi’

Lectus, ta, tum eris, vel fueris ‘kadseti usctiesc, i uzbudescse scititi’

Lectus, lecta, tum erit, vel fuerit ‘kadse ón usctie, i uzbudes[c]se [tako!, tj. uzbudese] scititi’

Cum Lecti, lectae, lecta erimus, vel fuerimus ‘ka[d]se mii usctiemo, i uzbudemose scititi’

Lecti, tae, ta eritis, vel fueritis ‘kadse vii usctiete, i uzbudetese scititi’

Lecti, tae, ta erint [tako!, tj. *erunt*], *vel fuerint* ‘kadse onnii usctiu, i uzbuduse scititi’

Cum Audivero ‘kad uzçujem ja, il uzbudem çuti’

Audiveris ‘kad uzçujesc ti, il uzbudesc çuti’

Audiverit ‘kad uzçue ón, il uzbude çuti’

Audiverimus ‘kad uzçujemo mii, il uzbudemo çuti’

Audiveritis ‘kad uzçujete vii, il uzbudete çuti’

Audiverint ‘kad uzçuju onnii, il uzbudu çuti’

Cum Auditus, ta, tum ero, vel fuero ‘Kadse uzçujem, i uzbudemse çutti ja’

Auditus, ta, tum eris, vel fueris ‘Kadse uzçujes[c, i] uzbudescse çutti ti’

Auditus, ta, tum erit, vel fuerit 'Kadse uzguhe, i uzbudese çutti ón'
Cum Auditi, tae, ta erimus, vel fuerimus 'Kadse uzçujemo, i uzbudemose
 çutti mii'

Auditi, tae, ta eritis, vel fueritis 'Kadse uzçujete, i uzbudete[se] çutti vii'
Auditi, tae, ta erint [tako!, tj. *erunt*], *vel fuerint* 'Kadse uzçuju, i uzbuduse
 çutti onnii'

Cum ego Fuero 'kad ja budem, il uzbudem biti ja'
Fueris 'kad ti budesc, i uzbudesse [tako!, tj. uzbudesc] biti'
Fuerit 'kad ón bude, il uzbude biti'
Fuerimus 'kad mii budemo, il uzbudemo biti'
Fueritis 'kad vii budete, il uzbudete biti'
Fuerint 'kad onnii budu, il uzbudu biti'

Cum Dimensus, sa, sum ero, vel fuero 'kad ja uzmirrim, i uzbudem mirriti'
Cum nos Dimensi, sae, sa erimus, vel fuerimus 'kad mii uzmirrimo, i uzbudemo
 mirriti'

Cum usus, usa, usum ero, vel fuero 'Kadse ja uzsluxim, i uzbudemse sluxiti'

Cum Odero 'kad ja uznenavidim, i uzbudem nenaviditi'

Cum pœnituerit 'Kadse ja uzkajem, i uzbudemse kajat'

Cum pugnatum erit, vel fuerit 'kadsse boi uzbie, i uzbudese biti'

Treba k tomu spomenuti da Babić ima inačicu sveze, kako ju zove Miroslav Kravar, *budem + l-particip*,²¹ dakle oblik blizak onomu što mi zovemo *futuro* II., no kao prijevod za tzv. neispunjivu želju za prošlost, tj. za konjunktiv pluskvamperfekta u samostalnoj porabi, ili kako ga Babić zove »xelechiega načina urime proscasto vecchie neggo svarscono«. Evo tih primjera:²²

Utinam Amavissem 'Há dassam Ja gliubio, ida budem biho gliubio'
Utinam Amavissets 'Há dassi ti gliubio, i da budes[c] biho gliubio'
Utinam Amavisset 'Há daje on gliubio, i da bude biho gliubio'
Utinam Amavissemus 'Há dasmo mii gliubili, i da budemo bili gliubili'
Utinam Amavissetis 'Há daste vii gliubili, i dá budete bili gliubili'

²¹ Vidi M. Kravar, *Futur II. u našem glagolskom sistemu*, npr. str. 30.

²² Vidi drugo izdanje, redom str. 78, 107–108, 114–115, 121, 142 i 147. Navedena se sveza javlja i u prvome izdanju. Vidi npr. str. 54, 60, 64, 66, 69, 71, 73 i 76.

Utinam Amavissent 'Há dasu onnii gliubili, i dá budu bili gliubili'

Utinam Legissem 'Há dá Ja bia sctio, i dá budem biho sctio'

Legisses 'Há dá ti biasce sctio, i dá budesc biho sctio'

Legisset 'Há dá on biasce sctio, i dá bude biho sctio'

Legissemus 'Há dá mii biamo sctili, i da budemo bili sctili'

Legissetis 'Há [da] vii biate sctili, i da budete bili sctili'

Legissent 'Há da onnii biau sctili, i da budu bili sctili'

Utinam Lectus, lecta, lectum essem, vel fuisset 'Há dasamse ja sctio, illi dasse budem biho sctio'

Lectus, lecta, lectum esses, vel fuisses 'Há dassise ti sctio, illi dasse budesc biha sctio'

Lectus, lecta, lectum esset, vel fuisset 'Há dassæ on sctio, illi dasse bude biho sctio'

Utinam Lecti, lectae, lecta essemus, vel fuissetis 'Há dasmose mii sctili, illi dasse budemo bili sctili'

Lecti, lectae, lecta essetis, vel fuissetis 'Há dastese vii sctili, illi dasse budete bili sctili'

Lecti, lectae, lecta essent, vel fuissent 'Há dassuse onnii sctili, illi dasse budu bili sctili'

Utinam Audivissem 'Há dassam ja çuho, i budem biho çuo'

Audivisses 'Há dassi ti çuho, i budesc[c] biho çuo'

Audivisset 'Há daje on çuho, i bude biho çuo'

Audivissemus 'Há dasmo mii çulli, i da budemo bili çulli'

Audivissetis 'Há dastevii çulli, i da budete bili çulli'

Audivissent 'Há dassu onnii çulli, i da budu bili çulli'

Utinam Dimensus, sa, sum essem, vel fuisset 'Há dassam ja biho mirrio, il da budem biho mirrio'

Utinam Usus, usa, usum essem, vel fuisset 'Há dasamse ja biho sluxio, il dasse budem biho sluxiho'

Međutim, prvi je prijevod redovit, a spomenuta se sveza javlja samo u navedenim slučajevima. Jer, primjerice, u aktivu glagola *docere* nalazimo ovo: *Utinam Docuissem* 'Há dá ja biha uçio', itd.,²³ ili pak u pasivu

²³ Isto, str. 94.

glagola *audire* ovo: *Utinam Auditus, ta, tum essem, vel fuissem* ‘Há dassamse ja biho ĉuho, illi dassam biho ĉuven’, itd.²⁴

Ipak, ima i ovakovih primjera:²⁵

Utinam Doctus, docta, Doctum sim, vel fuerim ‘Há dassamse ja uĉio, i dase budem uĉio’

Doctus, docta, doctum sis, vel fueris ‘Há dassise ti uĉio, i dase budesc uĉio’

Doctus, docta, doctum sit, vel fuerit ‘Há dassæ ón uĉio, i dase bude uĉio’

Utinam Docti, doctae, docta simus, vel fuerimus ‘Há dasmose mii uĉili, i dase budemo uĉili’

Docti, doctae, docta sitis, vel fueritis ‘Há dastese vii uĉili, i dase budete uĉili’

Docti, doctae, docta sint, vel fuerint ‘Há dassuse onnii uĉili, i dase budu uĉili’

Utinam Lectus, lecta, lectum sim, vel fuerim ‘Há dassamse ja sctio, illi dase budem sctio’

Lectus, lecta, lectum sis, vel fueris ‘Há dassise ti sctio, illi dase budesc sctio’

Lectus, lecta, lectum sit, vel fuerit ‘Há dase ón sctio, illi dase bude sctio’

Utinam Lecti, lectae, lecta simus, vel fuerimus ‘Há dasmose mii scitili, illi dase budemo scitili’

Lecti, lectae, lecta sitis, vel fueritis ‘Há dastese vii scitili, illi dase budete scitili’

Lecti, lectae, lecta sint, vel fuerint ‘Há dassuse onnii scitili, illi dase budu scitili’

Utinam usus, usa, usum sim, vel fuerim ‘Há dassamse ja sluxio, il dase budem sluxio’

Dakle sveza *budem* + *l*-particip javlja se kao prijevod konjunktiva perfekta u samostalnoj porabi, tj. ispunjive (ili barem ne neispunjive, dakle u pogledu ispunjivosti neobilježene) želje za prošlost. Taj je prijevod međutim razmjerno rijedak, jer često bude kao u glagola *amare*: *Utinam Amaverim* ‘Háda Ja gliubi, idassam gliubio’, itd.²⁶

Valja napokon spomenuti da su u 18. stoljeću još dva franjevca – Lovro Šitović Ljubušak i Josip Jurin – objavila svoje latinske slovnice, te

²⁴ *Isto*, str. 128.

²⁵ *Isto*, redom str. 100, 114 i 147. Navedena se sveza javlja i u prvome izdanju. Vidi npr. str. 60, 65–66 i 71.

²⁶ *Isto*, str. 77.

da obojica futur egzaktni prevode ili s glagolu dodanim predmetkom *uz-*, ili pak svezom *budem* + infinitiv (dotično *uzbudem* + infinitiv).²⁷ Tako u Šitovića nalazimo ove primjere:²⁸

cum fuero 'kad ja budem, i uzbudem bit'

Cum amavero 'kad ja uzgliubim, i uzbudem gliubiti'

Cum amatus, ta, tum, ero vel fuero 'kadse ja uzgliubim, i uzbudemse gliubiti'

Cum docuero 'kad uzučim, i uzbudem učiti'

cum dimensus, a, um ero, vel fuero 'kad uzmirim, i uzbudem mirit'

Prva su tri primjera, tj. futuri *fuero, amavero* i *amatus, ta, tum, ero vel fuero*, dosljedno prevedena u svim licima jednine i množine, dva posljednja, tj. futuri *docuero* i *dimensus, a, um ero, vel fuero*, samo u prvome licu jednine, dočim se ostali latinski oblici futura egzaktnoga navode bez prijevoda. A tako je i u Jurina, gdje nalazimo ove primjere:²⁹

Cum ego fuero 'kad ja budem, illi uzbudem bitti ja'

[*Cum*] *Amavero* 'kadja uzgliubim, i uzbudem gliubiti'

[*Cum*] *Amatus, ta, tum ero, vel fuero* 'kadse ja uzgljubim, i uzbudem se gljubiti'

[*Cum*] *Docuero* 'kad ja uzučim, i uzbudem učiti'

[*Cum*] *Doctus, cta, ctum ero, vel fuero* 'kadse ja uzučim, i uzbudemse učiti'

Dakako, posrijedi su gotovo uvijek isti primjeri, tj. javljaju se redovito isti glagoli koji služe kao uzorak za pojedina vremena, načine, itd. Dijelom je to zbog toga što su svoj trojici latinski izvori bili zajednički, a dijelom i zbog toga što je za njihova djelovanja bio uspostavljen stanovit kontinuitet, stanovita tradicija: oni koji dolaze poslije, oslanjaju se na rad svojih prethodnika.³⁰

²⁷ Osim Šitovićeve i Jurinove, nekoliko je latinskih slovnica očuvano u rukopisima. Isp. bilj. 5 na str. 6 u navedenoj Kosorovoj raspravi.

²⁸ Vidi L. Šitović, *Grammatica Latino-Illyrica*, 1781., tj. treće izdanje, redom str. 30–31, 36, 44–45, 48 i 77.

²⁹ Vidi J. Jurin, *Grammatica Illyricae iuventuti*, 1793., redom str. 83–84, 95, 108, 115 i 121.

³⁰ O tome kontinuitetu, osobito u svezi sa slovničnim nazivljem, vidi npr. u poglavlju *Jezikoslovno nazivlje i kategorijalna određenja u gramatici fra Stjepana Marijanovića* u knjizi I. Pranjkovića *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebre* (str. 129–149). O odnosu Babića i Šitovića, kako općenito, tako i posebice u pogledu slovničkoga nazivlja, vidi u članku D. Raguža *Hrvatska gramatička terminologija u dvjema preradama Alvarosove latinske gramatike* (T. Babića iz 1712. i L. Š. Ljubušaka iz 1713.).

Zašto je sveza budem + infinitiv iščezla iz književnoga jezika?

Prema tome, kako nam pokazuju navedeni Babićevi primjeri i prethodno spomenute slovnice, u hrvatskome opstojе (barem) tri sveze: *budem pjevao*, *bit ću pjevao* i *budem pjevati*. Gledajući međutim sa stajališta književnoga ili standardnoga jezika, dakle sa stajališta biranoga sustava, čini se da samo prva sveza (*budem pjevao*) ima u njem punopravno članstvo, druga se (*bit ću pjevao*) može nekako u nj pripustiti, a trećoj (*budem pjevati*) u književnome jeziku kao da nema mjesta. Jer, već je Maretić u prvome izdanju *Gramatike i stilistike* izrekao ovaj sud: »Sveza od neodr. načina i sadašnjega vremena *būdēm*, *būdeš* sasma je neobična u književnom jeziku, ali se nalazi u narodnom govoru južnijeh krajeva [...].«³¹ U drugome izdanju kaže međutim ovako: »Sveza od infinitiva i od prezenta *būdēm*, *būdeš* uzima se samo u zavisnim rečenicama, a dijalektizam je južnih krajeva [...].«³² Time je ulaz svezi *budem* + infinitiv u književni jezik, slikovito rečeno, bio posve zacementiran.

Međutim, postavlja se pitanje kako to da je ona sredinom i krajem devetnaestoga stoljeća u natjecanju s drugim oblicima »izgubila bitku«, tj. zašto je – da se i opet poslužim riječima Miroslava Kravara – »aus dem literatursprachlichen Gebrauch plötzlich verschwunden«³³ ('iz književnojezične porabe iznenada iščezla'). Ima li se na umu u kojoj su mjeri Vuk Stefanović Karadžić i Đuro Daničić, što izravno, a što preko hrvatskih vukovaca, sredinom i potkraj devetnaestoga stoljeća utjecali na normu hrvatskoga književnoga jezika, na spomenuto se pitanje može barem dijelom odgovoriti pošto se osvijesti činjenica da navedene sveze, tj. sveze *budem* + infinitiv, nema ni u Vukovoj *Pismenici*, a ni u Daničićevim *Oblicima*.³⁴ Sve što se u *Pismenici* može naći, jest ovakova odredba o »naklonenju soslagaatelnome«, tj. o onome što Toma Babić zove »podlagajuchi način«, dakle o konjunktivu ili o subjunktivu: »Naklonenje soslagaatelno u svim vremenima (osim budućega) ravno je izjavitelnome, samo što mu se dodaju soslagaatelni sojuzi [...]. A vreme budušte sastavljuje od pervoga okončenja s dodatkom sloga *us* (ili *uz*) i sojuza *ako*, n. p. čuvam, ako usčuvam i pr.«³⁵ Potom se u bilješci dodatno objašnjava da

³¹ Vidi T. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, 1899., str. 287.

³² Vidi T. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, 1931., str. 247.

³³ Vidi M. Kravar, *Zur Futurperiphrase budem + Infinitiv im Serbokroatischen*, str. 256.

³⁴ Usp. o tome i Kravarovu raspravu spomenutu u prethodnoj bilješci, str. 256.

³⁵ Vidi Vuk Stefanović Karadžić, *Pismenica serbskoga jezika*, str. 73.

svršeni glagoli ne primaju ni toga *us-* ili *uz-*, »nego sastavljaju budušte vreme od vremena *Pripovjedatel'nog*, s dodatkom *ako*, n. p. ja zapjevam, ako ja zapjevam, sačuvam, ako sačuvam i pr.«.³⁶ Stoga u toj Vukovoj slovnici nalazimo ovakove oblike: *ako ja uzbivam, ako ja uskaram, ako ja uzorem, ako ja ustvorim, ako se ja uskaram*, itd.³⁷ Doduše, na jednome se mjestu javlja i lik *ćetbudem*, tj. *htjedbudem* (upravo *htjetbudem*), od glagola *ćeti*, tj. *htjeti*.³⁸ Posrijedi je dakle svojevrsna sraslica sveze *budem* + infinitiv, tj. oblika *budem htjeti*.

U Daničićevim se pak *Oblicima* u poglavlju *Dodatak glagolima*³⁹ obrađuju složeni glagolni oblici, i to: buduće vrijeme (futura), prvo složeno prejašnje vrijeme (perfekt), drugo složeno prejašnje vrijeme (pluskvamperfekt), pogodbeno (kondicional), te 3. lice jednine i množine u zapovjednome načinu.⁴⁰ No nigdje se ne spominje sveza *budem* + infinitiv. Treba međutim dodati da se ne spominje ni sveza *budem* + *l*-particip (kao uostalom ni u Vukovoj *Pismerici*).

S druge strane, godine 1867. u već spomenutoj Budmanijevoj slovnici svezu *budem* + infinitiv nalazimo pod imenom *futuro del soggiuntivo*,⁴¹ i to kao jednu od dviju mogućnosti za tvorbu subjunktiva futura od nesvršenoga glagola (*quando amerò* 'kad budem ljubiti'). Druga je mogućnost već spominjani predmetak *uz-* + glagol ('kad uzljubim'); subjunktiv futura od svršenih glagola jednak je prezentu (*se salterò* 'ako skočim'). Oblik *budem* + *l*-particip ne preklapa se, dakle, u porabi s oblikom *budem* + infinitiv, jer je prethodni u Budmanija određen, kako smo vidjeli, kao *futuro passato del soggiuntivo*. Budmanijev opis svih oblika subjunktiva u hrvatskome jeziku prikazan je u priloženoj preglednici.

Valja podsjetiti da je Budmanijeva slovnica zapravo prvi hrvatski opis vukovskoga sustava i, da tako rečem, prva ponuda toga sustava od nekoga Hrvata hrvatskoj javnosti. Jer u to je vrijeme u Hrvatskoj na snazi, ako i nije *de iure* propisan, ali je *de facto* norma, sustav koji je

³⁶ *Isto*.

³⁷ *Isto*, redom str. 59, 66, 77, 90 i 100.

³⁸ *Isto*, str. 63.

³⁹ Vidi Đuro Daničić, *Oblici hrvatskoga ili srpskoga jezika*, str. 99–103. Navodim prema osmome izdanju, koje je priredio T. Maretić, izvršivši u slovnici – prema vlastitim riječima iz *Predgovora* – određene promjene, budući da se »'Oblici' ne mogu danas izdati bez ikakve promjene, jer se gdjejoja Daničićeva misao i tvrdnja ne slaže s današnjim napretkom u nauci«. U prvome izdanju (tj. u drugome, kako piše u samoj knjizi), što ga je Daničić objavio pod naslovom *Oblici srpskoga jezika*, taj se dodatak nalazi na str. 119–124.

⁴⁰ *Isto*, str. 102–103 (u prvome izdanju str. 123–124). Nazivke u zagradi dodao je T. Maretić. Njih nema u prvome izdanju.

⁴¹ Vidi P. Budmani, *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*, str. 105.

SOGGIUNTIVO	PRESENTE	nesvršeni prezent	ako skačem <i>se salto</i>
	FUTURO	svršeni prezent	ako skočim <i>se salterò</i>
		[uz- + nesvršeni prezent	kad uzljubim <i>quando amerò</i>
			[budem + I
	PASSATO	<i>jesam</i> + P [perfekt]	da sam znao <i>se avessi saputo</i>
	FUTURO PASSATO	<i>budem</i> + P [fatur II.]	kad budem vidio <i>quando avrò veduto</i>

promicala Zagrebačka škola.⁴² Istina, Budmanijev se sustav ne poklapa posve s Vukovim, posebice je to vidljivo na naglasnoj razini, ali i u nizu drugih pojava, što je, među ostalim, bilo uvjetovano njegovim odličnim poznavanjem dubrovačkoga govora. S druge strane, Budmani redovito navodi razlike prema Zagrebačkoj školi, čime čuva vezu s hrvatskom slovnničarskom tradicijom, nazivljući, usput rečeno, njezin jezik hrvatskim, a predmet svoga opisa, tj. jezik koji opisuje, srpsko-hrvatskim. To je dakle razlog zašto njegova *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)* zauzimplje, kako rekoh, iznimno, pače i ključno mjesto u povijesti hrvatskoga književnoga jezika.⁴³

Pa ipak, unatoč tomu, Maretićev stav iz prvoga izdanja (»sasma je neobična u književnome jeziku«), iznesen trideset i dvije godine nakon objelodanjivanja Budmanijeve slovnice, ne ide njegovim smjerom, nego se zapravo podudara s Daničićevim pravorijekom iz Akademijina rječnika, gdje Daničić, obrađujući glagol *biti*, veli za spomenutu svezu – »danas je vrlo slabo u običaju«. Da, samo što na tome istome mjestu sam Daničić donosi za nju potvrde koje prelaze šest stupaca. Ima ih više od dvije stotine, pri čem srpske potvrde prema hrvatskima stoje u omjeru 1 : 10. Hrvatske pisce koji rabe rečenu svezu, nema previše smisla nabrajati. Jednostavnije je reći: gotovo svi. Potvrde sežu od polovice 14. pa do sredine 19. stoljeća, dakle pet stotina godina. Primjeri su s različitih hrvatskih područja, s iznimkom kajkavskoga. Sveza je dobro potvrđena u čakavskome, te u dva podnarječja štokavskoga narječja: u zapadnobosanskome ikavskome i u istočnohercegovačkome (i)jekavskome (posebice u njegovim zapadnim govorima, tj. na dubrovačkome području).⁴⁴ A vjero-

⁴² Naredbom je kancelara Ivana Mažuranića godine 1862. za porabu u školama službeno bio propisan ilirski pravopis, tj. onaj koji je rabila Zagrebačka škola. Vidi o tome Z. Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, str. 534–535. Općenito o jeziku Zagrebačke škole, kao i posebice o pitanju norme hrvatskoga književnoga jezika u drugoj polovici 19. stoljeća vidi u knjizi S. Ham *Jezik zagrebačke filološke škole*.

⁴³ Vidi o tome i u knjizi B. Tafre *Jezikoslovna razdvojba*, str. 140–141 i posebice 162–167.

⁴⁴ O hrvatskim narječjima vidi npr. J. Lisac, *Hrvatski dijalekti i jezična povijest*, posebice poglavlje *Koji su dijalekti hrvatski?* (str. 9–21), ili pak knjigu istoga sročitelja *Hrvatski govori, filolozi, pisci*. Ovdje rabim nazivak *podnarječje* za ono što se je u nas uobičajilo nazivati dijalektom. U obzir bi međutim mogla doći i riječ *raziječje*. Zanimljivo je pogledati što o dubrovačkome govoru kaže P. Budmani u svojoj poznatoj raspravi *Dubrovački dijalekat, kako se sada govori*, premda je od njezina objavljivanja prošlo gotovo stotinu i dvadeset godina. Budmani naime strogo razlikuje »dubrovački dijalekat« i »ercegovački dijalekat«. Po njegovu mišljenju, dubrovački je ograničen na svega dva »otoka«, opkoljena hercegovačkim. Jedan je »Dubrovnik s predgradima (Pilama i Pločama) i s Gružem«, a drugi je Cavtat. U Župi (koja dijeli Dubrovnik od Cavtata) govori se hercegovački. Čisti se pak dubrovački »uzdržava« još samo u Cavtatu. Na otocima (Koločep, Lopud, Šipan i Mljet) te po sjevernim selima, od Orašca do Stona, »dijalekat je nješto srednje između dubrovačkoga i ercegovačkoga«. Medutim, po Budmanijevu mišljenju, dubrovački se sve više približuje hercegovačkomu. (Vidi str. 155 spomenute rasprave.) Tako je bilo prije stotinu i dvadeset godina. Kako je danas?

jatno bi i polsatna šetnja kojim našim dalmatinskim gradom, recimo Zadróm ili Šibenikom, pokazala njezinu živu porabu na razgovornoj razini.

Navedene nas činjenice još jednom upozoravaju kako sa svakom tvrdnjom poput one da je stanovita jezična pojava »vrlo slabo u običaju«, posebice kada je riječ o hrvatskome književnome jeziku, treba biti na oprezu. Te nam činjenice upravo pokazuju da svaka takova tvrdnja mora biti temeljito provjerena.

Pojam bilježitosti u hrvatsko–srpskim* jezičnim odnosima

U jednome je svome članku prije nekoliko godina profesor Bulesú László u hrvatsko–srpske jezične odnose uveo pojam bilježitosti.⁴⁵ Kolika je upravo važnost pojma bilježitosti, obilježenosti ili markiranosti (engleski *markedness*) u jezikoslovlju, nije potrebno posebno naglašivati. Dovoljno je pogledati u koji uvod u lingvistiku,⁴⁶ ili pak posegnuti za kakovim jezikoslovnim priručnikom,⁴⁷ pa da se uvjerimo u to da on ima temeljnu ulogu pri proučavanju jezika. Sam je pojam uveden krajem dvadesetih i početkom tridesetih godina dvadesetoga stoljeća, a osobito su ga promicali članovi Praškoga lingvističkoga kruga.⁴⁸ Posrijedi je zapravo jedan postupak koji se rabi u jezikoslovnoj raščlambi, i to na taj način, kako kaže David Crystal, da se svakomu paru jezičnih obilježja, za koja se smatra da stoje u oprjeci, dodijeli po jedna vrijednost: ili ona koja potvrđuje opstoj, dotično uzočnost toga obilježja (dakle *obilježeno*, *bilježito*),

* Posrijedi je pridjevna polusloženica, koja ne označuje jedan sustav, nego upućuje na uzajamnu vezu dvaju jezika, hrvatskoga i srpskoga (kao kada se, primjerice, govori o hrvatsko–bugarskim jezičnim odnosima).

⁴⁵ Vidi B. László, *Općitbena bilježitost pri odredbi srbštine i hrvatštine*.

⁴⁶ Vidi npr. G. Hudson, *Essential Introductory Linguistics*. U tome se uvodu u jezikoslovlje (koji obaseže više od pet stotina stranica) pojam bilježitosti obrađuje u poglavlju *The Unity of Languages* (str. 331–349). Bilježitost se tu razmatra u okviru tzv. jezičnih univerzalija.

⁴⁷ Vidi npr. četverosvezačni priručnik *International Encyclopedia of Linguistics* (glavni urednik William Bright), sv. 2., str. 390–393, ili pak poznati rječnik D. Crystala *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, str. 233–234. Vidi i zanimljivo zamišljenu knjigu G. Fincha *Linguistic Terms and Concepts*, u kojoj se oprjeka obilježen/neobilježen (*marked/unmarked*) obrađuje u okviru poglavlja pod naslovom *General Terms and Concepts* (str. 16–32), među pojmovima kao što su npr. *competence*, *diachrony* (*diachronic*), *distribution*, *feature*, *grammar*, *langue*, *level* (*of analysis*), *parole*, *performance*, *synchrony* (*synchronic*), itd. Vrijedno je pogledati i u priručnik R. L. Traska *Key Concepts in Language and Linguistics*, u kojem se za pojam *markedness* (str. 180–181), među ostalim, kaže da se »danas smatra središnjim jezikoslovnim pojmom« (str. 180).

⁴⁸ Usp. o tome u spomenutoj Traskovoj knjizi, str. 180. Također u *International Encyclopedia of Linguistics*, str. 390.

ili pak ona koja niječe njegov opstoj, tj. potvrđuje njegovu izočnost (dakle *neobilježeno*, *nebilježito*).⁴⁹

Kao primjer za pojam bilježitosti općenito, možemo uzeti recimo riječ *golub* i razmotriti ju sa stajališta spolne obilježenosti. Riječ *golub* muškoga je roda, ali je spolno neobilježena. Obuhvaća naime i muškoga i ženskoga goluba. Riječ *golubica* ženskoga je roda i spolno je obilježena – obuhvaća golube ženskoga spola. Riječ koja bi obuhvaćala golube muškoga spola, bila bi recimo *goluban*, dakle riječ muškoga roda i spolno obilježena.⁵⁰ Pritom dakako treba razlikovati slovnični rod od zbiljnoga spola.

Na sličan se način u spomenutom članku razlikuju tri sustava na književnojezičnoj razini: bilježito hrvatski, bilježito srpski i onaj neobilježeni. Tako je primjerice riječ *skladnja* bilježito hrvatska, riječ *volšeban* bilježito srpska, a riječ *ruka* neobilježena sa stajališta hrvatsko–srpske književnojezične oprjeke. Ili pak, da uzmemo jedan drugi primjer, riječ *krivovjerje* bilježito je hrvatska, riječ *jeres* bilježito je srpska, a riječ je *hereza* neobilježena.⁵¹ No pojam se bilježitosti ne odnosi samo na razlike među riječima, on je primjenljiv na svima jezičnim razinama.⁵²

Gledajući sa stajališta povijesti hrvatskoga književnoga jezika, neobilježeni se je sustav promicao u obje Jugoslavije, štoviše služio je i kao *lingua franca* na čitavu njezinu području. Za svezu pak *budem* + infinitiv može se reći da je bilježito hrvatska. Tomu u prilog govori razgovorna proširenost posebice u južnim krajevima, iznimno dobra potvrđenost u hrvatskoj književnosti, te njezino pojavljivanje u hrvatskim slovniceama prije tzv. pobjede hrvatskih vukovaca krajem devetnaestoga stoljeća (nalazi se, primjerice, i u Kašićevoj *Institutionum linguae Illyricae*, kao prijevod za *fuero* 'budu biti', a označuje se kao futur potencijalnoga načina).⁵³ Stoga će, kako se čini, upravo ta činjenica, naime hrvatska obilježnost sveze *budem* + infinitiv, biti razlogom njezina iznenadna nestanka iz književnoga jezika koncem pretprošloga stoljeća.

⁴⁹ Vidi o tome D. Crystal, *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, str. 233. O pojmu bilježitosti u spomenutom članku *Općitvena bilježitost pri odredbi srbštine i hrvatštine* B. László kaže ovo (str. 431): »Bilježitost je osobina člana popisa izdvojena iz kojega skupa kakovime mjerilom.«

⁵⁰ O tome potanje raspravlja B. László u članku *Sitnice mudroslovne*, razmatrajući upravo navedeni primjer (posebice na str. 973).

⁵¹ Usp. B. László, *Općitvena bilježitost pri odredbi srbštine i hrvatštine*, str. 448.

⁵² Usp. Traskov stavak (str. 180): »Markedness is a very broad notion applying at all levels of analysis.« ('Bilježitost je vrlo širok pojam, koji se primjenjuje na svim razinama raščlambe.') O pojmu bilježitosti, primijenjenu na hrvatsko–srpske jezične odnose, B. László kaže sljedeće: »Bilježitost nam priopćava obavijest [tako!] o srbštini ili o hrvatštini promatrane jezične pojave, budi jednostrano budi obostrano u oprjeci, na svim mogućim jezičnim razinama.« (Vidi *Općitvena bilježitost pri odredbi srbštine i hrvatštine*, str. 431.)

⁵³ Vidi B. Kašić, *Institutionum linguae Illyricae*, str. 95 (dotično str. 331 cjelokupnoga sveska *Mosta*).

Poraba pojedinih sveza kojima se prevodi futur II.

Drugo je međutim pitanje njezine porabne vrijednosti, tj. njezina značenja. Naime na osnovi Babićeve slovnice *Prima grammaticae institutio* teško je o tome suditi, jer Babić ne donosi rečenične primjere, na osnovi kojih bi se značenje moglo nedvojbeno utvrditi. Stoga bi bilo potrebno izvršiti temeljitu raščlambu onih potvrda koje se nalaze u Akademijinu rječniku, ali i onih koje se nalaze drugdje. Tako se recimo lijep primjer za porabu sveze *budem* + infinitiv nahodi u 143. i 144. stihu Marulićeve *Judite*:⁵⁴

»[...] a glas će tvoj živit, svuda slavan hode,
dokol budu svitit zvizde, teći vode.«

Činjenica da je *Judita* nedavno prevedena na talijanski jezik, omogućuje nam da usporedimo izvornik s prijevodom Luciane Borsetto:⁵⁵

»E vivrà la tua fama ovunque gloriosa essa vada,
Finché splendoranno le stelle, finché scorreranno le acque.«

Vidljivo je da se prijevod u potpunosti slaže s Budmanijevim opisom subjunktiva i njegove porabe u hrvatskome jeziku. Naime, kako tvrdi Budmani, u hrvatskome prema futuru I. u glavnoj rečenici, u zavisnoj stoji subjunktiv futura (tj. subjunktiv za budućnost), koji se od nesvršenoga glagola može tvoriti ili uz pomoć predmetka *uz-*, ili pak svezom *budem* + infinitiv dotičnoga glagola (u našem primjeru: *budu svitit* i [*budu*] *teći*). Taj je subjunktiv futura vrijeme koje se rabi nesamostalno: javlja se dakle samo u zavisnoj rečenici, a pokazuje radnju koja će se u budućnosti vršiti istodobno s radnjom glagola u glavnoj rečenici (u našem primjeru: *će* [...] *živit*). Subjunktiv futura pokazuje prema tome relativnu buduću istodobnost. U talijanskome međutim i u glavnoj i u zavisnoj rečenici dolazi futur I. (u našem primjeru: u glavnoj rečenici *vivrà*, a u zavisnoj *splendoranno* i *scorreranno*).

Treba ipak napomenuti da u istoga Marka Marulića nailazimo i na drugačiji primjer porabe sveze *budem* + infinitiv, i to odmah na početku poslanice dom Dujmu Balistriliću: »Tuj historiju čtući, ulize mi u pamet

⁵⁴ Navodim prema izdanju *Judite* što ga je za prvu knjigu Marulićevih Sabranih djela priredio M. Moguš (str. 123). Taj primjer ne donosi Akademijin rječnik, ali ga spominje M. Kravar u navedenoj raspravi *Zur Futurperiphrase budem + Infinitiv im Serbokroatischen* (str. 259). Sva su isticanja u navodcima iz Marulićeve *Judite* – moja.

⁵⁵ Vidi M. Marulić, *Libro di Marko Marulić Spalatino nel quale si contiene la storia della santa vedova Judit in versi croati composta come lei uccise il vojvoda Oloferne in mezzo al suo esercito e liberò il popolo di Israele da gran pericolo*, str. 73.

da ju stumači[m] naši[m] jaziko[m], neka ju *budu razumiti* i oni ki nisu naučni knjige latinske aliti djačke.«⁵⁶ Dakako, različita porabna vrijednost vidi se i u talijanskome prijevodu: »Leggendo questa storia, pensai di tradurla nella nostra lingua, perché la *capissero* anche quelli che non sono esperti di lettere italiane o latine.«⁵⁷ Ovdje je dakle sveza *budem* + infinitiv (*budu razumiti*) prevedena na talijanski konjunktivom imperfekta (*capissero*), tj. u značenju 'zato da bi ju mogli razumjeti'. Takovi primjeri upozoravaju dakle na to da je, kako rekoš, potrebno izvršiti temeljitu raščlambu svih potvrda spomenute sveze sa stajališta njezine porabne vrijednosti.

Međutim, osim takove raščlambe valja pogledati i što je o toj svezi rečeno u pojedinim raspravama u kojima se obrađuje futur II. Primjerice, sveze *budem* + infinitiv dotakli su se Luka Zima u svojim *Sintaktičnim razlikama*⁵⁸ i August Musić u inače iznimno važnoj raspravi *Kondicional u hrvatskom jeziku*.⁵⁹ Već spominjani Miroslav Kravar pisao je o njoj tri puta. Prvi put godine 1960. u raspravi *Futur II. u našem glagolskom sistemu*, i to razmatrajući prije svega porabu sveze *budem* + *l-particip*, drugi put 1978. u prilogu *Zur Futurperiphrase budem + Infinitiv im Serbokroatischen*, a treći put 1986. u članku *Zur Herkunft der slavischen Futurperiphrase budu + Infinitiv*.⁶⁰ U tima je trima raspravama primjetno sve to jače Kravarovo nastojanje da svezu *budem* + infinitiv uvede, ili bolje reći – da ju vrati u književni jezik.

Naime, već u prvoj od njih Kravar upozorava da u hrvatskome opstoji rečena sveza, te da se ona rabi za izricanje buduće istodobnosti, ili subudučnosti, tj. – kako kaže Kravar – kao svojevrsni »relativni prezent«, koji izriče radnju relativno sadašnjju prema nekoj drugoj budućoj radnji, čime se preklapa s jednom porabnom mogućnosti sveze *budem* + *l-particip*.⁶¹ Kravar s time u svezi navodi ovaj primjer: »Što se više *budemo peli*,

⁵⁶ Vidi M. Marulić, *Judita*, str. 113.

⁵⁷ Vidi navedeni prijevod Luciane Borsetto, str. 53.

⁵⁸ Vidi L. Zima, *Njekoje, većinom sintaktične razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine*, str. 294–295. Za svezu *budem* + infinitiv Zima, među ostalim, kaže da je ona »karakteristično svojstvo starih spomenika hrvatskoga ili srpskoga jezika, a najpače stare štokavštine i starodubrovačkoga govora« (str. 294).

⁵⁹ Vidi A. Musić, *Kondicional u hrvatskom jeziku*, str. 204–205.

⁶⁰ Osim navedenih triju Kravarovih rasprava, u kojima je izričito riječ o svezi *budem* + infinitiv, dobro je pogledati i neke druge, a osobito raspravu *Vidsko-vremenska značenja latinskoga futura II*. U njoj Kravar razmatra odnos između futura I. i futura II. sa stajališta glagolnoga vida, a bavi se i pojmovima egzaktnosti i anteriornosti kao temeljnim obilježjima futura II. (Vidi posebice str. 222 i 224) Usp. s time u svezi popis Kravarovih objavljenih radova u članku Antuna Slavka Kalenića i Nede Bulić *Miroslav Kravar (1914.–1999.) – život i djelo* (str. 499–508).

⁶¹ Vidi M. Kravar, *Futur II. u našem glagolskom sistemu*, str. 42 i d.

dalje ćemo vidjeti.«⁶² Tu je, po Kravarovu mišljenju, riječ o preklapanju značenja jednoga i drugoga oblika, pa bi dakle rečenica mogla glasiti: »Što se više budemo peti, dalje ćemo vidjeti«, jer bi jedna i druga u vrijeme vršenja radnje glagola *vidjeti* glasila: »Što se više *penjemo*, dalje vidimo.«⁶³

Budući da je Kravarova nakana pri raščlambi futura II., tj. sveze *budem* + *l*-particip, razvidjeti u kojoj je mjeri taj oblik egzaktan, tj. u kojoj mjeri pokazuje »izvršenost« radnje, a u kojoj je mjeri anterioran, tj. u kojoj mjeri pokazuje njezinu predbudućnost, pri čem se pokazuje da ni jedno ni drugo ne mora biti slučaj, činjenica da bi taj oblik mogao izricati buduću istodobnost, još više dovodi u pitanje njegovo ime – *futur egzakt*ni. Jer, u pravome bi smislu futur egzaktⁿⁱ, kako kaže Kravar, morao izricati radnju koja je izvršena, dakle egzakt^{na}, prije neke druge buduće radnje, pa je stoga ovoj anteriorna, ali tako da između kraja te predbuduće radnje i one druge buduće, postoji stanovit vremenski razmak. I u tome se slučaju, prema Kravarovu mišljenju, futur II. ne može zamijeniti svršenim prezentom, pa makar bio i od svršenoga glagola. Kravarov je primjer ovaj: »Ako brod ne *stigne* na vrijeme, ne ćemo ga više čekati, nego ćemo ujutro poći u luku, pa *bude li došao*, naći ćemo ga tamo.« U toj se rečenici *bude došao* ne može zamijeniti s *dode*, jer nije posrijedi to da »ako *dode*« recimo »sutra ujutro«, nego upravo to da između činjenice njegova mogućega dolaska, recimo u noći, i našega dolaska u luku, postoji vremenski razmak.

Dakako, tu je zapravo riječ o onome što se zove gotova radnja, i to zato što se posljedice te izvršene radnje, dakle ono po čem je gotova radnja gotova, mogu odčitati upravo zbog opstojnosti rečenoga razmaka. Pojam gotovosti u hrvatskome jeziku Kravar u spomenutim trima raspravama ne razglaba previše, premda ga dakako poznaje, kako iz Musićevih rasprava, tako i iz vlastite klasične naobrazbe. Jer, tu je posrijedi ono što Radoslav Katičić u svojoj *Sintaksi hrvatskoga književnog jezika* označuje kao relativnu gotovu sadašnjost koja se odnosi na neko vrijeme zamišljeno u budućnosti, a u zavisnoj se pogodbenoj rečenici, u ovome slučaju u eventualnoj protazi, izriče perfektom preoblikovanim u futur II.⁶⁴ I, mogli bismo dodati, to je bilježito hrvatska poraba sveze *budem* + *l*-particip od svršenoga glagola. Za razliku od toga, njezina poraba od svršenoga glagola kada bi se ona mogla zamijeniti svršenim prezentom, u najmanju je ruku neobilježena, ako već nije i bilježito srpska, i to zato što je u tome slučaju riječ o neutralizaciji oprjeke po gotovosti.

⁶² *Isto*, str. 41.

⁶³ *Isto*.

⁶⁴ Vidi R. Katičić, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, str. 276.

S druge strane, poraba sveze *budem* + *l*-particip od nesvršenoga glagola svakako je hrvatska, ali se postavlja pitanje je li to i onda kada izriče buduću istodobnost. Naime Kravarov primjer »Što se više budemo peli, dalje ćemo vidjeti«, može se tumačiti tako da u svakome trenutku našega penjanja mjesto do kojega smo došli, ima kao posljedicu to da dalje vidimo, dakle u smislu gotovosti radnje na svakome mjestu do kojega smo u našem penjanju doprli. Međutim, i tu treba uočiti da nedostaje razmak između trenutka u kojem smo dospjeli do određenoga mjesta, i trenutka u kojem osvježujemo činjenicu da dalje vidimo. Stoga je, čini se, i tu razložno pretpostaviti neutralizaciju oprjeke po gotovosti, pri čem bi onda glagolni pridjev radni, koji je inače nositelj gotove radnje, pokazivao još samo nesvršenost, koja sama sobom može biti i istodobnost, a prezent *budem* relativnu (ali negotovu) sadašnjost koja se odnosi na neku zamišljenu budućnost. Pri takovoj bi porabi onda trebalo dati prednost svezi *budem* + infinitiv, koja bi se u tome slučaju mogla nazvati Kravarovim imenom za takvu porabu futura II., naime kofuturum.⁶⁵ To dakako vrijedi ako je u infinitivu nesvršeni glagol, što i jest najčešći slučaj. Tako je napokon, kako smo vidjeli, i u Babićevoj slovnici.

Treba ipak napomenuti da potvrde svjedoče i o porabi sveze *budem* + infinitiv svršenoga glagola, npr.: »Reći ću ti kad budeš doći.«⁶⁶ Dakako, takovi bi primjeri zahtijevali posebnu razglobu. Ipak, barem na osnovi nekoliko razmotrenih primjera, može se reći da je posrijedi svojevrsna negotova predbudućnost. Njezina je osobina ta da između kraja te predbuduće radnje i one druge buduće ne opstoji vremenski razmak, štoviše – ta se druga buduća radnja izravno nadovezuje na onu predbuduću, kao recimo u primjeru: »Reći ću ti čim budeš doći.« Zbog vremenske bliskosti tih dviju radnja, one predbuduće i one buduće, upravo zbog njihove izravne povezanosti, moguće ih je doživjeti i kao istodobne.

Napokon, prilažem ovdje cjelokupan prikaz spoznaja do kojih je došao M. Kravar u raspravi *Futur II. u našem glagolskom sistemu*. Pritom treba imati na umu da se pojmovi koji stoje u uglatim zagradama (relativna sadašnjost i relativna gotova sadašnjost), ne nalaze u Kravara. Oni su preuzeti iz *Sintakse hrvatskoga književnog jezika* R. Katičića. Pojam istovjetnosti kod svršenoga prezenta *pro futuro* i kod sveze *budem* + *l*-particip od svršenoga glagola, u slučaju neutralizacije oprjeke po gotovosti, upućuje na to da između kraja te predbuduće radnje i one druge buduće nema vremenskoga razmaka. Svi oblici koji su prikazani, razmotreni su s obzirom na to u kojoj mjeri pokazuju egzaktnost, anteriornost i istodobnost

⁶⁵ Vidi M. Kravar, *Futur II. u našem glagolskom sistemu*, str. 41.

⁶⁶ Vidi M. Kravar, *Zur Futurperiphrase budem + Infinitiv im Serbokroatischen*, str. 262.

		GOTOVOST
[RELATIVNA SADAŠNJOST]	svršeni prezent <i>pro futuro</i> (istovjetnost)	—
	<i>budem + P</i> svršeni (istovjetnost)	— [neutralizacija]
	<i>uz- + nesvršeni</i> prezent	—
RELATIVNI PERFEKT	<i>budem + P</i> nesvršeni	+
[RELATIVNA GOTOVA SADAŠNJOST]	<i>budem + P</i> svršeni (razmak)	+
»RELATIVNI PREZENT«	<i>budem + P</i> nesvršeni	— [neutralizacija] *
	<i>budem + I</i>	—

EGZAKTNOST (izvršenost)	ANTERIORNOST (prebudučnost)	ISTODOBNOST (subudučnost)
+	+	-
+	+	-
- (sa stajališta vida) + (sa stajališta vremena)	+	-
- (sa stajališta vida) + (sa stajališta vremena)	+	-
+	+	-
-	-	+
-	-	+

radnje. Tomu je, radi potpunosti, dodana i gotovost, premda se o njoj, kako rekoh, u samoj raspravi posebice ne govori. Uočiti je da pojave koje su opisane u drugome i u šestome retku, dakle one u kojima je posrijedi neutralizacija oprjeke po gotovosti pri porabi sveze *budem* + *l*-particip, posve sigurno nisu bilježito hrvatske, ako već nisu bilježito srpske.

Prethodna nas međutim razmatranja, kao i njihov prikaz u priloženoj preglednici, opet vraćaju Budmanijevoj slovnici. Naime obje se sveze – *budem* + infinitiv i *budem* + *l*-particip – javljaju u nesamostalnoj porabi, tj. u zavisnoj rečenici. Jedna – *budem* + infinitiv – izriče subdućnost (ili negotovu prebdućnost), što Kravar zove »relativnim prezentom«, a druga – *budem* + *l*-particip – relativnu gotovu sadašnjost, koja se odnosi na neku zamišljenu budućnost, što Kravar zove »relativnim perfektom«. ⁶⁷ No da, ali to upravo i kaže Budmani: naime, posrijedi su dva subjunktiva, ili ako se hoće – konjunktiva, dakle dva »podložna«, ili babićevski rečeno »podlagajuchia« vremena, koja se javljaju samo u zavisnim rečenicama, od kojih jedno izriče budućnost (*futuro*), a drugo prošlu budućnost (*futuro passato*).

Govorimo li stoga o porabi spomenutih dvaju oblika na razini onoga sustava u sklopu hrvatskoga susustavlja (tj. skupa svih hrvatskih jezičnih sustava) koji bismo mogli nazvati biranim ili uzornim sustavom, tada nijedan od njih nije suvišan, dakle ne treba ga izbacivati, nego je potrebno samo strogo razgraničiti njihovu (preporučenu) porabu. ⁶⁸ Jer, prihva-

⁶⁷ U nazivcima *relativni prezent* i *relativni perfekt* pridjev *relativan* upozorava na to da se radnja određuje, kako kaže Kravar, »prema *tada*-momentu« (vidi *Futur II. u našem glagolskom sistemu*, bilj. 13 na str. 32). Takova radnja stoji u »relativu«, za razliku od radnje koja stoji u »indikativu«, a određuje se »prema *sada*-momentu«. To znači da »relativni prezent«, kako već rekoh, označuje radnju koja je sa stajališta neke druge buduće radnje sadašnja (zapravo – tadašnja), kao u slučaju sveze *budem* + infinitiv, a »relativni perfekt« označuje radnju koja je sa stajališta neke druge buduće radnje prošla, kao u slučaju sveze *budem* + *l*-particip. Pri razmatranju mogućnosti zamjene futura II. od svršenoga glagola svršenim prezentom Kravar se osvrće i na knjigu A. Belića *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku* (posebice na poglavlje *Glagolski relativ*, str. 202–209), te upozorava da Belićev stav (izrečen na str. 204) kako je riječ o dva sintaktički istoznačna oblika »ne vrijedi za sav književni jezik« (vidi bilj. 50 na str. 44 spomenute Kravarove rasprave). Naime (str. 44): »Dok se u zapadnom književnojezičnom krugu – kao i u štokavskim govorima – čuva u sferi relativa za budućnost takav raspored oblika, u kojem se imperfektivni futur II. u dvije vremenske upotrebe vidski dopunja sa dva oblika, – svojim perfektivnim parom i perfektivnim prezentom *pro futuro*, u istočnom se krugu već odavna udomaćio takav raspored, u kojem prema imperfektivnom futuru II. stoje ista dva oblika, ali bez razlike s obzirom na vremensku vrijednost.« Prema tome, kako je već rečeno, čuvanje razlike u porabi između sveze *budem* + *l*-particip od svršenoga glagola, kada ona označuje relativnu gotovu sadašnjost koja se odnosi na neko vrijeme zamišljeno u budućnosti, i njezine zamjene svršenim prezentom, naime onda kada se je u dotičnoj svezi dogodila neutralizacija oprjeke po gotovosti – bilježito je hrvatska osobina.

⁶⁸ Potrebu da se temeljito razmotre sve potvrde sveze *budem* + infinitiv sa stajališta njezine porabne vrijednosti, kako se ona primjerice javlja u hrvatskoj književnosti, o čem

			PROŠLOST	
APSOLUTNA <i>(tempus dicendi)</i>	NEGOTOVA	NESVRŠENA	imperfekt ao rist (zaokruženost radnje) perfekt (neutralizacija)	
		SVRŠENA	ao rist perfekt (neutralizacija)	
	GOTOVA	NESVRŠENA	pluskvamperfekt [rijetko]	
		SVRŠENA	pluskvamperfekt	
	RELATIVNA <i>(tempus agendi)</i>	NEGOTOVA	NESVRŠENA	imperfekt svezremenski (gnomski)
			SVRŠENA	ao rist { bliska budućnost svezremenost (gnomski) pluskvamperfekt pretprošlost (neutralizacija)
GOTOVA		NESVRŠENA		
		SVRŠENA		

SADAŠNJOST	BUDUĆNOST
prezent { prava sadašnjost trenutačnost sveukupnost vremena	futur I.
	futur I.
perfekt [rijetko]	preteritofutur [rijetko]
perfekt	preteritofutur [rijetko]
prezent { prošlost (historijski) budućnost svevremenost (gnomski)	futur I. { prošlost (pripovjedački) svevremenost (gnomski) sadašnjost (gl. <i>biti</i>)
prezent { prošlost (historijski) budućnost { + <i>možda</i> zav. reč. svevremenost (gnomski)	futur I. { prošlost (pripovjedački) svevremenost (gnomski)
futur II. budućnost (preoblikovani perfekt)	preteritofutur
perfekt { prošlost { uz hist. prezent budućnost { uz aps. prošlost futur II. budućnost (preoblikovani perfekt)	preteritofutur

timo li kao bilježito hrvatsku osobinu hrvatskoga biranoga sustava ono načelo koje se može sažeti u ovome stavku: »Sve što se uopće može razlikovati, mora se razlikovati«, tada opisati dva spomenuta oblika i razgraničiti njihovu porabu – znači iskoristiti sve mogućnosti koje sustav nudi, i dopustiti im da se ozbilje.

Međutim, osim rečenih oblika u hrvatskome se jeziku javlja još i spomenuta sveza *bit ću radio*, tj. Maretićev preteritofutur, ili kako kaže Radoslav Katičić »gotova budućnost«,⁶⁹ koja se rabi samostalno, dakle u nezavisnim rečenicama, i to najčešće u relativnoj porabi, dakle kao relativna gotova budućnost koja se odnosi na prošlost, a opstoji naravno i sveza *radit ću* (futur I.). Na koji su pak način futur I., futur II. i preteritofutur uklopljeni u cjelinu Katičićeva opisa hrvatskoga glagolnoga sustava, može se vidjeti u priloženoj preglednici. Nazivak *preteritofutur* »posuđen« je dakako iz drugoga izdanja Maretićeve *Gramatike i stilistike hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*.⁷⁰

Potrebno je prema tome opisati i dva navedena oblika – svezu *bit ću radio* i svezu *radit ću* – te njihovu porabu razgraničiti kako uzajamno, tako i u odnosu na prethodna dva oblika. Što se tiče imena, sve te oblike mi dakako možemo obrojiti, pa ih nazvati recimo futuroom I., II., III. i IV. Ili ih pak, čime već zadiremo u opis njihove porabe, budući da su dva gotova, a dva negotova, dva indikativna, a dva subjunktivna, nazvati ovako:

- indikativ futura (današnji futur I.)
- indikativ gotovoga futura (Veberov »futer eksaktni«, Vuletićev i Šamšalovićev futur II., Maretićevo »četvrto složeno prošlo vrijeme ili preteritofutur«)
- subjunktiv futura (Babićevo »podlagajuchiega načina urime doscasto«, Budmanijev *futuro del soggiuntivo*, Kravarov kofutur, sveza *budem* + infinitiv)

sam govorio, ne treba brkati s činjenicom opisa njezine preporučene porabe, dakle one koja bi se mogla propisati u biranome sustavu (tj. u književnome jeziku). Birani se sustav tako i zove zato što pretpostavlja odabir, koji se vrši po stanovitim mjerilima, među različitim ozbiljenim mogućnostima sustava (»potvrdama«), i to na svim jezičnim razinama. Vidi o tome B. László, *Općitberna bilježitost pri odredbi srbštine i hrvaištine*, str. 431.

⁶⁹ Vidi R. Katičić, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, str. 63.

⁷⁰ Svojedobno je Katičićevu *Sintaksu* u cjelini prikazao Mislav Ježić, i to u članku *Jezični sustav i kulturni kontekst u sintaksi Radoslava Katičića*. Na str. 30–33 toga članka prikazuje se Katičićev opis hrvatskoga glagolnoga sustava, i to pomoću koordinatnoga sustava s trima koordinatama u prostoru. Pritom se na osi *x* nalazi glagolni vid (oprjeka *ne-svršenost* : *svršenost*), na osi *y* vrijeme radnje (*prošlost*, *sadašnjost*, *budućnost*), a na osi *z* gotovost radnje (oprjeka *negotovost* : *gotovost*). Na taj je način svakomu glagolnomu vremenu pridružena jedna točka u prostoru, točka koja čini njegovo »mjesto« u glagolnome sustavu, te opisuje ujedno njegovo porabnu vrijednost.

SAMOSTALNA PORABA

(indikativ)

NEGOTOVA

futur I.
budućnost
radit ću

GOTOVA

preteritofutur
prošla budućnost
bit ću radio

**APSOLUTNA I RELATIVNA
PORABA**

NESAMOSTALNA PORABA

(subjunktiv, konjunktiv, relativ)

kofutur
subbudućnost
budem raditi

NESSVRŠENA
|
SVRŠENA

futur II. (egzaktni)
predbudućnost
budem radio

NESSVRŠENA
|
SVRŠENA

RELATIVNA
PORABA

- subjunktiv gotovoga futura (Veberov »fatur potencijala«, Budmanijev *futuro passato del soggiuntivo*, Maretićevo »drugo složeno prošlo vrijeme ili drugi perfekt«, današnji futur II., sveza *budem + l-particip*).

Dakako, svi bi oni mogli biti nazvani i prema svojoj temeljnoj službi, recimo ovako:

- negotova budućnost
- gotova budućnost
- negotova subbudućnost
- gotova sadašnjost koja se odnosi na neku zamišljenu budućnost.

Kako pak izgledaju uzajamni odnosi među tima četirima glagolnim oblicima, pokazuje priložena preglednica.

Moglo bi se na kraju primijetiti da sami nazivci za dotične sveze možda i nisu od presudne važnosti. Istina je, kako smo vidjeli, da pojedini oblici mogu biti različito nazvani, te da to koji ćemo upravo nazivak odabrati, neće znatnije utjecati na porabnu vrijednost dotičnoga oblika. Ali ono što je neobično važno, jest činjenica da se jednom odabrani nazivak za pojedini glagolni oblik ne bi više smio mijenjati. Svakoj bi od četiriju sveza morao biti pridani jedan i samo jedan nazivak, kako bi opis njihovih uzajamnih odnosa mogao biti neproturječan, a propis njihove porabe jasan. Jer, valja se još jednom podsjetiti na to da je sređivanje nazivlja i strogost opisa, kako nas je već odavno poučio Hjelmslev, temeljni zahtjev jezikoslovlja, pa i onda kada je posrijedi književni jezik.

Popis uporabljenih djela

1. Akmajian, Adrian ; Demers, Richard A. ; Farmer, Ann K. ; Harnish, Robert M. *Linguistics : an introduction to language and communication*. 4. ed. Cambridge, Massachusetts ; London, England : The MIT Press, 1995. [Drugi otisak. 1997.]
2. Babić, Stjepan ; Brozović, Dalibor ; Moguš, Milan ; Pavešić, Slavko ; Škarić, Ivo ; Težak, Stjepko. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika : nacrti za gramatiku*. Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti ; Nakladni zavod Globus, 1991. [Djela Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti = Opera Academiae scientiarum et artium Croaticae. Razred za filološke znanosti ; knj. 63.]
3. Babić, Toma. *Prima grammaticae institutio : pro tyronibus Illyricis accommodata* / a P. F. Thoma Bābych. Venetiis : Per Bartolo Occhi, su la Riva dei Schiavoni, 1712.
4. Babić, Toma. *Prima grammaticae institutio : pro tyronibus Illyricis accommodata* / a patre F. Thoma Bābych. In hac secunda impressione clarior, & difusior. Venetiis : Apud Josephum Corona, in Via Mercatoria, 1745.

5. Belić, Aleksandar. *O jezičkoj prirodi i jezičkom razviku : lingvistička ispitivanja*. 2. izd. Beograd : Nolit, 1958. Knj. 1. [Cir.]
6. Brozović, Dalibor. *Standardni jezik : teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb : Matica hrvatska, 1970.
7. Brozović, Dalibor. *Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti*. // *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu / uredili Aleksandar Flaker, Krunoslav Pranjić*. Zagreb : Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu ; Sveučilišna naklada Liber – Zagreb, 1978. Str. 9–83.
8. Budmani, Petar. *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica) / di Pietro Budmani*. Vienna : A spese dell' autore, 1867.
9. Budmani, Petar. *Dubrovački dijalekat, kako se sada govori / napisao dop. član P. Budmani*. // *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. (1883), knj. 65 ; str. 155–179. Razredi filologičko-historički i filosofičko-juridički.
10. Crystal, David. *A dictionary of linguistics and phonetics*. 4. ed. Oxford : Blackwell Publishers, 1997.
11. Daničić, Đuro. *Oblici srpskoga jezika / napisao Đ. Daničić*. 2. izd. U Bjogradu : U Državnoj štampariji, 1863. [Srpska gramatika. Dio 3: Oblici.] [Cir.]
12. Daničić, Đuro. *Oblici hrvatskoga ili srpskoga jezika / napisao Gj. Daničić*. 8. izd. Zagreb : Tisak u naklada knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch), 1892.
13. Finch, Geoffrey. *Linguistic terms and concepts*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire ; London : Macmillan Press Ltd, 2000.
14. Georgijević, Krešimir. *Hrvatska književnost od XVI do XVIII stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*. Zagreb : Matica hrvatska, 1969.
15. Ham, Sanda. *Jezik zagrebačke filološke škole*. Osijek : Ogranak Matice hrvatske Osijek, 1998. [Knjižnica Neotradicija ; kolo 2, knj. 1.]
16. Hjelmslev, Louis. *Prolegomena to a theory of language / translated by Francis J. Whitfield*. Madison ; Milwaukee ; London : The University of Wisconsin Press, 1969.
17. Hjelmslev, Louis. *Prolegomena teoriji jezika / prijevod Ante Stamać ; predgovor Mirko Peti*. Zagreb : GZH, 1980. BibliotekaTeka.
18. Hudson, Grover. *Essential introductory linguistics*. Oxford : Blackwell Publishers, 2000.
19. *International encyclopedia of linguistics / William Bright, editor in chief ; [copyeditor and indexer Jane McGary ; bibliographic research and illustrations editor Philomena Mariani ; cartography and line illustrations Vantage Art]*. New York ; Oxford : Oxford University Press, 1992. 4 sv.
20. Jelenić, Julijan. *Bio-bibliografija franjevaca Bosne Srebreničke*. Zagreb : Tisak Nadbiskupske tiskare, 1925. Sv. 1: Ančić – Josić.
21. Jelenić, Julijan. *Kultura i bosanski franjevci / [priredio i predgovor napisao Marko Karamatić ; imenik vlastitih imena i zemljopisnih naziva sastavio Anđelko Barun]*. Sarajevo : Svjetlost, 1990. Sv. 1. Fototip izdanja iz 1912. [Biblioteka Izdanci.]
22. Jelenić, Julijan. *Kultura i bosanski franjevci / [priredio i predgovor napisao Marko Karamatić]*. Sarajevo : Svjetlost, 1990. Sv. 2. Fototip izdanja iz 1915. [Biblioteka Izdanci.]

23. Ježić, Mislav. *Jezični sustav i kulturni kontekst u sintaksi Radoslava Katičića*. // *Jezik* : časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika. God. 36 (1988), br. 1–2 (listopad–prosinac) ; str. 18–48.
24. Jurin Josip. *Grammatica Illyricae iuventuti : Latino, Italoque sermone instruendae accommodata* / studio ac labore patris Josephi Giurini = [*Slovkigna slavnog Slovinskoj mladosti : Diačkim*[,] *Illiričkim, i Talianskim izgovorom napravljena* / s' Naukom, i Trudom O. Jozipa Giurina]. Venetiis : Apud Andream Santini = [U Mlecci : Po Andrii Santinu], 1793.
25. Kačić, Miro. *Hrvatski i srpski : zablude i krivotvorine / uz suradnju Ljiljane Šarić*. Zagreb : Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1995.
26. Kalenić, Antun Slavko ; Bulić, Neda. *Miroslav Kravar (1914.–1999.) – život i djelo*. // *Zadarska smotra* : časopis za kulturu, znanost i umjetnost. God. 48 (1999), br. 1–3 ; str. 495–508.
27. Karadžić, Vuk Stefanović. *Pismenica serbskoga jezika : po govoru prostoga naroda* / napisana Vukom Stefanovićem Serbijancem. U Vienni : U pečatnji G. Joanna Šnirera, 1814. [Cir.]
28. Kačić, Bartol. *Institutionum linguae Illyricae : libri duo* / authore Bartholomaeo Cassio. Ed. 1. Romae : Apud Aloysium Zannettum, 1604. // *Most = The bridge : a journal of Croatian literature ; Collection of Croatian literature*. (1990), sv. 1 ; str. 237–427. [Pretisak.]
29. Katičić, Radoslav. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika : nacrt za gramatiku*. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti ; Globus, 1986. [Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti = Opera Academiae scientiarum et artium Slavorum Meridionalium. Razred za filologiju ; knj. 61.]
30. Kolenić, Ljiljana. *Riječ o riječima : iz hrvatske leksikologije i frazeologije 17. i 18. stoljeća*. Osijek : Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Pedagoški fakultet, 1998.
31. Kolenić, Ljiljana. *Rječnik Tome Babića i hrvatski pojmovni rječnici*. // *Fluminensia* : časopis za filološka istraživanja. God 12 (2000), br. 1–2 ; str. 37–44.
32. Kombol, Mihovil. *Poviest hrvatske književnosti : do narodnog preporoda*. Zagreb : Matica hrvatska, 1945. [Jubilarna izdanja o stotoj godišnjici Matice hrvatske 1842–1942 ; kolo 2, knj. 7.]
33. Kosor, Karlo. *Hrvatski jezik latinske gramatike fra Tome Babića*. // Kačić : zbornik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja = [acta Provinciae ss. Redemptoris Ordinis Fratrum Minorum in Croatia]. God. 13 (1981) ; str. 5–56.
34. Kravar, Miroslav. *Futur II. u našem glagolskom sistemu*. // *Radovi* [Filozofskoga fakulteta u Zadru]. God. 1 (1960), sv. 1 ; str. 30–50. I. razdio lingvističko-filološki (1) : 1959/1960.
35. Kravar, Miroslav. *Vidsko-vremenska značenja latinskoga futura II*. // *Živa antika = Antiquité vivante*. God. 19 (1969), sv. 2 ; str. 217–225.
36. Kravar, Miroslav. *Zur Futurperiphrase budem + Infinitiv im Serbokroatischen*. // *Slavistische Studien zum VIII. internationalen Slavistenkongreß in Zagreb 1978* / herausgegeben von Johannes Holthusen, Wolfgang Kasack, Reinhold Olesch. Köln ; Wien : Böhlau-Verlag, 1978. Str. 255–263. [Slavistische Forschungen ; Bd. 22.]

37. Kravar, Miroslav. *Zur Herkunft der slavischen Futurperiphrase budu + Infinitiv*. // Festschrift für Herbert Bräuer zum 65. Geburtstag am 14. April 1986 / herausgegeben von Reinhold Olesch und Hans Rothe. Köln ; Wien : Böhlau Verlag, 1986. Str. 273–283.
38. Kravar, Miroslav. *August Musić u svoje vrijeme i danas : o 50. godišnjici smrti*. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1990. [Predavanja održana u Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti ; sv. 65.]
39. László, Bulcsú. *Sitnice mudroslovne*. // Filozofska istraživanja. God. 9 (1989), sv. 3 (br. 30) ; str. 973–978.
40. László, Bulcsú. *Pabirci redničnoga i obavještniččkoga pojmovlja oko razumnih sustava*. // Obrada jezika i prikaz znanja / uredili Slavko Tkalac, Miroslav Tudić. Zagreb : Zavod za informacijske studije, 1993. Str. 11–73.
41. László, Bulcsú. *Općitbena bilježutost pri odredbi srbštine i hrvatštine*. // Jezik i komunikacija : zbornik / urednici Marin Andrijašević, Lovorka Zergollern-Miletić. Zagreb : Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 1996. Str. 430–451.
42. Lisac, Josip. *Hrvatski dijalekti i jezična povijest*. Zagreb : Matica hrvatska, 1996. [Mala knjižnica Matice hrvatske. Novi niz ; kolo 5, knj. 26.]
43. Lisac, Josip. *Hrvatski govori, filolozi, pisci*. Zagreb : Matica hrvatska, 1999. [Mala knjižnica Matice hrvatske. Novi niz ; kolo 9, knj. 52.]
44. Maretić, Tomo. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb : Štampa i naklada knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutsch), 1899.
45. Maretić, Tomo. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. 2. popravljeno izd. U Zagrebu : Naklada Jugoslavenskog nakladnog d. d., Obnova, 1931.
46. Maretić, Tomo. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika / za štampu priredili Mate Hraste i Pavle Rogić*. 3., nepromijenjeno izd. Zagreb : Matica hrvatska, 1963.
47. Marulić, Marko. *Judita* / [priredio, popratio bilježkama i sastavio rječnik Milan Moguš]. Split : Književni krug, 1988. [Sabrana djela Marka Marulića = Opera omnia ; knj. 1. Splitski književni krug. Humanisti ; knj. 2, sv. 1.]
48. Marulić, Marko. *Libro di Marko Marulić Spalantino nel quale si contiene la storia della santa vedova Judit in versi croati composta come lei uccise il vojvoda Oloferne in mezzo al suo esercito e liberò il popolo di Israele da gran pericolo / introduzione, nota alla traduzione, traduzione e bibliografia a cura di Luciana Borsetto ; con testo a fronte in lingua croata a cura di Milan Moguš*. Auxilia, Milano : Hefli, 2001.
49. Milošević, Ksenija. *Futur II i sinonimski oblici u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku / urednik Jovan Vuković*. Sarajevo : Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1970. [Djela ; knj. 39. Odjeljenje društvenih nauka ; knj. 24.]
50. Moguš, Milan. *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*. 2. prošireno izd. Zagreb : Nakladni zavod Globus, 1995. [Biblioteka Posebna izdanja.]
51. Musić, August. *Kondicional u hrvatskom jeziku*. // Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. (1896), knj. 127 ; str. 141–209. Razredi filologijsko-historijski i filozofijsko-juridički ; sv. 45. [Posebna izdanja. Odjel za jezikoslovlje.]

52. *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika* / priredio Marko Samardžija. Zagreb : Matica hrvatska, 1999.
53. Pranjeković, Ivo. *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene*. Zagreb : Matica hrvatska, 2000. [Mala knjižnica Matice hrvatske. Novi niz ; kolo 10, knj. 55.]
54. Raguž, Dragutin. *Hrvatska gramatička terminologija u dvjema preradbama Alvaresove latinske gramatike : (T. Babića iz 1712. i L. Š. Ljubušaka iz 1713.)*. // *Filologija* : [časopis Razreda za filologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu]. (1980–1981), knj. 10 ; str. 97–124.
55. Šamšalović, Gustav. *Njemačko-hrvatski ili srpski rječnik* / sastavio Gustav Šamšalović. 7. izd. Zagreb : Grafički zavod Hrvatske, 1978.
56. Šetka, Jeronim. *O. fra Toma Babić*. // *Kačić* : zbornik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja = [acta Provinciae ss. Redemptoris Ordinis Fratrum Minorum in Croatia]. God. 1 (1967) ; str. 95–103.
57. Šitović, Lovro. *Grammatica Latino-Illyrica : ex Emmanuelis, aliorumque approbatorum grammaticorum libris, iuventuti Illyricae studiosae accommodata / a patre f. Laurentio de Gliubuschi*. Ed. 3. Venetiis : Typis Petri Mercutii, 1781.
58. Tafra, Branka. *Jezikoslovna razdvojba*. Zagreb : Matica hrvatska, 1995. [Mala knjižnica Matice hrvatske. Novi niz ; kolo 3, knj. 16.]
59. Trask, Robert Lawrence. *Key concepts in language and linguistics* / R. L. Trask. London ; New York : Routledge, 1999.
60. Veber, Adolfo. *Slovnica hrvatska : za srednja učilišta*. [3. izd.] Zagreb : Troškom spisateljjevim, 1876.
61. Vince, Zlatko. *Putovima hrvatskoga književnog jezika : lingvističko-kulturno-povijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*. Zagreb : SNL, 1978. [Biblioteka znanstvenih radova.]
62. [Vuletić, Franjo.] *Gramatika bosanskoga jezika : za srednje škole*. Sarajevo : Nakladom zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, 1890. Dio 1 i 2: Nauka o glasovima i oblicima. [Pretisak. Wuppertal : Bosanska riječ = Das bosnische Wort, 1994.]
63. Zima, Luka. *Njekoje, većinom sintaktične razlike : između čakavštine, kajkavštine i štokavštine* / napisao Luka Zima. U Zagrebu : U knjižarnici Jug. akademije L. Hartmana (Kugli i Deutsch), 1887. [Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti = Opera Academiae scientiarum et artium Slavorum Meridionalium ; knj. 7.]

»PODLAGAJUCHIEGA NAČINA URIME
DOSCASTO« U SLOVNICI TOME BABIĆA
PRIMA GRAMMATICAE INSTITUTIO

Sažetak

Posrijedi je jedan od Babićevih prijevoda (uz »sastaugljajuchiega načina urime doscasto« i »slagajuchiega načina urime doscasto«) za ono što se danas nazivlje futurom II. ili futurom egzaktnim, i to prema latinskim nazivcima *modus subiunctivus seu coniunctivus* te *tempus futurum*. U prilogu se razmatra mjesto futura II. u sklopu Babićeva opisa glagolnoga sustava latinskoga jezika, a posebice način na koji Babić to latinsko vrijeme prevodi na hrvatski jezik (npr. *amavero* 'uzgliubim' i 'uzbudem gliubiti'). Pritom se navode pojedini primjeri iz obaju izdanja Babićeve slovnice *Prima grammaticae institutio* (1712. i 1745.). Osobita se pozornost posvećuje – kako to zove Maretić – »svezi« svršenoga prezenta glagola *biti* i neodređenoga oblika kojega drugoga glagola (tj. *budem ljubiti*), te se upozorava kako na njezinu dobru potvrđenost u starijih hrvatskih pisaca, tako i na njezinu današnju proširenost po Dalmaciji, dakako na razgovornoj razini. Razmatra se međutim i njezina sudbina u novijim slovnicama, kao i razlozi njezina izostanka iz sudobnoga književnoga jezika. Na kraju se pokušava odrediti njezina porabna vrijednost, posebice u odnosu prema drugim vremenima kojima se u nas može prevesti latinski futur II.

»PODLAGAJUCHIEGA NAČINA URIME
DOSCASTO« IN TOMA BABIĆ'S GRAMMAR
PRIMA GRAMMATICAE INSTITUTIO

Summary

The words in the title refer to one of Babić's translations of the tense which is nowadays called future II or *futurum exactum* (his other translations are »sastaugljajuchiega načina urime doscasto« and »slagajuchiega načina urime doscasto«). All three expressions are formed upon Latin terms *modus subiunctivus seu coniunctivus* and *tempus futurum*. In the paper the place of future II in Babić's description of the Latin verbal system is considered, and particularly the way in which Babić translates that specific Latin tense into Croatian language (for example *amavero* 'uzgliubim' and 'uzbudem gliubiti'). Different examples from both editions of Babić's grammar *Prima grammaticae institutio* (1712 and 1745) are quoted. A special attention is given to the composition – as it calls Maretić – of the perfective present of verb *biti* and the infinitive of some other verb (for example *budem ljubiti*). It is emphasized that the mentioned composition is well attested in older Croatian writers, as well as extensively used in nowadays Dalmatia, especially at the colloquial level. Further, its destiny in the recent grammars is considered, and then the reasons of its absence from the contemporary Croatian literary language are discussed. At the end, the description of the usage of the composition *budem* + infinitive is proposed, especially in relation to the other tenses by which Latin future II could be translated into Croatian language.

Diana Stolac

SINTAKTIČKE NAPOMENE U GRAMATICI TOME BABIĆA

Izvorni znanstveni članak
UDK 811.163.42 (091)

Povijest hrvatskih tiskanih gramatika može se pohvaliti približavanjem svojem četiristom rođendanu (2004. godine). Nakon prve hrvatske tiskane gramatike (Bartol Kašić, *Institutionum linguae Illyricae libri duo*, Rim 1604) početni su koraci bili spori, pa se druga čekala više od stoljeća.

Između njih je sačuvan rukopis sa sibirskom datacijom iz 1665. godine (Juraj Križanić, *Gramatično izkazanje ob ruskom jeziku*), koji činjenicom da nije bio u svoje vrijeme tiskom objelodanjen nije mogao utjecati na standardizacijske procese.¹ Ovdje valja zastati na naslovu – premda je u njemu izrijekom spomenut samo ruski jezik, Križanić opisuje i gramatičko ustrojstvo hrvatskoga jezika, točnije hibridnoga književnojezičnoga tipa hrvatskoga jezika, što je u svojoj rekonstrukciji u povodu 300-godišnjice Križanićeve smrti utvrdio Milan Moguš.²

Ulazimo u 18. stoljeće u kojemu možemo razaznati dva perioda na dvama hrvatskim područjima, oba povezana gramatičarskim nastojanjima. Na samome su početku stoljeća tri gramatičara s naših južnih prostora podarila našoj filologiji svoje gramatike. Bili su to 1712. godine Toma Babić i njegova *Prima grammaticae institutio pro tyronibus Illyricis accomodata*, i sljedeće, 1713. godine Lovro Šitović Ljubušak, *Grammatica latino-illyrica*, te 1728. godine Ardelio Della Bella, *Dizionario Italiano, Latino, Illirico, cui si permettono alcuni Avvertimenti per iscrivere, a con facilita maggiore leggere le Voci Illiriche, scritte con Caratteri Italiani*,

¹ Križanićeva je gramatika bila prvi put objavljena u Moskvi 1848. godine, za čim je ubrzo uslijedilo još jedno, zatim je u 20. stoljeću otisnuta dvaput, a učinjena je i rekonstrukcija hrvatskoga dijela gramatike (iz pera Milana Moguša 1984. godine), ali je to bilo prekasno za bilo kakav utjecaj na hrvatske gramatike – prije prvoga izdanja već su bile objavljene i Babukićeva i Mažuranićeva gramatika s ilirskom gramatičkom koncepcijom.

² Usp. Moguš (1984.); Moguš (1991.).

ed anche una breve Gramatica per apprendere con proprieta la Lingua Illirica. Sve su tri gramatike objavljene u Mlecima.

Drugu će, pak, polovicu 18. stoljeća obilježiti novi gramatičarski uzlet – sada iz pera slavonskih gramatičara Blaža Tadijanovića (*Svašta pomalo iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik*, Magdenburg 1761), Matije Antuna Reljkovića (*Nova slavonska i nimačka gramatika*, Zagreb 1767) i Marijana Lanosovića (*Neue Einleitung zur slavonschen Sprache*, Osijek 1778).

Osim slavonskih gramatičara i na području Dalmacije koncem stoljeća nastaju iz pera franjevac gramatike, ali je samo jedna od njih tiskana, ona Josipa Jurina iz 1793. godine,³ dok su čak tri ostale u rukopisu. Njihovi su autori bili Gašpar Vinjalić, Mijo Bilušić i Andrija Bujas.⁴

Gramatike nastale u 18. stoljeću doživjele su često po dva, pa i tri izdanja, pokazujući time potrebu za gramatičkim opisom hrvatskoga jezika i zanimanje čitalačke publike za nj.

Ali, tek će se u 19. stoljeću pojaviti prva hrvatska gramatika pisana hrvatskim jezikom, bez uspoređivanja s nekim drugim jezikom – *Nova ricsoslovnica iliricska* Šime Starčevića 1812. godine.

Stoga do tada o ustrojstvu hrvatskoga jezika, i to najopširnije o morfologiji hrvatskoga jezika, doznajemo iz gramatika koje su gramatike hrvatskoga jezika pisane nekim drugim jezikom (latinskim, talijanskim, njemačkim), pa je logično da su s njima uspoređene. Našu baštinu do tada čine i gramatike tih drugih jezika (najčešće latinskoga, ali i talijanskoga, njemačkoga, francuskoga...) s hrvatskim prijevodnim likovima i ponekim odlomkom na hrvatskom jeziku.

Zato nije uvijek moguće samo iz naziva jezika u naslovima gramatika jasno vidjeti i koji će jezični sustav biti opisan između njezinih korica. To je posebna tema, a nama ovdje značajna jer će nam pomoći odgovoriti zašto smo i gramatiku Tome Babića kao gramatiku latinskoga jezika uključili u ovaj pregled gramatika u kojima se opisuje hrvatska gramatika.

Zašto je držimo hrvatskom gramatikom, mislim da ne moramo objašnjavati ni dokazivati, dovoljno je podsjetiti na namjenu gramatike izrečenu u naslovu – *Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accomodata*, što podrazumijeva i kontrastivan odnos latinskoga i hrvatskoga jezika, ali valja podsjetiti i na autorov nacionalni osjećaj i mjesto boravka.

³ Usp. Tafra (1999.).

⁴ Usp. Pezo (1984.); Pezo (1997.).

Nakon ovoga kratkoga podsjećanja na prva stoljeća pisanja hrvatskih gramatika proći ćemo još jednom taj put, ali sada u vezi s njihovim prinosima sintaktičkom opisu hrvatskoga jezika.

Naime, ovim tekstom želimo dati doprinos poznavanju sintaktičkih opisa u hrvatskim gramatikama. Sintaksa je onaj dio gramatičkoga opisa koji je obično u starijim hrvatskim gramatikama najslabije opisan, a neke gramatike nisu ni imale sintaktička poglavlja.

Stoga ćemo analizirati sintaktičke napomene u gramatici Tome Babića, zatim ćemo ih usporediti sa sintaktičkim opisima njegovih prethodnika i suvremenika, dok će naglasak biti na napomenama vezanima uz sintaktičku sinonimiju.

Kako je iz dosadašnjih radova vezanih uz Babićevu gramatiku razvidno⁵, gramatika Tome Babića, kao ni gramatike njegovih suvremenika franjevac, nema posebnoga odjeljka ili odlomka posvećenoga sintaksi, pa je razumljivo da ne možemo provesti izravne usporedbe s npr. Kašićevih 13 sintaktičkih pravila s kraja njegove gramatike ili Della Bellinim sintaktičkim odlomcima. Također je problem za iznošenje zaključaka o hrvatskoj sintaksi u Babićevoj gramatici i u činjenici da je to gramatika latinskoga jezika, pa sintaktičke napomene posredno iščitavamo iz tek ponekih bilježaka, a jasnije iz hrvatske sastojnice ove gramatike.

Starije hrvatske gramatike nisu bile sustavne u prikazivanju sintakse. Što je sve predmet sintakse i način na koji se to može iznijeti, ili drugim riječima rečeno – ono što se danas nalazi u sintaktičkim poglavljima suvremenih gramatika – zacrtano je u hrvatskim gramatikama u drugoj polovici 19. stoljeća, u Babukićevoj i Veberovoj slovnici, kada se obzori sintakse pomiču sa sintagme na rečenicu⁶. Kasniji će se sintaktički opisi razvijati u tome pravcu, naravno uz primjenjivanje suvremenih sintaktičkih spoznaja svjetskoga jezikoslovlja, sve do našega vremena kada se te granice s rečenice pomiču na diskurs, odnosno tekst.

Pogledajmo »koliko« sintakse ima u prvoj tiskanoj gramatici hrvatskoga jezika. Kašićeva gramatika donosi pouke o grafiji i fonetici te opsežnu morfologiju (ne, naravno, tim terminima). Na kraju je autor na nepune četiri stranice dodao i nekoliko pouka o konstrukciji – *De constructione praecepta aliquot*.⁷ Riječ je o trinaest sintaktičkih pravila koja vidno korespondiraju s četrnaest pravila u gramatici isusovca Emanuela

⁵ Šetka (1967.), (1981.); Pezo (1984.).

⁶ Analizirajući starije hrvatske gramatike, Branka Tafra zaključuje: »Sintaktička pravila u njima ostaju uglavnom na razini sintagme. Promatra se kako su riječi vezane međusobno i zavisnost jednih od drugih. U središtu zanimanja je kolokacija, a po strani ostaju funkcija i značenje riječi i sintagmi u rečenici« (1993., str. 141).

⁷ Kašić (1604., str. 186–189).

Alvaresa *De institutione grammatica libri tres*, obvezatnom udžbeniku u isusovačkim školama od 16. stoljeća.⁸ Kašićeva je gramatika u starijoj i novijoj hrvatskoj filološkoj literaturi detaljno analizirana⁹, a ovdje možemo samo podsjetiti na zaljučak Radoslava Katičića: »Kašićeva sintaktička pravila ne iznose suvislu nauku nego ostaju pojedinačne primjedbe. /.../ Govori se samo o tome što stoji uza što i koji oblik traži kakav drugi ispred ili iza sebe«. ¹⁰ Ipak, Kašićeva pravila, kolikogod bila nedostatna za sustavan opis, pokazuju da je otac hrvatske gramatike Bartol Kašić osjećao potrebu uključiti sintaksu (posebno sintaksu padeža)¹¹ u osnovni gramatički opis, kakav je bio njegova gramatika.

I u Križanićevoj gramatici nalazimo na sintaktičke napomene uz hrvatske primjere označene kao *po hervatsku* ili *v hervatskoj jezičnoj otmine*. Sintaktička je građa izravno dana u 16. dijelu *Ob sodivanju besidnih razdilov* (*O slaganju dijelova govora*), gdje se prvenstveno obrađuje slaganje pridjeva i imenice, glagola i imenice, imenički atributi te priložne oznake vremena, mjesta i sredstva. Neizravno pak veći broj sintaktičkih napomena nalazimo uz morfološke podatke, npr. uz prikaze deklinacija imenica.

Kašićev nastavljaj u povijesti hrvatske gramatike Ardelio Della Bella u svoj rječnik uvodi čitatelje kratkom gramatikom hrvatskoga jezika, ovoga puta pisanom na talijanskome jeziku: *Dizionario Italiano, Latino, Illirico (...)* ed anche una breve *G r a m m a t i c a* per apprendere con proprieta la *Lingua Illirica*. U sintaksi Della Bella polazi od Kašićeve,¹² ali je značajno proširuje. Naime, cijela *Glava XXIII*. posvećena je sintaksi,¹³ a Kašićeva (i Alvaresova) pravila obrađuje samo u prvom paragrafu. Drugi paragraf donosi popis od 35 glagola s rekcijom u sedmom padežu, odnosno instrumentalu. U trećem se paragrafu niže 46 glagola, za koje autor navodi rekcije, najčešće imenujući padež objekta (ili priložne oznake). U posljednjem se sintaktičkom paragrafu nižu fraze, sintagme, dijelovi rečenica i rečenice bez veznoga teksta, samo s prijevodom na talijanski jezik. Ne samo brojnošću primjera, nego posebno pokušajem usustavljivanja sintaktičke građe Della Belline su napomene o sin-

⁸ Alvares (1572.).

⁹ U 19. je stoljeću o Kašićevoj gramatici pisao Milivoj Šrepel (1890.); sredinom prošloga stoljeća Vjekoslav Štefanić (1940.); od novijih radova to je svakako magistralna analiza Radoslava Katičića (1981.); a za prikaz sintakse usp. također: Stojac (1994.).

¹⁰ Katičić (1981., str. 93).

¹¹ Od trinaest Kašićevih pravila čak njih 10 govori izravno o sintaksi padeža. Dodamo li tome da još dva pravila govore o slaganju atributa s imenicom, ostaje izvan sintakse padeža samo četvrto pravilo o kongruenciji subjekta i predikata, a i to je posredno sintaksa padeža, jer suvremena sintaksa subjekt veže isključivo uz nominativ.

¹² Usp. Stjepan Bosanac (1901.); Kravar (1991.).

¹³ Della Bella (1728., str. 41–45; odnosno: 1785., str. LII–LVI).

taksi novi korak u stvaranju opisa hrvatske gramatike. Misli se tu i na prvi pokušaj kontrastivnoga pristupa gramatici,¹⁴ i na prvi pokušaj sintakto-stilističke analize, ostvaren isticanjem stilskih vrijednosti nekih sintak-tičkih konstrukcija u odnosu na druge.¹⁵

I sljedeći su stariji hrvatski gramatičari u svoje gramatike uključivali sintaksu, ali samo kao vrlo kratke napomene, a neki ni to, npr. Blaž Ta-dijanović. Duže sintakse u svojim gramatikama imaju Matija Antun Reljković i Marijan Lanosović, te posebno Francesco Maria Appendini.

Sintaksi se posebno posvećuju slavonski gramatičari Matija Antun Reljković i Marijan Lanosović.¹⁶

Treći je dio Reljkovićeve *Nove slavonske i nimačke gramatike* na-slovljen *Od upravljenja riči*, što je autorov naziv za sintaksu. Sintaksa je predstavljena prema vrstama riječi, što kasnije čini i Marijan Lanosović. Pregled sintakse imenica i pridjeva Reljković daje kroz padeže. Sintak-tički opis u ovoj gramatici pokazuje da su Reljkovićevi gramatički uzori Bartol Kašić i Ardelio Della Bella¹⁷. Marijan Lanosović se u pisanju svoje sintakse u *Neue Einleitung zur slavonschen Sprache* služi Reljko-vićevom, te još izrazitije od svoga prethodnika Della Bellinom grama-tikom, što izrijekom spominje. Stoga su dijelovi o sintaksi u oba slavon-ska gramatičara vrlo slični.¹⁸

Francesco Maria Appendini autor je prve veće sintakse hrvatskoga jezika, koja čini preko polovice njegove *Grammatica della lingua Illiri-ca*¹⁹. Sintaksa obasiže oko 180 stranica i podijeljena je u pet dijelova. Stoga je dodavanje 12 sintaktičkih pravila po ugledu na Kašića potpuno nesvrhovito. Naravno, kao i kod drugih starijih gramatičara podataka o sintaksi ima i u morfološkim odjeljcima, npr. o prijedlozima ili o gla-golskim oblicima.²⁰

Riječ-dvije o kajkavskim gramatikama, koje nažalost izlaze prekas-no, a da bi odredile pravce standardizacije kajkavštine. Tako Josip Đur-kovečki u svojoj *jezikotemelnici* kajkavskoga književnog jezika pisanoj usporedo kajkavski i njemački *Kroatisch-Slavische Sprachlehre / Jezičnica horvatsko-slavinska* iz 1826. godine izdvaja odjeljak *Naredbe Recho-Sla-*

¹⁴ Usp. Jernej (1991.).

¹⁵ Usp. Stolac (1991.).

¹⁶ Reljković (1767., str. 249–384), Lanosović (1795., str. 158–204). Njihovi su gramatički opisi detaljno analizirani u: Kolenić (1988., str. 213–255); usp. također: Pranjčević (1992.).

¹⁷ Usp. Kolenić (1988., str. 233).

¹⁸ Usp. Kolenić (1988., str. 234).

¹⁹ Appendini (1808.).

²⁰ Usp. Vince (1978, str. 159–161). Usp. također: »Njegovih 12 sintaktičkih pravila izravno je naslanjanje na Kašića i potpuno su suvišna uz 180 str. sintakse. No, ni u tako opsežnoj sintaksi još nema govora o dijelovima rečenice« (Tafra 1993, str. 140).

ganja vu horvatzkom Jeziku.²¹ Niže se 11 sintaktičkih pravila, ali je njihov broj zapravo i veći jer Đurkovečki oznakom *NB.* uvodi dodatne napomene i primjere. U većini se naredbi polazi od glagola (*Vremeno-Rechi*), a odnose se na glagolsku rekciju, određivanje padeža priložne oznake, padeža nesročnoga atributa ili sročnost pridjevskoga atributa i imenice, a nalazimo i upute o redu riječi u rečenici. Kod toga je zanimljiv savjet čitateljima kako savladati pravilan red riječi: »Kakov Red vu Slaganju Rechi horvatzkoga Jezika derxatise mora, to iz Shtejenja Knig, i Govorenja vsagdashnega naj bolje navchitise bude mochi.«²²

I tako bismo mogli zastati na svakoj gramatici, uočavajući u osnovi iste ili slične pristupe sintaksi, pa i iste jezične primjere kojima autori potkrepljuju svoj opis hrvatske sintakse. Naime, kao što smo već rekli, tek su ilirski gramatičari Adolfo Veber Tkalčević i Vjekoslav Babukić²³ uključili sintaksu u svoje gramatike na kvalitetno nov način. Starije su sintakse, dakle, posebno prikazivale sintaksu padeža, te red riječi u rečenici, dok su ovi gramatičari u središte sintaktičkoga opisa hrvatskoga jezika postavili rečenicu.

Stoga u pokušaju pokazivanja Babićevih sintaktičkih stavova očekujemo sintagmu kao granicu u okviru koje bi se autor kretao.

Premda Toma Babić nema posebnoga poglavlja u kojemu donosi svoj pogled na sintaksu latinskoga jezika, pa onda kontrastivno i hrvatskoga jezika, kao što to možemo vidjeti npr. za morfologiju, ipak smo rekli da možemo vidjeti kako je percipirao hrvatsku sintaksu. Moramo odmah reći da u tome ne pristupamo Babićevim hrvatskim primjerima kao građi pisca koji se služi hrvatskim jezikom kao medijem, instrumentom, nego je Tomo Babić prvenstveno gramatičar, pa i tim primjerima treba tako pristupiti.

Stoga si možemo dopustiti izradu skice njegovih sintaktičkih napomena, koje nisu napisane, ali za koje možemo s visokom razinom vjerojatnosti pretpostaviti da bi bile takve.

Svjesna sam mogućega komentara o neozbiljnosti takve teze – »što bi bilo kad bi bilo«, ali napominjem da je Babić gramatičar i da je njegova uporaba jezika promišljena te da u knjizi nazvanoj gramatika svaki

²¹ Đurkovečki (1826., str. 154–161).

²² Đurkovečki (1826., str. 160).

²³ Treći ilirski gramatičar Antun Mažuranić imao je u svome planu pisanje sintakse. Njegova *Slovnica Hervatska* iz 1859. godine, te sljedeća tri izdanja, imaju podnaslov *Dio I. Rečoslovje*, pa je realno bilo očekivati da drugi dio bude sintaksa. Ali, Mažuranić u predgovoru upućuje na *Skladnju ilirskoga jezika* svojega gimnazijskoga kolege Adolfa Vebera Tkalčevića, »koja će do skora izpod tiska iziti«. Usp. Moguš (1978., str. 36).

primjer ima normativnu vrijednost, bez obzira u kojemu se odlomku gramatike nalazio.²⁴

Iz provedene analize Babićeve gramatike izdvajam nekoliko napomena koje se odnose na sintaksu – rjeđe izravno, a znatno češće neizravno.

Između izravnih sintaktičkih napomena izdvajam one koje se odnose na uočavanje sintaktičke sinonimije.

Tako već na početku gramatike Babić upućuje na mogućnosti izricanja pripadnosti na dva načina: genitivom imenice *ovoga Gospodina* i posvojnim pridjevom izvedenim iz iste imenice *Gospodinovo* (uz što Babić kaže: »kad pitamo čije«) (str. 13).²⁵ Na te mogućnosti hrvatskoga jezika upozorava već i Kašić.

Valja zamijetiti da na malo mjesta Babić izravno upućuje na sintaktički sinonimne atributne sintagme. Tako za nominativ *ovo ufagne Dobro* s postpozicijom sročnoga atributa daje genitiv *Dobroga ufagnia*, sa sročnim atributom u antepoziciji, pa dalje navodi uz *ovi obraz dostoini* genitiv *dostoinoga obraza* (str. 52), pokazujući da su obje uporabe moguće.

Ipak, Babić daje više materijala za proučavanje stava prema redosljedu sintaktičkih dijelova imeničkih sintagmi s atributom neizravno u pridodanome rječniku, gdje navodi ne samo jednočlane nego i višečlane natuknice, pa je iz njih razvidno da se istovremeno pojavljuju imenice s atributom u antepoziciji i u postpoziciji. I dok današnja stilistička norma pokazuje stilsku obilježenost sintagmi sa sročnim atributom u postpoziciji, pa je time onemogućena takva uporaba u terminologiji, za Babićevo je vrijeme moguće utvrditi da takvo stilističko markiranje ne vrijedi. Pokazuju to primjeri sa sročnim atributom u postpoziciji vrlo često upravo u nazivlju, npr. *Xenna doigliča*, *Zubi pridgni*, *Ruka dezna*, *Noch mračna...* u odnosu na sročne pridjeve u antepoziciji, npr. *franceski način...* Dapače, kvantitativni pokazatelji su na strani postpozicije, pa iz činjenice da je ta pozicija češća, možemo zaključiti da je za Babića uobičajenija od antepozicije, pa time i stilski nemarkirana, te da je naš gramatičar zašao u normiranje između ovih dviju mogućnosti, možemo pretpostaviti da bi sintagma tipa *vira fvetá* u odnosu na redosljed sintaktičkih kategorija (red riječi) bila neutralna.²⁶

Slijedi odlomak o prijedlozima, gdje Babić izdvaja i naglašava usporedne primjere različitih sintaktičkih funkcija prijedložnih izraza s istim

²⁴ O normativnom aspektu u starijem hrvatskom jezikoslovlju usp. Vončina (1992.–1993.).

²⁵ Svi su navodi prema drugome, proširenome izdanju iz 1745. godine.

²⁶ Jedno drugo opsežnije istraživanje, koje sam provela u izradi magistarskoga rada *Sintaksa genitiva u jeziku Tituša Brezovačkoga* (Stolac, 1988.), pokazuje da je za Tituša Brezovačkoga na koncu 18. stoljeća izbor redosljeda atributa i imenice fakultativan.

prijedlogom, npr. u *Grad : u Gradu; na nebo : na nebu; pod zablo : pod zablom itd.* (str. 183). Ovaj je tip upozorenja karakterističan za sintaktičke opise u gramatičkim priručnicima namijenjenim strancima, kojima ova višeznačnost predstavlja komunikacijski problem.

Dalje, u odlomku *Adverbia Gentilia* Babić upućuje na postojanje sintaktičke sinonimije, što oprimjeruje ovako: *Franceski, na franceski način, Hungarski etc. Dalmatinski, na Dalmatinsku etc.* (str. 207).

I na drugim mjestima Babić uočava sintaktičku sinonimiju, pa tako uspoređuje sintaktičke strukture subjektnoga genitiva i izvornoga odnosa predikata i subjekta, naznačujući da se može rabiti i jedno i drugo, npr. *Blei Ovzza – Bleagnie ovazza ili Reve Tovar, Magaraz, piuçe Piple* u odnosu na *Rexagnie Lava i Lajagnie Pafsa* (str. 40–41).

Potpuno je logično da u gramatici latinskoga jezika koja ne sadrži posebnu sintaksu najveći broj autorovih sintaktičkih stavova valja iščitati posredno.

Između sintaktičkih značajki koje su u Babićevoj gramatici na taj način uočene možemo izdvojiti sljedeće.

Nesročni je atribut izrečen imenicom u genitivu i nalazi se u postpoziciji, npr. *Prighiba ruke, Koxa glave, Liift noghe, Nebbo ufta, Nedigla dana, Mifeç dana...*, što nalazimo i u suvremenim sintaktičkim opisima. Sinonimno se pojavljuju prijedložni genitivi, npr. *Dlan od ruke, Xilliça od Karvi...* Osim ovih mogućnosti u Babića nalazimo kao nesročne attribute i druge prijedložne izraze, nastale opisom položaja, npr. nakon *Parfta vellikoga* dolazi *Parft zavelikim*, a jedan dio noge naziva *Gnat pod kolinom...*

Uz glagole govorenja pojavljuje se kao objekt genitiv s prijedlogom *od* (za razliku od suvremene rekcije *o + lokativ*).²⁷ Velik je broj primjera takve uporabe u naslovima u rječniku, gdje je glagol ispušten, npr. *Od gliudi, i xenna; Od fvita, Nebba, Mifeçii i Dneva...* Time je Babić u potpunosti suglasan zapisima u drugim gramatikama starijega hrvatskoga jezikoslovlja.

Babić navodi i dugačak niz sinonimnih parova među priložnim oznakama, često i sa širim kontekstima, npr. *Amo doggi, kmeni doggi; Na mladu, ponaičin mladicha; çeftokrat, veche puta...* Negdje Babić uspostavlja i sinonimski niz s više članova, npr. *Mukte, za gliubau, brez plachie; ili: Priko, sone strane, od onuda...*

Iz predstavljenoga pregleda starijih hrvatskih gramatika i udjela sintakse u njima, te provedene analize sintaktičkih značajki koje možemo

²⁷ Usp. Katičić (1986.).

najčešće posredno iščitati iz gramatike Tome Babića *Prima grammaticae institutio pro tyronibus Illyricis accomodata*, možemo zaključiti da je Babić kao gramatičar u potpunosti u skladu s onodobnim shvaćanjima sintakse, što je najuočljivije u njegovu izboru jezičnih primjera. U tome posebno mjesto zauzima zamjećivanje sintaktičke sinonimije. Premda će kasnije gramatičari više mjesta u svojim opisima davati sintaksi, ni oni neće posebno izdvajati neke, već u prvim hrvatskim gramatikama zamijećene značajke, kao što je sintaktička sinonimija.

Literatura:

- Alvares (1572.): Emmanuelis Alvares e Societate Iesu, *De institutione grammatica libri tres*, Lisabon.
- Appendini (1808.): Francesco Maria Appendini, *Grammatica della lingua Illirica*, Dubrovnik.
- Babić (1745.): Tomo Babić, *Prima grammaticae institutio pro tyronibus Illyricis accomodata*, Venecija.
- Babukić (1854.): Vjekoslav Babukić, *Ilirska slovnica*, Zagreb.
- Bosanac (1901.): Stjepan Bosanac, *Ocjena Dellabelline gramatike (Prilog za istoriju hrvatske gramatike)*, »Nastavni vjesnik«, god. 9., Zagreb, str. 529–561.
- Della Bella (1728.): Ardelio Della Bella, *Dizionario Italiano, Latino, Illirico, cui si permettono alcuni Avvertimenti per iscrivere, a con facilità maggiore leggere le Voci Illiriche, scritte con Caratteri Italiani, ed anche una breve Grammatica per apprendere con proprieta la Lingua Illirica*, Venecija.
- Đurkovečki (1826.): Josip Đurkovečki, *Jezičnica horvatsko-slavinska za hasen Slavincev i potreboču ostaleh stranskoga jezika narodov*, Pešta.
- Jernej (1991.): Josip Jernej, *Struktura Della Belline gramatike*, »Filologija«, knj. 19, Zagreb, str. 23–29.
- Kašić (1604.): Bartol Kašić, *Institutionum linguae Illyricae libri duo*, Rim (pretsak: Zagreb 1990).
- Katičić (1981.): Radoslav Katičić, *Gramatika Bartola Kašića*, »Rad JAZU«, knj. 388, Zagreb, str. 5–106.
- Katičić (1986.): Radoslav Katičić, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, Nacrti za gramatiku, Djela HAZU, knj. 61, Zagreb (21991.).
- Kolenić (1988.): Ljiljana Kolenić, *Gramatičarski rad Slavonaca prije preporoda*, Doktorska disertacija, Zagreb, rukopis.
- Kosor (1981.): Karlo Kosor, *Hrvatski jezik latinske gramatike fra Tome Babića*, »Kačić«, sv. XIII, Split, str. 5–56.
- Kravar (1991.): Miroslav Kravar, *Staro i novo u Della Bellinoj gramatici*, »Filologija«, knj. 19, Zagreb, str. 13–22.
- Križanić (1665.): Juraj Križanić, *Gramatično izkazanje ob ruskom jeziku*, rkp.
- Lanosović (1795.): Marijan Lanosović, *Neue Einleitung zur slavischen Sprache*, Budim.

- Moguš (1978.): Milan Moguš, *Antun Mažuranić*, Kritički portreti hrvatskih slavista, Zagreb.
- Moguš (1984.): Milan Moguš, *Križanićeva hrvatska gramatika*, »Radovi Zavoda za slavensku filologiju«, knj. 19, Zagreb, str. 1–96.
- Moguš (1991.): Milan Moguš, *Juraj Križanić – gramatičar ozaljskoga kruga*, »Fluminensia«, Rijeka, str. 57–60.
- Pezo (1984.): Bruno Pezo, *Franjevci provincije Presvetog Otkupitelja, Pisci latinskih gramatika u XVIII. stoljeću*, »Kačić«, svez. XVI, Split, str. 59–81.
- Pezo (1997.): Bruno Pezo, *Fra Gašpar Vinjalić i njegova rukopisna baština*, »Visovački zbornik«, Visovac, str. 329–336.
- Pranjković (1992.): Ivo Pranjković, *Fonološki i sintaktički opis u prvim slavonskim gramatikama*, »Radovi Zavoda za slavensku filologiju«, br. 27, Zagreb, str. 123–135.
- Reljković (1767.): Matija Antun Reljković, *Nova slavonska i nimačka gramatika*, Zagreb.
- Starčević (1812.): Šime Starčević, *Nova ricsoslovnica iliriska*, Trst.
- Stolac (1988.): Diana Stolac, *Sintaksa genitiva u jeziku Tituša Brezovačkoga*, Magistarska radnja, Zagreb, rkp.
- Stolac (1991.): Diana Stolac, *Della Belline napomene o sintaksi*, »Filologija«, knj. 19, Zagreb, str. 45–48.
- Stolac (1994.): Diana Stolac, *Sintaksa Bartola Kašića*, »Život i djelo Bartola Kašića, Zbornik radova sa znanstvenoga skupa u povodu 340. obljetnice Kašićeve smrti«, Zadar, str. 129–136.
- Šetka (1967.): Jeronim Šetka, *O fra Toma Babić*, »Kačić«, sv. I, Split, str. 95–203.
- Šitović (1713.): Lovro Šitović, *Grammatica latino-illyrica*, Mleci.
- Šrepel (1890.): Milivoj Šrepel, *Latinski izvor i ocjena Kašićeve gramatike*, »Rad JAZU«, knj. 101, Zagreb, str. 172–201.
- Štefanić (1940.): Vjekoslav Štefanić, *Prilog za sudbinu Alvarezove latinske gramatike među Hrvatima*, »Vrela i prinosi«, god. 11, Sarajevo, str. 26–34.
- Tafra (1993.): Branka Tafra, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Zagreb.
- Tafra (1999.): Branka Tafra, *Jurinova gramatika*, »Jezikoslovac fra Josip Jurin, Zbornik radova«, Primošten-Šibenik, str. 7–36.
- Tkalčević (1859.): Adolfo Veber Tkalčević, *Skladnja ilirskoga jezika za srednja učilišta*, Beč.
- Vince (1978.): Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb.
- Vončina (1992.–1993.): Josip Vončina, *O povijesti hrvatske književnojezične norme*, »Filologija«, knj. 20–21, Zagreb, str. 529–538.

SINTAKTIČKE NAPOMENE U GRAMATICI TOME BABIĆA

Sažetak

Povijest hrvatskih gramatika obilježena je teškoćama u početnim koracima – nakon prve hrvatske tiskane gramatike (Bartol Kašić, *Institutionum linguae Illyricae libri duo*, Rim 1604.) druga se čekala više od stoljeća. Između njih je sačuvan rukopis sa sibirskom datacijom iz 1665. godine (Juraj Križanić, *Gramatično izkazanje ob ruskom jeziku*), koji činjenicom da nije bio tiskom objelodanjen nije mogao utjecati na standardizacijske procese. Tim više intrigira snažan uzlet početkom 18. stoljeća, kada su našu filologiju tri gramatičara obdarila svojim opisima gramatičkoga ustrojstva hrvatskoga jezika. Bili su to 1712. godine Toma Babić i njegova *Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accommodata*, i sljedeće, 1713. godine Lovro Šitović, *Grammatica latino-illyrica*, te 1728. godine Ardelio Della Bella, *Dizionario Italiano, Latino, Illirico, cui si permettono alcuni Avvertimenti per iscrivere, a con facilità maggiore leggere le Voci Illiriche, scritte con Caratteri Italiani, ed anche una breve Grammatica per apprendere con proprieta la Lingua Illirica*. Sve su tri gramatike objavljene u Mlecima. Drugu će polovicu 18. stoljeća obilježiti novi gramatičarski uzlet – sada iz pera slavonskih gramatičara Blaža Tadijanovića (*Svašta pomalo iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik*, Magdenburg 1761), Matije Antuna Reljkovića (*Nova slavonska i nimačka gramatika*, Zagreb 1767) i Marijana Lanosovića (*Neue Einleitung zur slavonischen Sprache*, Osijek 1778). Gramatike nastale u 18. stoljeću doživjele su često po dva, pa i tri izdanja, pokazujući time potrebu za gramatičkim opisom hrvatskoga jezika i zanimanje za nj.

U izlaganju se analiziraju sintaktičke napomene u gramatici Tome Babića i uspoređuju se sa sintaktičkim opisima njegovih prethodnika i suvremenika. Naglasak je na napomenama vezanima uz sintaktičku sinonimiju.

Ključne riječi: hrvatski jezik, jezikoslovlje, gramatika, sintaksa, sintaktička sinonimija

SYNTACTIC REFERENCES IN BABIĆ'S GRAMMAR

Summary

The history of the Croatian grammar is marked by difficulties that were most obvious in its early stages. The first printed Croatian grammar (Bartol Kašić's *Institutionum pro tyronibus linguae Illyricae libri duo*) having been published in Rome in 1604, it took more than a century for a new one to be issued. Although well preserved, a manuscript written in the intervening period by Juraj Križanić (*Gramatično izkazanje ob ruskom jeziku*, Siberia 1665) could not exert any influence on the standardization processes due to the fact that it was not a printed work. The revival which occurred in the 18th century, when the Croatian philology was enriched by works of three grammarians all of whom made an attempt at describing the grammatical structure of the Croatian language, is therefore all the more fascinating. These were Tomo Babić's *Prima grammaticae institutio pro tyronibus Illyricis accommodata* (1712), the *Grammatica latino-illyrica*

published a year later by Lovro Šitović, and the *Dizionario Italiano, Latino, Illirico, cui si permettono alcuni Avvertimenti per iscrivere, a con facilità maggiore leggere le Voci Illiriche, scritte con Caratteri Italiani, ed anche una breve Grammatica per apprendere con proprietà la Lingua Illiica* by Ardelio Della Bella (1728), all published in Venice. The second half of the 18th century saw a new revival in grammar-writing – this time the grammar authors were Slavonian grammarians Blaž Tadijanović (*Svašta pomalo iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik*, Magdenburg 1761), Matija Antun Reljković (*Nova slavonska i njemačka gramatika*, Zagreb 1767) and Marijan Lanosović (*Neue Einleitung zur slavonischen Sprache*, Osijek 1778). Most grammars written in the 18th century were issued in two or even three editions, reflecting an interest in and a need for the Croatian language to be described in grammatical terms.

Furthermore, this paper provides an analysis of syntactic references in Tomo Babić's grammar, comparing them to syntactic descriptions of his predecessors and contemporaries. Emphasis is placed on references relating to syntactic synonymy.

Šime Samac

BABIĆEV DOPRINOS KATEHETSKOJ OBNOVI

Izvorni znanstveni članak
UDK 238

Kristov nalog apostolima da sve narode učine njegovim učenicima i da ih pouče svemu što je on naučavao (usp. Mt 28,19–20), Crkva je od samih početka smatrala svojom osnovnom i primarnom zadaćom. Ono što su apostoli vidjeli, čuli i doticali trebalo je drugima prenijeti i uvesti ih u tajnu vjere, ili riječima sv. Pavla, u »otajstvo Krista« – u otajstvo njegova nauka, njegove muke, smrti i uskrsnuća. Sam čin katehiziranja shvaćen je kao trajan proces uvođenja u bit otajstva otkupljenog života kojemu je konačni cilj zajedništvo s Otkupiteljem. Taj proces odgajanja kršćana – Kristovih učenika i nasljedovatelja – »trnovit« je i opterećen mnogim lutanjima i nesnalaženjima sve do danas.

Ex abundantia traditionis

Od svojih početaka Crkva djelo katehiziranja shvaća kao prvenstvenu zadaću (CT 15) i kao osnovni nalog, što je veoma izraženo u apostolsko vrijeme i u vrijeme crkvenih otaca. U trećem i četvrtom stoljeću najugledniji biskupi i pastiri smatraju: »Najvažnijim djelom svoje biskupske službe propovijedanje pouke i sastavljanje katehetskih djela. U vrijeme Ćirila Jeruzalemskoga i Ivana Zlatoustoga, Ambrozija i Augustina cvjetaju pod perom mnogih crkvenih otaca djela koja su nam ostala uzorima« (CT 12). Ta uvijek »sveta i nezastariva zadaća« (CT 14) u prvim stoljećima Crkve odvijala se uglavnom pod vidom katekumenata u vremenu koje je označeno patrističkom teologijom, koja je usko vezana uz život ljudi. Iz toga vremena ističe se ljubav i genij sv. Augustina. On nam je između ostaloga ostavio dokument od izvanredne povijesne važnosti za katehezu, djelce *De catechizandis rudibus*, koje bismo mogli nazvati katehетikom za početnike.¹ To djelo, proizašlo kao odgovor zrelog pasti-

¹ A. Etchegaray, *Storia della catechesi*, Ancona, 1965, 138.

ra, bogatog pastoralnim iskustvom na poteškoće u poučavanju, dragocjeno je za katehetsko iskustvo. Naime, tim spisom Augustin odgovara dakonu Deograciju, kojem je dodijalo ljudima govoriti iste stvari o kršćanstvu, pa se u njegovu dušu uvukao zamor, mučnina i dosada.² U njemu nalazimo sintezu i s obzirom na metodologiju kao i s obzirom na sadržaj kateheze.

Augustin hrabri svoga suradnika, priznajući da se navjestitelji ponekad nađu u takvim situacijama, pa i on sam kao biskup: »Ni meni se gotovo nikada ne dopada moje izlaganje. Žudim, naime, za boljim. U tome prije nego se stanem izražavati zvučnim riječima u sebi uvijek uživam. Kad pak procijenim da je lošije nego mi je bilo pred očima, žao mi je što mi jezik nije bio na visini moga srca.«³ Biskup ističe da valja uživati u svom radu i radosno izlagati tako da izlaganje bude tečno i radosno.⁴

Što se pak tiče sadržaja, Augustin smatra da iz poklada vjere treba izložiti sve istine, ali ukratko i općenito⁵, stavljajući preda se ljubav, kao konačni cilj poučavanja pa i same vjere: »Što god pripovijedaš, tako iznesi da slušatelj slušajući vjeruje, vjerujući se nada, nadajući se ljubi.«⁶ Augustin je tako svog brata Deogracija ohrabrio i uputio u osnovne elemente katehetske metodologije poučavanja u vjeri, a nama ostavio katehetsko djelce, u kojem izlažući »kerigmu«, stavlja u igru tri teološke kreposti: vjeru, nadu i ljubav. Kao takvo postat će znakovitim i prepoznatljivim u izboru katehetskih sadržaja. Zahvaljujući upravo Augustinu i tom njegovom djelu, koje je jedino takve vrste u prvim stoljećima Crkve, imamo uvid u katehetsko stanje onog vremena i probleme u kojima se nalazila kateheza. Upute što ih Augustin daje svom suradniku Deograciju, kako na razini sadržaja tako i na razini metoda, bit će od velike pomoći katehetskoj obnovi, koja će uslijediti poslije Tridentinskog sabora, a poglavito u »katehizamsko vrijeme«.

Ipak postaugustinsko vrijeme neće biti obilježeno poboljšanjem na katehetskom polju, dapače, bit će to vrijeme katehetske dekadencije i gotovo iščeznuća kateheze. Što se više ulazilo u srednji vijek to su sve više samo roditelji bili nositelji odgoja u vjeri. Stupanje u Crkvu nije više bilo slobodan i osobni izbor, nego se zakonom vjerskog nasljeđa ulazilo u krilo Crkve. To više nije obvezivalo na religioznu pouku, a posljedica

² Sv. Augustin, *Poučavanje neupućenih*. Preveo, napisao uvod i bilješke Marijan Mandac, Makarska, 1988., 9.

³ *Isto*, II, 3 (str. 130).

⁴ *Isto*, II, 4 (str. 131).

⁵ »Poučavanje je potpuno kada se nekoga smjesta poučava počevši s onim što piše: 'U početku načini Bog nebo i zemlju' (Post 1, 1) te se izlaganje protegne sve do sadašnjih vremena Crkve« (*Isto*, III, 5 – str. 132).

⁶ *Isto*, IV, 8 (str. 136).

je bila veliko vjersko neznanje. Doda li se tome i »skok« s patrističke na skolastičku teologiju, koja se udaljila od konkretnog života, postaje jasnije u kakvom se stanju našla kateheza.

Reforma i sabor

Stoljeća su prohujala i Crkva se našla u višestrukoj krizi. Novo vrijeme s novim zahtjevima i izazovima tražilo je pomake i nove odgovore, ali oni su izostali što zbog nesnalažljivosti u tim okolnostima, što zbog nespремnosti da se žrtvuju neki tradicionalni crkveni interesi.⁷

Do željene reforme ipak je došlo, ali na teži način. Ona nažalost nije počela u krilu Crkve, nego izvan nje i to žestokim nastupom Martina Luthera i njegovim istupanjem iz Crkve. Uvjeren da su župnici nesposobni za poučavanje i da »većina kršćana zapravo ne zna ništa o svojoj vjeri«⁸, on propovijeda u tradicionalnim katehetskima obrascima te 1529. g. priređuje *Veliki i Mali katehizam*. *Veliki* je zamišljen za napredne, a *Mali* za seoske župnike i obrazovanije očeve obitelji. Taj *Mali katehizam*, pisan je popularnim jezikom, jednostavno i u infantilnoj formi, tako da su se sadržaj i istine lako pamtile. Zbog njegove pristupačnosti narod ga je rado čitao, što je također doprinijelo širenju protestantizma. On je postao doktrinarno sredstvo pravovjerja u protestantskom svijetu, koje još uvijek daje odgovore na neke probleme katehizma.⁹

Kao odgovor na protestantski katehetski procvat te na rašireno neznanje i kršćansku ravnodušnost u katoličkom svijetu javlja se Petar Kanizije sa svojim naglašeno protuprotestantski intoniranim katehizmima. U njima se ističe crkvena predaja i potreba dobrih djela, nasuprot Lutherovim načelima *sola Scriptura; sola fides*.¹⁰ Napisao je tri katehizma: *Summa Doctrinae Christianae* (Beč, 1555.); *Catechismus Minimus* (Köln, 1558.) i katehizamsku slikovnicu s kratkim tekstovima *Institutiones Christianae* (Antwerpen, 1579.). Njegova želja da *Veliki katehizam* bude proglašen katehizmom Tridentinskog sabora nije ostvarena. Pa ipak njegovi su katehizmi, poglavito na njemačkom govornom području, s malim preinakama i doradama sve do 19. stoljeća bili veoma rašireni i utjecajni.

Katehizmi Petra Kanizija na Tridentinskome saboru (1545.–1563.) bili su podvrgnuti Komisiji za cenzuriranje. Prošli su cenzu i sigurno su bili pri ruci sastavljačima sveopćeg katehizma Katoličke Crkve, što je u njenoj povijesti prvi pokušaj takve vrste. Naporni dugogodišnji komi-

⁷ Usp. A. Etchegaray, *Nav. dj.*, 225.

⁸ Usp. »Martin Luther«, u *Religijsko-pedagoško katehetski leksikon*, Zagreb, 1991., 421.

⁹ Usp. *Isto*, 422–423.

¹⁰ »Petar Kanizije«, u *Religijsko-pedagoško katehetski leksikon*, Zagreb, 1991., 294.

sijski rad polučio je katehizam koji je 1566. g. objavljen u Rimu pod naslovom *Catechismus ex decreto Concilii Tridentini ad Parochos, Pii quinti Pont. Max. Iussu Editus*.¹¹ Nazivan je još i »tridentinski katehizam«, »rimski katehizam«, »katehizam Pija V.« On se pojavio kao odgovor na protestantske katehizme, ali i kao nasušna potreba za slabo obrazovane i u vjeri nedovoljno upućene župnike. Usvojio je najbolje pravce teološke predaje, poglavito one patrističke. Nije opterećen nikakvim polemikama i nije naslovljen narodu, nego župnicima, koji moraju poučavati narod pa je stoga i njegov utjecaj na kršćanski puk bio posredan.

Sadržajna struktura katehizma izgleda ovako: *Vjerovanje, Sakramenti, Zapovijedi, Molitva*¹² Takva katehizamska struktura rasporedbe gradiva bit će prepoznatljiva u svim katehizmima koji su se pojavili u sljedećim stoljećima. Naglasak nije više, kao što je bio kroz srednji vijek na grijehu i smrti, nego na *ljubavi* koja je cilj kateheze i o kojoj je u svoje vrijeme govorio sv. Augustin.

Rimskim katehizmom započinje katehizamsko razdoblje koje su obilježila djela Petra Kanizija, a poglavito njegova subrata Roberta Bellarina (1541.–1621.). Bellarmin 1597. sastavlja *Kratak kršćanski nauk koji se treba naučiti napamet*, naslovljen djeci i običnom puku, podijeljen također na četiri cjeline: *Vjerovanje, Molitva, Zapovijedi, Sakramenti* (promijenio je raspored »rimskog katehizma«). On poziva ne samo na poznavanje gradiva o vjeri, nego i na provođenje znanja u djelo. Godinu dan kasnije objavljuje i *Veliki katehizam* (1598.), koji autora neće toliko proslaviti kao *Mali katehizam*; *Mali* je doživio oko 400 izdanja i oko 50 prijevoda, vjerojatno i zbog odlike jasnoće nauke i jezičnog izričaja. S Bellarminom i njegovim subratom Kanizijem, koji mu je prethodio, započela je moderna katolička kateheza.¹³

U to vrijeme Crkva budno prati katehetsku reformu pa zahtijeva da se svake godine održava dijecezanska sinoda, kako bi promicala katehetsko djelo u biskupijama širom svijeta, a Pijo IV. konstitucijom *Allias nonnullas* (1564.) osniva svetu kongregaciju koncila koja ima zadatak tumačiti i primjenjivati odredbe Tridentinskog sabora, među kojima i one što se odnose na katehetsku pouku. I uz činjenicu da je postojala kongregacija takve naravi, pojedini su pape tijekom vremena osjećali potrebu enciklikama poticati djelo katehiziranja. Tako primjerice, Benedikt XIV. s *Ubi primum* (3. prosinca 1740.); *Salutaris doctrinae fontes* (9. ožuj-

¹¹ Usp. L. Reisines, »Katehizam rimski«, u *Religijsko-pedagoško katehetski leksikon*, Zagreb, 1991., 358–359 (autor donosi i osnovnu literaturu o predmetu); usp. i A. Etchegaray, *Storia della catechesi*, Ancona 1965., 229–261.

¹² Usp. E. Germain, »Katehizam (institucija)«, u *Religijsko-pedagoško katehetski leksikon*, Zagreb, 1991., 350–351.

¹³ Usp. A. Etchegaray, *nav. dj.*, 261.

ka 1746.); *Etsi minime* (7. veljače 1752.); *Cum religiosi* (26. lipnja 1754.); te konstitucijom *Firmandis* (6. studenog 1744.). I papa Pio X., svjestan velikoga vjerskog neznanja početkom prošlog stoljeća, enciklikom *Acerbo nimis* (1905.) sve u Crkvi poziva da se založe za djelo katehizacije.

Iz ovoga što smo do sada rekli dade se naslutiti kako je povijesna katehetska nit uvijek bila veoma tanka i opterećena lutanjima, kako u sadržajima tako i u metodama. Zanimljivo je da se u svim povijesnim razdobljima kod svih autora ističe veliko vjersko neznanje i kod vjernika i kod svećenika. To vjersko neznanje bilo je povod sastavljanju katehizama, više-manje kompilatorske naravi, što je dijelom i razumljivo jer se radilo o zadanim istinama, o viđenju svijeta, o načinu mišljenja i ponašanja, o jednom religijskom modelu koji je trebalo prenijeti milijunima ljudi. Strukture i metode katehizma postale su jednooblične tako da su sadržaji bili uglavnom podijeljeni na tri ili četiri dijela: *Istine koje moramo vjerovati* (Vjerovanje ili Simbol), *ono čemu se treba nadati* (Očenaš), *što činiti i obdržavati* (Dekalog), *te životni prostor i sredstva u kojima sve ovo treba izvršiti* (Sakramenti).¹⁴ Takvi katehizmi, poglavito oni iz 18. i 19. st. bili su osnova za obrazovanje pučanstva; mnogi su iz njih crpili poticaje i upute za obiteljski, profesionalni, crkveni i rodoljubni život.

Babić u povijesnom katehetskom slijedu

Strukturalni model poklada vjere koji je trebalo prenijeti nekome puku bio je prepozantljiv u svim katehizmima tog doba pa tako i doba fra Tome Babića, koji je *ex abundantia traditionis catecheticae* (iz obilja katehistske tradicije) sabrao ono najljepše iz poklada vjere i u obliku *Cvita* dao ga župnicima i svom narodu. Pretočio ga je u izričaj svoga zavičaja, dodavši proznom dijelu i onaj u stihu, što ga čini i metodički izvornim i didaktični domišljatim.¹⁵

¹⁴ Usp. *Isto*, 350–351; usp. i K. J. Ratzinger, *Razgovor o vjeri*, Verbum, Split, 2001., 64–64.

¹⁵ *Cvit razlika mirisa duhovnoga... Upisan i dan na svitlost po ocu F. Tomasu Babiću... u tri dila razdiglen...*, u Mleci MDCCXXXVI. Dakle, u našem radu koristimo drugo izdanje *Cvita* iz god. 1736. koje ima tri dijela, a koje je u odnosu na prvo izdanje iz 1726. autor doradio i mnoge naslove obogatio slikama, te koji je iste godine pjesme izdao u posebnom otisku. Kad govorimo o drugom i trećem dijelu služimo se posebnim izdanjem tih dijelova, u kojem su donesene sve osmeračke i deseteračke pjesme, a paginacija počinje od broja 1.

Osim ta dva izdanja, *Cvit*, u narodu popularno zvan »Babuša«, objavljen je još pet puta: u Mnećih MDCCCLIX; u Mleci MDCCCII; u Dubrovniku 1829.; u Zadru, 1851.; i sedmo izdanje u Zadru, 1898.

Za bolji uvid u fra Tomino djelo preporučujem: fra Jeronim Šetka, »O. fra Toma Babić«, *Kačić* 1 (1967.), 95–203; Franjo Emanuel Hoško, »Babuša' ili katehizam Tome Babića u prozi i stihovima«, u *Nekadašnji Hrvatski katehizmi*, Zagreb, 1985., 39–43; fra Jeronim Šetka, »Pjesme fra Tome Babića«, *Nova Revija* 6 (1938.), 420–437; fra Karlo Balić, *Kroz Marijin perivoj*, Šibenik, 1931., 43–50.

Fra Toma Babić spada u ono »treće« razdoblje obnove obilježene katehizmima, a kojoj su prethodile ona »augustinska« i ona reformska (Tridentinski sabor). U takvom povijesnom nizu lakše shvaćamo ulogu fra Tome Babića kao pisca u zadanim okvirima ipak osobitog katehizma, s više izdanja, što upućuje na iznimnu vrijednost njegovog »umotvorstva«, kako napisa J. Grubišić.¹⁶ Očito zadovoljan prvim izdanjem *Cvita* (1726.) i načinom na koji ga je narod prihvatio, fra Toma priprema i tiska njegovo drugo, doručeno i ilustracijama obogaćeno izdanje (1736.). Zbog velike potražnje za njegovim pjesmama koje su se narodu osobito sviđjele, on drugi dio tiska kao posebnu knjižicu duhovnih pjesama.¹⁷

Cvit razlika mirisa duhovnoga

Upisan i dan na svitlost dana po ocu F Tomasu Babichiu... u tri dila razdijeljen... (U Mleci 1736.)

- I. dio uzdrži nauk kristjanski s mnogim molitvama i devocioni razlici i istumacegnye istoga nauka korisno za svakoga...
- II. dio Versi ili pisme duhovne
- III. u komu su sadržane pisme duhovne razlike

Prvi dio započinje Meštrovim nalogom učeniku da učini znak križa (»Prikrsti se!«), a zatim se donose uobičajene katehizamske formule i mnoštvo molitvenih obrazaca, pa litanije B. D. Marije, litanije svetih te obilje molitava i psalama koji se mole za umiruće. Taj dio prvoga dijela kao što je započeo razgovorom Meštra i učenika, isto tako i završava s tom dvojicom aktera, govorom o križu kojim se znamenujemo u raznim životnim situacijama i potrebama našega ovozemnog hodočašćenja (str. 1–54).

Na stranicama koje slijede autor mnogo pozornosti posvećuje tumačenju poklada vjere. Temeljito tumači Vjerovanje-Simbol (str. 55–75); potom slijede tumačenja:

- *Virovagnie Svetoga Sabora Nicenskoga* (str. 75–76);
- *Istumacegnye trechiega virovagnya* (str. 76–78);
- *Istumacegnye molitava* (str. 78–80);
- *Occe Nasc* (str. 81–91);
- *Zdravæ Mariae* (str. 91–95);
- *Istumacegnye Deŕŕet zapovidii Boxii* (str. 95–122);

¹⁶ *Cvit razlika mirisa duhovnoga*, Zadar, 1898., str. IX.

¹⁷ *Drughi Dio Cvyta razlika mirisa duhovnoga O. F. Tomasa Babichia*, u Mleci, MDCCXXXVI.

- *Dvi zapovidi Issukarstove od glyubavi* (str. 122–123);
- *Dvi zapovidi od naravi* (str. 124);
- *Peet zapovidy S. Matere Carque* (str. 125–155);
- *Od sedam sacramenata* (str. 155–182);
- *Od sedam darova Duha Svetoga* (str. 191–193);
- *Od sedam dilla od milosardya tilesni* (str. 193–196);
- *Dilla od milosardia duhovna* (str. 196–198);
- *Od sedam smartni griha poglaviti* (str. 199–211);
- *Scest griha protiva Duhu Svetomu* (str. 211–222);
- *Četiri stvari najposlidgne čovika* (str. 222–230);
- *Dicta sanctorum Patrum, Guibaldus* (str. 230–232).

Drugi dio Cvita donosi »Pisme duhovne«:

- *Utechi se i preporuciti Gosp. Bog* (str. 3);
- *Dillo od viræ* (str. 3–4);
- *Dillo od uffagnya* (str. 4);
- *Dillo od gliubavi Boxye* (str. 4–5);
- *Drugi versi od gliubavi Boxye* (str. 5–7);
- *Dillo skruscegnya* (str. 7);
- *Porogegnye Issussova* (str. 7–8);
- *Drugi versci od Boxichya* (str. 8–9);
- *Trechi versci na Boxich* (str. 9–11);
- *Versci svetoga Stipana parvoga mucenika* (str. 11–13);
- *Versci od svetih mladina, Versci od S. Ivana u oppchieni od Apof.* (str. 13–14);
- *Versci na mlado lito i na ime Issussovo* (str. 14–16);
- *Versci od vodokarstya illi triu kraglia* (str. 16–17);
- *Versci od muke Issussovæ* (str. 17–27);
- *Versci od uskarsa* (str. 27–29);
- *Drugi versci od uskarsa* (str. 29–30);
- *Versci od uzascastia Gospodinova, illi Krixa* (str. 30–31);
- *Versci od Duha Svetog, na Duhove* (str. 32–33);
- *Drugi versci od duha svetoga* (str. 33–34);
- *Versci SS. Troystva i Yedinstva Boxiega* (str. 34–35);
- *Versci od Tyla Issussova* (str. 35–36);
- *Versci od peet otajstva slavni* (I. otajstvo str. 61–62; II. otajstvo str. 62–63; III. otajstvo str. 63; IV. otajstvo str. 63–64; V. otajstvo str. 64–65);
- *Versci s. Mihovila Archaangela i svi ostalii angella* (str. 65–67);

- *Versci svetoga Ivana Karstiteglia* (str. 67 -69);
- *Versci svetii Aposctola u opchenu* (str. 70-72);
- *Versci od ss. Mucenika u opchenu* (str. 72-73);
- *Versci na dan svetih biskuppa i ispovidnika u opchen* (str. 73-75);
- *Versci s. Occa Franceska Patriarke* (str. 75-77);
- *Versci Svetoga Antuna od Padovæ* (str. 78-86);
- *Versci s. Katarinæ i mucenicæ* (str. 86-93);
- *Versci s. Klaræ, divice od Assisa* (str. 93-96);
- *Versci od sveti divica u opchenu* (str. 96-97);
- *Versci od sedam smeartnih griha* (str. 97-119) : I. *Od oholosti* (str. 97-100); II. *Od lakomosti* (str. 100-103); III. *Od bludnosti* (str. 103-106); IV. *Od sarebe* (str. 107-109); V. *Od proxladarlstva* (str. 109-114); VI. *Od nenavidnosti* (str. 114-116); VII. *Od linosti* (str. 116-119);
- *Versci od smarti*, (str. 119-121);
- *Versci od martvij* (str. 121-124
- *Blagoslov puka* (str. 124-126);
- *Versci naravski* (str. 126-127);
- *Versci od svarhe knigha* (str. 127-128).

Treći dio sadrži »Piesme duhovne razlike«:

- *Pocetak od pisama* (str. 129-130);
- *Pisma od raya* (str. 130-131);
- *Pisma od pakla* (str. 132-139);
- *Pisma od tascte slave* (str. 139-140);
- *Pisma od otaystva vire svete* (str. 140-141);
- *Pisma od smartnog griha* (str. 141-142);
- *Pisma od smarti* (str. 142);
- *Pisma od suda* (str. 142-143);
- *Pisma na Boxich* (str. 143);
- *Pisma na uskasnuche Gospodinovi* (str. 144);
- *Pisma od s. o. Papæ* (str. 144-145);
- *Pisma na Boxich, popivka poskocica* (str. 145-146);
- *Pisma od Uskarsa, pisma poskocica* (str. 146-147);
- *Pisma poskocica od Gospe* (str. 147-148).

Poticaj i nalog

Pišući *Cvit* fra Toma Babić crpi iz obilja očito dobro mu poznate katehetske tradicije. Njegov prvi, prozni dio u svom sadržaju slijedi uobičaj-

jenu rasporedbu gradiva onodobnih katehizama, a u tumačenju poklada vjere slijedi nauk Crkve, usmjeren na kristocentričnost tekstova te na odanost i služenje Crkvi.

Iako svjestan značenja svoga pothvata, on kao »sin Asiškoga ubogara očituje svoju poniznost, a mudracima ovog svijeta dovikuje sa sv. Pavlom, da je Propeti sva njegova mudrost."¹⁸ Izričito veli da mu nije do mudrosti ljudske, nego do istine Božje, koju svi trebamo tražiti, poput marljivih pčelica. Čitatelja upućuje da će na taj način u »cvitku naći meda slatkoga«. ¹⁹ Naime, i sam je pčelinjom radinošću sabirao ono najljepše o Božjoj istini što se nalazi u latinskoj, bosanskoj ili dalmatinskoj književnosti i to utkao u svoj *Cvit*.²⁰

Kroz čitavu povijest spasenja vjersko je neznanje otvaralo put praznovjerju u najrazličitijim oblicima: »bajanja, čaranja, gatanja... vjerovanja u vukodlake«²¹ ... Kao propovjednik i župnik fra Toma dobro poznaje nisku razinu vjerskog znanja svoga naroda,²² ali i samih župnika. Stoga *Cvitom* želi potaknuti i pomoći izgradnju vjerničke svijesti koja neće biti podložna zastranjenjima i otuđenju. Bogoljubnom štiocu on kazuje trostruki cilj svoga pisanja: *poštenje* (tj. štovanje) *Gospodina Boga, duhovna korist njegova naroda i jezika hrvatskoga*.²³ Prema njemu, svatko je dužan znati svoj zanat, u protivnom na sramotu je i sebi i svom zanatu; pa stoga »zvati se kršćaninom, a ne znati nauka kršćanskoga, taki je kršćanin samo imenom a ne dilom«. Nama je Bog dao moć spoznaje, da njegov zakon upoznamo, ali i srce da ga u djelo provedemo. Stoga zakon Božji valja učiti; to je dužnost kršćanskog odgoja. Oni koji znaju, dužni su naučiti one koji ne znaju, »navlastito otci duhovni, župnici, pripovidaoci, i svaki redovnik i starešine obitoli, i svaki kršćanin koji znade i umide, držani su zapovidi našega poljubljenog Spasitelja *Docete omnes gentes*... i dužni su učiti svakoga nauka kršćanski, navlastito malu dicu«. ²⁴ U toj se obvezi trebaju isticati poglavito župnici kao pravi pastiri svoga stada, inače će im Bog ugrabiti stado iz ruku. Babić ih na tu dužnost podsjeća i riječima proroka Ezekijela: »Ovako govori Jahve Gospod: Jao pastirima Izraelovim koji napasaju sami sebe! Ne moraju li pastiri napasati stado?...« (Ez 34, 2). Ipak, svjestan granica ljudske spoznaje, on

¹⁸ Fra Karlo Balić, *Kroz Marijin perivoj*, Šibenik, 1931., 44.

¹⁹ Bogoljubnom štiocu, *Cvit*, 7. izd. 1898., IV.

²⁰ Usp. Fra Karlo Balić, *Nav. dj.*, 47.

²¹ *Isto*, I, 220–221.

²² Fra Jeronim Filipović, njegov subrat, tuži se kako puk ne poznaje ni najobičnije molitve kao što su npr. Oče naš, Zdravo Marija, Vjerovanje, deset zapovijedi, djela vjere, ufanja i ljubavi (*Pripovijedanje naroda karstjanskoga*, Mleci, 1750.; 1759.; 1765., svez. I, 51).

²³ *Cvit*, IV.

²⁴ *Cvit*, V–VI.

ističe kako je potrebno *tvrd* i *stanovito virovati* u sve ono što sadrži Vjerovanje apostolsko. Pa dok tumači pojedine članke Vjerovanja, sve osim trećega započinje uvodnim riječima: *moramo tvrdo i stanovito virovati...*²⁵ On nalaže, potiče i opominje, ne ustežući se ni od teških riječi: zbog dvostrukih mjerila narod naziva slijepim i za devijantna ponašanja izriče nedvosmisleno prijeteći »jao«.

Tako primjerice piše: »U ovom našem narodu, navlastito u današnje vrime, velika je nepravda među čovikom i ženom: ako čovik sagriši priko žene s drugom ženom, i učini priljubodinstvo, to ne drže za velik grijh, ni sramotu: ako li žena sagriši s drugim, odma hoće da ubiju, aliti odagnu, i druga veća zla čine. O narode slipi i opaki, nije li jednako vaše vinčanje, nije li jednak vaš grijh; niste li se jednako obećali jedan drugomu virnost pravu uzdržati i obslužiti? U komu ste zakonu našli da je grijh, i priljubodinstvo, veće jednoga negoli drugoga?«²⁶ Zato on temeljito razlaže svrhu i narav sakramenta svete ženidbe; navodi četrnaest slučajeva kad je ženidba zabranjena i nevaljana, uz obrazloženje s pravne i sakramentalne strane; zatim donosi pet stvari kad je ženidba zabranjena pod smrtni grijeh, ali ako bi se sklopila, ipak bi bila valjana.²⁷

U svojim tumačenjima autor je detaljan i ništa ne pretpostavlja kao poznato, nego poseže za svetopisamskim, otačkim i saborskim dokumentima Crkve da bi vjerne učvrstio u istini. Nekim temama posvećuje više prostora, kao primjerice spomenutoj ženidbi ili pak sakramentu svete ispovijedi. On najprije tumači što je ispovijed i vrste grijeha koje treba ispovijediti kako bi se mogli spasiti, a zatim navodi 16 stvari koje je potrebno znati kako bi ispovijed bila korisna, a potom tri stvari bez kojih ne bi bila valjana kao da se nije ni dogodila. Nužnost tih triju stvari kao i druga tumačenja ilustrira primjerom iz svakodnevnog iskustva: »Na priliku, kada čoviku odsiku glavu, ili izvade srdce, veće nemože živiti nikako: tako ako bi koja od ovizih triju manjkala, izpovid ne bi valjala. Prvo je skrušeno srce (*Cordis contritio*), drugo je ustmi izpovid (*oris confessio*), treće je dilom ispunjenje (*operis satisfactio*)«.²⁸ »A da bi se pravo ispovidilo svoje grijeha potrebno je sedam stvari.«²⁹ Svoja tumačenja potkrepljuje naukom Tridentinskoga sabora, sv. Augustina, sv. Tome..., što potvrđuje njegovo veoma dobro poznavanje teologije Crkve, njene sakramentologije ali i njene pravne kodifikacije. Svojim pisanjem i svojom duhovnošću fra Toma pokazuje da je čovjek Crkve, kojoj po uzoru

²⁵ *Cvit*, 55–75.

²⁶ *Isto*, 175.

²⁷ *Isto*, 177–182.

²⁸ *Isto*, 139–142.

²⁹ *Isto*, 144–145.

na sv. Franju vjerno i predano služi; ona je za nj jedini tumač božanskih istina i »majka« koju valja slušati radi vlastita dobra: »Ima svak znati, da što Sveta majka Crkva naredi, niti možemo primaknuti, ni uzmaknuti pod prokletstvo. Negoli opslužiti, i poslušati u svi naredba.«³⁰

Jezični izričaji

Čitajući *Cviti* uviđamo kako fra Toma jednostavno i jasno izlaže i tumači nauku Crkve ne propuštajući ništa niti pretpostavljajući kao poznato. Teološku misao potkrjepljuje svetopisamskim i otačkim navodima, te saborskim dokumentima kako bi čitatelje što više utvrdio u istini vjere. Svi su mu citati na latinskom jeziku, ali ne da bi neuke opteretio, nego da bi župnike potaknuo na ponavljanje zaboravljenoga.³¹

Prvi dio *Cvita* prepun je citata iz Staroga i Novog zavjeta – ukupno 887, a najviše citira sv. Mateja (149 puta) i sv. Pavla (130 puta). Od crkvenih sabora najviše citira Tridentinski sabor (28 puta), a od crkvenih otaca najviše sv. Augustina (54, odnosno 66 puta, kad se u obzir uzme i 12 njegovih izreka). Sveukupno u prvom dijelu *Cvita* te u uvodnicima drugoga i trećeg dijela fra Toma svoje izlaganje o pokladu vjere potkrjepljuje s preko 1200 raznih navoda, što svjedoči o ozbiljnosti autorova pristupa i o vrijednosti njegova djela. Očito je da je *Cviti* protkan augustinovskom i tridentinskom katehetskom niti i kao takav bio je izvršno pomagalo i pastirima i narodu.

Pjesme duhovne

U svom obrazovno-odgojnom nastojanju pisac *Cvita* išao je korak dalje, pa je dobrim djelom ono što je donio i protumačio u prozi pretočio u stihove osmerce i deseterce.³² Marulićevski uočava kako se istina u stihu lakše usvaja. Naime, slično je i Marulić pripovijest o Juditi uobličio u »versih«, hrvatski, tj. po hrvatsku, po običaju »začinjavac i jošće po zakonu onih starih poet«, svjestan da se, kod puka nevična knjizi, poruka u stihu zbog rime i ritma lakše prenosi i pamti, a zbog slikovitosti izričaja na čitatelje/slušatelje snažnije djeluje.³³ Dok fra Toma izlaže razloge pisanja svojih pjesama, koje ne piše za mudre i umne nego za

³⁰ *Isto*, 8.

³¹ Za podatke o navodima i ilustracijama u *Cvitu* zahvaljujem dvojici franjevačkih novaka: fra Ljubomiru Ladanu i fra Marku Domazetu Loši.

³² *Drugi dio Cvita Razlika Mirisa Duhovnoga*, O. F. Tomasa Babichia... Drughe stampe, U Mleci, MDCCXXXVI

³³ Branko Jozić, »Marulićeva Judita kao miles Christi«, *Colloquia Maruliana XI*, Književni krug Split, Marulianum, 2002. (u tisku).

priproste (»dicu«), kako bi im bila na duhovnu korist, on ih upozorava da će u nekima naći više slova ili silaba, ali ih potiče i hrabri velikom otvorenosti i s uvjerenjem da će »pravi Arvat« znati dodati pravo slovo i slog, ako mu se učini »lipšim i dražim«. ³⁴

Ove pjesme, u kojima je kompilatorstvo sigurno djelomično prisutno ³⁵, fra Tomu čine posebno prepoznatljivim i izvornim u katehetskoj metodici i didaktici. Kao vrsni pastoralac poznaje duhovno stanje svog naroda i zahtjeve Crkve da se svatko upregne u djelo katehizacije, a pastiri najviše, jer su najodgovorniji; on veoma dobro poznaje i psihološki profil svojih vjernika, pa im nudi istinu o Bogu i čovjeku u jezičnom izričaju koji im je najprihvatljiviji i najdraži. »Puk je dragovoljno njegovo pjesme pjevajući Boga molio, krijepio se u pobožnosti i krepostnom življenju, i u isti mah mrzio na svako zlo, na izkvarenost duše i tiela. To bijaše prava i jedino onda moguća pouka narodu, kad se o učionah nije mislio niti tko se bavio o njegovom poboljšanju i prosvitljenju.« ³⁶

Jezikom svoga zavičaja, svom je narodu u osmeračkim i deseteračkim pjesmama pružio najizvrsniji oblik usvajanja gradiva, što ga čini originalnim i veoma prepoznatljivim među katehizamskim piscima onoga vremena. Da bi pojačao snagu riječi dodao je i sliku ³⁷; kao mjesto njihova najčešćeg izvođenja, vjerojatno i uz gusle, zacijelo je u vidu imao domaće ognjište, onodobno značajno mjesto odgoja i pouke, vjerske i narodne socijalizacije. Uz ognjište i oko njega učio se kršćanski nauk, na najučinkovitiji način: slikovitim i melodioznim pjesničkim izričajem stvarao se i utiskivao religiozni doživljaj, koji postupno prelazi u kršćanski stav. Fra Toma je pragmatičar; on želi da *Cvit*, a poglavito njegove pjesme budu od koristi duhovne. Poput Augustina sve je podredio jednom: da ljubav bude. Pozoran na estetski ukus i sklonost naroda, kad je primjetio da narod radije pjeva u desetercu, napustio je osmerac te i sam prešao na deseterac. ³⁸ Da bi ih narod prihvatio, njegove su pjesme morale imati sve odlike pravih narodnih pjesama: »čistoću jezika i pravilnost stiha.« ³⁹ One su ih očito imale, pa je tako *Cvit* došavši u ruke hrvatskog naroda svojim mirisom godinama opajao njegovu dušu. ⁴⁰ U *Cvitu* je

³⁴ *Cvit*, uvod u III. dio, 129.

³⁵ Fra Jeronima Šetka, »O. fra Toma Babić«, *Kačić*, 1 (1967.), 1, 95–203.

³⁶ Fra Stjepan Zlatović, *Franovci Države Presvetog Otkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, Zagreb, 1888, 292.

³⁷ Babić pojedine naslove u sva tri dijela *Cvita* ilustrira slikama; neke se ponavljaju pa ih od ukupno 80 ima oko 50 različitih.

³⁸ Usp. fra Jerolim Šetka, *Nav. dj.*, 124.

³⁹ *Isto*, 169.

⁴⁰ *Isto*, 168.

fra Toma »izradio jednu cjelinu, gdje je dao svega sebe narodu svome«. ⁴¹

Kateheza na dovratcima samostanskih soba na Visovcu

Fra Toma Babić dobro zna da se drugima može dati samo ono što se ima, da se bez izgrađene duhovnosti ne može biti pastir ni duhovni vođa naroda. Stoga je on mislio i na na katehizaciju svoje braće u vlastitom samostanu. Pored ostalih momenata duhovne izgradnje, duhovnih vježbi i rekolekcija, braći je osigurao svojevrsni *memento*. Naime, gradeći dio samostana, koji se i danas po njemu zove »Babuša«, u nadvratnike soba na prvom i drugom katu dao je uklesati svetopisamske izreke, kako bi braći bile trajna pouka i poticaj na vlastitu izgradnju. Ovdje te natpise donosimo kako ih je objavio fra Karlo Jurišić u *Visovačkom zborniku*: ⁴²

Natpisi na prvome katu:

1.

I

DUM ORAVERIS INTRA IN CUBICULUM TUum
ET CLAUSO OSTIO ORA PATreM TUum MAT 6

*Kad ti hoćeš da se moliš, uđi u sobu svoju
zatvori vrata i moli se Ocu svojemu (Mt 6, 6).*

2.

II

VIGILITATE ET ORATE UT NON INTRE
TIS IN INTENTIONEM MAT 26

Bdijte i molite se da ne upadnete u napast (Mt 26, 41).

⁴¹ Fra Karlo Balić, *Nav. dj.*, 50.

⁴² Fra Karlo Jurišić, »Visovački natpisi«, *Visovački zbornik*, Visovac, 1997., 354–358. Preuzeti su prijevodi Ivana Evandelistu Šarića.

3.

III

VIGILITATE OMNI TEMPORE ORANTES VT
DIGNI HABEAMINI LV 21

*Budite uvijek budni i molite se da uzmognete
biti dostojni (Lk 21, 36.).*

4.

IV

OMNIA QVAECVMQUE ORANTES PETITIS
CREDITE QVIA ACCIPIETIS MAR 11

*U molitvi možete zaželjati bilo što god. Vjerujte
samo da ćete primiti (Mk 11, 24).*

5.

V

SI DILIGITIS ME MANDATA MEA SERVATE IO. 14

Ako me ljubite, držite zapovijedi moje (Iv 14, 15).

6.

VI

QVI HABET MANDATA MEA ET SERVAT EA
ILLE EST QVI DILIGIT ME IO. 14

*Tko ima zapovijedi moje i drži ih, on je onaj,
koji me ljubi (Iv 14, 21).*

7.

VIII (!)

QVI AUTEM DILIGIT ME DILIGETVR
A PatRE MEO ET EGO DILIGAM EUM, IO 14

*A tko ljubi mene, njega će ljubiti Otac moj,
i ja ću ga ljubiti (Iv 14, 21).*

8.

VIII

SI QVIS DILIGIT ME SERMONEM MEUM SER
VABIT, ET PAteR MEVS DILIGET EUM IO.14

*Tko ljubi mene, držat će riječ moju, i Otac moj
ljubit će njega (Iv 14, 23).*

Natpisi na drugom katu:

9.

I

NOLITE JUDICARE ET NON JUDICABAMINI LU 6
ITAQVE NOLITE ANTE TEMPUS JUDICARE COR. 2

*Ne sudite. Tada nećete biti suđeni (Lk 6, 37).
Zato ne sudite ništa prije vremena (1 Kor 4, 5).*

10.

II

NOLITE CONDEMNARE ET NON CONDEMNABIMINI
SI DILIGITIS ME, MANDATA MEA SERVATE JO.14

*Ne osuđujte, i nećete biti osuđeni! (Lk 6, 37).
Ako me ljubite, držite zapovijedi moje (Iv 14, 15).*

11.

III.

DIMITTITE ET DIMITTEMINI. LUCAE CAP. 6
SIC ET PATER MEUS CAELESTIS FACIET VOBIS MATT 18

*Opraštajte, i bit će Vam oprošteno (Lk 6, 37).
Tako će i Otac moj nebeski postupati s vama (Mt 18, 35).*

12.

IV

ESTOTE MISERICORDES SICVT ET PATER
VESTER MISERICORS EST LUCAE CAPI VI

Budite milosrdni, kao što je milosrdan i Otac vaš (Lk 3, 36).

13.

V

QVID HOC AUDIO DE TE REDDE RATIONEM
VILLICATIONIS TUAE LUCAE CAPITE XVI

*Što to čujem za tebe? Daj račun o svom
upravljanju (Lk 16, 2).*

14.

VI

ECCE SANUS FACTUS ES JAM NOLI PECCARE
NE DETERIUS TIBI ALIQUID CONTINGAT JO 5

*Eto si ozdravio! Ne griješi više,
da ti se ne dogodi što gore! (Iv 5, 14).*

15.

VII

SI PECCAVERIT IN TE FRATER TUUS, VADE
ET CORRIPE EUM INTER TE ET IPSUM SOLUM MAT 18

*Ako je brat tvoj pogriješio protiv tebe, idi i potegni
ga na odgovor u četiri oka! (Mt 18, 15).*

16.

VIII

HOC EST PRAECEPTUM MEUM UT DILIGATIS
INVICEM SICUT DILEXI VOS JO. CAP. XV

*Ovo je zapovijed moja: Ljubite se među sobom,
kao što sam ja ljubio vas (Iv 15, 12)*

Zaključak

Babić je istinski čovjek Crkve, iz koje govori, potiče, pa, kako smo vidjeli, čak i nalaže, da svi trebamo poznavati i živjeti svoje kršćansko poslanje. Njegov izvorni pristup u naviještanju kršćanskih istina bilo u prozi, a posebno u poeziji, pa i u kamenu urezanim svetopisamskim maksimama za trajno posvješćivanje braći, predstavljaju ga kao gorljiva pregaoca u djelu odgajanja naroda, ali i pastira toga naroda. Njegovo je djelo satkano od niti Božje objave i crkvenog iskustva življenja te objave, s istaknutim nitima augustinovske i tridentinske pedagoške tradicije. Naime, fra Toma veoma dobro poznaje nauku Crkve, a po uzoru na Tridentinski sabor i onodobne katehizme, obilno citira Sveto pismo, kako bi svi sa *Cvitom* bili poučeni u dugo zapostavljenom biblijskom duhu.

Njegov udio u katehetskoj obnovi, koji prelazi okvire *Cvita*, izaziva divljenje. Osobito Babićeve duhovne pjesme odražavaju autorovu senziбилnost za pedagoško-didaktički postupak; njima on postiže lakše usvajanje sadržaja kršćanske pouke, dakle, duhovnu korist, ali i utire put hrvatskoj štokavici. U njegovim tekstovima nema nedorečenosti ni sumnje kada je u pitanju poklad vjere što ga treba prenijeti. Njegov način pisanja katehizma s pravnom, dogmatskom, moralnom, liturgijskom jas-

noćom i sigurnošću svoju vrijednost i poruku ima i danas, u vremenu mnogih lutanja pa i zastranjivanja u evangelizacijskom i katehetskom djelovanju.

BABIĆEV DOPRINOS KATEHETSKOJ OBNOVI

Sažetak

Mnogi Babićevi proučavatelji ističu da je njegov »Cvit« uz Kačićev »Razgovor ugodni naroda slovinskoga« najčitanija knjiga u 18. st. Babić bogat katehetsko-pastoralnim iskustvom i poznavatelj posttridentinske katehetske situacije domislio je na didaktičkoj i metodološkoj razini originalni način usvajanja gradiva. U prvom dijelu svoga »Cvita« pokušava prvenstveno poučiti župnike (katehetske djelatnike) koje sadržaje treba poznavati i drugima prenijeti, u drugom i trećem dijelu nudi puku kršćanskomu određene duhovne pjesme u desetercu koje se rado i lako usvajaju. Ako je prvi dio sastavljen po uzoru na mnoge posttridentinske katekizme, drugi se dio odlikuje Babićevom originalnošću.

BABIĆ'S CONTRIBUTION TO CATECHISTIC REVIVAL

Summary

Most connoisseurs of Babić's work claim that along with Kačić's *Razgovor ugodni naroda slovinskog* Babić's *Cvit* is probably the most widely read book of the 18th century. Owing to his large experience of the catechistic-pastoral tradition and knowledge of the post-Tridentine catechistic situation Babić was able to come up with an original way of learning subject matter on the didactic and methodological levels. Thus, in the first part of *Cvit*, Babić's primary concern is to try and teach the priests (catechists) which subject matter they should learn and which knowledge they should impart to others. In the second and third parts of his work Babić presents the Christian community with a number of spiritual songs in decasyllable which were widely popular and easy to learn. In its first part *Cvit* is largely based on the model of numerous other post-Tridentine catechisms, whereas in its second part it bears a strong mark of originality.

Ennio Stipčević

TOMA BABIĆ I FRANJEVAČKI GLAZBENI BAROK

Stručni članak
UDK 783(497.5) »18«

Fra Toma Babić (Velim kraj Skradina, oko 1680. – Šibenik, 1750.) slabo je poznat povjesničarima starije hrvatske glazbe. Rijetko se spominje čak u specijalističkim raspravama, u studijama posvećenima glazbenom baroku, a tek ga se gdjekad prisjete etnomuzikolozi i folkloristi.¹ No bilo bi neprimjereno pomisliti da je vrijednom fra Tomi nanesena nepravda. Naprotiv, prije bi se reklo da je takav glazbenohistoriografski *damnatio memoriae* upravo po mjeri i željama staroga franjevca.

Danas je fra Toma Babić u stručnim jezikoslovnim krugovima najbolje upamćen po latinskoj gramatici *Prima grammaticae institutio pro tyronibus Illyricis accomodata* (1712; 2. izd. 1745), iz koje je razvidno da je u čakavskom, kajkavskom i štokavskom gledao jedan jezik, da je utirao put književnome standardu.² U narodnome sjećanju, međutim, ostali su mnogi stihovi iz njegove knjige *Cvit razlika mirisa duhovnoga* (1726), pučki prozване *Babuša*, svojevrsnog kompendija kršćanskoga nauka, raznovrsnih katehetskih i pastoralnih sadržaja, mnoštva molitvi i pjesama. Babićeva *Babuša* bila je u narodu prihvaćena kao književni bestseller, do konca 19. st. doživjela je čak sedam izdanja, bila je intenzivno čitana, uz tu neveliku tiskovinu propovijedalo se, molilo i pjevalo. U mnogim seoskim domovima *Babuša* je bila, uz *Razgovor ugodni* fra Andrije Kačića Miošića, možda i jedinom lektinom kroz naraštaje, uz Babićeve stihove sricalo se i učila su se prva slova. *Babuša* je naraštajima bila početnicom, prvom i jedinom slovaricom i glazbenom vježbenicom.

¹ Babića ne spominju Lovro Županović, *Stoljeća hrvatske glazbe*, Zagreb, 1980.; Josip Andreis, *Music in Croatia*, Zagreb, 1982. (2). Usput se navodi kod Ennio Stipčević, *Hrvatska glazba, povijest hrvatske glazbe do 20. stoljeća*, Zagreb, 1997., str. 126–127. Od starije etnomuzikološke literature vrijedi izdvojiti Jerko Bezić, *Razvoj glagoljaškog pjevanja na zadrskom području*, Zadar, 1973.

² Vidi: Karlo Kosor, *Hrvatski jezik latinske gramatike fra Tome Babića*, Kačić, XIII., Split, 1981.

Babićev popularni kompendij u narodu, u kolektivnoj memoriji, bio je i ostao ubilježan ponajviše po pjesmama. Ostale sastavnice Babićeve knjige s vremenom su pale u zaborav. Pjesme međutim – *Verši ili pisme duhovne* – još i danas funkcioniraju u sjećanju, makar da se postanje pobožnih stihova već rijetko povezuje uz Babićevo autorstvo. U stvari, autorstvo »verših« i nije jasno određivo, jer Babić stihove koje zapisuje ili baštini iz glagoljaške starine, ili prikuplja iz narodne tradicije, ili pak prepisuje, prepravlja i prilagođuje iz književne povijesti. Potpuno u skladu s franjevačkim »ad maiorem Deo gloriam«, Babiću nije do isticanja vlastitih pjesničkih ambicija, koliko do pastoralne svrhovitosti.³ U kratkom uvodu drugog dijela *Cvita* čitamo (1726., 1. izd., str. 213):

U kome se uzdarže Versi ili Pisme od mnogih svetkovina, iliti Blagdanna, koje se mogu pivati u svako doba i na svakom mistu, kako je komu drago, za naslađerje duhovno, virnih karstiana (...). Drugo imadu znati ljudi mudri i naučni da ove Pisme illiti Verse, nisam činio za njih, nego za dicu koja gube vrime zaludu neka se zabavljaju u stvari duhovni, pivajući kakono pastiri, i drugi koji gube vrime povazdan. Zato mi mudri imadu oprostiti, budući da oni mogu imati libara, od svake vrste Poesie, zašto se ne more i mudrim i ludim zajedno ugoditi. & c.

Dio od pisama (1726, 1. izd. str. 299) započinje:

»U kome se uzdarže mnoge pisme Duhovne, koje se mogu pivati u svaka doba, i na svakom mistu, putujući, sideći, stojeći, razmišljajući, koje su njemu potrebne, i korisne za naše spasenje, i za ostaviti pisme isprazne, od koji nie koristi duhovne, nego štita, i uzbuđenje od poželjenja, i dila opaka ovoga tamnoga svita, koji za malo đura. Zato valja od stvari vičnji spominjati, i na pamet daržati, radi našega spasenja«.

Tim je riječima sadržan ne samo Babićev poetski *credo*, nego i uvjerenje čitavog niza franjevačkih i isusovačkih pisaca s kraja 17. i na početku 18. stoljeća. Ti crkveni pisci sastavljali su pjesmarice i zbirke duhovnih stihova s jasnom pastoralnom intencijom. Oni građu za svoje stihove jesu doduše nalazili u domaćoj, lokalnoj, pisanoj i usmenoj tradiciji, ali su u prvom redu bili okrenuti budućnosti i širim nadregionalnim prostorima. Posezali su za književnim i glazbenim perfektom imajući na umu futur! Znali su da slabo mogu računati s učenom publikom, onima koji »mogu imati libara«, no zato su tim više nastojali ostaviti trajni trag

³ Usp. temeljnu studiju Jeronim Šetka, *O Fra Toma Babić, Kačić*, Zbornik Provincije Presv. Otkupitelja, 1, Split 1967., str. 95–203. Isti: *Pjesme Fra Tome Babića*, Nova Revija, XVII, 1938., str. 420–437. Vidi također Hrvojka Mihanović-Salopek, *Hrvatska crkvena himnodija 19. stoljeća*, Zagreb, 2000.

u svijesti slabo pismenoga i potpuno nepismenoga seoskog i gradskog pučanstva.⁴

I franjevci i isusovci slijedili su istu logiku kontrafakture: njihova nastojanja oko zapisivanja, prenošenja iz narodne i usmene u pismenu i čim više ujednačenu, institucionaliziranu, glazbenu tradiciju bila su obilježena potiskivanjem iz kolektivnoga sjećanja »poganih« i »lascivnih« tekstova (kako su ih nazivali kajkavski isusovci Nikola Krajačević i Juraj Habelić) te redizajniranjem tog sjećanja novim duhovnim sadržajima.⁵ Zajednički nazivnik disparatnim, ideološki suprotstavljenim tekstovima, bila je upravo glazba. Bila je to glazba u tolikoj mjeri poznata da ju nije bilo potrebe notno zapisivati, bilo je dovoljno pribilježiti uz koju se »notu« (tj. napjev) ima pjevati neki novi duhovni sadržaj.

Praksa da se nabožni tekstovi pokušaju približiti puku pomoću glazbe – jednostavne pučke glazbe, nevelikih estetskih zahtjeva, čak bliske narodnome izričaju i folklornoj memoriji – dobro je poznata od talijanskih bratovštinskih družina, pod kraj srednjega vijeka, do Lutherove reforme. Talijanska *lauda* i protestanski *Kirchenlied* imali su u manjoj mjeri reperkusije na život i prihvaćanje pučkih nabožnih glazbenih oblika i u Hrvatskoj. No istom na početku baroka – pavlini, isusovci, franjevci – sustavno rade na promicanju nabožne popijevke, nalazeći upravo u tom obliku liturgijskog i paraliturgijskoga pjevanja jedan od temelja pastoralnoga djelovanja. *Babuša* u tim nastojanjima oko nabožnih popijevki ima važnu ulogu. Najbolje je to vidljivo usredotočimo li pogled na difuziju Babićevih »verši«.

⁴ O franjevačkom glazbenom baroku temeljne su studije Ladislav Šaban, *Glazba u franjevačkom samostanu u Varaždinu*, u: *Varaždinski zbornik*, Varaždin, 1983., str. 323–329; Idem, *Glazba u slavonskim samostanima u Lanosovićevo vrijeme*, u: *Zbornik radova o Marijanu Lanosoviću*, Osijek, 1985., str. 113–122. Ove studije nastale su nakon detaljnih arhivskih istraživanja; usp. Ladislav Šaban – Zdravko Blažeković, *Lzveštaj o dvogodišnjem sređivanju triju glazbenih zbirki u Osijeku i o pregledu glazbenih rukopisa i knjiga u franjevačkim samostanima u Osijeku i Srijemu*, *Arti musices*, 11/2 (1980.), str. 47–98. V. također zbornik radova *Glazbeni barok u Hrvatskoj* (prir. E. Stipčević), Osor, 1989., gdje se može naći više studija o glazbi u franjevačkom, isusovačkom i pavlinskome redu. Nažalost, navedene su studije i rasprave slabo poznate izvan muzikoloških krugova, pa se ne spominju niti ondje gdje bi bilo za očekivati (npr. Hrvojkja Mihanović-Salopek, *Osobitosti hrvatskoga glazbenog baroka na području hrvatske himnodije i orguljaške glazbe*, u: *Ključevi raja. Hrvatski književni barok i slavonska književnost 18. stoljeća* (ur. Julijana Matanović), Zagreb, 1995., str. 295–302; Petar Antun Kinderić – Marija Riman, *Glazba u franjevačkim samostanima kontinentalne Hrvatske*, u: *Mir i dobro, Umjetničko i kulturno nasljeđe Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda o proslavi stote obljetnice utemeljenja*, Zagreb, 2000., str. 119–129).

⁵ Više o isusovačkim glazbenim nastojanjima u 17. i 18. st. usp. kod Ennio Stipčević, *Juraj Mulih i glazba – koncept isusovačkog doprinosa hrvatskoj glazbenoj kulturi*, *Vrela i prinosi*, 21, 1996./97., str. 135–140, te ondje navedenu literaturu.

Tekstovi Babićevih pjesama prepisivani su i varirani u brojnim kasnijim franjevačkim pjesmaricama i molitvenicima. *Babuša* je imala odjeka u Dalmaciji, ali i Slavoniji. Manje je poznato da je najznačajniji slavonski franjevac glazbenik Filip Vlahović Kapušvarac u nekoliko svojih kantuala očitovao inspiraciju Babićevim stihovima. Kapušvarac je bio plodan sastavljač duhovne, marijanske i pokajničke poezije na hrvatskom jeziku, uz to marljivi prepisivač i iluminator nekolicine kantuala (*Veličkoga* iz 1719., *Požeškoga* iz 1720., *Vukovarskoga* iz 1730. i *Našičkoga* iz 1737.). Kapušvarčev pisarski, skladateljski i sitnoslikarski rad očituje poznavanje franjevačke djelatnosti u rodnoj Slavoniji ali i sjevernoj Bosni.⁶ Navodim naslove Babićevih (iz prvog izdanja) i Kapušvarčevih pjesama, prema prvome stihu:

Kad Divicu mi štujemo B, 298; *VUK*, 15; *NAŠ*, III, 29

Koje čudo bi današnje B, 304; *VUK*, 16; *NAŠ*, III, 21

O Marija, mati Božja, vazda divica B, 307; *VUK*, 13; *NAŠ*, III, 17

Rascviljena mati staše B, 252; *NAŠ*, IV, 17

Veliko je sad veselje B, 306; *VUK*, 17

Zdrava karvi Isusova B, 234; *VUK*, 5

Zdravo Tilo Isusovo B 243; *VUK*, 4

Babićevi stihovi kod Kapušvarca bivaju prilagođeni ikavskome slavonskom govoru, pa nisu tek jedna u nizu mladih pjesničkih varijanti, prisutnih u srodnome franjevačkom duhovnom pjesničkom repertoaru.⁷ Dopunjeni su glazbenom sastavnicom, koja kod Kapušvarca (osobito u *Našičkom kantualu*), posjeduje prepoznatljivu gestu barokne monodije. Predgovorna Kapušvarčeva bilješka »Bogoljubnomu štioću« u očitoj je srodnosti s Babićevom bilješkom na početku Drugog dijela *Cvita* (v. Sl. 1–2). Kapušvarac preuzima ideju o prosvjetiteljskoj potrebi podučavanja neukoga puka (»kakonto Pastiri i drugi koji gube vrime po vazdan...«), makar da nije izričit u zabranjivanju svjetovnih pjesama i plesova, kao primjerice jedan od prvih Babićevih nasljedovatelja Lovro Šitović (*Pisma od pakla, Navlastito od paklena ognja, tamnosti i vičnjosti*, Venecija 1727).⁸

Uopće se čini da je Kapušvarac bio u prvom redu usredotočen na glazbeni potencijal Babićevih stihova, kao uostalom i drugih stihova franjevačke subraće koje je bio uvrstio u svoje kantuale. A to što se latinska

⁶ Usp. Dionizije Švagelj, *Filip Kapušvarac*, Radovi Centra JAZU Vinkovci, 5 (1984.), str. 175–220; Ladislav Šaban, *Glazba u slavonskim samostanima... cit*; Trpimir Matasović, *Našički kantual Filipa Vlahovića iz Kapušvara*, *Arti musices*, 29/2 (1998.), str. 223–230.

⁷ O prijenosu Babićevih tekstova kod mladih sastavljača molitvenika i pjesmarica v. kod Hrvoja Mihanović-Salopek, *Hrvatska crkvena himnodija...*

⁸ Usp. Krešimir Georgijević, *Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, Zagreb, 1969., str. 296.

pjesma *Salve Deus iz Našičkoga kantuala* našla u gotovo identičnoj melodijskoj varijanti u kajkavskome prijevodu *Zdravo Bože* u rukopisnoj pjesmarici *Cantilenae chorales* (oko 1750.), pohranjenoj u varaždinskom Franjevačkom samostanu,⁹ samo je jedan od pokazatelja da difuziju i tekstova i napjeva, pribilježeni u franjevačkim glazbenim rukopisima, pjesmaricama, kantualima i molitvenicima u Dalmaciji, zapadnoj Bosni, Slavoniji i sjevernoj Hrvatskoj, valja istom pažljivije komparativno proučiti.

Puno značenje Babićevih »verših« u glazbenome kolektivnom pamćenju ne dostaje tražiti u pisanim spomenicima. Svakako su zanimljiviji prijenosi nekih Babićevih stihova u *Paškome zborniku* iz 18. st., zatim pjesme *Zdravo tilo Isusovo* (Cvit, 1. izd., str. 243) u glagoljaškom *Hrvatskom Bogoslužbeniku* (Zadar, 1882.) i u najnovijem liturgijskom kantualu *Pjevajte Gospodu pjesmu novu* (Zagreb, 1985.), kao i to što su *Versi od vire, od ufanja i od ljubavi* (Cvit, 1. izd., str. 213–214) sačuvani u zbirci *Oficij velike nedjelje po rimskom misalu i časoslovu* (Zadar, 1895.).¹⁰ No najtrajniji trag *Babuša* je ostavila u pučkom, glagoljaškom paraliturgijskom pjevanju sjeverne i srednje Dalmacije, o čemu je detaljno pisao J. Bezić.¹¹ Često se izvode *Verši od muke Isusove* (»Poslušajte braćo mila / gorku muku Gospodina...«; tzv. *Gospin plač*) i *Pozdrav Tila i Karvi Isusove* (»Zdravo Tilo Isusovo / na oltaru posvećeno...«). U selima zadarske nadbiskupije održala se dulja paraliturgijska pjesma *Blagoslov puka* prema tekstu iz Babićeva *Cvita* (»Poslušajte svi karstiani / ki se ovdni na sve strani«, 1. izd. str. 311–313). Manje su rašireni, ali ipak na zadarskome području prisutni, Babićevi »verši« *Od svetoga Stipana*, zatim *na Mlado lito i od Triju Kralja, od Uzašastja Gospodinova, od Duha Svetoga, Na Duhove, od S. Trojstva, S. Ante od Padove*. »Verši« od sv. Katarine zabilježeni su u Novalji na otoku Pagu.

Još sredinom tridesetih godina etnomuzikolog Božidar Širola na otoku Pagu znao je vidjeti seljane kako pjevaju iz *Babuše*: »Kako u novaljskoj crkvi nema orgulja – a nema ih niti u drugim crkvama, u kojima se vrši liturgijski obred u staroslavenskom, dotično u živom govoru – to se u međuvremenu, kada nema pjevanja liturgijskog teksta pjevaju pjesme iz znamenite knjige fra Tome Babića (...) iz godine 1898.«¹² Širola potvrđuje ono što i danas znamo: *Babuša* u crkvi služi da bi se iz nje pjevali stari, dobro poznati napjevi, da bi se dakle pjevali iz knjige koja ne posjeduje notne zapise!

⁹ Usp. notno izdanje *Barokna monodija* (prir. E. Stipčević), Zagreb, 1999.

¹⁰ Na sve ovo upozorava Hrvojka Mihanović-Salopek, *Hrvatska crkvena himnodija...*, cit., str. 38–39.

¹¹ Usp. J. Bezić, *Op. cit.*, str. 191.

¹² Božidar Širola, *Novalja na Pagu*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knj. 31, sv. 2, Zagreb, 1938., str. 113 i dalje.

U Dalmaciji su možda najpoznatije i najraširenije razne varijante glagoljaških napjeva na tekst Babićeva *Gospina plača*. Napjevi su to koji zrače arhaičnošću srednjovjekovnih petrificiranih modalnih struktura i živih folklorno obojenih, oporih tijesnih intervala. U novije vrijeme tekst *Gospina plača* višekratno je publiciran kao zasebna knjižica priručnoga formata, pogodna za hodočašća. Glazbene pak izvedbe *Plača* bremenite su snažnim lokalnim koloritom, ne zvuče dakako nimalo barokno, makar potječu iz jedne od najpopularnijih hrvatskih baroknih tiskovina. A taj paradoks krije i posebno značenje, signal koji vrijedi iščitati! Signal je to koji se ne tiče samo »dugotrajajućih« struktura našeg baroknog mentaliteta. Jer prisjetimo se, Babićeva i uopće franjevačka nastojanja jest da su se naslanjala na perfekt, ali su računala u prvom redu na futur, računala su na nas danas!

Dobar dio dalmatinskoga seoskog puka uz Babićeve je stihove prvi put propjevao nabožne napjeve u crkvi. Propjevali su a da notnih zapisa nisu znali niti su ih ikada vidjeli, naprosto su u krugu svojih najbližih baštinili udomaćenu tradiciju. I to je bitna činjenica, koju naprosto ne treba previdjeti: naime, najstarija i sve do 19. st. najmasovnija hrvatska glazbena početnica nije sadržavala notnih zapisa. U narodu je bila tako dobro prihvaćena i udomaćena, da je s vremenom najvećemu broju onih koji u pamćenju nose stihove iz *Babuše* čak samo ime fra Tome Babića ostalo nepoznato.

Relativno slaba zastupljenost mlađih notnih zapisa uglazbljenih »verši« obrnuto je proporcionalna njihovoj stvarnoj raširenosti i popularnosti. Možda niti jedan Babićev suvremenik – makar da ih je bilo mnogo među franjevcima, pavlinima i isusovcima, koji su duhovni nauk širili nabožnim stihovima – nije snagom svojih stihova tako prepoznatljivo ubilježen u narodnom glazbenom sjećanju. *Babuša* je naraštajima bila i ostala duhovno štivo i početnica. Uza sve ostalo, prva i jedina glazbena početnica.

TOMA BABIĆ I FRANJEVAČKI GLAZBENI BAROK

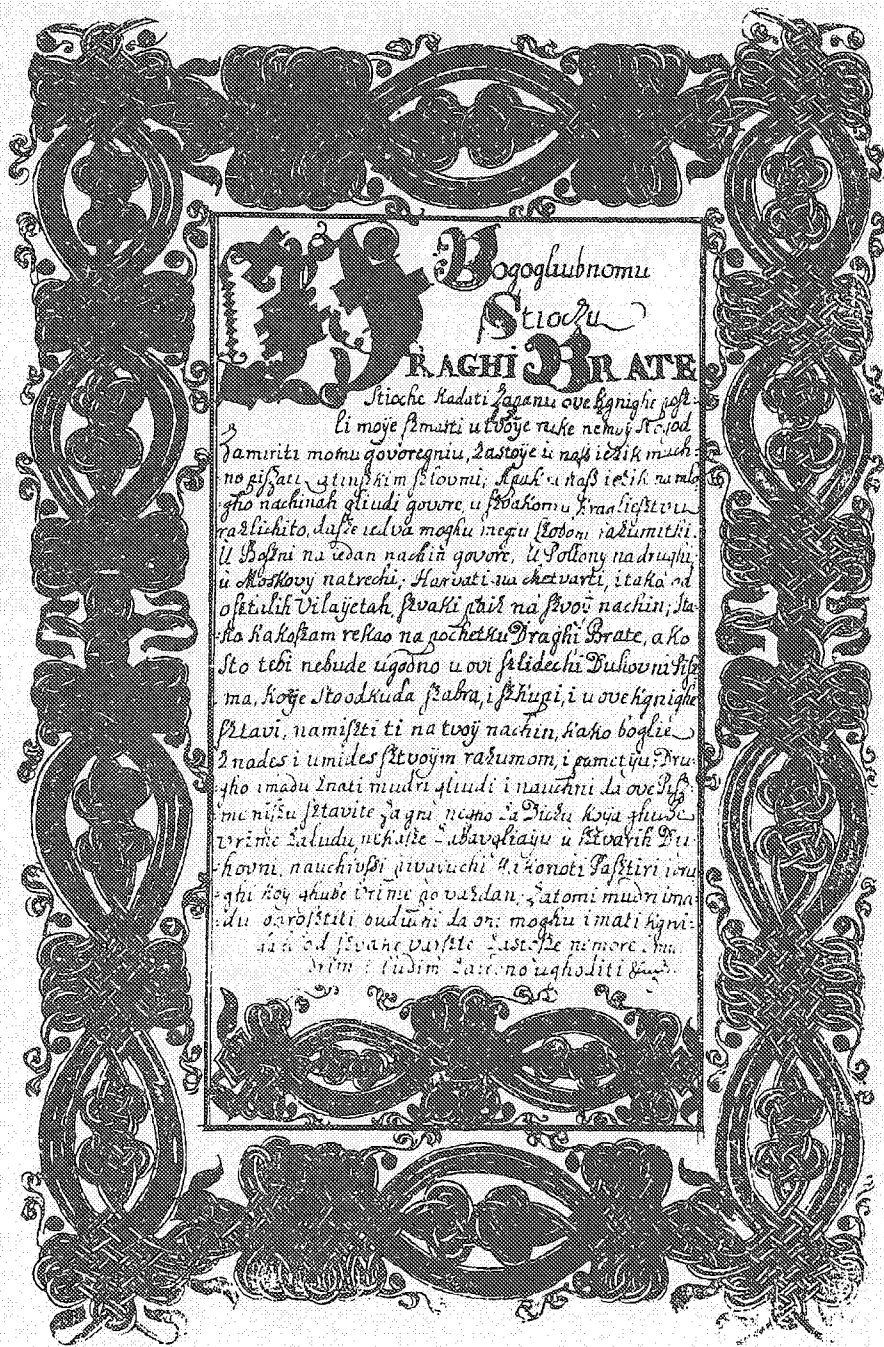
Sažetak

Poznato je da je Babić koristio nasljeđe raznih starijih pjesmarica te da je razne pjesme uvrstio, preradio, prilagodio za potrebe svojih djela. U ovom referatu osobita se pažnja posvećuje nabožnim pjesmama u Babićevim djelima. Ukazuje se na utjecaj što ga je Babić izvršio na mlade pisce i glazbenike, sastavljače pjesmarica i kantuala. Utvrđuje se važnost Babićeva *Cvita* za hrvatsku glazbenu kulturu.

TOMO BABIĆ AND THE FRANCISCAN MUSICAL BAROQUE

Summary

It is well known that Babić used the heritage of various older songbooks, and that he adapted and modified diverse songs which he then included in his collections. This paper pays a special attention to religious songs in Babić's works. It points to the influence Babić exerted on younger generations of writers, musicians and songbook compilers stressing the importance of Babić's *Cvit* for the Croatian musical culture.

Filip Vlahović Kapušvarac, *Kantual* (Našice, Franjevački samostan 1737.),
posveta »Bogoljubnomu štioču«.

POPIVKA XVII

O Maria Matko, koja varda
Pivica,
živi Angelah i svetih
va kraljica.

Pravu Mariju i kraljicu Tebe
stujemo,
i za Boghom prid svojim svetim
mi postujemo.

V te beže mi ušamo Boghorođica,
pomoch ubogu mi chekamo
o pomochu naša.

M ište tebi Marijo Bozicy prigoru-
chiamo,
i spolechi i glachuchi mi zaglu-
samo.

O vište Marijo dragha Bogorođica,
odavriše i pomoch o pomochu naša.

N evidisti naše Miše i ugher alofeti,
nevidisti da nimiramo nista, adofeti
hi pogledaj na naše Marijo Bogorođica,
i pomochi unevogli o pomochu naša.

S i na lufte nam i pogledaj naše stuvantno
i odavri molimote naše uborvo.

O vište našoy viki Bogorođica,
i pogledaj naše stube o pomochu naša.

C huciatnašt od žvratkoga negriateglia,
i od kughie, i od glaza, i pogubila.

O vište dragha Marijo Bogorođica,
obraninašt od Vagha o pomochu naša.

D ami tebe žvi salimo i švi žlavimo,
a šve vište vi komi men mi uxi-
samo. *L.M.C.*

POPIVKA XVIII

O drava Divice Bogorođica, ži-
svi ligi i svet, Blaxena xena
ruxa i rumena, sveta Maria.

T isti iz kore na sebe svore na
Pokloniti ušela od Gabriela.
Oritak pravi, o ledenar žmivi.
Gospa kregedika, Mati Nebeska
S umae grifivillo, paride stranko.
Vartas boghien čevit namgien
Tonan i kagiti, Mati millofeti.
M ošlovitid žvada žviva praba žvada
M ati žvada, vefstelin Dylam.
M vefstelin milofeti, Mati milofeti.
M ati žvada, i milofivna.
M ati dohra i mi žvornna.
K raglicia Anagofika, Mati Nebeska
M ati praba, Maria žvaba.
T isti vefstika prid Bogom dika.
N evidisti naše Miše i ugher tuonim.
N evidisti naše Miše i ugher tuonim.
B ruxa i rumena, sveta Maria.
Ligi i vefstelin, xena xena, ruxa
rumena, sveta Maria.

POPIVKA XIX

O drava žviedo Anagofika naše
vefeglie.
Prava Mati Bozicy, Divo Divi-
:sah, O kako lipagiti ti Maria.
M žvivi Trisnikah pomochu naša.
M ati varda Diva naše vefeglie,
K raglicia Nebeska. *K.F.O.*
T isti žaravje ušela, naše vefeglie.
P i ušela Gabriela. *K.F.O.*
P romimiyši Ime, naše vefeglie.
P nekorne Sve. *K.F.O.*
P rofeti dughe krivim, naše vefeglie.
P aruy pogled Filipim. *K.F.O.*
P lo od naše odogfite, naše vefeglie.
P venah, dohra i šviki. *K.F.O.*
K axifite dafu, naše vefeglie,
N aška dohra Mati. *K.F.O.*

Filip Vlahović Kapušarac, *Kantual* (Našice, Franjevački samostan 1737.), »Popivka XVII«, jedna od nekoliko posuđenica iz *Babuše*.

398

VERSCI DUHOVNI

U xivotu gnii pohodi,
I pò smarti kgnoi dohodi,
Alifiste vice cudò zgodi,
Yerie Gospa, yofc pohodi,
Od nebbetta tà kraglića,
Sognome amolito od Diviça,
Lupe svire tù doniçe,
Svetu Klaru zasdiçe,
Miris urte velik biçe,
Nemorite rechi viceç,
U duxinu gnai zavaiçe,
Yer ù boyu Svetu biçe,
Hodi namu tui Divice,
Istafloca zaraiçe,
Hodi namu in Divice,
Yecina cila Golubiçe,
Hodi namu uelcera,
Moga sima poglubljena,
Sveti rebe tui, čekayu,
Koyi kako funce fayu,
Kako Gospa rik izuli,
Sveta Klara duh izpafli,
Sveta Klara tù priminu,
I fovoga svita minu,
Sveto ty-lo ukopaiçe,
I svi Boga proslaviçe,
I cudesta progna biçe,
Kaife pifati ad nekificeç,
Sveta Klara molli za naas,
Od nebbetta pomozinas,
Dare kadgod mi vidimo,
I febonime veflamu,
U pokori dà xivemo,
U millofti dà uretmo,
Svetu Klaru dà sliçimo,
Slavu vregnu dà vidimo,
Tò millofti Svete Klara,
Diximam Bove vygne date, Amen.

399

OD SVETKOVINA.

Neg fivtovgna pogardiçe,
A Iffuffa proslaviçe,
I za grega yofc od viceç,
Mnoghe ivoyu karv prolliceç,
Prija kniçe karv proliti,
Neg Iffuffa ofhaviti,
Prem da xenski kùp immafceç,
Od smartise neboyafceç,
I prid kragle dohodliceç,
I prid Cefare yofc od viceç,
Nikogafte neboyafceç,
Yer Iffuffa ive fšovafceç,
I na mukka mnoghi biçeç,
Istufkarfta yer gliubifceç,
I prem mukke dà podniçeç,
I karv ivetu fuv prolliceç,
Diviçantivo faranifceç,
Istufkarftu efte biçeç,
Prem da onne mlade biçeç,
Nevinrike pridobiçeç,
I mnoghibe obratficeç,
I Bogue poklonifceç,
I za Viru karv prolliceç,
I odvife yofc umifceç,
Tò Divice ucinifceç,
I fvit-ovi pridobiçeç,
Viru ivetu umoxifceç,
Diviçantivo faranifceç,
Istufkarfta proslaviçeç,
Nemorite rechi viceç,
Ucinifceç dobro svako,
Da çinimo i mi takò,
Tu priiçimu namu da fceç,
Za fpaifegne brachio nafceç,
Dà mi takò fvi çinimo,
I Bogue fve mollimo,
Dà nam date te millofti,
I nafcenam grille profli,
Od Divice kyfe rodi,
Nek naas jobom u Ray vodi,
Alii

399

DIO OD PISAMA.

U Komafte uzadarce mnoghe pifne
Dubovne, kofciff-moga prou-
zi ù fvaaka doba, i na fva-
kom miffta, Paticyuchi, fide-
chi, i fvojachi, razomfeglia-
yuchi fvaori, kofciff, ù gvi-
ma, pàrtitne, i korifine za-
nafceç fpaifegne, i za oftevi-
ti pifist izavazane, od koyi niè
korifiti: Dubovne, vego fte-
ra, i azbugegne na posegfe-
gnja, i dilla oppaka ovoga
fvaanoga svitta, koyi za ml-
lo darà Zatojce vaggia od fva-
ri vitzni fponignati, i na pa-
meti daraxati, radi nafcega
fpaifegnia.

399

PISMA OD TASÇE

SLAVE.
Pivay druxe date gora çuye,
Gora druxe i tognom putuje,
Neka çuye pifne glafovite,
I od ivitta fivati Varovite
Kovnoye od magle priiçlika,
Kovnoye od magle priiçlika,
Jutromfice vidi, i na mnogo miffta,
A u podnete obratu u miffta,
Al kakono mignia u oblaku,
Gafsom fine, pak fiane u miraku,
Al kakono kappeliça od lifra,
Koyu vitar obratu miffta,
P P 2

Radoslav Tomić

TOMA BABIĆ I LIKOVNE UMJETNOSTI

Stručni članak
UDK 75(497.5) (091)

Jedan od najuglednijih redovnika franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja o. Toma Babić (Velim, oko 1680. – Šibenik, 1750.) doprinio je razvitku likovnih umjetnosti, u prvom redu na Visovcu gdje je godinama bio gvardijan. Tu se istaknuo u opremanju crkvene unutrašnjosti slikama i mramornim oltarima te u izgradnji samostana. Čini se, osim toga da je sudjelovao i u podizanju hospicija u obližnjem Skradinu. Visovac je nakon oslobođenja od turske vlasti bio u sastavu obnovljene Skradinske biskupije, gdje je Babić bio župnik, dekan i biskupov zamjenik.¹

Prema pisanju J. A. Solda visovački franjevci molili su već 9. rujna 1685. godine generalnoga providura za Dalmaciju Pietra Valiera dozvolu za izgradnju hospicija u Skradinu, za kojega je nacrt izradio inženjer Drucco. Hospicij se, prema istom autoru, početkom 18. stoljeća nalazio »blizu mora iza katedrale« (*vicino al mar dietro questa catedral*).² Prema tradiciji koju prenosi dugogodišnji skradinski župnik don Ante Lovrić hospicij je bio u današnjoj kući Formenti na rubu grada (Rokovača, Zagrađe). Riječ je o kamenoj dvokatnici s belvederom na zabatu. Način gradnje i dekorativni elementi potvrđuju da je mogla biti sagrađena početkom 18. stoljeća. U neposrednoj blizini je i konjušnica. Na portalu njezina dvorišnoga zida *spolirana* su dva ulomka mramornih sarkofaga iz prve polovice 3. stoljeća. Ugrađene su zapravo dvije bočne strane sarkofaga s prikazima *erota* koji pridržavaju girlandu. To je inače arheološki lokalitet s brojnim nalazima, pa se opravdano pretpostavlja da su na tom mjestu pronađeni i navedeni ulomci.³

¹ J. Šetka, O. Fra Toma Babić, *Kačić 1*, Split, 1967., 104–105.

² J. A. Soldo, Samostan Majke od Milosti na Visovcu, *Kačić 2*, Split, 1969. (pretpisak u Visovački zbornik, Visovac, 1997., 51; isti, Skradin pod Venecijom, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 33, Zadar, 1991., 151.

³ N. Cambi, *Sarkofag Dobroga pastira iz Salone i njegova grupa*, Split, 1994., 96, kat. jed. 4, sl. 30, 31; I. Pedišić, *Antički sarkofazi u Skradinu i bližjoj okolici*, u: Područje Šibenske županije od pretpovijesti do srednjega vijeka, Zagreb, 1998., 134–138.

Ukoliko je doista o. Toma Babić dao podići hospicij za potrebe franjevačkog samostana na Visovcu onda se s njim može povezati i ugrađivanje ulomaka antičke skulpture s »poganskom ikonografijom« u ogradni zid gospodarske zgrade. Na taj način on se svrstava u skupinu prosvjetljenih franjevaca koji na početku 18. stoljeća valoriziraju rimsku baštinu u Dalmaciji. Babić se prema klasičnoj umjetnosti odnosio kao obrazovani pojedinac. Iako su na tom dijelu Skradina podignute i druge stambene građevine u 18. i 19. stoljeću na njima nisu česte *spolie* pa njegov primjer drugi nisu oponašali, za razliku od Salone, Narone i priobalnih gradova u Dalmaciji, gdje su se antički fragmenti češće ugrađivali na pročeljima kuća. Takav postupak otkriva Babićev razvijen smisao za povijesne vrijednosti i njihova simbolička značenja. Interpoliranje ulomaka klasične, rimske umjetnosti otkriva dakle redovnikov *historicizam* koji umjetnine s poganskom ikonografijom ne odbacuje, već koristi u dekorativne svrhe, što otkiva njegova estetska načela.

U svom nastojanju da unaprijedi zavičajnu i redovničku sredinu, Babić se istaknuo i kao naručitelj novih, suvremenih umjetnina. Za gvardijanstva u visovačkom samostanu, započeo je 1733. godine izgradnju sjeveroistočnoga samostanskoga krila. Izgradnju je nastavio njegov nasljednik o. Lovro Seneta, a dovršio upravo Babić 1741. godine.⁴ To potvrđuje natpis na sjeverozapadnom zidu zgrade koja se po njemu još i danas naziva *Babuša*:

P. T. BABICH
A. F. EREXIT
A. D. 1741.

*(Pater Thomas Babich a fundamentis erexit anno domini 1741 /
Otac Toma Babić iz temelja podiže godine Gospodnje 1741).*⁵

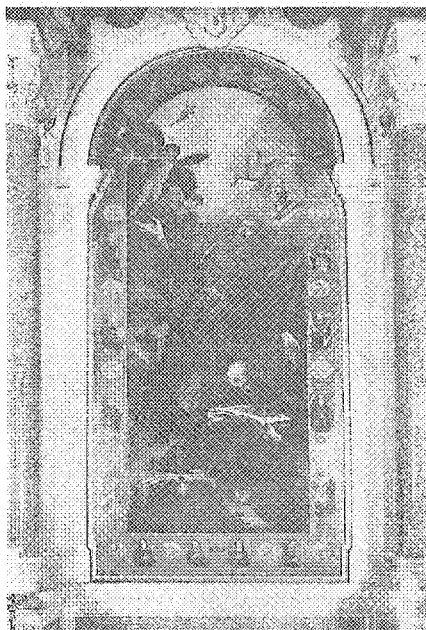
Iz njegova je vremena i mramorno svetohranište na Gospinu oltaru podignuto 1736. godine, kako je upisano na njegovu dnu. Postavljeno je na nešto stariji oltar Gospe visovačke kojega su 1721. godine naručili braća Ilija i Nikola Mijić.⁶ Uopće, Babić je upregnuo sve svoje snage na uređenje crkve, samostana i njihovih posjeda: za gradnju je sam pravio crijep, na zapuštenim zemljama isušivao je močvare, uređivao vrtove, sa-

⁴ J. A. Soldo, Samostan Majke od Milosti na Visovcu, *Kačić* 2, Split, 1969 (pretisak u: *Visovački zbornik*, Visovac, 1997., 75).

⁵ J. Šetka, O. Fra Toma Babić, *Kačić* 1, Split, 1967., 103; K. Jurišić, Visovački natpisi, *Visovački zbornik*, Visovac, 1997., 361.

⁶ R. Tomić, Samostan na Visovcu i njegove umjetnine, *Visovac – zipka serafina*, Visovac, 1997., 111–113.

dio masline, pa suvremeni kroničar zapisuje da je Visovac uređen *diligentia et industria R. P. Thomae Babich plures guardiani*.⁷

Oltarna pala *Stigmatizacija sv. Frane*
G. B. A. Pitterija

U pokušaju da se rasvijetli Babićev odnos prema likovnim umjetnostima, najznačajnijom se pokazuje oltarna pala *Stigmatizacija sv. Frane* naslikana 1746. godine na oltaru kojega je dao podići upravo fra Toma Babić. On je mogao odrediti ikonografski program slike. Na sredini je prikazan sv. Frane Asiški, kao monumentalni, visoki izvijeni lik koji u zanosu okreće glavu i pogled uvis, prema anđelima. Njegove su raširene ruke s ranama. Uz njega je brat Leon s otvorenom knjigom. Ta je česta franjevačka tema, dopunjena uz rubove medaljonima s portretima brojnih svetaca. Prikazani su (i natpisom imenovani) sv. Ivan Krstitelj, Toma Akvinski, sv. Didak, sv. Jakov Markijski, sv. Bernardin, sv. Ante Padovanski, sv. Bonaventura, sv. Paškal, sv. Frane, sv.

Ivan Kapistran, sv. Petar Alkantarski, sv. Ljudevit, sv. Klara, sv. Katarina Sijenska, sv. Roza i sv. Margarita.

Pala se pripisuje mletačkom slikaru Giovanniju Battisti Augusti Pitteriju, koji od 1730. do 1754. godine djeluje u Dalmaciji. Spominje se prvi put u Zadru 1730. godine, gdje se potpisao na oltarnoj slici Sv. Barbare. U tom je gradu živio i slikao brojna djela za Zadar i njegovu okolicu (Kraj i Tkon na Pašmanu, Karin na Ugljanu, Sali na Dugom Otoku, Nin, Karin), za crkve u šibenskom okrugu (Murter, Visovac), te za Split. Osim toga Pitteri je izradio i pet crteža prema kojima su izrađeni bakrorezi za svezak o zadarskoj nadbiskupiji glasovitoga djela »*Illyricum Sacrum*« Danijela Farlattija. Pitterijev je rukopis izrazito nestabilan i sklon oscilacijama, što je odlika brojnih epigonskih majstora koji preuzimaju poticaje s raznih strana stvarajući dekorativne cjeline za naručitelje u provinciji.

Istom se slikaru može pripisati i velika slika *Krunjenje Bogorodice s brojnim svecima*, koja je izvorno stajala u crkvi između oltara sv. Frane i

⁷ J. Šetka, O. Fra Toma Babić, *Kačić 1*, Split, 1967., 104.

sv. Ante, a danas je izložena u samostanskoj zbirci. Ta je slika doslovno pretrpana brojnim svetačkim likovima koje slikar vođen različitim uzorima nije bio sposoban primjereno integrirati u jedinstvenu cjelinu.

Babić je dakle poznavao Pitterija! Vjerojatno je zalazio i u njegov atelje u Zadru, kamo su ga poslovi sigurno često vodili, i odakle je brodom odlazio i u Veneciju gdje je dao tiskati svoja književna djela i gramatiku. U drugom izdanju njegove toliko popularne knjige *Cvit razlika mirisa duhovnoga* tiskanom u Veneciji 1736. godine, nalazi se i bakrorezni prikaz Gospe Visovačke. U sredini je otisak štovane slike s popratnim tekstom na latinskom jeziku:

*Vera effigies Magne Dei Genitricis que
Vissovati, in Dalmatia apud fratres
Minores S. Fran. i de obser. colitur.*

U donjem je dijelu prikazana rijeka Krka s visovačkim otokom, crkvom, samostanom, te popratnom legendom: *Karca flumen*. Uokolo su medaljoni s prikazom golubice Duha svetoga, anđela i svetaca (Sv. Pavao, sv. Grgur i sv. Stjepan). Bakrorez nije izrazit rad: za nas je važniji prikaz konkretne, visovačke teme. S obzirom da se u visovačkim zbirkaama još čuva bakrena ploča, matrica za navedeni bakrorez u Babićevoj knjizi, pretpostavio sam da je njihov autor upravo mletačko-zadarski slikar G. B. Augusti Pitteri. On tih godina radi za visovačku crkvu prema Babićevim narudžbama, pa je upravo on mogao s toliko vjerodostojnosti prikazati samostan na rijeci Krki. Tim više jer je, kakao je već rečeno, izradio crteže oltara sv. Šime za bakroreze u Farlattijevoj povjesnici »ilirskih« biskupija.⁸

Ukoliko bi se ovdje predložena suradnja redovnika i slikara prihvatila, ona bi otkrila ne samo okolnosti narudžbe nekoliko umjetnina, već u prvom redu duhovno zajedništvo umjetnika i franjevačkoga intelektualca, koji su sredinom 18. stoljeća cijeli život posvetili obnovi i unapređenju Dalmacije nakon dvostoljetnoga »ropstva« pod Turcima. Babićev bi duhovni lik dobio posebnu dimenziju ukoliko se dodatno potvrdi ovdje iznesena pretpostavka o njegovu »aktivnom« odnosu prema rimskoj baštini pronađenoj u ruševinama antičke Scardone.

⁸ R. Tomić, Brončani anđeli Francesca Cavriolija na oltaru sv. Šimuna u Zadru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 33, Split, 1992., 265–267. O Pitteriju usp. R. Tomić, *Giovanni Battista Augusti Pitteri – mletački slikar u Dalmaciji i njegova djela* (monografija predana za tisak).

Krunjenje Bogorodice s brojnim svecima

FRA TOMA BABIĆ I LIKOVNE UMJETNOSTI

Sažetak

Autor piše o povezanosti fra Tome Babića s likovnim umjetnostima. Naglašava se njegova presudna uloga u izgradnji i obnovi crkve i samostana na Visovcu. Babić je naručilatelj oltara i slike sv. Frane Asiškog u crkvi. Palu je izradio mletački slikar G. B. Augusti Pitteri koji u četvrtom desetljeću 18. st. živio i djelovao u Zadru. Moguće je da je Babić kod Pitterija naručio i sliku »Svi Sveti« (Crkvena zbirka na Visovcu), te da je isti umjetnik izradio crtež za bakrorez Gospe Visovačke u drugom izdanju *Cvita* (1736.).

FATHER TOMO BABIĆ AND THE VISUAL ARTS

Summary

The author of this essay writes about the connection between Father Tomo Babić and the visual arts. It stresses Babić's vital role in the construction and restoration of the Visovac church and monastery. It was Babić who commissioned the altar and the paintings of St. Francis of Assisi in the said church. The work was made by the Venetian painter G. B. Augusti Pitteri who worked and lived in Zadar in the 1740s. It is also possible that Babić commissioned Pitteri to paint the picture »All Saints« (Church Collection in Visovac), and that the drawing for the copperplate of Our Lady of Visovac in the second edition of *Cvit* (1736) was made by the same artist.

Pavao Knezović

RELIGIOZNE TEME U HRVATSKOM LATINITETU BABIĆEVA DOBA

Pregledni članak
UDK 821.163.42.09

Razdoblje između 1650. i 1750. g. u hrvatskoj književnosti Mihovil Kombol je sveo na stvaralaštvo »na utrim stazama« i »doba primorskih akademija«,¹ a ovdje je, zbog praktičnih razloga, vrlo uvjetno označeno Babićevim. Staze su utrlili Ivan Gundulić (1589.–1638.), Junije Palmotić (1607.–1658.), Ivan Bunić Vučić (1592.–1658.), Marko Antun De Dominis (1560.–1624.), Matija Divković (1563.–1613.), Ivan Tomko Mrnavić (1580.–1637.), Nikola Krajačević Sartorius (1582.–1653.), Bartol Kašić (1575.–1650.) i dr., a mnogo i slavljena i ismijavana² akademija Arkadija (Rim, 1690.) i mnoštvo njezinih filijala iznjedrile su u 18. st. pored *obnove ukusa* u književnosti (*buon gusto*), pojavu eruditizma, širenje prosvjetiteljstva na sve regije neke države i stvaranjem republike čitavog učenog svijeta, tzv. *respublica litteraria*. Književna i znanstvena produkcija na latinskom, za političke neprilike u kojima se nalazila rascjepkana i nizom ratova iscrpljena Hrvatska, obimna je i raznovrsna. Premda su i kroz tih sto godina među znanostima sakralnoj tematici najotvorenije teologija i filozofija, što je razumljivo, pobožnih sadržaja nisu lišena djela iz povijesti i arheologije, jezikoslovlja i gramatike, medicine i farmakologije, govornišva i jurisprudencije. Čini mi se da u književnosti tog razdoblja nema nijedne vrste koja nije otvorena duhovnom sadržaju. Pregled djela s pobožnim sadržajima moguće je prema disciplinama, prema regijama ili centrima u kojima su nastala, prema književnim vrstama ili pak prema autorima i kronologiji njihova nastanka, odnosno tiskanja. U konkretnom slučaju, čini mi se da je najsvrsishodniji autorski, ne zanemarujući pri tome ni ostale. Možda nije suvišno reći i to kako mi nije poznat nije-

¹ Usp. Mihovil Kambol, *Poviest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Zagreb, 1945., 257–327.

² Usp. Isto, 274.

dan pisac čiji je opus sasvim areligiozan, ali ovdje će ipak biti riječ jedino o djelima ili dijelovima djela s dominantnim sakralnim sadržajem.

Pokuša li se tek poimence navesti naše eminentnije latiniste, koji su djelovali tijekom ovog razdoblja, razvidna će biti i složenost i zahtjevnost ovog nauma, da ne spominjem ostale nesavladive poteškoće glede stanja u kakvom se nalazi znanstvena istraženost i proučenost hrvatskog latinista ovog perioda. Da bi se lakše moglo pratiti, pregled ću predočiti abecednim redom prezimena autora.

Franjevac Bosne Srebrene **Ivan Ančić** u svom prvom djelu *Thesaurus perpetuus indulgentiarum Seraphici ordinis* (Venecija, 1662.)³ bavi se prvenstveno kanonskim pitanjima oprosta, oblastima i privilegijama koje su pape podijelile njegovoj franjevačkoj zajednici da bi mogli djelovati među patarenima ili kasnije pod Osmanskom vlašću. To nije suhoparno juridičko djelo iz crkvene povijesti, nego u komentarima živo opisuje groznu stvarnost koju su stoljećima trpjeli franjevci Bosne Srebrene brinući se za svoj siromašni i ubogi puk, pružajući mu vjersku pouku i utjehu, nerijetko plaćajući to vlastitim životom.

Đuro Baglivi (Dubrovnik, 1668. Rim, 1707.) bio je jedan od najvećih medicinskih autoriteta svoga doba, izvršio je velik utjecaj na europske kliničare 18. st. Bio je liječnik pape Inocenta XII. i dugi niz godina profesor anatomije na Sveučilištu Sapienza u Rimu i član mnogih akademija. Napisao je brojna djela na latinskom, a najpoznatije je zbirka radova: *Opera omnia medico practica et anatomica* (od 1696. do 1752. samo na latinskom je tiskano 21 izdanje toga djela pored brojnih prijevoda na sve europske jezike).⁴ Zbog stila i jasnoće izlaganja materije nazivali su ga *Ciceronom medicine*. Baglivi kao znanstvenik pristupa ljudskom tijelu kao djelu ruku Božjih u kojem se očituje čudesna harmonija i *mundi cantus* kako piše. U posveti izdanja djela papi Inocentu XII., Baglivi iznosi kako je njegovo postojano uvjerenje da mu je Bog dao snagu uma (*caelsae mentis vi*), da bi tim znanjem pomogao ljudima ojačati ili zaliječiti narušenu životnu snagu tijela i okrijepiti zdravlje tijela.⁵

U golemom opusu erudite **Anselma Bandura** (1671.–1741.) osobitu pažnju privlači obimno dvotomno djelo *Numismata imperatorum Romanorum a Trajano Decio ad Paleologos augustos* kojem je dodao prvu nu-

³ *Thesaurus perpetuus indulgentiarum Seraphici ordinis Sancti Patris nostri Francisci summarie collectus, distincte divisus auctore Ioannis Anitio, [Venetiis], Apud Carolum Gonzattum, 1662.* – fra Ivan Ančić (Lipa kod Tomislavgrada, 1624. – Ancona, 1685.) Usp. Ante Slavko Kovačić, *Bibliografija franjevaca Bosne Srebrene*, Sarajevo, 1991., 30–32.

⁴ Serafin Crijević donosi tekst doctissimi viri abbatis Comneni Papadopoli ex Historia scholasticae Patavinae: »Vir plane in re Medica maximus. Quae enim scripsit a medicis Transalpinis maximi fiunt, editaque sunt plures; immo et in varias linguas translata ...« *Seraphinus Maria Cerva, Bibliotheca Ragusina, Tomus alter et tertius, Zagreb, 1977.*, 89.

⁵ Dobar pregled Baglivievih djela donosi HBL., I., 342–344.

mizmatičku biblioteku *Bibliotheca numaria* u kojoj je opisao i valorizirao oko 200 novčanih jedinica i dao iscrpan pregled dotadašnje literature.⁶ Iako su u interesnom središtu Bandurova istraživanja novci, medalje i odličja, to je prava civilna i crkvena povijest Zapadnog Rimskog carstva i Bizanta od sredine 3. st. do 1453. g. U posvetnoj poslanici piše Bandur: »Ex hac compositione studiorum meorum emanarunt jam in vulgus, si non admodum erudita, non mediocri saltem labore ac diligentia confecta, volumina duo, quibus historia Imperii Orientalis qua civilis qua ecclesiastica illustratur.«⁷ Značajan je Bandurov odabir početka i kraja – jer s Decijem (249.–251.) počinju tzv. ilirski carevi, kad kršćanstvo još nema pravo javnosti, a može se reći da s Konstantinom X. Paleologom (1448.–1453.), prestaje kršćanska era na Istoku. S tog gledišta obradio je povijest javnog djelovanja crkve na Istoku, jer je u prikazima vladavine careva osobitu pažnju posvetio njihovom odnosu prema crkvi, crkvenim vlastima i kršćanima. Cilj djela je potaknuti kod čitatelja interes prema svemu što je kršćansko i svemu što je dostojno kršćanina s jedne strane, a s druge strane, izbjegavati ispraznost i sve što nije na slavu Krista Gospodina.⁸ Prije toga Bandur je pronašao, preveo, pojasnio i objavio sačuvana djela carigradskog patrijarha Nicifora: *Conspectus operum sancti Nicephori*, (Pariz, 1705.), potom *Acta Sancti Dalmati vel Dalmatii* – tiskani u zborniku *Acta Sanctorum* (Venecija–Antwerpen, 1734.–1756.), s grčkog je preveo: Focijev opis Gospine crkve: *Novae sanctissimae Dei Genitricis ecclesiae in Palatio a Basilio Macedone exstructae descriptio*, zatim djelo nepoznatog pisca: *Patria seu Origines urbis Constantinopoleos* (Pariz, 1703), a najznačajnije je njegovo četverotomno djelo: *Imperium orientale sive Antiquitates Constantinopolitanae*, (Paris, 1721.).

⁶ Na naslovnici stoji: Numismata imperatorum Romanorum a Trajano Decio ad Palaeologos Augustos – accessit: Bibliotheca nummaria sive auctorum qui de re nummaria scripserunt. – Opera et studio D. Anselmi Banduri monachi Benedictini Regiae Magni Etruriae ducis bibliothecae praefecti et in Regia academia Inscriptionum ac bonarum literarum(!) academici honorarii; Tomus I.–II., Lutetiae Parisiorum, Sumptibus Montalamnt bibliopolae, 1718. Na početku prvog toma iza posvetne poslanice tiskana je Bibliotheca nummaria sive auctorum qui de re nummaria scripserunt. (str. I.–CXXXVI) Potom slijede dva golemo volumena, prava enciklopedija svih novaca, medalja i odličja od cara Decija (249.–251.) do posljednjeg bizantskog cara Konstantina X. Paleologa koji je ubijen 29. 5. 1453. kad su Osmanlije osvojile Carigrad. U prvom volumenu obrađuje od Decija do Nigrinijana na 544 stranice i oko 159 listova raznih kazala, a drugi tom počinje s carem Dioklecijanom do 1453. na 778 stranica i preko 200 listova kazala.

⁷ Anselm Banduri, *Numismata imperatorum Romanorum ...*, T. 1., Lutetiae Parisiorum, 1718., f.[2]r.

⁸ Usp.: »Atque hoc doctrinae genus si non aliud haberet operae pretium quam accuratissimam veteris historiae notitiam, non contemnendum negligendum videretur. Nunc autem, cum ad rei Christianae non modo nascentis incunabula, verum adultae progressus et confirmatae statum apprime pertineat, dignum omnino censi debet homine Christiano, nedum eo cuius aetas omnis Christo Domino consecrata delitias in literis(!) et curiositatem, quae vanitati proxima est, a se debeat amoliri«. Anselm Bandur, n. dj., f.[3] r.

Duro Bašić (1695.–1765.) je stekao glas Paolo Segnerijeva učenika, jer je bio jedan od najslavnijih propovjednika 18. st. u Dubrovniku.⁹ Za života je tiskao propovijedi na hrvatskom,¹⁰ dok su u rukopisu ostale korizmene propovijedi na talijanskom i sva djela pisana na latinskom.¹¹ Praktično-teološkog je karaktera djelo *Instructio sacerdotum et summa eorum casuum qui in administrandis novae legis sacramentis confessariis occurrunt*, dok u djelu *Elogia Jesuitarum Ragusinorum (usque ad haec tempora defunctorum)* donosi trideset i tri životopisa subraće. Za razliku od drugih dubrovačkih biografa, Bašić se u životopisu čvrsto drži kronologije i najveću pažnju posvećuje neobičnim ili čudesnim događajima (ulazak u red, ozdravljenja, zbivanja na propovijedima), molitvi i postu, poslušnosti i poniznosti, momentu smrti i sl.¹² Svaki je uzorni redovnik potpuno predan Božjoj providnosti i skrajnje poslušan nadređenima, pa je kao takav postao uzor subraći, dok njegovu učenost i djela Bašić spominje tek usputno i vrlo sumarno.

Josip Bedeković Komorski (oko 1688.–1760.) na latinskom je napisao niz životopisa hrvatskih pavlina i obimo djelo o sv. Jeronimu: *Natale solum magni ecclesiae doctoris sancti Hieronymi in ruderibus Stridonis occultatum – Rodna gruda velikog crkvenog naučitelja sv. Jeronima skrivena u ruševinama Stridona*.¹³ Djelo je formalno razdijeljeno na dva dijela. U

⁹ Usp. Slobodan Prosperov Novak, *Povijest hrvatske književnosti od Gundulićeva 'poroda od tmine' do Kačićeva 'Razgovora ugodnog naroda slovinskog' iz 1756.*, Zagreb, 1999., 831.

¹⁰ Slade donosi da su njegove Besjede karstjanske za nedjeljnih i blazijeh dana od godišta (Venecija, 1765.). Usp.: »Prešutjevši svoje ime u Mlecima je kod Simona Occhija 1765. izdao na hrvatskom kršćanske propovijedi za nedjelje i blagdane preko godine s dvije dodatne propovijedi.« Sebastijan Slade, *Fasti litterario-Ragusini – Dubrovačka književna kronika*, Zagreb, 2001., 108.

¹¹ Usp.: »Neizdane su ostale njegove korizmene propovijedi na talijanskom i djelo *Elogia Ragusinorum Jesuitarum ...* Na latinskom je pisao kontroverzije protiv heretika, koje su zbog njegove smrti ostale nedovršene«. S. Slade, n. dj., 108.

¹² Npr. u životopisu boležljivog Nikole Sivrića: »sed cum mentem suam de amplectendo religioso instituto Rectori Collegii Ragusini aperuerit, ab eo viam sibi praecludi ob infirmam valetudinem intellexit; non tamen ille despondit animum, sed rem assiduis precibus Deo commendabat et magnis sui corporis cruciatibus tantam ab eodem gratiam promererit studebat.« Đuro Bašić, *Elogia Jesuitarum Ragusinorum*, Zagreb, 1933., 189.

¹³ Interesantna je naslovnica tog djela: *Natale solum magni ecclesiae doctoris sancti Hieronymi in ruderibus Stridonis occultatum, probatorum nihilominus historicorum et geographicorum opinionibus ac Brevis Illyrcanae chronologiae adjumento erutum, atque cum Vita ejusdem purpurati Dalmatae – per A. R. P. Josephum Bedekovich Ordinis fratrum eremitarum S. Pauli primi eremitaef definitorem generalem patefactum, Neostadii Austriae, Ex typographeo Mülleriano, Anno reparatae salutis 1752.* – u Hrvatskoj enciklopediji pogrešno je naveden naslov: *Rodna gruda naučitelja velike Crkve sv. Jeronima skrivena pod ruševinama Stridona (Natale solum magnae ecclesiae doctoris sancti Hieronymi in ruderibus Stridonis occultatum ...)* Usp. Hrvatska enciklopedija, 2., Zagreb, 1992., 13. Vidi još: Ivan Damiš, Bilješke o Josipu Bedekoviću, u zborniku »Kačić«, XIII., Split, 1981.; Alojz Jembrih, *Josip Bedeković i njegov suvremeni opis Medimurja*, u autorovoj knjizi: *Na izvornima hrvatske kajkavske književne riječi*, Čakovec, 1997., 125–138.

prvom dijelu piše opširno o Ilirima, njihovom podrijetlu, krajevima koje nastavaju, te junačkim djelima i ilirskim kraljevima, podjeli Ilirika na zapadni i istočni itd. Praotac Ilira, prema njemu je Noev sin Jafet. Bedeković drži da su Iliri i Hrvati isti narod. Oko jedne trećine prvog dijela posvetio je Međimurju (str. 195–309) – smještaju, stanovnicima i povijesti, detaljnim opisima mjesta, zatim izgradnji gradova, crkava i samostana. Na kraju prvog djela detaljan je opis crkve sv. Jeronima u Štrigovi: »*De loco nascitae et ecclesia S. Hieronymi in oppido Stridon.*« i opis svečeva štovanja: »*De devotione populi tam domestici, quam externi ad ecclesiam S. Hieronymi Stridonensem et de gratiis quas ibidem de obtinere fatetur.*«¹⁴ Drugi dio ima svoju paginaciju (str. 1–230) i naslov: *Vita magni ecclesiae doctoris Sancti Hieronymi, Dalmatae Stridonensis – Život velikog crkvenog naučitelja Dalmatinca Stridonca sv. Jeronima.* Tu je kronološkim redom detaljno prikazan životni put sv. Jeronima. U prvom dijelu prvog poglavlja navodi: »Primo cum omnibus ejusdem vitae scriptoribus assero Sanctum Hieronymum natum esse in confinibus Dalmatiae et Pannoniae, civitate Stridone (quam vulgus hodie Stridovo, Strigovo et Strigovam ...) quae ipso s. Hieronymo vivente fuit a Gothis vastata, ut ipsemet *Comment. in Habacuc proph. cap. 3. testatur.*«¹⁵ Detaljno iznošenje Jeronimova života Bedeković neprestano potkrepljuje citatima iz njegovih djela i drugih pisaca dajući najveću vjerodostojnost svečevim suvremenici. Rijetki su diskursi kao onaj u 11. glavi gdje, pošto je opisao Jeronima kao kardinala u 10. glavi, opisuje postanak kardinala u Svetoj rimskoj crkvi.¹⁶ Opisavši život, smrt, proglašenje svetim, čudesa kojima je bilo popraćeno prenošenje tijela ili svetih relikvija i štovanje sv. Jeronima, dodaje poglavlje o redu i redovnicima sv. Jeronima.¹⁷ Posljednje dvije glave su osobito interesantne, jer u 31. piše kako se pored štovanja svetaca, koji su zajednički čitavoj Crkvi, osobito preporučuje štovanje svetaca nekog zavičaja ili zemlje iz koje su potekli ili za koju su vezani svojim životom na zemlji. Papa, piše on, ima ovlast odrediti hoće li se neki svetac štovati u čitavoj crkvi ili samo u nekim kraljevstvima, pokrajinama, gradovima ili redovima kao njihovi zaštitnici. Bedeković vrlo stručno objašnjava kako se kroz povijest Crkve poimalo i vršilo štovanje lokalnih svetaca. Ti sveti su bliskiji njihovim sunarodnjacima i pred prijestoljem Božjim se zdušnije zauzimaju za svoje narode ili štitićenike. Zbog toga se Bedeković u zaključku služi riječima sv. Ivana Zlatoustog:

¹⁴ Josip Bedeković, *Natale solum magni ecclesiae doctoris sancti Hieronymi ...*, Pars I., 301–310.

¹⁵ Josip Bedeković, *Natale solum magni ecclesiae doctoris Sancti Hieronymi ...*, Pars secunda, [Neostadii Austriae, 1752.], 5.

¹⁶ Isto, 47–51.

¹⁷ Isto, 178–182.

»Aut imitari debet, si laudat, aut laudare non debet, si imitari detractat«.¹⁸ Zadnje je poglavlje: *Catalogus personarum sanctitate illustrium ad modernum Illyricum, id est, Regna Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosniae et Bulgariae Istraeque pertinentium*. Taj popis svetaca sastavio je Nikola Benger, a Bedeković ga je samo skratio.¹⁹ Tu redom od siječnja do prosinca navodi datume blagdana i donosi imena svetaca. Uvijek se poziva na izvore koji navode da je taj dan blagdan dotičnog sveca ili svetice, npr. 3. srpnja blagdan je: »S. Adalbertis Ep. Comensis 15ti, natione Illyrii Sisciensis. Obiit A. C. 615. *Ferdinandus Ughellii in Italia sacra*, Tom. 5. Col. 242; *Schönleben in Annal. Carniol.* ad an[um] cit[at]um], *Valvasor* lib. 8. pag. 497. Comum civitas Italiae est in regione Insubror«.²⁰ Tako 29. svibnja časti se: »S. Maximi episc. Aemonensis (hodie Labacensis) & M[artyr], qui ad Urbem Assessiam (quae nunc Bribirium dicitur) ad confortandos Christianos profectus, ibidem propterea lapidatus est circa A. C. 254. *Nicolaus Mauzol.* Opusculo de SS. Istrae. *Schönleben in Annalib. Carniol.* ad A. C. 252. *Joan. Tabler* in Epitome Chron. Labacen. *Philipp. Ferrar*«.²¹ Nakon tog kataloga u prvom dodatku donosi: *Catalogus Sanctorum Illyrii, quorum dies certus obitus vel memoriae haberi nequivit*,²² u drugom dodatku: *Catalogus Beatorum Illyricorum*,²³ a u trećem: *Catalogus Illyricorum venerabilium virorum Dei*.²⁴ Među časnim slugama Božjim navodi i sv. Nikolu Tavelića: »V[enerabilis] S[ervus] D[ei] Nicolaus Sibenicensis Dalmata, Ord[inis] S. Franc[isci] a Mahometanis occisus Hierosolymis ad A. D. 1389. *Thomas Bozius* de sign. Eccl. lib. 7. c. 27. Ex *Historia Franciscana*«.²⁵ U zaključku djela (*Conclusio operis*) Bedeković navodi i razlog i svrhu pisanja tog djela: »Haec sunt, quae de *Natali solo et de sanctissima vita magni ecclesiae doctoris Hieronymi* oculis benevoli lectoris subjicere volui, nihil aliud, nisi gloriam Dei, ejusdemque gloriosi Sancti honorem (cujus meritis hoc meum levidense opus creavit, cuius precibus stat, cuius tutela defenditur) auctum cupiens«.²⁶ Bedeković je u tom djelu očitovao ne samo vrsno poznavanje svjetske moderne i osobito hrvatske historiografije, teoloških znanosti,

¹⁸ Isto, 193.

¹⁹ Usp.: »Quem Catalogum ex prolixiori moenologio Sanctorum Illyrii ab A. R. P. Nicolao Benger Ordinis nostri Provinciae Croatiae emerito provinciali industriosa sedulitate et ingeniosa eruditione collecto recentique editioni praeparatum, sed compendiatum hic apponere placuit«. Isto, 195.

²⁰ Isto, 201

²¹ Isto, 199–200.

²² Isto, 207–208.

²³ Isto, 208–210.

²⁴ Isto, 210–213.

²⁵ Isto, 211.

²⁶ Isto, 214.

kanonskog prava, te kao osobit štovatelj sv. Jeronima i vrstan znalac svekolike patrističke literature. Čitavo je djelo natopljeno silnim domoljubljem pred kojim je nerijetko ustuknula i znanost, ali nikada vjera.

Petar Blažinčić (u. 1699.) bio je profesor na zagrebačkom sjemeništu, a bio je cijenjen kao teolog i propovjednik.²⁷ Baričević donosi da je u zagrebačkoj katedrali održao propovijed i 1696. objavio je pod naslovom: *Coena Domini sive Medicina animae saluberrima, quam in basilica Zagrabieni oratoria dictione proposuit*.²⁸ Iz tih podataka može se pretpostaviti da je propovijed održao na Veliki četvrtak ili vjerojatnije na Tijelovo.

Iz nevelikog opusa ranopreminulog pjesnika Vlahe Bolića (1717.–1756) objavio je Urban Appendini tri pjesme s izrazitom sakralnom temom: *Christus resurgens* u heksametrima, *Virginibus Christo desponsatis epithalamium* i *S. Aloysius iussu a Deo mentem advertere*,²⁹ a njegov brat F. M. Appendini elegiju: *S. Aloysius post obitum miraculis clarus elegia*.³⁰ U ostalim Bolićevim stihovima arkadskog izraza česte su pobožne misli.

Pavlin otac Nikola Bengler (1695.–1766.) je napisao »petnaestak pretežno povjesnih djela, od kojih su tri tiskana. Među njima je i glavno njegovo djelo, ljetopis Pavlinskog reda od 1663. do 1743. godine.«³¹ Budući da je Bengler nastavio tamo gdje je stao Eggerer, to je njegovo djelo tiskano kao drugi volumen pavlinskih anala: *Annalium eremi-coenobiticorum Ordinis fratrum eremitarum S. Pauli Primi eremitaе, Volumen secundum, duos in libros partitum* (Bratislava, 1743.)³² U predgovoru ističe da nas povijest i životi svetaca potiču »ut exemplis eorum, qui nos praecessere, ad fortia quaeque gesta et virtutum tramitem consecrantium incite-

²⁷ Vrlo malo se zna o njegovu životu i još manje o djelima. Školovao se u Zagrebu i Beču, a 1691. je postao svećenik. Imenovan je zagrebačkim kanonikom 1696. a 1698. zapovjednik je kaptolske utvrde u Dubici. U Zagrebu je 1696. tiskao propovijed o euharistiji. Usp. HBL, 2., Zagreb, 1989., 40.

²⁸ Usp. Šime Jurić, *Iugoslaviae scriptores Latini recentioris aetatis*, Tomus II., Zagrabiae, 1971., 56, N°. 458.

²⁹ Urbanus Appendini, *Carmina*. Accedunt: *Selecta illustriorum Ragusinorum poemata*, Ragusii, Typis Martecchinianis, 1811.

³⁰ Francesco Maria Appendini, *Notizie storico-critiche sulla antichità storia e letteratura de' Ragusei*, II., Ragusa, Delle stampe di Antonio Martecchini, 1803., 154–157

³¹ HBL, 1., 648 Treba reći da tiskani dio ide do 1727. g., dok razdoblje od 1728. do 1743. g. obrađeno je u trećem volumenu koji je još u rukopisu.

³² Na naslovnici stoji: *Annalium eremi-coenobiticorum Ordinis fratrum eremitarum S. Pauli primi eremitaе, volumen secundum, duos in libros partitum; quibus ab anno Christi 1663. usque ad annum 1727. ejusdem Proto-eremitici Ord. progressus, Coenobiorum variae sortis eventus, electiones et gubernia patrum generalium, vitae et gesta memorabilia fratrum, pontificum, regumque gratiae, favores benefactorum cum intermixtis nonnullis temporum incidentiis referuntur. Opus ex actis generalibus, provinciarum historiarum ac varii coenobiorum monumentis fideli calamo conscriptum. per R. P. F. Nicolaum Bengler, Praelibati Ordinis Definitorem Generalem, SS. Theologiae Doctorem; Impressum Posonii, Typis Haeredum Royerianorum, 1743.*

mur« i da izbjegavamo mane koje vidimo kod drugih.³³ Benger kronološki prema generalima reda iznosi događaje počev od o. Martina Borkovića, zapravo o. Pavla Ivanića.³⁴ Redovito ističe vrline i zalaganja pojedinih redovnika uz neko značajnije djelo koje su učinili te godine.³⁵ Druga knjiga drugog dijela počinje godinom 1701., tj. s diobom provincija po odluci Svete stolice i prema godinama ide do 1727. g. Autor redovito navodi sve natpise, isprave i dokumente crkvenih i civilnih vlasti, epitafe i sl. Djelo zaključuje riječima: »Nunc porro manum de scriptionis tabula retrahentes, quae geminis hisce Annalium nostrorum libris, ut simplici stylo ita candido animo et sine fictionis fuco, tibi quisquis es, Lectore benevole praesentavimus; a te pari synceritate accipienda atque errores defectusque seu rerum seu verborum, qui invitis nobis fors irrepsisse comperientur, tua prudentia corrigendos vel saltem excusandos peroptamus. Id vero demum praecipuum nobis votum est, ut in omnibus laudetur DEUS, in saecula benedictus«. ³⁶ Bengerovo prvo tiskano djelo je o Kraljici mučenika B. D. Mariji slavnoj po nebrotjenim milostima: *Regina Martyrum innumeris gratiis corusca Maria* (S. L. 1730.).³⁷ U dedikaciji ističe: »Augustissima et Sanctissima Caeli Terraeque Regina Regis Crucifixi VEXILLIFERA purpurata martyrum antesignana(!) margarita in myrrheo passionis mari fragratissima(!), DIVA et CORUSCA VIRGO DOLOROSA MARIA«. Na početku pripovijeda o pojavi čudotvornog kipa Žalosne Gospe u Križevcima, potom iznosi općenito o žalostima B. D. Marije i prelazi na štovanje Gospinih čudotvornih slika i kipova u

³³ Isto, fol. [7]v.

³⁴ Djelo počinje sa: »Disertatio praeliminaris. De variis auspiciis eventibus sub finali gubernio secundi sexennii generalatus Reverendissimi Patris Martini Borkovich, et nonnullis annorum praecedentium supplementis. Isto, 2–36. Tek potom slijedi prva glava: »Caput I. – Regimen patris generalis Pauli Ivanovich secundo electi, ejus nominis primi, alias 56., cum variis in ea tempora incidentiis describitur«. Isto, 37–82. Poslije toga piše prema godinama, npr.: »Annus Domini 1664.«. Isto, 45–54.

³⁵ Npr.: »Floruit hoc tempore [1677.] in Istriaco-Vinodolensi provincia eidem prioris provincialis munere zelanissime prospiciens et hoc anno in idem officium reelectus A. R. P. Joannes Spigliati, natione Fluminensis. Qui generis nobilitatem probatissimae vitae morumque splendore nobiliori decoravit: disciplinam regularem egregie promovit et suae pietatis exemplo, caeteris ad paria virtutum studia incitamento fuit. Prudentiae item gubernativae dotibus excultus, temporalia conventuum negotia feliciter tractavit et inter alia rebelles colonos Monasterii S. Petri in Sylvis, obtenta favorabili Excelsae Carniolicae provinciae sententia conspescuit«. Isto, 147.

³⁶ Isto, 602.

³⁷ Na naslovnici donosi: *Regina Martyrum innumeris gratiis corusca Maria. Crisien-sis urbis Urbs refugii, afflictorum locus asyli & solatii. – sive – Historica expositio ortus, progressus & miraculorum thaumaturgae statucae B. V. Dolorosae, Crisii ad fluvium coruscae erectae. Accedunt: Historicae enarrationi intermixta varia de Marianis doloribus eorumque cultu, documenta et exempla. Conscripita per P. F. Nicolaum Benger Ord. S. Pauli primi erem. Sacerdotem. Anno ab ara(!) Christiana, qua p[ro]f[ess]a DEI Gen[er]al[is] Cont[ra] V[er]it[ate]m orb[is] saLUteM, In Chr[ist]o Filio, saLUtis Vitaeq[ue] generanDo aUthoreM, Typis vero dana Quarto ex post anno scilicet 1730.*

Hrvatskom kraljevstvu da bi potom opširno i detaljno iznio sve što zna o čudotvornom kipu Žalosne Gospe u Križevcima, tj. u gradu u kojem se nalazilo prvo sjedište Kraljevstva hrvatskog. Pripovijeda zatim o podizanju kapelice, te o tadašnjoj crkvi i čudotvornom kipu. Na kraju prvog dijela nalazi se nekoliko elegija kao molitava u kojima vjernik na neki način razgovara s B. D. Marijom.³⁸ U drugom dijelu govori se o štovanju i čudesima Majke Božje Žalosne. Na kraju dolaze zavjetna molitva, oficij B. D. Marije od sedam žalosti, glasovita himna *Stabat Mater dolorosa*, te molitve i razmatranja o sedam boli (punctum uboda) koje je trpjela B. D. Marija. Čitavo je djelo pisano s dubokim proživljavanjem svega o čemu se pripovijeda i s nekom osobitom djetinjom odanošću. Treće tiskano Bengerovo djelo je: *Promptuarium privilegiorum confessarios regulares attinentium*. (Trnava, 1750.)³⁹ Tu detaljno i stručno objašnjava značenje i primjenu svih privilegija koje je stekao pavlinski red, a naglasak je na stjecanju jurisdikcije za ispovijedanje u pojedinim biskupijama, te kada i zašto dolazi do njihove zlouporabe. Pored toga govori općenito o privilegijama glede ispovijedanja, o raznim vrstama grijeha i odrješenja, te o privilegijama koje je tijekom stoljeća stekao u tom domenu pavlinski red. Neprestano Benger naglašava ispovjednicima da gaje pravednost i milosrđe prema grešnicima i pokornicima po uzoru na samog Gospodina Isusa Krista. Za sav tiskani Bengerov opus treba reći da je okrenut ka poticanju čitatelja na krepstan život i iskrenu predanost volji Božjoj. Za takav život pruža mu obilje primjera u životu B. D. Marije te životopisima i djelima vrsnih redovnika.

Kad je bio premješten iz Zagreba u Veszprém biskup Emerik Eszterházy, predložio je **Jurja Branjuga** (1677.–1748.) za svog nasljednika i car Karlo VI. imenovao ga je 1723. zagrebačkim biskupom. Izdao je 1729. zagrebački obrednik,⁴⁰ a 1735. je održao sinodu biskupije. Još kao student teologije održao je prigodni govor: *S. Stephanus primus rex Ungariae et apostolus in almo Collegio Ungaro-Illyrico annua panegyri celebratus* i objavio ga 1699. u Bologni.

³⁸ Prva je Allocutio ad Coruscantiam Statuam Beatissimae Virginis Dolorosae: počinje: »Ad Te Virgo Parens, ad Te Regina Dolorum,/ Nunc venio querens, ut tibi pauca loquar;/ Quomodo sola sedes perfecti Virgo decoris,/ Delicium mundi, qui te soletur amicis,/ JESUM quando tibi mors male causa rapit. ....« Isto, 19 Zatim kratka elegija sv. Ivanu Nepomuku, elegija Drvu križa i elegija rijeci na čijim je obalama naden čudetni kip.

³⁹ Naslovnica glasi: Promptuarium privilegiorum confessarios regulares attinentium. Quod facultates ad absolvendum ac dispensandum etc. A Sacra Sede Apostolica eisdem concessas. Adiecta: Theologico-juridica exegesi, pro clariori notitia et tutiori eorundem confessariorum praxi elaborata studio et opera A. R. P. Nicolai Benger ..., Tyrnaviae, Typis academicis Societ. Jesu, 1750.

⁴⁰ *Rituale Zagrabiense seu Formula agendorum in administratione sacramentorum ac caeteris ecclesiae publicis functionibus, Zagabriae, Typis Ioannis Weitz, 1729. Vidi: Ante Sekulić, Juraj Branjug, u: Zagrebački biskupi i nadbiskupi, Zagreb, 1995., 393–396.*

Splitski nadbiskup **Stjepan Cosmi** (1629.-1707.) kao vrstan govornik održao je između 1656. i 1669. u Mlecima osam pogrebnih govora koji su objavljeni pojedinačno i 1691. kao zbirka govora.⁴¹ Svi su govori u skladu s naukom Crkve, odmjereno protkani citatima antičkih filozofa, pjesnika i drugih pisaca; u njima veliča kreposti i dobra djela s kojima se zaslužuje vječno blaženstvo na nebesima. Na primjer u 2. govoru veli: »Non cultus exterior sed internus habitus et mens regia regem facit. Hinc vero, sancte testor, Patres conscripti, mihi in totam Bertucii Valerii vitam intuenti, illud primum iuxta ac maximum occurit.«⁴² ili vjere »Nominis honores, quos apud divinas aras canimus non precum elegantia, sed rogantium religione consecrantur.«⁴³ Pored naglašene vjere, ufanja i ljubavi – stožernih kreposti, Cosmi u svakom govoru ističe važnost uloge razuma i svijesti, npr. »Vis scire unde felicitas oritur? Ex bona conscientia, ex honestis consiliis, ex rectis actionibus, ex placido vitae et tenore unam prementis viam. (Seneca) Inde philosophia mortis meditatio sapientibus dicitur, quia virtutis labor est separatio animae a corpore et quaedam eruditio moriendi.«⁴⁴ Svi govori odaju govornika koji vrsno vlada retoričkim pravilama, odličnog znalca klasičnih jezika i patrističke književnosti, povijesnih zbivanja,⁴⁵ a nadalje je taktičan i odmjeran u risanju ljudskih boli zbog gubitka voljene osobe i u poticanju da se prepuste Božjoj providnosti i milosrđu.⁴⁶ U stolnoj crkvi 1688. održao je prvu biskupsku sinodu i 1690. objavio upute i odredbe u knjižici: *Constitutiones synodi dioecesanæ Spalatensis*.⁴⁷ Djelo na 206 stranica pruža

⁴¹ Iz naslova se doznaje da su kao drugi dio govora te iste godine tiskana i njegova predavanja iz filozofije. Usp.: Harmathena sive Stephani Cosmi C. R. Congr. Somaschae nunc archiepiscopi Spalatensis Orationes funebres coram Ser. Senatu Veneto habitae – ac Physica universalis patritiae Venetae nobilitatis praelecta. Pars prior exhibens orationes, Ferrariae, In aedibus Collegii Somas. opera Io. bapt. Occhi, 1691.

⁴² Oratio secunda – In funere Serenissimi Venetiarum principi Bertucii Valerii oratio habita mense Aprilis 1658., p. 48.

⁴³ Oratio IV – In funere Serenissimi principis Almerici Estensis Gallicarum in Creta legionum contra Turcas imperatoris, oratio habita anno 1661. Moto je tog govora: »Honestissimus finis est desinere, dum desideraris in vita sicut in oratione«, p. 117.

⁴⁴ Oratio tertia – In funere illustrissimi atque excellentissimi D. Augustini Vianoli Quitis, magni Venetae Reipublicae cancellarii, oratio habita anno 1660., p. 90.

⁴⁵ Iz govora prigodom smrti važnih sudionika u morejskom ratu i uplitanja zgoda iz Osmanske i povijesti Poljske, npr. 2. govor započinje: »Boleslaum Poloniae regem accepimus parentis sui praestantissimi viri effigiem auro impressam et collo pendentem gestare consuevisse, ...« p. 41.

⁴⁶ Usp.: Elogium appositum imagini Baptistae Nanii equitis ac D. Marci procuratoris (str. 364–368), Salutatio serenissimo principi Dominico Contareno ... (str. 369–379), a na kraju je tiskana: Delineatio studii adolescentis patritii Veneti, Scopus serm. animique cultus, seu eloq. sapientiae ac prudentiae habitus media – na nepaginiranih 6 stranicama.

⁴⁷ Constitutiones synodi dioecesanæ Spalatensis editae ab illustrissimo ac reverendissimo D. D. Stephano Cosmo, archiepiscopo Spalatensi alias Salonitano, primate Dalmatiae

praktične upute za kršćanski nauk i primjenu kanonskih propisa u konkretnim okolnostima, pa je vrlo korisna župnicima i kleru u pastorizaciji.⁴⁸ U rukopisu su njegove vizitacije i izvješća ad limina. Znatni su njegovi doprinosi osnivanju i radu akademije – *Slovinska ili Ilirska akademija*, a najzaslužniji je za osnivanje i otvaranje sjemeništa u Splitu.⁴⁹

Na splitskoj nadbiskupskoj stolici Cosmija je naslijedio 1708. subrat somask **Stjepan Cupilli** (1659.–1719.) koji je već u Italiji stekao slavu propovjednika, teologa i profesora retorike i klasičnih književnosti. Na poziv nadbiskupa Cosmija da pomogne oko osnivanja sjemeništa stigao je 1698. u Split, a već 1699. postavljen je za trogirskog biskupa.⁵⁰ U Trogiru je brzo naučio hrvatski jezik i s klerom je 1703. održao sinodu i tiskao sinodalne zaključke: *Methodus compendiaris reformationis ecclesiae in Decretis Concilii Tridentini contenta ... in prima dioecesana synodo celebrata anno 1703 universo suae dioecesis clero proposita*, (Venetiis, 1703.). Cupilli se ugleda na Cosmija.

Serafin Crijević (1686.–1759.) je najplodniji pisac lokalne i redovničke biobibliografije i povijesti dubrovačke crkve. U posljednje vrijeme najpoznatije je njegovo djelo *Dubrovačka biblioteka (Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur)*⁵¹ ugledalo svjetlo dana zahvaljujući Stjepanu Krasiću. Još uvijek su u rukopisu: *Iconotheca illustrium fratrum congregationis Ragusinae sacri Ordinis Praedicatorum* – u kojem je obradio 143 životopisa znamenitih dubrovačkih dominikanaca od sredine 13. st. do 1727. godine; *Monumenta congregationis sancti Dominici de Ragusio Ordinis fratrum Praedicatorum in saecula quinque et sexti appenficem distributa* – gdje je obradio povijest dominikanaca u Dubrovniku od 1225. do 1724. godine; *Vita beati Ioannis Florentini sacri Ordinis Praedicatorum, archiepiscopi et cardinalis Ragusini*

ac totius Croatiae in sua prima synodo habita Spalati in ecclesia metropolitana diebus 9. 10. et 11. Martii 1688., Patavii, Apud Jo. Franciscum Brigoncium, 1690. U Splitu je 1875. tiskano drugo izdanje na latinskom i 1699. u prijevodu na hrvatski: Naredbe od zbora darxave splitske dane na svitlo od Prisivit. i Prip. Gna Gna Stipana Cosmi arkibiskupa splitskoga, In Venetia, Appresso Andrea Poletti, 1699.

⁴⁸ Kovačić navodi: »Paltrinieri naglašava da su se na te Cosmijeve konstitucije poslije pozivali razni biskupi i teolozi po Italiji i drugdje, među njima i sv. Alfonz Liguori«. Slavko Kovačić, »Nadbiskup Stjepan Cosmi osnivač splitskog sjemeništa«, Zbornik radova – 300. obljetnica splitskog sjemeništa i klasične gimnazije (1700.–2000.), Split, 2000., 87.

⁴⁹ Usp. Slavko Kovačić, n. dj., 85–99.

⁵⁰ »Već 1699. imenovan je rapskim biskupom te stoga putuje u Rim, gdje je, međutim, u lipnju 1699. postavljen za trogirskog biskupa.« HBL, 2., 754.

⁵¹ Seraphinus Maria Cerva, *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur*, Tomus I.–IV., Zagreb, 1975–1780. Stjepan Krasić je priredio prvo izdanje, napisao uvod, kritički aparat i iscrpno opće kazalo imena osoba, mjesta i važnijih stvari s kratkim tumačem.

ex certissimis monumentis descripta – »to je najbolje djelo koje je o Dominiciju napisano do prve polovice XVIII stoljeća«. ⁵² S talijanskog je na latinski preveo *De rebus et gestis beatae Osannae a Catharo virginis Ordinis Praedicatorum, commentarius ignoti auctoris ex vulgari Itala in linguam Latinam translatus et notis illustratus ... anno Domini MDCCXXXVI.* – djelo prelazi okvire običnog prijevoda, jer »Crijevićev komentar po obimu nadmašuje to djelce nepoznatog autora i odaje vrsnog poznavaoa političkih, vjerskih i kulturnih prilika u Dalmaciji u XVI stoljeću«. ⁵³ Povijest crkve u Dubrovniku obrađuje u djelima: *Prolegomena in Sacram Metropolitanam Ragusinam ad illustrandam Ragusinae provinciae pontificium historiam necessaria* (Ragusii, 1744. – drži se da je to najbolji i najpotpuniji prikaz političke i crkvene povijesti Dubrovnika do sredine 18. st.) i *Sacra Metropolis Ragusina, sive Ragusinae provinciae pontificium series variis ecclesiarum monumentis atque historicis, chronologicis, criticis commentariis illustrata* – podijeljena u pet dijelova, obrađuje povijest dubrovačke metropolije od 981. do 1692. godine kroz 65 životopisa dubrovačkih nadbiskupa. Rukopise Knjižnice dominikanskog samostana u Dubrovniku opisao je u djelu: *Chirographotheca coenobii S. Dominici de Ragusio Ordinis Praedicatorum sive codices manuscripti, qui in bibliotheca eiusdem coenobii asservantur descripta per materias digesti variisque animadversionibus illustrati*, (Dubrovnik, 1751. g.). Interesantno je njegovo djelo: *Viginti supra centum sanctorum beatorum ac venerabilium fratrum Ordinis Praedicatorum chronologico ordine digestae imagines, praetermissis aliis fere innumeris, qui beatitatis titulo insigniti vel martyrii gloria conspicui vel sanctitatis fama illustres religioso etiam cultu et sanctis debito variis in locis honorantur* – za to djelo je skupio iz knjiga ili sam nacrtao slike svetica i blaženika dominikanskog reda i sve ih popratio kratkim životopisom. ⁵⁴ Premda je Crijević sastavljanju *Dubrovačke biblioteke* prišao kritički i znanstveno, te time zavičajnu povijest oslobodio balasta brojnih legendi, ipak jedan od njegovih ciljeva (vjerojatno glavni) bio je pružiti uzore budućim pokoljenjima. Sam predgovor počinje s tom mišlju: »Scriptorum, qui aliqua doctrinae laude illustres Ragusii floruerunt, memoriam litteris mandare constitui eorumque res gestas memoratu dignas carptim perscribere, ut posteris vitae documenta sumere volentes praeclara eorum facinora intueantur et quasi exemplaria quaedam prae oculis habeant, quae imitentur. Qui enim illustrium virorum monumenta litteris committunt, non modo famae eorum, quos laudant, verum etiam et potis-

⁵² Usp. Stjepan Krasić, Serafin Marija Crijević (uvod u knjizi: Seraphinus Maria Cerva, *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur*, Tomus I), Zagreb, 1975., XXXI.

⁵³ Isto mjesto, XXXII.

⁵⁴ Krasić navodi osam izgubljenih djela. Usp. isto mjesto, XXXVII.

simum legentium utilitati consulere debent«. ⁵⁵ Kroz 453 životopisa u *Dubrovačkoj biblioteci* Crijević je čitateljima pružio pravo obilje uzora pobožnosti, ćudoređa, domoljublja, učenosti, skromnosti i svetosti. Crijević »je napisao 810 biografija 540 različitih ljudi« ⁵⁶ koji nisu živjeli u nekom dalekom svijetu i nekim fantastičnim okolnostima, nego točno u određeno vrijeme u Dubrovniku, pa su kao takvi bili kudikamo prikladniji za uzore.

Ivan Despotović (1639.–1711.) profesor etike, filozofije i teologije na isusovačkim kolegijima u Zagrebu, Trnavi, Münchenu, Beču i dekan u Grazu, a preminuo je u Celovcu kao provincijal Austrijske isusovačke provincije. »Izdao je više latinskih djela u prozi i stihovima, objavljene za različite svečanosti. Budući da one sadržavaju i mnoštvo amblema, natpisa i kronograma, po njima je Despotović naš najpoznatiji predstavnik barokne amblemske literature. Napisao je i više nekrologa suvremenih isusovaca, a ostavio je u rukopisu dva teološka traktata iz svojih predmeta«. ⁵⁷ Budući da mi nisu dostupna Despotovićeva djela, prema naslovima zaključujem da u njima ima pobožnog i religioznog sadržaja, npr.: *Apparatus emblematicus sacrae celebritatis, qua d. Francisco Borgiae Soc. Jesu praeposito generali III a Clemente X sanctorum honoribus donato*, (Beč, 1671.), *Theologiae Graecensis septem martyrum laureolis gloriosae, sive Septem theologiae Graecensis heroes martyrio laureati* (Graz, 1673.), *Quinque nova Ecclesiae sidera de flumine magno exorta* (Beč, 1671.), *Duodena duodenarum*, (Trnava, s.a.) itd.

Ladislav Despotović (1654.–1700.) profesor filozofije i propovjednik. Za vrijeme studija u Beču ušao je u isusovački red. Poslije studija teologije uglavnom je djelovao u Zagrebu. »Bio je izvrstan i vrlo cijenjen govornik te često nastupao u gradu [Zagreb] prigodom smrti poznatih plemića«. ⁵⁸ Neki su od tih govora tiskani. ⁵⁹

U zbirci pjesama *Poetici lusus varii Ignjata Đurđevića* (1675.–1737.), nastaloj od 1703. do 1708., »brojnošću se ističu pjesme nabožnog sadržaja« u kojima je zamjetan utjecaj isusovačke poezije. ⁶⁰ Pjesme je raz-

⁵⁵ Seraphinus Maria Cerva, *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur*, Tomus I., Zagreb, 1975., 3.

⁵⁶ Stjepan Krsić, n. dj. XLII.

⁵⁷ Despotović, Ivan (Croata Chaktornensis), HBL, 3., Zagreb, 1993., 325.

⁵⁸ Usp. Despotović, Ladislav, HBL, 3., Zagreb, 1993., 325–326.

⁵⁹ Npr.: *Panegyris pro funere excellentissimi ac illustrissimi domini comitis Emerici Erdódy de Monyorókerék ... dicta ... die 29. Mai MDCXC, Tyrnaviae, Typis academicis per Joannem Adamum Friedl, 1690; Panegyris virtuti et merito viri heroici ... Michaelis Vidakovich sacrae caesariae regiaeque maiestatis patrium neo-reoccupatarum Novii et Zrinii capitanei et commendantis pro funere dicatus et dictus ... die 21 Febr. 1692, Zagrabiae (s. a.).*

⁶⁰ Usp. Zoran Kravar i Darko Novaković, Đurđević, Ignjat, *Leksikon hrvatskih pisaca*, Zagreb, 2000., 206.

dijelio sam pjesnik na: *elegiae, heroica, odae* i *epigrammata*. U svakoj od tih vrsta ima pobožnih pjesama, npr. među elegijama: *Divae Clarae de Monte Falco sepulcrum splendore, concentu, fragrantia admirabile post horrendos motus terrae per totam pene Italiam auditus anno 1703 elegia*,⁶¹ *Vota Decembris ad nasciturum Dominum elegia* (XLV.),⁶² među *Heroica*, kako ih sam naziva, nalaze se: *Spiritui Sancto in die Pentecostes hymnus* (XIII.) *Christo Deo idyllium* (XIX.), *Christus natus Inferorum terror – Statii stylo* (XXIV), *Beati Stanislai obitus poema* (XXVI.), *Nato rerum Principi dona natalitia poematum* (XXXV.), *Beatus Aloisius Gonzaga a profana ad sacram militiam transcriptus epinicium* (LVI.), *Divi Michaeli archangelo epinicium* (XCIX.), *D. Francisco Xaverio in Sancianao morienti epinicium* (C). Među »odama« su: *Beatus Aloisius Gonzaga Inferno invictus ode* (XVII.), *D. Nicolaus, mirae antistes, lactens adhuc statis diebus ieiunia celebrat ode* (LXXI.), *D. Toli, Mauricae urbis, incolae Xaverius prodigiali incendio plectit ode* (LXXVIII.), *D. Francisci Xaverii bene repensus labor ode* (CI). Daleko najbrojniji su epigrami, kao npr.: *In Assumptione B. V. Mariae epigramma* (XLII.), *Christi Domini amissam effigiem Xaverius a cancro recipit epigramma* (LIII.), *S. Maurus sicco pede flumen calcat epigramma* (LXXII.), *Ad D. Ioannem evangelistam in caelis Clementem XI in terris Maronitici collegii patronis epigramma* (LXIV.), *Nato Domino epigramma* (CXL), itd. Osobitu draž i snagu pjesničkog izraza imaju pjesme u kojima se opisuju betlehemijski događaji.

Pravu buru kritika i osporavanja izazvalo je Đurđevićevo djelo: *Divus Paulus Apostolus in mari, quod nunc Venetus Sinus dicitur, naufragus et Melitae Dalmatensis insulae post naufragium hospes*, (Venecija, 1730.).⁶³ Tu Đurđević dokazuje da se u 17. poglavlju *Djela apostolskih* spominje naš otok Mljet, a ne Malta, tj. da je sv. Pavao apostol doživio brodolom blizu otoka Mljeta i da je poslije brodoloma bio na tom otoku, a ne na Malti.

Brojni su pobožni stihovi i religiozni motivi u pjevanju epa *Uzdasi Mandaljene pokornice* kojeg je sam Đurđević prepjevao na latinski *Magdaldidos, liber primus*. Štivo nabožnog naboja nerijetko je rasuto po ostalim djelima, npr. u životopisima znamenitih Dubrovčana⁶⁴ ili nedovrš-

⁶¹ Ignjat Đurđević, *Latinske pjesni razlike*, Zagreb, 1956., 95–96.

⁶² To je broj pjesme u zbirci.

⁶³ Na naslonici daje gotovo čitavi sadržaj djela: *D. Paulus apostolus in mari, quos nunc Venetus sinus dicitur, naufragus, et Melitae Dalmatensis insulae post naufragium hospes – sive – De genuino significato duorum locorum in Actibus apostolicis: Cap. XXVII, 27 Navigantibus nobis in Adria. Cap. XXVIII, 1 Tunc cognovimus, quia Melita insula vocabatur. Inspectiones anticriticae auctore D. Ignatio Georgio Benedictino e Congregatione Melitensi Ragusina. Adjicitur brevis Dissertatio ejusdem auctoris de Catellis Melitacis, Venetiis, Apud Christophorum Zane, 1730.*

⁶⁴ Djelo je ostalo u rukopisu (*Vitae illustriorum Ragusinorum civium*), a objavio ga je P. Kolendić 1935. u Beogradu – *Biografska dela Ignjata Đurđevića*.

nom djelu *Antiquitates Illyricae* koje je sam autor držao svojim glavnim djelom.⁶⁵

Pavlin Andrija Eggerer (1600.–1672.) propovjednik i profesor filozofije. Na latinskom je napisao više djela. O prvim pustinjacima i povijesti pavlinskog reda u Hrvatskoj i Ugarskoj do 1663. g. bavi se u djelu: *Fragmen panis corvi protoeremitici seu Reliquiae annalium eremi-coenobiticorum Ordinis fratrum eremitorum S. Pauli primi eremitaе*, (Beč, 1663.)⁶⁶ U prvoj knjizi, razdijeljenoj na 10 glava, poslije pozdrava čitatelju, govori općenito o pustinjačkom življenju i donosi životopise prvih pustinjača,⁶⁷ zatim o osnivačima pustinjačkog reda i prelasku reda iz pustinjačkog u samostanski način života.⁶⁸ Potom iznosi tko su bili širitelji pavlinskih pustinjača u prvom, drugom i trećem stoljeću i gdje je cvjetao tada taj tip redovništva, a zatim to isto za 5., 6. i 7. stoljeće. Prvu knjigu završava govoreći o pustinjacima u Poljskoj i Portugalu. Drugu knjigu, koja ima 50 glava, započinje s objašnjenjima tko je doveo pustinjake u Ugarsko kraljevstvo, zatim u 2. glavi raspravlja o tome gdje je i preko koga, kada i kako je pustinjački oblik življenja okrenut u samostanski, u 3. pak glavi donosi: *Vita B. Eusebii Primi Provincialis, qua praeclara illius gesta referuntur*. Tim poglavljem uvodi novi tip pripovijedanja povijesti kroz trajanje provincijalstva, odnosno generalstva, tj. onih koji su upravljali pavlinskom provincijom (kasnije generalstvom) sve do drugog ge-

⁶⁵ Serafin Crijević piše: »Alterum opus, quod laudavi, a Georgio editum De Antiquitatibus Illyricis inscriptum est. ... Primum fere absolutum et praelo maturum reliquit ita inscriptum: Antiquitatum Illyricorum tomus primus, sive de Illyrici Minoris atque Dalmatiae rebus disquisitiones et annales a diluvio Noachico ad Tiberii caesaris principatum prolati. Alterum cum scriberet in fata, in fata concessit adeoque nec absolutum nec emendatum reliquit«. Serafin Marija Crijević, *Dubrovačka biblioteka*, 2./3., Zagreb, 1977., 189.

⁶⁶ Čitavi sadržaj djela sadrži naslovnica: *Fragmen panis corvi protoeremitici seu Reliquiae annalium eremi-coenobiticorum Ordinis fratrum eremitorum S. Pauli primi eremitaе ubi imprimis Vitae SS. antiquorum eremitarum, qui claras Aegypti, Nitrias et Thebaidas Anachoretis fertiles in Hungariam usque perpetuis progressibus transtulerunt, ex antiquis manuscriptis ecclesiasticisque testimoniis collectae recensentur. Tum vero, quibus idem ordo in coenobiticum conversus, Romanorum vel maxime Pontificum gratiis imperatorum, regum, principumque privilegiis in variis orbis partibus ad haec usque tempora vigerit. Opus compendiariscriptum sub tempus Sacrae Oecumenicae Congregationis Fratrum S. Pauli primi Eremitaе in lucem editum, Anno Nati Emmanuelis M. DC. LXIII. Viennae Austriae, Ex officina typographica Matthaei Cosmerovii, Sac. Caes. Majest. Typogr.*

⁶⁷ U 2. glavi donosi tekst sv. Jeronima, usp.: *Caput 2. Vita Sancti Pauli primi eremitaе authore D. Hieronymo presbytero et ecclesiae doctore, Isto*, 6–12.

⁶⁸ Usp.: *Caput 3. Sanctum Paulum Thebaeum eremitarum principem primumque authorem et magistrum fuisse, qua authoritaibus qua adversariorum rejectionibus palam ostenditur. (str. 13–18); Caput 4. Ordo fratrum eremitarum, originem, titulumque suum a Paulo Thebaeo rite accepisse demonstratur (str. 18–24); Caput 5. De habitu religioso aequo in eremitico ac in claustrali statu, fratrum Ordinis S. Pauli primi eremitaе (str. 24–27).*

neralstva oca Martina Borkovića za 1657.–1663. u 50. poglavlju – *Alterum sexennium fratris Martini Borkovich reelecti* (361.–366. str.). U nepaginiranom dodatku Eggerer donosi pravila kako treba poučavati sinove kraljeva i velikaša.⁶⁹ Za vrijeme boravka u pavlinskom samostanu u Remetama napisao je: *Pharmacopaea coelestis Maria Remetensis in Sclavoniae Regno* (Graz, 1672.).⁷⁰ U prvom dijelu piše općenito o Remetama i o povijesti tamošnjeg pavlinskog samostana, a u drugom dijelu opisuje čudesa koja su se dogodila između 1600. i 1670. zagovorom Majke Božje Remetske.⁷¹ Njegove propovijedi, posmrtno tiskane, nalaze se u knjizi: *Anathema Marianum complectens de Sanctissima Dei Genitrice Virgine Maria sermonum praedicabilium libros duos* (Graz, 1673. i Zagreb, 1769.).

Srazmjerno golemom književnom i znanstvenom opusu **Stjepana Gradića** (1613.–1683.)⁷² gotovo je neznatna produkcija s religioznom tematikom. Kao učenik Rimskog kolegija s dvojicom kolega sastavio je dramu u stihovima: *Festinatio B. Virginis Elisabetam invisentis*, (Rim, 1631.)⁷³ U novom izdanju zbirke *Septem illustrium virorum poemata* tiskano je sedam Gradićevih pjesama, a među njima: *De S. Francisci Xaverii Indiarum apostoli miraculo, apud insulam Tolum patrato* koja ima 161 stih.⁷⁴ Gradić, poznat kao vrstan govornik, održao je niz propovijedi, a zapaženije su: četiri o Kristovu preobraženju, *Sermo de Transfiguratione*, tri za Bogojavljenje *Sermo in Epiphania Domini*, dvije za nedjelju muke *Sermo in dominica Passionis* i propovijed na Tijelovo *In solemnitate Corporis Christi*. Povijest lateranske bazilike obradio je u djelu: *De basilica Lateranensi commentariolus*.⁷⁵ »Posebno područje Gradićeva zanimanja bile su teološ-

⁶⁹ Usp. »QUOMODO REGUM ET PRINCIPUM FILII SUNT ISNDRUENDI: potom govori o pojedinostima: Quantum ad corpus; De gestibus; De exercitationibus; De cibis; De potibus; De conviviis; De vestimentis; De conversatione; De salutaribus documentis; De defensione; De studio litterarum; De philosophiae studio.

⁷⁰ Naslovnica: *Pharmacopaea coelestis Maria Remetensis in Sclavoniae Regno sub cura FF. Ordinis Sancti Pauli primi eremitar, fama et miraculis clara omnibus infirmis, surdis, caecis, claudis, pauperibus praecipue medicinam quaerentibus gratuito impertiens sub hoc symbolo: – Venite, qui non habetis argentum, properate, emite absque argento et absque ulla commutatione, Isaias 55 – orbi divulgata. R. P. F. Andream Eggerer Ordinis praefati praesbyterum (!) p. t. residentiae Ulmiensis in Styria priorem, Graecii, Apud haereditas Ferdinandi Widmanstadii, Anno Milesimo Sescentesimo Septuagesimo Secundo. (1672.)*

⁷¹ Usp. HBL, 4., Zagreb, 1998., 14–15.

⁷² Usp. Stjepan Krasić, *Stjepan Gradić* (1613–1683) život i djelo, Zagreb, 1987., 374–514 (U daljnjem tekstu: Krasić, *Stjepan Gradić*).

⁷³ Drama je tiskana: *Festinaio B. Virginis Elisabetam invisentis Latine, Graece, oratorie ac poetice pertractata a Stephano Gradio Ragusino, Octavio Cusano Mediolanensi, Francisci Maria RHO Mediolanensi Ser. Rom. Con. Accesserunt harmonica metra actionibus interiecta, Romae, Ex typographia Francisci Corbolleti, 1631.*

⁷⁴ Usp. *Septem illustriorum virorum poemata, Editio altera priori auctior et emendatior, Amstelodami, Apud Danielelem Elsevirium, 1672., 377–404.*

⁷⁵ Od toga djela su se »sačuvala samo dva veća ulomka s posvetom papi Inocentu (1644–1655)«. Krasić, *Stjepan Gradić*, 447.

ke razlike između Zapadne i Istočne crkve zbog rada na njihovu premoščavanju. U tu je svrhu g. 1683. preveo na latinski i komentirao djelo grčkog teologa Simeona iz Soluna (preminuo 1429.) *O sakramentima*.⁷⁶ U poslanici francuskom kardinalu Césare d'Estréesa iznio je svoje primjedbe na kalvinističko i jansenističko učenje o euharistiji.⁷⁷ Pored toga religioznošću su prožeti njegovi životopisi⁷⁸ i većina povijesnih djela.⁷⁹

Splicanin **Lovro Grisogono**⁸⁰ (Split, 1590. – Trst, 1650.) napisao je, kako donosi Vanino, »najveće tiskano djelo o Blaženoj Bogorodici«.⁸¹ Budući da uvid u Lovrin životni put iznosi Predragović,⁸² uz što napominjem samo da je već Alačević zamjetio kako je Grisogono, kao rektor Ilirskog kolegija u Loretu »između ostalih grana ljuckoga znanja on osobito gojio zvjezdoznanstvo i pokazao se mnogo učen u njemu«.⁸³ Prije svega Grisogono je poznat po trotomnom djelu *Mundus Marianus*, u svjetskim razmjerima golemo mariološko djelo, budući da obaseže preko 3100 stranica velikog 4° formata. Svoju viziju B. D. Marije, njezine slave i štovanja tijekom vjekova, opisao je kroz rasprave razdijeljene na tri kruga ili u tri toma.⁸⁴ Prvi dio sadrži 22 rasprave, tiskan je u Beču 1646., naslovljen je: *Mundi Mariani – Maria speculum mundi archetypi*⁸⁵ ima

⁷⁶ Krasić, *Stjepan Gradić*, 465 Taj prijevod sačuvan je u rukopisu: Simeonis archiepiscopi Thessalonicensis de sacramentis Ecclesiae – Haec versio operis Symeonis Thessalonicensis de septem Ecclesiae sacramentis facta est a me Stephano Gradio anno 1672. ... Krasić, *Stjepan Gradić*, 391.

⁷⁷ »Eminentissimo et reversndissimo Caesare S. R. E. cardinale Estraeo Stephanus Gradius Bibliothecae Vaticanac praefectus.« Krasić, *Stjepan Gradić*, 465.

⁷⁸ Usp. De vita et factis dictisque Petri Benessae Ragusini, commentarius a Stephano Gradio eius sororis filio conscriptus; zatim životopis Junija Palmotića: De vita, ingenio et studio; životopis kustosa Vatikanske biblioteke: Vita Illustrissimi et reverendissimi D. Leonis Alatti huius Vaticanac bibliothecae primi custodis, itd.

⁷⁹ Npr. rukopis 4° formata od 236 listova Monumenta sacra et profana civitatis Ragusinae.

⁸⁰ Oblik prezimena Grizogon rabe: Josip Predragović, Lovro Grizogon i njegov »Mundus Marianus«, Vrela i prinosi, 8., Sarajevo, 1938., 51–73; Ante Katalinić, Kraljevska vlast Marijina u djelu »Mundus Marianus« od Lovre Grizogona, Zagreb, 1960. (disertacija); Predrag Belić rabi oblik Grisogono i objašnjava razloge takve uporabe: Predrag Belić, Isusovački Marijanski apostolat kod hrvata: teologijski temelji, oblici kulta i pastoralne metode (1601–1773), Mundi melioris origo – Marija i Hrvati u barokno doba (Zbornik radova hrvatske sekcije IX. međunarodnog mariološkog kongresa na Malti 1983. godine), Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1988., 39–40, osobito bilješka br. 8 na 71–72 stranici.

⁸¹ Predrag Belić, n. dj., 40

⁸² Usp. Josip Predragović, n. dj., 31–56

⁸³ M. Alačević, Njoliko riječi o isusovcu Lovru Crisogono, plemiću spljetskomu, – Supplemento al n. 11 di Bulletino di archeologia e storia dalmata, XVI, Spalato, 1893., 3.

⁸⁴ U Zagrebu sam mogao pregledati samo treći dio.

⁸⁵ In extenso naslovnica glasi: Mundi Mariani Pars Pima. Maria speculum mundi archetypi seu divinitatis. Auctore R. P. Laurentio Chrysogono Dalmata Spalatensi Societatis Jesu theologo, Viennae Austriae, Typis Matthaei Cosmerovii in Aula Coloniensi, Anno Domini M. DC. XLVI.

1000 stranica (paginirane su 868, a nisu 132) i dvije slike.⁸⁶ Drugi dio, u kojem kroz 42 rasprave na 1118 stranica opisuje i dokazuje da je B. D. Marija zrcalo svemira, objavio je 1651. u Padovi pod naslovom: *Mundus Marianus – Maria speculum mundi caelestis*.⁸⁷ Tu Grisogono govori kako B. D. Marija u sebi posjeduje svu ljepotu i narav svih anđela; kako je kroz nju izražena vlastitost empiričkog neba i sličnost Prvom Pokretaču, te kako je Gospa zvijezda vodilja svim ljudima. Na kraju razmatra zvijezda kao simbole B. D. Marije i njezinih vrлина. U pojedinim raspravama opisao je neka Gospina svetišta u Hrvatskoj.⁸⁸ Treći dio, tiskan je 1712. u Grazu, s naslovom: *Mundus Marianus – Maria speculum mundi sublunaris*,⁸⁹ na 1098 stranica kroz 30 rasprava o B. D. Mariji kao o zrcalu svijeta na kugli zemaljskoj, zapravo iznosi koliko je svrsihodno i opravdano što se Djevica Bogorodica naziva i poredi s vlastitostima Zemlje, s najvišom planinom, zatim s rajskim vrtom, cedrom, čempresom, palmom, maslinom, platanom, cimetnim melemom, mirisnom smolom, balzamom, mirtom, miomirisnim galbanom, suzom libanonskog cedra, terpentinom, lozom, ružom, ljiljanom, ljubičicom itd., potom ju se prilikuje nekim životinjama kao npr. sa slonom, s jelenom, s lavicom iz Judina plemena, s preblagom ovcom i medotvornom pčelom, s golubicom i prečistom grlicom itd. Na kraju trećeg dijela nalazi se kazalo koje obuhvaća urese i kreposti B. D. Marije (*Index alter Marianus complectens ornamenta et virtutes Deiparae Virginis*). Iz uvida u treći svezak, čini mi se da je Predragović ispravno procijenio pišući: »Spremajući i pišući svoje golemo djelo, spomenik neobične marljivosti, Grizogono nije imao namjeru da poda bogoslovima učen traktat o slavnoj Djevi i Majci Božjoj Mariji; on je samo htio pribitati kanoti u bogatu riznicu ono, što Objava, predaja, crkve-

⁸⁶ »Djelo je urešeno s dvje velike slike ... Prvu sliku opširno opisuje i tumači sam auktor u Posveti. Gospa je između tri kugle. Glava joj je u najgornjoj, gdje Presv. Trojstvo kruni B. Dj. Mariju – najbliža Božanstvu; s ostalim dijelom tijela u drugoj je kugli – u svemiru, koji se njom u neku ruku zaodjeva, a na trećoj – kugli zemaljskoj, stoi na paklenoj zmiji. Alegorično je time prikazan sadržaj cijelog djela za sva tri sveska«. Josip Predragović, n. dj., 61 Stvarni opis »I. svezka« i »Sadržaj rasprava« str. 60–62.

⁸⁷ In extenso naslov glasi: *Mundus Marianus. Hoc est Maria speculum mundi caelestis. Auctore R. P. Laurentio Chrisogono Dalmata Spalatensi Societatis Jesu theologo. Cum indice rerum copiosissimo. Patavii, Sumptibus Iunctarum et Ioan. Iacobi Hertz, Anno MDCLI.*

⁸⁸ Usp. Josip Predragović, n. dj., 65–66.

⁸⁹ In extenso naslov glasi: *Mundus Marianus, sive Maria speculum mundi sublunaris, Auctore R. P. Laurentio Chrysogono Dalmata Spalatensi Societatis Jesu theologo et in Graecensi universitate in moralibus professore. Opus omnibus Verbi Dei praedicatoribus, sacrae asceseos patribus, SS. patrum compendiosam bibliothecam ac Marianarum virtutum, gratiarum atque privilegiorum anacephalaeosin desiderantibus universitatis denique Christi fidelibus utilissimum et saluberrimum. Cum indice copiosissimis uno rerum, altero peculiari Mariano. Cum licentia superiorum et privilegio, Augustae Vindelicorum, Impensis Philippi Jacobi Veith bibliopolae Graecensis et fratrum, Anno M DCC XII.*

ni Oci, crkveni Naučitelji, bogoslovi naučaju o bl. Gospi, u jednu ruku da tako i sam proslavi Onu, koju je iza Boga najviše ljubio, u drugu ruku da posluži, kako veli u naslovu izdavač trećega sveska, propovjednicima, duhovnicima i svim vjernicima davši im 'zbijenu knjižicu Svetih Otaca i preglednu sliku Marijinih kreposti i povlastica'. Sve znanje upotrebljava, da poda što vjerniju sliku Majke Božje.⁹⁰ Pored obilja citata iz Svetog Pisma, patristike, iz djela crkvenih naučitelja i hagiografija, Grisogono donosi mnoštvo citata iz djela grčkih i rimskih pisaca. Čini mi se da Predragović s pravom piše: »Latinski mu govor teče, kao da ga je usisao s materinjim mlijekom«, ali je upitna tvrdnja: »Mundus Marianus je ... tipičan produkt, snažnog baroka kako u smjelost zamisli tako i u bujnoj izvedbi.«⁹¹ Iz djela *Mundus Marianus* može se očitati prije svega Grisogonova ogromna enciklopedijska erudicija te vrsno znanje i vladanje retorikom s nikakvim natruhama manirizma. S aspekta njegove rječitosti moglo bi se za Grisogona reći da je on naš Ciceron 17. stoljeća.

Višanin Antun Matijašević Caramaneo (1658.–1721.) polihistor i pjesnik, na Sveučilištu u Padovi 1686. postao je doktor obaju prava. U mladenačkim pjesmama slavi pobjede nad Turcima, donosi opise umjetničkih djela i slavni svetišta. Njegove kasnije pjesme ostale su u rukopisu i tek su djelomično opisane i proučene; čuvaju se u Biblioteci Arheološkog muzeja u Splitu.⁹² U pjesmama: *In Budae a Turcarum tyrannide libertatem assertore invictissimo Leopoldo*, (Padova 1686.)⁹³ i *Naupli per illustris, atque excellentiss. D. D. Franciscum Maurocoenum equitem ... vindicata oestrum*, (Padova, 1686.)⁹⁴ i *Castro Novo per Hieronymum Cornelium ... expugnato*, (Venecija, 1687.)⁹⁵ slavi pobjednike nad Turcima, dok u pjesmi *Sacelum divi Antonii Patavini*, (Padova 1687.) opisuje svetište sv. Ante u Padovi.⁹⁶ U tim Matijaševićevim pjesmama, ispjevanim u

⁹⁰ Josip Predragović, n. dj., 70.

⁹¹ Josip Predragović, n. dj., 70–71.

⁹² Usp. Neven Jovanović, *Matijašević Caramaneo Antun*, LHP, Zagreb, 2000., 470.

⁹³ *In Budae Turcarum tyrannide libertatem assertore invictissimo Leopoldo Romanorum imperatore semper augusto. Carmen ad illusterrimum & reverendissimum D. D. Danielem abb Gradonicum patricium Venetum ac Patavinum canonicum ab Antonio Matthiasaevio Caramanaeo Dalmata Hissaeo I. U. D. effusum*, Patavii, Typis Io. Baptistae Pasquati, 1686.

⁹⁴ *Navplia per illustris. Atque excellentiss. D. D. Franciscum Maurocoenum equitem et D. Marci procurat. Veneti imperatorem exercitus vindicata oestrum – Antonii Matthiasaevis Caramanaei Dalmatae Issaei I. V. D. Ad illustrissimum atq. Reverendissimum D. D. Michaellem abbatem Capellarium, Patavii, Ex typographia Pasquati, MDCLXXXVI.*

⁹⁵ *Castro Novo per Hieronymum Cornelium Veneti exercitus in Dalmatia imperatorem, expugnato ... carmen illustrissimum D. D. Catharino Cornelio f. dicatum, Venetiis, Apud Jo. Franciscum Valvasensem, 1687.*

⁹⁶ *Sacelum divi Antonii Patavini in templo ejusdem ab Antonio Matthiasaevio Caramanaeo Dalmata Issaeo descriptum, Patavii Antenoris, Ex typographia Pasquati, 1687.*

baroknom izričaju, religioznost je jako zatamnjena mnoštvom metafora antičkih božanstava i njihovih atributa.

Ivan Krištolovec (1658.–1730.) u pavlinskom samostanu u Lepoglavi predavao je teologiju, a obnašao je i dužnost provincijala. Bavio se poviješću reda: *De origine ordinis S. Pauli I. eremitaie* (Rim, 1701.), provincije: *Descriptio synoptica monasteriorum S. Pauli I. eremitaie in Illyrico olim fundatorum* (rukopis) i austrijske carske kuće u djelu *Panegyricon Austriacum* (1703.).⁹⁷ Neprekinuto je to pričanje na 231 stranici o svim značajnijim članovima carske kuće kronološkim redom s brojnim poredbama pojedinaca s biblijskim i znamenitim ljudima iz grčke i rimske povijesti. Na kraju, obraćajući se caru, piše: » Ne commoda Vestra, sed bonum patriae quaesieritis, Romanam Catholicam religionem defendere et propugnare studueritis, eiusque supremum in terris caput tanquam verum Christi vicarium, ut patrem in amore ac veneratione tenueritis, futurum fore non dubitare eam Vobis benedictionem impertinendam quam Abraham, quam David uberem recepit, quam Isaac Jacobo, Jacob Josepho, Josephus filiis suis contulere, scilicet ut perseveret Vobiscum et semine Vestro Deus patrum Vestrum, ut crescatis in gentem magnam de generatione in generationem, ut non auferatur sceptrum de Austria et dux de femore Vestro Vestraque domus ultima inter regnantes ad finem usque saeculorum perseveret ut vovi et praedixi«. U svojim djelima pružio je čitateljima mnoge uzore kreposna i sveta života, a svaka vlast na zemlji pravedna je samo kad je u skladu s Božjom, jer iz nje potječe, a svaki nositelj treba imati uzore u pravednicima i ljubimcima Božjim.

Isusovac Nikola Laurenčić rodio se u Zagrebu 1707. g.⁹⁸ »Bio je vanredno obrazovan; kao profesor moralne teologije uživao je veliki ugled.«⁹⁹ U Trnavi je 1736. kao student teologije održao *Oratio pro Immaculato conceptu Deiparae Virginis Mariae*,¹⁰⁰ koji je tiskan. Kao dokaze

⁹⁷ *Panegyricon Austriaca seu Austriaca domus in domo David figurata super D. Leopoldo fundata saeculorum duratura. Variis tam Sacrae Scripturae quam politicis rationibus demonstrantur. Opera A. R. P. F. Joannis Christolovez, Croatiae Varasdinensis Ordinis eremitarum S. Pauli primi eremitaie vicarii geeralis SS. theologiae doctor, Anno M. D. CCIII. Vidi još: Alojz Jembrih, Ivan Krištolovec kao kajkavski pisac u navedenoj autorovoj knjizi (1997., 138–150).*

⁹⁸ Usp. : »Nikola Laurenčić, nastavljatelj Vitezovićeve hrvatske kronike, nije se rodio u Krapini, kako imadu biografi Stoeger i Sommervogel, nego u Zagrebu: svih sedam trogodišnjih kataloga (šematizama) kolegija zagrebačkoga i varaždinskoga ... zovu ga *Croata Zagrabienensis*, a Zagreb kao njegovo rodno mjesto označuju i dva nekrologa.« Miroslav Vanino, Nikola Laurenčić (1707–1762), *Vrela i prinosi*, 6, Sarajevo, 1936., 30.

⁹⁹ Isto, 32.

¹⁰⁰ Na naslovnicu piše: »Oratio pro Immaculato conceptu Deiparae Virginis Mariae, dum alma & archiepiscopalis universitas Societatis Jesu Tyrnaviensis in academica D. Joannis Baptistae annua solennitate intemeratam tutelarum suam recoleret proposita a quodam auditore anno incarnatae salutis M. DCC. XXXVI. sexto Idus Decembris, Typis academicis per Leopoldum Berger.«

te dogme Laurenčić pored nauka otaca Istočne i Zapadne crkve, crkvenih naučitelja iznosi i brojna čuda što su se dogodila u Španjolskoj, Italiji, Ugarskoj i Poljskoj zagovorom Bezgrešne. Govor je zanosan i vrlo uvjerljiv jer je potekao iz srca odanog Djevici, a resi ga i ciceronovska frazeologija, npr.: »Abuterer patientia vestra Academici, qua opinioniones illa aeterni Patris dextra stabiliendo Immaculato Virginis Conceptu edidit miracula ...¹⁰¹ To priziva početak Ciceronova prvog govora protiv Kati-line: »Quousque tandem abutere, Catillina, patientia nostra«¹⁰² Laurenčić je 1738. objavio svoj tezarij: *Assertiones ex universa theologia, quas in alma archiepiscopali Soc. Jesu Universitate Tyrnaviensi a. S. MDCCXXXVIII publice propugnandas suscepit p. Nicolaus Laurenchich S. J. religiosus ...*, Tyrnaviae, Typis academicis per Leopoldum Berger. Od njegovih teoloških predavanja sačuvane su 5. i 6. rasprava iz 1740. kad je bio redovni profesor na Sveučilištu u Trnavi. U petoj raspravlja o misteriju Kristovog utjelovljenja (*Tractatus Stus theologicus De augustissimo VERBI Incarnati mysterio*), a u šestom o anđelima i ljudskim djelovanjima (*Tractatus Stus theologicus De Angelis et actibus humanis*).

Fra Marijan Lekušić (1671.–1742.) bio je čuven propovjednik i profesor filozofije, teologije i moralnog bogoslovlja. Napisao je *Universa logica ad mentem Doctoris Subtilis* – svoja predavanja, a povijest franjevačkih samostana u Zaostrugu, Makarskoj i Živogošću obradio je u djelu: *Memoriae recordabiles trium monasterium exemplificatae de proprio originali scripto*.¹⁰³ Poslije oslobođenja Karina od Turaka 1683. g. zauzeo se za obnovu karinskog samostana i napisao je njegovu povijest *Liber archivalis conventus*.¹⁰⁴ Taj rukopis u Domovinskom ratu izgorio je zajedno sa samostanom.

U opusu Ivana Lučića (1604.–1679.) nema djela za koje bi se mogli reći da je nabožno, ali njegovo glavno djelo *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex* (Amsterdam, 1666.) vrvi podacima iz naše crkvene povijesti, tj. povijesti kršćanstva kod Hrvata. U 11. poglavlju prve knjige piše *De Croatis et eorum baptismo* (str. 44–47), u 3. poglavlju 2. knjige *De Narentanis et eorum baptismo* (str. 66–69), dok u 6. poglavlju te knjige donosi laude što se pjevaju u crkvama (*De laudibus*, str. 73–75). Pored toga donosi povijest nadbiskupija i biskupija, npr. u 14. poglavlju 2. knjige *De archiepiscopatu Salonitano sive Spalatensi* (str. 90–95), zatim u 11. poglavlju 3. knjige *De archiepiscopatu Iadrensi et primatu Dalmatiae patriar-*

¹⁰¹ Isto, f. [3]r.

¹⁰² M. Tullius Cicero, In Catillinam oratio prima, c. 1.

¹⁰³ Usp. Anto Slavko Kovačić, Bibliografija franjevaca Bosne Srebrene, Sarajevo, 1991., 212–213.

¹⁰⁴ Usp. Ante Crnica, Naša Gospa od zdravlja i njezina slava, Šibenik, 1939., 414–416.

chae Gradensi (str. 134–137), a u 13. poglavlju *De Pharensi episcopatu aliisque in Croatia institutis* (str. 144–149) itd. U prilogu je tiskao nekoliko do tada netiskanih djela dalmatinskih povjesničara s bilješkama koje je za njih napisao. Među njima su kronike Popa Dukljanina – Presbyteri Diocleatis *Regnum Slavorum* (str. 287–302) i Tome arhiđakona *Historia Salonitanorum pontificum atque Spalatensium* (str. 312–370) pored drugih djela koja sadrže mnoštvo podataka iz povijesti pojedinih crkava.¹⁰⁵ Lučićev znanstveni prvenac bavi se životom i čudesima blaženog Ivana Trogirskog, sveca kojeg je njegova obitelj posebno štovala i vodila brigu o njegovom kultu: *Notae historicae ad Vitam B. Ioannis confessoris episcopi Traguriensis* objavljene zajedno sa svečevim životopisom.¹⁰⁶ »Za razliku od nabožnih, liturgijskih, književnih i pjesničkih tekstova, Lučić je svoj prilog zasnovao kao povijesnu obradu, kao kritički povijesni komentar.«¹⁰⁷ Lučićev znanstveni rad ne suprostaavlja se štovanju trogirskog zaštitnika niti nije čeće čudesa, nego ih povijesno utemeljuje, a rašireno štovanje sveca u Dalmaciji predstavlja kao iskaz ufanja i vjere u svečevu pomoć u rješavanju teških političkih i individualnih nevolja. Lučić je svoje bilješke »zaključio pozivom trogirskim građanima da se u sadašnjim potrebama utiču sv. Ivanu kao zaštitniku.«¹⁰⁸

Dubrovčanin **Ivan Lukarević** (1622.–1709.) dugogodišnji profesor retorike u Rimskom kolegiju i novicijatskoj kući Sv. Andrije na Quirinalu. Poznato je 35 njegovih latinskih djela, od toga dvadesetak su epske pjesme (*carmina*) ispjevane povodom raznih blagdana u čast svetaca, porođenju Kristova i sl. Najinteresantnija je njegova drama: *Stanislaus Kostka drama sacrum* (Rim, 1709.) koju su često izvodili njegovi učenici i koja je doživjela mnoge adaptacije i prevođenja.¹⁰⁹ Iako je ostalo u rukopisu njegovo glavno djelo *Eloquentia sive de inventione et dispositione rhetorica* bilo je vrlo cijenjeno i traženo o čemu govore brojni prijepisi.

Gašpar Malečić je bio vrstan znalac kanonskog i civilnog prava. Objavio je nekoliko djela koja očituju njegovu golemu erudiciju, npr. o redovničkim konstitucijama i kanonskom pravu na 752 stranice velikog formata piše u djelu: *Samaritanus oleo et vino restitutus sauciatum*, (Beč, 1693.)¹¹⁰ U tri rasprave (*Tractatus 1. de iudice; Tractatus 2. de actore*,

¹⁰⁵ Usp. Miroslav Kurelac, Ivan Lučić otac hrvatske historiografije, Zagreb, 1994., 60–61.

¹⁰⁶ Vita B. Ioannis confessoris episcopis Traguriensis et eius miracula, Romae, Typis Thomae Colinii, 1657 Opširnije usp. M. Kurelac, n. dj., 31–59.

¹⁰⁷ Miroslav Kurelac, n. dj., 34.

¹⁰⁸ Miroslav Kurelac, n. dj., 57.

¹⁰⁹ Usp. Mijo Korade, Lukarević Ivan, Leksikon hrvatskih pisaca, Zagreb, 2000., 435–436.

¹¹⁰ Naslovnica donosi: Samaritanus oleo et vino restitutus sauciatum sive Judex severus et benignus. Ex prototypo Constitutionum Ordinis Sancti Pauli primi eremitae delineatus

Tractatus 3. de reo) s pogovorom (De consequentibus processum iudicalem) detaljno iznosi upute sudionicima u postupku, objašnjava pojedine slučajeve, težinu i vrste prestupaka i kršenja odredbi i propisa kako redovničkih konstitucija i pravila, tako i mnogih civilnih zakona i normi, predlaže kazne i načine njihova izvršavanja. Čini mi se da čitavim djelom dominira misao: »Inordinata enim pietas nutrit impietatem et timida manus medici vulnus auget aegroti«. ¹¹¹ U osnovi leži jedna humana katolička pedagogija. Raznovrsnim privilegijama pavlinskog reda bavi se u djelu: *Quadripartitum regularium* (Beč, 1708.) ¹¹² Tu se nalazi pravo obilje raznovrsnih dokumenata od papinskih bula do plemićkih darovnica, koji su prvi put izišli na svjetlo dana. Rudnik je to prebogat crkvenih i civilnih isprava.

Duro Marcelović (1701.–1741.) je napisao povijest Zagrebačke crkve od biskupa Stjepana do 1579., a s raznim bilješkama seže sve do 1693. godine. Iako je djelo još u rukopisu, ¹¹³ djelomično je poznato, jer se njime obimno služio B. A. Krčelić. ¹¹⁴

Veliki pjesnik baroknog izraza bio je **Miho Mondegač** (1649.–1716.). Ispjevao je interesantan ep o bolovima duše i tijela: *Dolorum libri IV in quibus Psyche exul praeit* (Napulj, 1706.), zatim životopis u stihovima pobožne španjolske kraljice: *Maria Hispanarum regina publicae felicitati sospes* (Napulj, 1697) i zbirku od sedam oduljih epskih pjesama u heksametrima o sv. Alojziji Gonzagi: *Beati Aloysii Gonzagae praeclare gesta variis fabulis heroico filo ductis*, (Napulj, 1721.). ¹¹⁵ Zbirku je priredio Mi-

---

et effigiatu in quo exprimitur severa et benigna methodus procedendi in iudiciis regularium omnium eorumque causis, praecipue vero Ordinis Sancti Pauli primi eremitaee juxta generalia ordinis ejusdem instituta as Apostolica sede approbataa et confirmanda. Auctore A. R. P. F. Casparo Mallechich Varasdinensi ordinis Sancti Pauli primi eremitaee vicario generali SS. theologiae doctore, Viennae Austriae, Typis Matthaei Sischowitz, 1693.

¹¹¹ Isto, f.[6]r.

¹¹² Iz naslovnice se može shvatiti i sadržaj djela: *Quadripartitum regularium in quo: primo de privilegiis in comuni; secundo de privilegiis particularibus Ordinis S. Pauli primi eremitaee; tertio de privilegiis ejusdem ordinis per viam communicationis cum patribus Carthusiensibus; quarto de privilegiis et juribus regularium in genere et in specie per Bullas et Constitutiones Romanorum Pontificum eorum ampliativas, restrictivas et declarativas tractatur. Adjunctis novissimis Sedis Apostolicae decretis prouti resolutionibus omnium principalium difficultatum, quae inter regulares praesertim contraverti solent. Authore Reverendissimo in Christo patre fratre Casparo Millechich ... opus posthumum. Viennae Austriae, Typis Annae Franciscuae Voigtin viduae, 1708. Ima 838 stranica, 4° formata.*

¹¹³ Rukopis ima 202 ispisana lista, a čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, R 3341.

¹¹⁴ Usp. Baltazar Adam Krčelić, *Povijest Stolne crkve zagrebačke*, Zagreb, 1994.

¹¹⁵ Naslovnica in extenso: B. Aloysii Gonzagae e Societate Iesu praeclara gesta variis fabulis heroico filo ductis a Michaeli Mondegajo et Aloysio De Anna ex eadem societate poetices professore adumbrata, Neapoli, Excudebat Felix Mosca, 1721.

hin učenik dodavši joj pored predgovora sedam svojih pjesama istog sadržaja. U obraćanju čitatelju D'Anna piše: »Singularis amor et cultus, quo B. Aloysium Gonzagam nostrae Societatis praeclarissimum lumen a puero prosequor, impellunt me, amice lector, ut quae in eius laudem scripsi carmina ... nunc tandem luci publicae tradam, sed, ne volumini sua desit moles, placet meis octo praeponere alia septem, posthuma licet, ejusdem argumenti poemata, quae p. Michael Mondegajus piaae claraeque memoriae magister meus elegantissime stylo Virgiliano conscripsit. Mirabere, credo, lector optime, magistri mei praeclara commenta, ingeniosas fabulas heroico filo contextas, latini sermonis munditiem, Musam denique (ut hoc verbo omnia complectar) non admodum longo intervallo (nisi me fallit amor) Maroni proximam. Mirabere deinde ausum me tam ardua sequi vestigia, ... Hanc Divinum amorem a B. Aloysio fugatum, tanquam hostem, devictum atque exutum armis audemus fingere. ... Illud tandem te monitum etiam atque etiam volo, humanissime lector, ne hujusmodi poemata ullo inter se vinculo colligata expectes; proindeque scias, quae Michael conscripsit, non unum poema divisum in partes septem, sed septem omnino esse poemata«. U prvoj pjesmi slavi sv. Alojzija zbog pobjede Božanske ljubavi, u drugoj pobjede Svjetla, u trećoj kao zaštitnika umjerenosti, potom tri posvećuje sv. Alojziju zbog stečene pobjede nad Marsom i u sedmoj kao pobjednika Časti.

Bosanski biskup i franjevac Bosne Srebrene fra Nikola Ogramić (1639.–1701.) napisao je *Opusculum vitae, virtutum et miraculorum venerabilis servi Dei fr. Sebastiani ab Apparitio Ordinis Min. de observantia laici professi provinciae Mexicanae*.¹¹⁶ Za taj životopis sv. Sebastijana iz Apariscija piše Kovačić da se ne može sa sigurnošću tvrditi je li to prijevod sa španjolskog na latinski ili je originalno Ogramićevo djelo.¹¹⁷ Djelo nadmašuje prosjek onovremene hagiografske proze. Pored toga Ogramić je napisao 1675. izvješće o pastoralnom pohodu svoje biskupije, koje je vrlo značajno za poznavanje prilika u Slavoniji i Bosni.¹¹⁸

¹¹⁶ Kovačić u opisu djela još navodi: »Romae: Cura, ac solitudine Joannis Fernandez Zejudo, 1696 (Romae: Ex Officina reverendae camerae Apostolicae). – [26], 207, [4] str. : ilustr.; 22 cm. Djelo je posvećeno papi Inocentu XII.« A. S. Kovačić, n. dj., 273. Iz toga slijedi da je Kovačić sačinio opis de viso, dok Jurić podatke (»Opusculum vitae, virtutum et miraculorum venerabilis servi Dei fr. Sebastiani ab Apparitione Ord. Min. de observantia ... Authore Nicola Plumbensi Diakovensi seu Bosnensi episcopo, Romae, Ex officio Rev. camerae apostolicae, 1696.«) navodi prema Jakošiću i Strukiću, jer mu nije poznat nijedan primjerak. Š. Jurić, n. dj., 56.

¹¹⁷ Usp. A. S. Kovačić, n. dj., 273, bilješka 128.

¹¹⁸ Za upoznavanje Ogramića, pored literature koju je naveo Kovačić, vidi: Đakovačka i Srijemska biskupija – Biskupski procesi i izvještaji 17. i 18. stoljeće (priredio Antun Dević i Ilija Martinović), Zagreb, 1999. 66–75.

Raznovrsna rukopisna ostavština **Ivana Paštrića** (1636.–1708.) u Vatikanskoj biblioteci zaprema osamdesetak svezaka.¹¹⁹ Čitav je Paštrićev znanstveni, pa i književni, rad iz područja teologije, liturgike, dogmatike, biblijskih znanosti, kanonskog prava, povijesti i filologije. Za života je tiskao jedino: *Patenaе argenteae mysticae quae utpote Divi Petri Chrysologi ... munus Foro-Carnelii in cathedrali ecclesia Sancti Cassiani martyris colitur descriptio et explicatio*, (Rim, 1706.).¹²⁰ Pored znanstvenog objašnjenja natpisa, simbola i likovnih priloga što se nalaze na zavjetnoj pateni sv. Petra Krziologa, koja se u Imoli častila kao relikvia, Paštrić je tu u drugoj i trećoj knjizi vrsno objasnio povjesni period u kojem je živio sv. Petar Krizolog, te opisao njegov život i nauk (de doctrina, eloquentia et stylo beati Petri Chrysologi). U predgovoru opat Antonio Ferri, bez pretjerivanja ističe da je Paštrić pronašao *in arenoso solo et squalido* pliticu koja je bila nepoznata već dugi niz stoljeća. Tu čitamo: »Verum his feliciter exactis, adhuc supererat alius thesaurus laboriosius in lucem educendus, videlicet ipsius Chrisologi spiritus tamdiu abditus inter arcana mysteria et sacra symbola argenteae patenaе«. ¹²¹ Ne samo u Rimu, gdje je živio i radio, Paštrić je bio poznat i cijenjen u krugovima znanstvenika i pjesnika izvan Italije, kako se vidi iz njegove korespondencije,¹²² a G. M. Perrimezzi¹²³ i Giuseppe Valeta kratko pišu: »Ivan Paštrić, čovjek izuzetan po učenosti i divan po dobroći«. ¹²⁴

Veliki pjesnički opus **Vice Petrovića** (1677.–1754.) tvore epske pjesme, elegije, epigrami i satire. U njegovu stvaralaštvu na latinskom religiozni je sadržaj dominantan u pjesmama: *Divi Francisci Xaverii in India navigatio* i *De Ioanni Guarino primo Serrati Montis incola carmen* gdje pjeva o pustinjaku u glasovitom španjolskom svetištu Montserrat. Među elegijama se ističe ciklus od četiri elegije u kojima oplakuje smrt svoje žene (*In obitu uxoris*) i elegija o Sv. Franji Asiškom: *Populus Ragusinus*

¹¹⁹ Usp. Ivan Golub, Ivan Paštrić – Ioannes Pastritius polihistor i teolog (1636–1708) sabrana građa, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1988., 57–80.

¹²⁰ Naslovnica: *Patenaе argenteae mysticae quae utpote Divi Petri Chrysologi Foro-Carneliensis civis atque Ravennatis archiepiscopi munus Foro-Carnelii in cathedrali ecclesia Sancti Cassiani martyris colitur descriptio et explicatio. Ubi etiam alia eundem antistitem spectantia perpenduntur. A Joanne Pastritio Dalmata Spalatensis philosophiae ac sacrae theologiae doctore atque in Romano de Propaganda fidei collegio theologiae polemicae lectore etc., Romae, Typis Antonii de Rubicis in Platea Cerensi, 1706.*

¹²¹ Isto, fol. [1]r.

¹²² Usp. kod Goluba poglavlje: Ivan Paštrić i njegovi suvremenici – Ivan Golub, n. dj., 99–107.

¹²³ Biskup G. M. Perrimezzi prvi je opisao 1720. Paštrićev život, u kojem donosi: »Kao što su ga [Paštrića] najbolji ljudi što su bili u Rimu, svi poznavali, cijenili i još duboko poštivali, tako je s književnim prvcima Evrope izmjenjivao pisma, a posebice s onima koji su bili u Rimu, i imali dobru kob da ga upoznaju i da saobraćaju s njime«. Ivan Golub, n. dj., 126.

¹²⁴ Ivan Golub, n. dj., 126.

Divum Franciscum de Assisio suae urbis moenia praeter navigantem dum in Aegyptum proficiscetur martyrii cupidine accensum alloquitur, elegia. »Sačuvano je oko 600 Petrovićevih epigrama ... Religiozni epigrami, kojih je Petrović dosta napisao, izražavaju većinom opća mjesta«. ¹²⁵ Općenito se smatra da najbolji dio Petrovićeve poezije tvore elegije-tužaljke, ali se metrička uzornost te inventivnost pripovijedanja i živost opisa ne može poreći ni ostalim pjesmama i elegijama. Petrovićev suvremenik Serafin Crijević piše za njega da nije bio samo izvrstan pjesnik i govornik, nego u svim znanostima, a osobito u bibliistici: »in omni doctrinae genere aliqua ex parte versatum ... Sacrae Scripturae eiusque interpretum lectione maxime delectatur, nec ulla fere est in Dei verbo difficultas, quae uti nova coram eo proponi possit, quam scilicet olim non legerit ipse et expenderit; theologorum etiam quaestiones, ac si uni theologiae addictus esset, scite, acute arguteque pertractat; de controversiis pariter, iisque difficillimis, uti de Deo Trino, de gratia, de praedestinatione, de hominis libertate, animorum immortalitate, Romani pontificis autoritate et caeteris huiusmodi saepius doctissime disputantem audivi«. ¹²⁶

Profesor filozofije u Zagrebačkom kolegiju **Ivan Krstitelj Prus** napisao je i 1733. tiskao u Zagrebu omanju knjižicu: *Memoria beneficiorum a Collegio Societatis Jesu Zagrabienisi acceptorum ab anno Christi Salvatoris MDCVI.*, ¹²⁷ u kojoj je kronološki prikazao sva dobročinstva što ih je primio Kolegij od pobožnih sugrađana, kao i dobra djela koja je Kolegij pružio ne samo Zagrebu, nego čitavoj domovini. To je, kako piše Žic, prvi prikaz o radu zagrebačkih isusovaca, kojeg je napisao Ivan K. Prus, a ne Franjo Zdelar kojem ga pripisuje Körbler. ¹²⁸

Kanonik zagrebački **Juraj Rattkay** (1613.–1666.) tiskao je 1652. u Beču prvu opću nacionalnu povijest, ¹²⁹ *Memoria regum et banorum*, ¹³⁰ u

¹²⁵ Vladimir Vratović, Vice Petrović, Hrvatski latinisti, II., Zagreb, 1970., 248.

¹²⁶ S. Crijević, n. dj., IV., 188–189.

¹²⁷ Naslov in extenso glasi: *Memoria beneficiorum a Collegio Societatis Jesu Zagrabienisi acceptorum ab anno Christi Salvatoris MDCVI.* In grati animi testimonium luci publicae exposita dum sub gratissimis auspiciis illustrissimi ac reverendissimi dni dni Georgii Branjugh Dei et apostolicae sede gratia episcopi Zagrabienensis, abbatis B. V. M[ariae] de Topuska, comitatus Berzenze supremi ac perpetui comitis s[acrae] caes. regiaeque maiestatis consilarii etc. etc. ... Zagrabiae, Typis Joannis Weitz, 1733 Sa spomenom na dobročinstva tiskan je tezarij: *Assertationes ex universa philosophia publice propugnatae in almo Caesareo regioque S. J. gymnasio Zagrabienisi anno 1723. mense ...* Eruditus ac perdoctus dominus Jacobus Kunecz, Croarta Varasdiniensis, praeside R. P. Joanne Baptista Prus Soc. Jesu AA. LL. et philosophiae professore emerito.

¹²⁸ Usp.: Nikola Žic, O tiskanim djelima Franje Zdelara, Vrela i prinosi, 9. Sarajevo, 1939., 57.

¹²⁹ Usp. Mirko, Valentić, Predgovor, u knjizi: Juraj, Rattkay, Spomen na kraljeve i banove Kraljevstva Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, Zagreb, 2001., V.

¹³⁰ To jest: *Memoria regum et banorum Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae incohata ab origine sua et usque ad praesentem annum MDCLII. ... Auctore Georgio*

kojoj donosi mnoštvo pobožnih priča iz hrvatske povijesti u vjerničkom životu kraljeva, banova, biskupa i brojnih plemića kao i hrvatskog puka (na kraju indeksa navodi: »Zelus fidei catholica Drascovicii palatini, p. 251«) pored povijesti pojedinih biskupija, redova, crkava i sl. U dodatku donosi dva govora: *Panegyris D. Ladislao Hungariae regi ... in celenerima et antiquissima Universitate Viennensi patrono tutelari in basilica D. Stephani protomartyris declamata anno 1641.*, u kojem govori o uzvišenim djelima svetog kralja naglašavajući da smo dužni štovati ga i biti mu zahvalni: »Jer kako su sv. Petar i Pavao svijet naučili Božjim zakonima, tako su ova dva presveta kralja [Stjepan i Ladislav] ad omnem Divini cultus observantiam effinxerint, denique ut in Corinthiorum populis Paulus et Apollo ita in te Stephanus fidem ac virtutem plantavit, rigavit Ladislaus«. ¹³¹ Drugi govor održao je Rattkay na zagrebačkoj sinodi 1642. i tu iznosi svoja zapažanja o stanju u Zagrebačkoj biskupiji, npr.: »Dicam quod perpetuo animo meo observatur: quietem et tranquillitatem nostram nimirum curamus, caelum ruiturum arbitramur, si quid liberius, si quid animosius pro Ecclesia Dei dixerimus vel fecerimus«. ¹³² ili: »Atque olim quidem beara illa fuere tempora apostolorum ac maiorum nostrorum, quibus non nisi pastores boni reperebantur: nunc autem, eheu! de pastore bono omnino quasi silendum est et quaerendum potius fzresne plures in occulto latitent ac noceant, an mercenarii turpis lucri ac quaestus gratia ovile perrumpant et praedam a Christo vindicatam et in libertatem assertam rursus direptioni prostituunt«. ¹³³

Budući da opus **Pavla Rittera Vitezovića** (1652.–1713.) nije još sav opisan i definitivan, osvrćem se samo na onaj pouzdani dio pisan na latinskom. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu posjeduje rukopis *Indigetes Illyricani sive Vitae Sanctorum Illyrici* (R 3456) u kojem je obrađeno 128 životopisa svetaca. Mnogi su životopisi prekrížene i napisani novi, a ima svetaca s dva i više životopisa. Na prvom listu, ispred rukopisa djela, zapisao je Krčelić: »*Noveris, lector, opus hoc ex Ritterianis. Nescio an ab eo compillatum aut descriptum sit...*« Meni se čini da je to Ritterovo djelo. U tom dijelu opusa sa sakralnom tematikom nalaze se dva neobična svetačka životopisa i samo tri premetaljke, a ne veći broj, kako bi se moglo pomisliti prema Klaićevu opisu zbirke *Opera anagrammaton*. ¹³⁴ U prvom dijelu prve knjige u zbirci *Fata et vota sive Opera ana-*

Rattkay de Nagy Thabor lectore et canonico Zagrabiense, Viennae Austriae, Ex officina typographica Matthaei Cosmerovii, 1652. (Reprint i prijevod: Zagreb, 2000.).

¹³¹ Isto (tj. Rattkay, Memoria ... – reprint), 321.

¹³² Isto (tj. Rattkay, Memoria ... – reprint), 329.

¹³³ Isto (tj. Rattkay, Memoria ... – reprint), 325.

¹³⁴ Usp.: »Opera anagrammaton sadržaju sedamdeset i šest većih i manjih anagrama. Najprije su anagrami u počast majci Božjoj kao zaštitnici Ugarske, onda svetim kraljevima

grammaton prvi je anagram posvećen B. D. Mariji («*Mariae Virgini Matri omnium gloriosissimae, Patronae Ungariae benegnissimae*»), gdje pod *programma* navodi: »*Diva Mater Maria, Regni Ungariae Patrona*«, a pod *anagramma*: »*Ai, non Marte diu patiar mea regna gravari – Vaj me! Ne ću duže podnositi da moja kraljevstva tišti Mart (tj. rat)*« Tu Vitezović kroz četiri elegijska distiha izljuje vruću molitvu Presvetoj Djevici i zaštitnici apostolskog kraljevstva da s nebeskih visina svrne svoj milosrdni i blagi pogled na bjesove koje trpi narod što nju moli i štuje kao svoju majku. Taj narod još je moli i preklinje da od njega odvрати grozni rat koji ga pritiska, a to, za što je smjerno moli, donekle je njezina dužnost, jer je Majka toga naroda. Drugi anagram je naslovljen *Divo STEPHANO Regi et Apostolo Ungariae*, gdje je *Programma: Stephanus Rex Ungariae*«, a *Anagramma: »Exurgens tuearis phana*«. Također u četiri elegijska distiha pjesnik poziva svetog kralja da se digne protiv barbarskog bijesa i odjenuvši se u pravednu srdžbu zaradi svetih kreposti nek razagna groznu maglu turske kuge iz svetinje kraljevstva posvećena Svevišnjem Bogu, pa nek on svet i moćan pazi na svoje kraljevstvo i nek ono osjeti pravednu vladavinu svog vladara, nek Huni osjete moć svog nebeskog zaštitnika. Treći je anagram posvećen *Divo Ladislao Regi Ungariae*. *Programma* glasi: »*Ladislaus rex Ungariae*«, a *anagrama: »Salva aras Dei, Lux Regni – Spasi oltare Božje, Svjetlo kraljevstva!*« Moli Ladislava da svetim očima svojim pogleda satrtu Panoniju, razorene crkve i oltare posvećene Gospodinu Bogu. Sve je to bludni neprijatelj sraunio sa zemljom. Diži se, o kralju, spašavaj oltare Božje i pravice kraljevstva svoga, jer to je kraljeva dužnost, i to bogougodno je djelo.

Među stotinama Vitezovićevih stihova, koliko mi je poznato, izuzev himna unutar životopisa svetih kraljeva Vladimira i Ladislava, samo ova tri anagrama su prave pobožne molitve izlivenne iz dubine srca u kojima se često ponižavani pjesnik poistovjetio s narodom i kraljevstvom koje je podjarmljeno i prepušteno turskoj nemilosti.

Život i mučeništvo hrvatskog kralja blaženog Vladimira – Vita et martyrium B. Vladimiri Croatiae regis sastavio je Vitezović prema Popu Dukljaninu.¹³⁵ U

ugarskim Stjepanu I. i Ladislavu I., pa tadanjemu papi Inocentiju XI. Iza toga redjaju se pohvale evropskim suverenim vladarima ...« Vjekoslav Klaić, *Život i djela Pavla Rittera Vitezovića* (1652.–1713.), Zagreb, Matica hrvatska, 1914., 65.

¹³⁵ Na naslovnici piše: *Vita et martyrium B. Vladimiri Croatiae regis, fiDo CaLaMo pIIs patriotIs reLata, Eq [uite] Pau[lo] Ritter S[acrae] C[aesareae] R[egiae] M[aiestatis] C[onsiliario] – Ex ea, quam fide optima, ex vetustissimo Rerum Slavorum commentariolo Latinam fecit Presbyter Diocleas: cuius adhuc temporibus D. regis sepulcrum miraculorum frequentia coruscabat. Iz Ritterova isticanja slova u svojevrstnoj posveti: »fiDo CaLaMo pIIs patriotIs reLata – Vjernim perom iznešena pobožnim domoljubima« može se zaključiti da je životopis napisan 1704. g., a tiskan najvjerojatnije 1705. u Zagrebu, jer je posveta »velikom prepoštu zagrebačke crkve, opatu Blažene Margarite od Bele i upravitelju Vranskog priorata kanoniku Pavlu Antunu Češkoviću« datirana: »Graecomontii die 25. Jan. 1705.«*

posveti zagrebačkom kanoniku Pavlu Antunu Češkoviću iznosi Vitezović uzrok i razlog sastavljanja kraljeve hagiografije: »Nihil enim ingenue dignius fore censeo, quam communi Patriae bono studere priscriptorum conciviu[m] quacumque virtute praecellentium memoriam servare, superstites col[er]e, posteros erudire. Inter digne memorandum pariter ac defendarum miriades, tum quas ipse reperi, cum quae adhuc latent, Beatissimi Vladimiri, Rubeae Croatiae regis vita, sanctitas et gloria, ignota pene contribulibus suis Albae Croatiae populis emanserunt. ... Huius itaque Sanctissimi regis memoriam in patrio solo resuscitaturus, publicum facere volui.« Vitezović želi raširiti po čitavoj Hrvatskoj kult svetog kralja, jer ga je tada častila samo Istočna crkva (»Graeca ecclesia dignis laudibus annua festivitate concelebrat«). Vitezović je nešto slobodnije preradio staru legendu Popa Dukljanina. Ističe kraljevu sklonost molitvi i povjeravanje Božjoj volji i providnosti, te kraljevu veliku skrb i samožrtvovanje da bi očuvao svoj narod. Da je kralj Vladimir Bogu mio dokaz su čudesa koja činio, npr. čudo s otrovnim zmijama. Naime, kad je bugarski car Samuilo napao Vladimirovo kraljevstvo, kralj, ne želeći izgubiti nikoga od svojih podanika, povukao se s njima u planinu (»Nolens enim quempiam de suis perditum iri ad Obliqui montis claustra«), da tu nađe utočište i mir. »Erat in Obliquo maxima ignitorum serpentium copia, quorum ictu percussi confestim moriebantur. Hinc ingens hominum et brutorum strages edebatur. Tunc divus princeps ubertim lacrymatus, fuis ad Deum precibus impetravit, quod ab eodem in hodiernum usque diem, montis illius serpentes, omni prorsus veneno privati, nulli hominum nullique iumentorum nocere possint« (str. 4–5). Tu je Vitezović pružio sliku pravedna, pobožna i sveta kralja, kralja za kakvim je vapió ne samo pisac, nego i čitavi hrvatski puk. Na kraju donosi pjesmu (*Carmen de S. Vladimiro rege martyre*) u kojoj naglašava njegovu pobožnost, mučeništvo i čudesa koja je činio živ i mrtav.¹³⁶ Poslije te lirske pjesme, komponirane od tri pojma što tvore pravu vlast (*regnum, pax, pietas*), trostruka mučeništva (*exilium, vincla, nex cruenta*) i tri vrste čudesa (*mortuus, vivus, multus*) spoznaje se da je Bog jedan u Trojstvu, i da je čudesan u svetima svojim. Nakon te pjesme slijedi himna (*Hymnus*) svetom kralju ispjevana u saphinoj strofi s neobičnom rimom u sredini i na kraju jedanaesteraca, npr.:

¹³⁶ Pjesma ima tri elegijska distiha:

Regnum paxque pio formarunt nomina regi
 In regno pietas, sed tribulata fuit.
 Exilium passus rex, vincla, necemque cruentam,
 Pro caeli regno sicce probatus erat.
 Mortuus et vivus miracula multa patravit,
 In sanctis mirus noscitur esse Deus. (str. 14)

*Slava gens plaudes merito decenti,
Concines laudes animo lubenti,
Quae duci gaudes, populis faventi
Rite parenti.*

Nakon himne od osam strofa s dvostrukim srokom i zaziva¹³⁷ dolazi nešto oduža molitva¹³⁸ u kojoj Vitezović iznosi da je blaženi Vladimir prema volji Božjoj naslijedio svoga oca na prijestolju urešen mnogim krepostima i prokušan kroz mnoge nevolje kako bi zaslužio postati di-onikom nebeskog kraljevstva. Zatim kaže da je Svevišnji Tvorac njemu udijelio toliku milost da može sasvim oduzeti zmijama smrtonosni otrov, a da njegovo mrtvo tijelo sjaji čudesnim svjetlima i mnoštvom čudesa. Zbog toga molimo – zaključuje Vitezović – da nas, koji pobožno štujuemo spomen na njega, zaslugama i molitvama njegovim očuvaš od svih bijeda i protivština ovoga svijeta kako bi pridruženi nebeskim četama anđela Tvojih zavrijedili biti pripušteni i uživanju vječnog blaženstva.

Prije životopisa kralja Vladimira napisao je Vitezović, kako donosi Klaić: »U drugoj polovici god. 1703. napisao je i štampao Pavao Ritter oveću raspravu o ugarskom kralju sv. Ladislavu ... *Natales D[ivo] Ladislavo re[gi] Slavoniae apostolo restituti*, ab Equite Paulo Ritter ... Pisac nastoji ustanoviti porijeklo i mjesto rođenja ugarskomu kralju Sv. Ladislavu (1077.–1095.), koji je osnovao zagrebačku biskupiju, i kojega po tom Ritter zove apostolom Slavonije. Ritter je za tu svoju raspravu upotrebio svu silu izvora i pomagala, a svrha mu je dokazati, da sv. Ladislav (zapravo Vladislav) nije potekao od mađarskih Arpadovića, nego da je porijeklom iz hrvatske kneževske ili kraljevske porodice, a sam da se je rodio u Hrvatskoj na jugu Kupe u županiji Goričkoj, i to u gradu Gorici ili Steničnjaku.«¹³⁹ U životopis sv. Ladislava veća je pažnja posvećena znanošću, nego pobožnosti i prikazivanju kralja kao uzora nekom kršćaninu, kao što je to u Vladimirovom životopisu. Na kraju, prije molitve, nalazi se himna, upućena više Hrvatskoj, nego samom svetom kralju.¹⁴⁰ U akro-

¹³⁷ Zaziv: »Gloria et honore coronasti eum, Domine!« s odgovorom: »Et constituisti eum super opera namum Tuorum!«.

¹³⁸ Usp.: »ORATIO – Deus, omnium Conditor et singulorum Creator optime, qui Beatum Vladimирum famulum Tuum in throno patris eius collocatum, multis virtutibus illustrare ac per varias tribulationes experiiri voluisti, ut caelestis quoque regni particeps effici mereretur. Cui tantam gratiam tribuisti, ut mortiferum serpentibus virus omne penitus adimeret et angelicis affatibus in humanis agens confortaretur ac martyrio consummato exsanguis corpus eius mirificis lucibus et miraculorum frequentia coruscaret. Praesta, quaerimus, ut, qui, devote memoriam eius recolimus, ipsius quoque meritis et precibus ab omnibus miseriarum et adversitatum huius mundi morsibus salvi et immunes caelestibus angelorum Tuorum agminibus sociati ad aeternae beatitudinis fruitionem pervenire valeamus; qui vivis et regnas in saecula saeculorum. Amen.«.

¹³⁹ Vjekoslav Klaić, n. dj., 191.

¹⁴⁰ Iz himne Klaić donosi: »Primi, plodna Hrvatska, što većim slavljem u svoje krilo presjajni biser, koji je nakon šest stoljeća otkriven. Iz tebe su potekli jur odavna prije toga

stihu je taj isti stil i ista poruka: »Ad natalem solum Divi Regis LADISLAVI / Euge, tu magnum, fecinda Croatia, prolem«. Premda je neznatan dio Vitezovićeva stvaralaštva s dominantnim religioznim sadržajem, treba istaknuti da je taj dio istekao iz dubine autorova srca i da ide u sam vrh njegova književnog opusa.

Vjerom i dubokom religioznošću prožeta su ne samo teološka, nego i filozofska i pjesnička djela **Benedikta Rogaćića** (1646.–1719.) isusovca poznatog kao »il Padre tutto innamorato di Dio«. ¹⁴¹ Ispjevao je vrstan poučni filozofski i teološki ep *Euthymia* (Rim, 1690.) ¹⁴² Dominantna je teološko-filozofska i didaktička osobitost epa od prvih heksametara, odnosno, invocacije u kojoj se obraća vječnoj Riječi i moli pomoć za započeto djelo:

*Tuque adeo, unde omnis ratio mensuraque recti
Unde suas causis vigor et sua semina rebus,
Formaque et numeri et naturae mutuus ordo,
(Ni sine te magnum mens concipit) en age, primos
Edita Luciferi ante ortus et mobile tempus
Huc ades, immensi vox Numinis, ipsaque verum,
Nec tanto genitore minus, Sapientia, Numen.
Tu certos aperi calles, nutantia vatis
Dirige Tu trepidi vestigia quaque sacer fons
Euthymiae arcanus fons rumpitur irriguique
Nectaris undanti pascit dulcedine ripas,
Siste avidum. Liceat ieiunam mergere pleno
Amne sitim et vitae praecepta haurire beatae. ...
... Continuo quisquis felicem strenuus optat
Laetitiae faber ipse suae, sibi fingere vitam,
Nil mihi mirari sapiens, nil credere magnum
Instituat mentem puncto quod mobilis horae
Advenit ignaris, rapitur nolentibus: ipse
Quod sibi non dederit: de quo non possit iniquae
Liber et intrepidus Fortunae dicere: Nostrum est.*

Čeh, Leh i Rus, te su osnovali tri kraljevstva. Sad ti je vraćen i Vladislav od kraljevske krvi, taj apostol Slavonije, pun zasluga na ovome svijetu i na nebesima. Tvojemu svetomu sinu duguje hvalu i Ugarska. Oj, ti Hrvatska, koja si obogatila Sarmatiju, Evropu i nebo tolikim slavnim sinovima svojim, sada stenješ pritisnuta ljutim barbarstvom, ali će nebesa dati, te ćeš sudbinom svojom dočekati bolja vremena«. Vjekoslav Klaić, n. dj., 192.

¹⁴¹ Usp. Giuseppe Rosan, Vita del p. Benedetto Rogacci della Compagnia di Gesù un letterato e asceta dimendicato, Padova, Libreria Gregoriana editrice, 1931., 74–88.

¹⁴² *Euthymia sive De tranquillitate animi* – carmen didascalicum Benedicti Rogaccii e Societate Iesu, Romae, Typis et expensis Io. Iacobi Komarek, MDCXC. Drugo izdanje u Münchenu: Monachii, Sumptibus viduae et haeredum J. Hermanni a Gelder, typis Sebastiani Rauch, 1695.

Obradivši vrlo plastično sve borbe, vanjske i unutarnje, kojima je izložen čovjek koji teži steći mir i sreću (kroz zaokružene stanze kao mikrocjeline), Rogaćić u posljednjem pjevanju otkriva sebe i svoju posvemašnju predanost Božjoj ljubavi. Zanosno iznosi to Rosan: »P. Rogacci discopre se stesso, l'intimo affetto del suo cuore tutto infiammato dell'amore di Dio ... Qui il verso gli scorre più fluido che mai, e le immagini sono una più bella dell'altra. Piena di slancio è l'invocazione di Dio a cui si rivolge come a sommo e primo principio d'ogni essere. Bellissimo è il paragone che fa tra i vari fenomeni di natura, che sogliono rapire la nostra mente, e la bellezza infinita di Dio, da cui sgorgano. Infiamma il cuore del lettore di questo santo amore, vivacemente dipingendogli Dio presente e operante in tutte le cose, per puro amore verso ciascuno di noi«. ¹⁴³ Rogaćić pjeva poučni ep i vodi svog čitatelja da iz dubine srca i duše moleći prizna Bogu da se on nalazi i bude u srcu svakog čovjeka i jedini svrha ljudskog života:

*O Pater, o magni maior mens vitaque mundi,
Principium sine principio, sine limite finis,
Unde omnis natura oritur quoque orta recurrit,
Tu nostris requies et meta novissima curis,
Tu primus, Tu solus amor ...*

Dakle, jedino duša uronjena u Bogu može naći mir i spokoj u svim nevoljama i jadima svijeta, tj. čovjek koji zna da je pred Bogom vrijedniji od vrapca i da mu je i vlas na glavi izbrojana. ¹⁴⁴ Taj Rogaćićev ep jedan je od najboljih baroknih epova ispjevanih na latinskom. ¹⁴⁵ Rogaćić je ispjevao i dužu epsku pjesmu o velikom potresu, što je 1667. razorio Dubrovnik, naslovivši ju: *Proseucticon*, (Rim, 1690.) ¹⁴⁶ Živo je orisao grozotu dubrovačkog potresa koji sve razara:

*Jamque omnia amisso veteris discrimine formae
Templa, theatra, Lares, privata et publica tecta
Praecipitata, eversa, informi strage sepulta,
Procumbere: Urbs ante, Urbis nunc nomen inane. (101–104).*

Dakle i crkve i palače, u smrt šalje i djecu i starce, jednom rječju: »*Omnibus una dies, non unica mortis imago*« (stih 133). Ostala je jedino

¹⁴³ Giuseppe Rosan, n. dj., 64–65.

¹⁴⁴ Usp. Luka, 12, 6–7.

¹⁴⁵ O etičkom usp. Mijo Korade: Duševni mir i prava sreća – etičke teme u poučnom spjevu Benedikta Rogaćića, Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, br., 41–42, Zagreb, 1995.

¹⁴⁶ Usp: *Proseucticon de terrae motu quo Epidaurus in Dalmatia anno 1667 prostrata est ad Cosimum III Etruriae ducem, Romae, 1690.* prema Š. Jurić, n. dj., 202. Drugo izdanje s prepjevom na talijanskom priredio je Ivo Bizzaro (Venezia, Presso Giovanni Palessi, 1808.), a treći put u izboru L. Stullija Dubrovnik, 1828.

pietas čista (*patris senum*) i »*ante aras Superum ceciderun victima mystae*« pa Primus Princeps mundi razgaljuje srca bogatih vladara (regnator Iberus, Republika Luka, Venecija, papa Klement itd.) koji će poslati pomoć i podići novi Dubrovnik, a obnovljeni Dubrovnik će biti najzahvalniji toskanskom vladaru Cosimu III., kojem je posvećena ta epska pjesma. Pored toga Rogačić je ispjevao tri himne za oficij sv. Vlahe.¹⁴⁷ Plod njegove dugogodišnje službe profesora govorništva u kući kušnje S. Andrea na Quirinalu u Rimu zbornik je govora i propovijedi objavljen kao *Orationes* (Rim, 1694.).¹⁴⁸ »Il volumetto e una raccolta di venticinque Orazioni, scritte in un latino molto forbido«,¹⁴⁹ Rekao bih da zbornik sadrži 22 govora i tri propovijedi. Govore je držao u raznim prigodama: neke na početku akademske godine (*In solenni studiorum instauratione oratio*, I.–III.), jedan je održao na godišnjicu smrti pape Grgura XIII., neke prigodom polaganja svećanih zavjeta ili obnove zavjeta (XVII.–XXIII.), a najviše ih je održao na akademijama ili svećanim proslavama isusovačkih svetaca sv. Alojzija Gonzage i sv. Stanislava Kostke. (V.–XV.).¹⁵⁰ Govore, koje radije nazivam propovijedima, održao je na blagdan Bogojavljenja (XVI.), na Veliki Petak (XXIV.) i na Duhove (XXV.) Sudi li se prema naslovima, može se reći da su govori tematski vrlo inventivni.¹⁵¹ Crijević je držao da ga treba pribrajati najvećim govornicima i pjesnicima.¹⁵² Rogačić ide u sam vrh teoloških znanosti s djelom *L'uno necessario* u pet tomova (Rim, 1704–1708.). U prijevodu na latinski: *Unum necessarium* (Prag, 1721.) razdijeljeno je na tri volumena. U prvom dijelu govori: *De cognitione Dei*; u drugom: *De effectibus qui primi ac per sese ex notitia Dei consequuntur*, a u trećem: *De aestimatione nimirum in qua habendum deque ardore, quo amandum est illud incomparabile obiectum*. S obzirom na religioznu tematiku Rogačić je jedan od najvećih i najplodnijih naših pisaca na latinskom i talijanskom jeziku.

¹⁴⁷ Usp.: »His adde tres hymnos, qui in sacrarum precum officio die divo Blasio, pontifici ac martyri, Ragusinae reipublicae patrono, sacra Ragusii recitari solent, eorum initium: Salutis aram Blasius erexit, aegri accurrite ...«. S. CRIJEVIĆ, n. dj. I., 165.

¹⁴⁸ Naslovnica: *Orationes Benedicti Rogacii e Societate Iesu, Romae, Typis & sumptibus Domini Antonii Herculis, MDCXCIV*.

¹⁴⁹ G. Rosan, n. dj., 73.

¹⁵⁰ Usp.: »Sei discorsi hanno per soggetto l' angelico B. Luigi Gonzaga, e cinque il beniamino di Maria SS. Stanislao Kostka, a cui il P. Benedetto portava una tenerissima divozione«. G. Rosan, n. dj., 73.

¹⁵¹ Usp: *Triumphus splendidior, quia sine certamine (oratio V.), Novus Legis Evangelici Jacob (XII.), Virtus in suis perfecta primordiis (XIII.), Prodigiorum et virtutum certamen (XIV.), Vinculorum nobilitas (XVIII.), itd. Tri govora održanih na početku akademske godine imaju osobitu težinu budući da ih je držao kao profesor govorništva pred biranim slušateljstvom. Osnove su im teme: Veća je potreba stege tamo, gdje je veća izvrsnost uma (I.), Znanje zato treba vatrenije stjecati, jer se ne nazire kraja onoga koje valja usvojiti (II.) Nijedna od slobodnih nauka nije savršena bez zajedništva sa svim ostalim (III.)*

¹⁵² Usp.: »Hinc nil mirum eum summum rhetorem ac poetam in primis numerandum evasisse, uti opera ab eo edita satis superque declarant«. S. Crijević, n. dj., I., 163.

Fra Lovro Šitović (Ljubuški, 1682. – Šibenik, 1729.) rodio se kao musliman. Iako u poznatom dijelu njegova opusa nema nijedno djelo koje je napisano samo latinskim jezikom,¹⁵³ ovdje ga ubrajam, jer u učenju latinskog jezika značajnu ulogu je odigrala njegova gramatika: *Grammatica Latino-Illyrica ex Emmanuelis aliorumque approbatorum grammaticorum libris iuventuti Illyrice studiose accommodata*, doživjela je tri izdanja (Venecija 1713., 1742. i 1781.) Da gramatika nije suhoparni školski udžbenik zorno pokazuje Nuić u članku o religioznom obilježju Šitovićeve gramatike.¹⁵⁴

Kajetan Vičić je bio teatinac¹⁵⁵ rodом iz Rijeke. Poznate su dvije zbirke njegovih pjesama. U Padovi je 1686. tiskao zbirku epske, lirske i epigramske poezije *Sacer Helicon*,¹⁵⁶ koju je posvetio rektoru sveučilišta u Pragu,¹⁵⁷ jer mu je bio uzor pjesnik dok je bio profesor književnosti na tom učilištu.¹⁵⁸ General reda u dozvoli za tisak navodi da je Vičić teolog,¹⁵⁹ Tu zbirku je pozdravio njegov rođeni brat fra Egidije Vičić, profesor teologije u Franjevačkom samostanu u Zagrebu.¹⁶⁰ U prvom dijelu zbirke nalazi se ep *Thieneis – Tieneida* od 6 pjevanja, u kojima je Vičić opjevao život, djela i čuda sv. Kajetana, utemeljitelja reda. U drugom dijelu zbirke nalaze se dvije knjige epigrama; u prvoj 100 epigrama kroz

¹⁵³ Usp. Pavao Knezović, Izdanja djela fra Lovre Šitovića, *Bosna franciscana*, God. 8., br. 12, Sarajevo, 2000., 65–99.

¹⁵⁴ Arhandedo Nuić, Patriotsko i religiozno obilježje Šitovićeve latinske gramatike (1713.), Stopama otaca. Almanah hercegovačke franjevačke omladine, God. 5., Mostar, 1939., 76–100.

¹⁵⁵ Red teatinaca (Ordo clericorum regularium Theatinorum Caietani) osnovali su 1524. Gaetano da Thiene i Giampietro Caraffa (kasniji papa Pavao VI.) dok je bio biskup u Chietima. Prioritet reda je bila borba protiv protestantizma i skrb za ranjenike i bolesnike. Red je bio raširen po Italiji i zemljama pod austrijskom krunom.

¹⁵⁶ Naslovnica: Caietani Vicich congregationis clericorum regularium Liburni Fluminensis, Sacer Helicon Continens poesim epicam, lyricam, et epigrammaticam, Patavii, Ex typographia seminarii Operis Augustini Candiani, M. DC. LXXXVI.

¹⁵⁷ Usp. Supremo ac generali MAGISTRO, nec non Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragenses amplissimo perpetuoque cancellario.

¹⁵⁸ U posveti Vičić spominje da je njegov zaštitnik i pretpostavljeni na studia humanitatis u praškoj metropoli tako dobar da ga pjesnik štuje kao samog oca utemeljitelja sv. Kajetana (ut Pater, tueris ut Patronus; ut vel ideo ipse etiam Sanctus Institutior noster CAIETANVS, hujus Heliconis mei potior pars, Tibi maxime, ut se filiorum suorum Vadem praestaret, offerri voluisse videatur.) Isto, f.[1]v – f.[2]r.

¹⁵⁹ Usp. «... opus ... a P. D. Cajetano Vicich nostrae Congregationis Theologo compositum, et juxta assertionem patrum quibus id commisimus approbatum, ut Typis mandetur, quo ad Nos spectat, facultatem concedimus. ... Romae, die 24. Novembris 1685.»

¹⁶⁰ Usp. Sacri Heliconis auctori ODE. U potpisu: »Ita cecinit fratri amantissimo Fr. Aegidius Vicich Ordinis S. Francisci Scriptoris Obs. In Conventu Zagrabienzi S. S. Theologiae Lector.« Poslije toga otisnuta je pohvalnica: De sacro Helicone auctoris nepos. U potpisu stoji: »Ita cecinit Auctoris Obseq. Nepos Josephus Marottus Nobilis Liburnus Fluminensis Rhetoricae Studiosus.«

koje je opjevao razne zgrade iz života sv. Kajetana,¹⁶¹ a druga knjiga sadrži 108 epigrama koji su svojevrsne parafraze Pjesme nad pjesmama.¹⁶² Slijedi potom knjiga lirike s 10 oda ispjevanih pretežno u alkejskoj strofi, a posvećenih B. D. Mariji.¹⁶³ Na kraju se nalaze dvije knjige jamske poezije posvećene B. D. Mariji pod naslovom: *Montes Mariani id est Christiano orbi Sacratissimum a Mariae domo et nive bimontium – Mons Lauretanus in Piceno, et Exquilinus Romae. Dimetri jambici et Anacreontici*.¹⁶⁴ Drugo djelo je ep u 12 pjevanja *Jišajida – Libri XII Jesseidos*,¹⁶⁵ o životu B. D. Marije. »Obaseže nešto više od 13800 stihova. Tiskan je posmrtno u Pragu 1700. godine«. ¹⁶⁶ Već u naslovu je označeno kao »herojski« ep, jer je B. D. Marija herojski podnijela smrt svog preljubljenog Sina.

Franjo Vragović¹⁶⁷ bavio se praktičnim bojnim vještinama i njihovim pravnim aspektom u djelu *Arena Martis*,¹⁶⁸ a umjerenost kao kršćansku vrlinu obradio je u maloj knjižici *Fasciculus vitae ex binis temperantiae hortulis collectus* i posvetio je Ivanu Draškoviću.¹⁶⁹ U prvom dijelu kroz šest

¹⁶¹ Usp. Epigrammatum liber primus continens epigrammata centum de S. Caietano Thieneo clericorum regularium fundatore. Isto, 194–240.

¹⁶² Usp. P. D. Caietani Vicich clerici regularis Epigrammatum liber secundus – quorum maior pars ex Sacro Salomonis epithalamio sumpta est.

¹⁶³ Usp. P. D. Caietani Vicich clerici regularis Lyricorum liber unus. Odae. 1. Nuptialis Cum esset desponsata MATER IESU MARIA IOSEPH, a deseta koja je naslovljena: Parodia Ex Q. Horatii Flacci Lib. I. Ode 1. Ad VIRGINEM DEIPARAM. Isto, 300–359.

¹⁶⁴ Isto, 360–393.

¹⁶⁵ Na naslovnici stoji: Libri XII JESSEIDOS, hoc est Admiranda SS. Matris Dei, ex regia stirpe Jesse oriundae VIRGINIS MARIAE VITA, ob heroice toleratam sui dilectissimi filii mortem heroicis conscripta versibus, et in duodecim divisa libros; / A. R. P. D. Cajetano Vicich clerico regulari, vulgo Theatino, immoriente huic vix compositae vitae: et ideo tanquam opus posthumum, posita. Neo-Pragae, Typis Hampelianis per Joannem Mattis anno M DCC. Primjerak knjige u NSK u Zagrebu nema uvoda, posvete ni pogo- vora samo stihovi na 512 stranica.

¹⁶⁶ Gorana Stepanić, Vičić, Kajetan (Vicić; Cajetanus Vicich), Leksikon hrvatskih pisaca, Zagreb, 2000., 758.

¹⁶⁷ »Vragović Maruševački, Franjo Adam odvjetak stare zagorske plemićke poro- dice koja je držala grad Maruševac. Posvetio se vojnoj službi na Krajini. God. 1693.–1705. pukovnik u Kostajnici, gdje je mnogo djelovao oko umirenja pobunjenih Vlaha. On ob- novi grad Kostajnicu na trošak zemlje 1699.« *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijed- na lica u hrvatskoj povijesti od 925–1925*, Zagreb, [1925.], 280

¹⁶⁸ Arena Martis pluribus proficius et magnis scitu necessariis observationibus, et Arti- culis bellicis ex diversis scriptoribus collectis ac in praesens compendium redactis pluribus etiam ex Germanico in Latinum transportatis referta generosi Francisci Vragovich de Mariassocz Sac. Caes. Regiaeque Maiestatis colonelli et praesidi confiniumque Koztaniczensium com- mandantis etc. etc. in lucem prodit, Viennae Austriae, Typis Leopoldi Voigt, 1705.

¹⁶⁹ Na naslovnici stoji: Fasciculus vitae ex binis temperantiae hortulis collectus et variorum authorum plurimum vero rerum omnium magistra experientia ope in unum col- ligatus ac illustrissimo Domino Dno comiti Ioanni Draskovich perpetuo de Trakostyan S. D. R. M. consiliario et camerario comitatum Vako et Baroanya-var supremo perpetuo- que comiti etc. honoris et amoris dicatus per G. D. F. W. de M. S. C. Rq. M. C., Anno su- pra millesimum septuagesimo.

cvjetova iznosi osobitosti umjerenosti, npr. u jelu i piću, govori blagodatni trezvenog načina življenja prema tijelu i duši, gajenju uspomene, o razvijanju oštroumlja i savladavanju putenih želja. Najčešće uvažava nauk sv. Tome Akvinskog, npr.: »Temperantia enim hoc titulo sumpta juxta Doctorem Angelicum est moderatio quaedam in cibo et potu, nempe ut tantum cibi potusque sumatur, quantum ad sustentandam vitam est necessarium, praeterea nihil«. (str. 9) U drugom dijelu kroz deset mirisa (odor primus – decimus) iznosi mane koje su oprečne umjerenosti i kako ih se može i treba izbjegavati. U desetom mirisu navodi 25 pravila pomoću kojih će svatko lako moći njegovati umjerenost u svakodnevnom djelima.¹⁷⁰ To malo djelo Vragović završava riječima: »Haec cedant Gloriam Filii aeternae Sapientiae Honoremque Matris Gratiae«. Vragović je ovdje, prikupivši poimanja umjerenosti i mana grčkih i rimskih filozofa i nekih pjesnika, redovito ih usklađivao i potkrijepljavao citatima iz Svetog Pisma i nauka crkvenih naučitelja, a najčešće se poziva na sv. Tomu Akvinskog. Vragović tek vrlo šturo i suhoparno iznosi praktične savjete i upute glede umjerenosti i neumjerenosti.

Franjo Zdelar (Križevci, 1685. – Ljubljana, 1745.) Predavao je filozofiju, teološke kontroverzije, moralnu i spekulativnu teologiju, te kanonsko pravo na sveučilištima u Trnavi, Gracu, Beču i Zagrebu, a bio je poznat i kao vrstan propovjednik.¹⁷¹ O Zdelarovu autorstvu pojedinih djela pisao je Nikola Žic.¹⁷² U Zdelarovu opusu nalaze se djela ispunjena ex professo sakralnom tematikom, kao što su: *Dissertationes selectae chronologico-biblicae super Vetus Testamentum*, (Graz, 1736.), *Conclusiones ex universa theologia* (Trnava, 1727.), *Quaestiones miscellaneae ex variis in unum collectae* (Trnava, 1728.), *Itinerarium peregrini philosophi Sinis, Japone, Cocincina, Canada et Brasilia definitum*, (Trnava, 1720.), *Itinerarium peregrini philosophi Turcia definitum*, (Trnava, 1721.), *Quaestiones selectae ex Aristotelis philosophia depromptae*, (Trnava, sa.), *Colloquium magistri cum discipulo super systemate praedestinationis Divinae altero Thomistico, altero scholae Societatis Iesu* (Trnava, 1759.). Njegovo povijesno djelo *Series banorum Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae* (Trnava, 1737.)¹⁷³ iako nas

¹⁷⁰ Usp.: »Odor decimus – Proponit regulas universaliores actionum quotidianarum, in quarum singulis sedulus lector sedem temperatae reperiret, cum in omnibus nimietas excludatur.« (str. 46)

¹⁷¹ Vanino piše: »Rodio se u Križevcima, a ne u Križu, kako veli Sommervogel, (t. VII, col. 1748) ... Svi pisani izvori imaju kažu da je rođen mjeseca rujna 1685. (samo jedan trogodišnji šematizam ima pogrešno 1686.) ... Najvjerojatnije se rodio 29. rujna«. Miroslav Vanino, Franjo Zdelar, D. I (1685.–1745.), Vrela i prinosi, 8., Sarajevo, 1938., 173. U tom članku Vanino donosi Zdelarov curriculum vitae. Isto, 173–177.

¹⁷² Usp. Nikola Žic, O tiskanim djelima Franje Zdelara, Vrela i prinosi, 9., Sarajevo, 1939., 50–60.

¹⁷³ Na nslovnici nema Zdelarova imena, usp.: *Series banorum Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae honoribus reverendorum, perillustrum, prae nobilium, nobilium ac eruditorum*

kroz niz životopisa hrvatskih banova poučava prije svega što se zbivalo na političkom polju, ipak nisu rijetki opisi i spomene kada je neki ban sagradio neku crkvu ili neki samostan, kao i to da su štovali nekog svetog zaštitnika, zavjetovali se i molili pomoć Blažene Djevice ili miljenika Božijih. Npr. spominjući smrt palatina Ivana Draškovića navodi: »Nec multo post ipsa Magnae ad Nives Dominae festa luce animam, omnibus ritu Christiano morientium Sacramentis expiatus, egit«. ¹⁷⁴ Tu se nalaze brojni primjeri pobožnih djela i kršćanskih kreposti.

Latinski nije zanemariv dio u brojnim rječnicima, koji nastaju u tom razdoblju (Mikalja, Della Bella, Habelić, Belostenec, Jambrešić i Sušnik, Ritter Vitezović, Tanclinger Zanotti, Adam Patačić), kao i u tiskanima ili netiskanima gramatikama (Babićeva, Šitovićeva), u sinodalnim konstitucijama biskupija, te biskupskim i redovničkim vizitacijama. Iz tog razdoblja imamo brojna djela nepoznatih pisaca, a najčešće su to pjesme u kojima se obrađuje betlehemijski događaji: rođenje Kristovo, pokloni pastira i kraljeva. Znatno je broj pisaca tog razdoblja o kojima znamo vrlo malo ili ništa kao i njihova djela koja su nam poznata tek po naslovu. Tako znamo da je 1665. tiskano u Veneciji 2. izdanje djela *Nova concordia predestinatio divinae cum libertate voluntatis creatae Grgura Šibenčanina*. ¹⁷⁵ Cicarelli navodi da je u Veneciji 1646. i 1651. tiskano djelo *De immortalitate animae Splitsanina Dionizija Križana* (»Cognomen auctoris de Cruce a suburbio Spalati 'Varoš' vel Sveti Križ – Sancta crux ortum est videtur«). ¹⁷⁶ Prema Sommervogelu u Krakovu su 1658. objavljene *Conclusiones logicae Andrije Makara*, a 1712. u Grazu *Quaestiones et responsa eruditorum pleraque ad morum doctrinam pertinentia Nikole Klarića*. ¹⁷⁷ Szabó navodi da su tiskana: 1652. u Wittenbergu djelo *Lux coelestis religionis divino beneficio affusa in spississimis tenebris pontificiarum superstitionum Matije Mladoševića* (Matthiae Mladossovich, patria Croatae, quam quidem professus est publice in celeberrima academia Witteberhensi ...), a 1653. u Beču djelo *Cyanea in vita et in morte gementium peccatorum ode ad S. Paulum primum eremitam cum aliis piis ad Deum orationibus Ivana Jaskaja*, a 1673. panegirik *Sanctitate et martiali trophaeo laudissimus heros, sive S. Ladislaus rex Pannoniae oratione*

---

dominorum AA. LL. et philosophiae magistrorum oblata ab illustrissima, spectabili, perillustri, praenobili, nobili rhetorica Tyrnaviensi cum in alma archiepiscopali Societatis Jesu Universitate Tyrnaviensi per Rev. patrem Antonium Hellmar e Soc. Jesu, AA. LL. et philosophiae doctorem ejusdemque professorem emeritum et p. t. seniore supra AA. LL. et philosophiae lauream donaretur anno M. DCC. XXXVII. mense Augusto, die I., Tyrnaviae, Typis academicis per Leopoldum Berger.

¹⁷⁴ Zdelar, Series banorum ..., 174.

¹⁷⁵ Usp. Š. Jurić, n. dj., 51, br. 393 Jurić se poziva na Hurtera.

¹⁷⁶ Usp. Š. Jurić, n. dj., 10, br. 64 i 65.

¹⁷⁷ Usp. Š. Jurić, n. dj., 11, br. 68 i 81.

panegyrica in ecclesia Divi Stephani protomartyris ... celebratus zagrebačkog prepošta **Nikole Škrleca** i 1707. govor *Gloriosus a Pannonia Ladislaus, Pannonia a Ladislao gloriosa* kojeg je održao učenik Hrvatskog kolegija **Petar Matačić** u bazilici Sv. Stjepana u Beču, te 1654. u Rimu *Anthologia Mariana subtilium coriphaei industria ingenii manu ... in hoc poli-tetracolon collecta* koje je javno obranio fra **Pavao Jančić**, zatim 1695. u Trnavi je tiskana zbirka pjesama *Pentas elegiarum amori Xaveriano, honori ... neobaccalaureorum Đure Patačića*.¹⁷⁸ Još su brojnija djela koja navode Baričević i Sommervogel, npr.: o mučenicima u Košicama **Jurja Habelića** *Fasciculus palmarum seu Elogia neomartyrum Cocincinensium* (Graz, 1668.) i **Ivana Despotovića** *Theologia Graecensis septem martyrum laureolis gloriosa sive Septem theologia Graecensi heroes martyrio laureati* (Graz, 1673.), zatim propovijedi **Marka Stručića**: *Fasciculus oratorius de B. V. Maria ex campo eloquentiae Tyrnaviensis collectus* (Trnava, 1691.), životopisi svetih ugarskih biskupa **Ivana Patačića**: *Infulta Hungariae sanctitatis sive Sancti praesules in Hungaria, mundo aut caelo nati ...* (Trnava, 1692.) ili **Franje Ksavera Janešića** djela: *Universa philosophia vitae Xaverianae duobus terminis: amore Dei et proximi clausa et panegyrica dictione celebrata* (Trnava, 1719.) i *Vita et cultus S. Francisci Xaverii e Soc. Jesu Indiarum apostoli ... compendiose descripta et ... recusa*, (Trnava, 1719.), te panegirik **Josipa Novoselića**: *Panegyricus Divo Ignatio patriarchae inter adversa forti Soc. Iesu fundatori dictus* (Trnava, 1723.) itd.¹⁷⁹ Nema dvojbe da su brojna djela koja su još u rukopisu i koja su nam potpuno nepoznata ili im znamo samo naslove, odnosno materiju o kojoj govore. Takav je opus kardinala **Nikole Radulovića** (1627.–1703.) koji je pisao *de origine et progressu idololatriae, de superstitione, de atheismo* ispjevao mnoge pjesme i održao brojne znanstvene rasprave u rimskoj Akademiji švedske kraljice Kristine – kako piše F. Ughelli.¹⁸⁰ Čini mi se da ovdje također treba obratiti pažnju i na brojne rukopise 17. i 18. st. što se nalaze po arhivima naših samostana ili drugih ustanova, a najčešće se ne zna tko je autor toga djela. Redovito ti rukopisi nisu ni obrađeni i daleko su od znanstvenog interesa, jer su znanstvenicima sasvim nepoznati ili, što je još gore, nedostupni. Ovdje mimoilazim Baru i

¹⁷⁸ Usp. Š. Jurić, n. dj., 50–58.

¹⁷⁹ Usp. Š. Jurić, n. dj., 50–61.

¹⁸⁰ »Scripsit de origine et progressu idololatriae, de superstitione, de atheismo, quae opera typis postea non commisit; varias recitavit dissertationes in celeberrima Academia Suecorum regina. Adhuc iuvenis ad requisitionem eruditissimi viri marchionis Virgilio Malvetii, publici iuris fecit libellum considerationum super vita D. Vilelmi Aquitaniae ducis«. Ferdinandus Ughelli, *Italia sacra sive De episcopis Italiae et insularum adiacentium*, Tomus VI., ed. 2., Venetiis, Apud Sebastianum Coletum, 1720. Opširnije o Raduloviću vidi Sebastijan Slade, *Fasti litterario-Ragusini* – Dubrovačka književna kronika, Zagreb, 2001., 132 i bilješke.

Ruđera Boškovića, Adama Baltazara Krčelića, Sebastijana Sladu, Benedikta Staya i sve one čija se prva djela ne pojavljuju prije 1740. godine.

U kratkom zaključku treba reći da je ovaj pregled nužno dopuniti rukopisnom građom, koja je uglavnom neobrađena i nepoznata. Drugi meni nesavladiv problem bila je nedostupnost nekih poznatih rukopisa. Već sam naznačio da su nam neki autori i njihova djela poznati samo po naslovu, a vjerojatno ima i onih koja su nam još i manje poznata, tj. sasvim nepoznata. Pored svih tih nedostataka može se reći, na osnovu izloženoga, da je hrvatski latinitet i glede religioznih sadržaja vrlo raznovrstan, iako prevladavaju djela s mariološkom tematikom. Premda je ovaj period u dubokoj sjeni renesansnog latiniteta, on glede svoje produkcije i dosega zavrjeđuje u znanstvenim istraživanjima veću pažnju nego mu je bila namijenjivana. Vrlo je produktivan i njegova produkcija je vrlo visokih dometa. U ovom periodu hrvatskog latiniteta stvarali su korifeji svjetskog latiniteta osobito u propovjedništvu i epskoj poeziji. Također se i ovaj period može ponositi svojim eruditima svjetskih razmjera.

RELIGIOZNE TEME U HRVATSKOM LATINITETU BABIĆEVA DOBA

Sažetak

U razdoblju 1650.–1750. na latinskom stvara preko 50 značajnijih hrvatskih pisaca. Opus većine od njih tek je djelomično podvrgnut znanstvenoj procjeni, a najveći broj djela nije tiskan, nego je u rukopisima. To je razdoblje kad su neki od naših latinista stvorili djela, koje tvore europske (tj. svjetski) vrhove u nekih disciplina, npr. Anselm Bandur u numizmatici (*Numismata imperatorum Romanorum a Traiano Decio ad Paleologos augustos*, Paris, 1718.), Đuro Baglivi u kliničkoj medicini (*Opera omnia medico practica et anatomica* – od 1696. do 1752. tiskano je 21 izdanje na latinskom pored brojnih prijevoda), Benedikt Rogaćić u didaktičkoj teološko-filozofskoj epici (ep *Euthymia sive De tranquillitate animi*, Rim, 1690), Lovro Grisonogo u marijanskom propovjedništvu (*Mundus Marianus* – 3 sveska s preko 3100 stranica velikog 4^oformata), Ivan Paštrić znanstvene kršćanske arheologije (*Patena argenteae mysticae ... descriptio et explicatio*, Rim 1706). Drugi su stvarali djela značajna za razvoju književnosti i znanosti u nacionalnim okvirima. U poeziji se ističu Vičić, Rogaćić, Petrović, Mondegaj, Đurđević, Lukarević, Bolić, Matijašević Caramaneo, Gradić, Ritter Vitezović i dr., u propovjedništvu i govorništvu Rogaćić, Benger, Cosmi, Gradić, Laurenčić, Blažinić, Branjuga i nadasve Grisogono, u povijesti Bandur, Bašić, Bedeković Komorski, Benger, S. Crijević, Đurđević, Lekušić, Eggerer, Krištolovac, Marcelović, Paštrić, a osobito Ivan Lučić, Juraj Rattkay i Pavao Ritter Vitezović. Period je to kad su nastali brojni životopisi, medicinska i juridička djela, leksikoni, filozofska i teološka djela. Ovdje sam uzeo u obzir samo djela u kojima presežu religiozni sadržaji. S tog gledišta su najčešće su teme o B. D. Mariji osobito u poeziji i propovjedima. U djelima povjesničara sakralna i civilna povijest tvore nerastavljivu cjelinu.

RELIGIONS THEMES IN CROATIAN LATINITY OF BABIĆ'S TIME

Summary

In the period from 1650 to 1750 over 50 important authors wrote in Latin. Most of their works have partially been valued scientifically. Rare works were published and most of them are still in manuscripts. In that period some of our Latinists created the works that represented the European culmination in some disciplines e.g. Anselm Bandur in numismatics (*Numismatia imperatorum Romanorum a Traiano Decio ad Paleologos augustos*, Paris, 1718); Djuro Baglivi in clinical medicine (*Opera omnia medico practica et anatomica* – from 1696 to 1752 21 editions were published in Latin and translated to many languages); Benedikt Rogačić in didactic theological and philosophical epic poetry (epic *Euthymia sive De tranquillitate animi*, Rome, 1690); Lovro Grisonogo in sermons dedicated to the Blessed Virgin Mary (*Mundus Marianus* – three volumes with over 3100 pages of large 4° size); Ivan Paštrić in scientific Christian archeology (*Patenae argenteae mysticae... descriptio et explicatio*, Rome 1706). Others created works important for the development of national literature and science. The important names in poetry were: Vičić, Rogačić, Petrović, Mondegaj, Đurđević, Lukarević, Bolić, Matijašević Caramaneo, Gradić, Ritter Vitezović and others, in preaching and rhetoric Rogačić, Benger, Cosmi, Gradić, Laurenčić, Blažinčić, Branjuga, especially Grisogono, and in history Bandur, Bašić, Bedeković Komorski, Benger, S. Crijević, Đurđević, Lekušić, Eggerer, Krištolovac, Marcelović, Paštrić, above all Juraj Rattkay and Pavao Ritter Vitezović. In that period numerous biographies, medical and juridical works, philosophical and theological works and lexicons were created. I have taken into consideration only the works in which the religious contents predominate. The most frequent themes are those about the Blessed Virgin Mary especially in poetry and sermons. In the works of the historians the civilian history and the sacral one are integrated in a whole.

Bruno Pezo

ŽIVOTOPIS I BIBLIOGRAFIJA FRA TOME BABIĆA

Prethodno priopćenje
UDK 929 Babić, T.
012 Babić, T.

Fra Toma Babić bio je dijete svoga vremena. Ocijenivši dobro situaciju i vrijeme u kojem se nalazio, kao odrastao čovjek, svećenik i redovnik, sav je svoj život želio živjeti na slavu Bogu i, smatrajući da će to najbolje učiniti ispunjavajući zapovijed ljubavi prema bratu čovjeku, u potpunosti se posvetio dobru svoga naroda. U izlaganju koje slijedi govorit ćemo upravo o tome, a na kraju donijeti i njegovu bibliografiju.

Uvod

Cijela ljudska povijest obilježena je osobama koje su dale pečat svome prostoru i vremenu ili su ga čak, na neki način, obilježile svojom pojavom i životnim djelovanjem, a ne mali broj njih je i »izašao iz svoga prostora i vremena«. Među takve spada i fra Toma Babić, redovnik, svećenik, starješina, učitelj i dobročinitelj. Da ovo nije proizvoljna tvrdnja pokazat će, nadam se, i ovaj prikaz njegova života, a još više zbornik radova koji vam je u rukama.

Fra Toma se rodio i živio u jednom, za njega, njegovu redovničku zajednicu i njegov narod, vrlo važnom povijesnom vremenu. Bilo je to vrijeme oslobađanja dijelova Dalmacije od Turaka i vrijeme nakon njihova odlaska, kada je trebalo »graditi porušene domove i duhove«. Osim toga doživio je i cijepanje svoje redovničke zajednice, tj. osnivanje provincije Presvetog Otkupitelja (Sv. Kaja) koja se 1735. godine odvojila od dotadašnje provincije Bosne Srebrene.¹ I u tim i takvim prilikama on

---

¹ Franjevci su došli u naše krajeve u 13. stoljeću. Od tada postoji i franjevačka zajednica, kasnije provincija *Bosna Srebrna* koja je obuhvaćala Bosnu i Hercegovinu, Dalmaciju (od Neretve do Zrmanje), Slavoniju, Srijem, dio Mađarske (do Budima) i dio današnje Rumunjske. Kako su u XVII. st. na tom širokom području vladala tri »carstva« (Tursko, Mletačko i Austrougarsko) bilo je otežano i djelovanje i funkcioniranje tako velike provincije. Stoga je 1735. došlo do cijepanja provincije Bosne Srebrene i to na: Bosnu i

je, kao i sva njegova braća franjevci prije i poslije toga, izgarao i dogorio na žrtveniku »za krst časni i slobodu zlatnu«. Franjevci su naime, u tim teškim povijesnim vremenima bili uvijek sa svojim pukom. Bili su im ne samo duhovni pastiri nego i učitelji, prosvjetitelji, liječnici, hranitelji i branitelji, jer se nisu bojali povesti svoj narod u obranu vlastitih ognjišta i slobode, pa i sablju uzeti u ruke, ako je to trebalo. No, pustimo povijesne dokumente i svjedočanstva da nam oni govore.

Životni put fra Tome Babića

Toma se rodio oko 1680. g. u Velimu, današnji Stankovci, u Ravnim Kotarima. Kao dječak dolazi na Visovac i tu pohađa samostansku školu.² Stekavši osnovnu naobrazbu, 28. lipnja 1701. g. oblači franjevački habit, a godinu dana kasnije polaže svoje prve redovničke zavjete. Poslije godine kušnje odlazi u Budim gdje studira filozofiju i teologiju. Za svećenika je zaređen 1707. godine.³ Već kao mladi svećenik 19. listopada 1708. g. izabran je za samostanskog vikara na Visovcu, a dvije godine poslije za gvardijana.⁴ Nije prošlo dugo vremena i fra Toma je opet gvardijan, ali ovaj put u Kninu (1713.) da bi slijedeće godine opet bio izabran za gvardijana na Visovcu.⁵ Završivši godinu gvardijanstva na Visovcu Fra Toma postaje župnikom u Polači (1715.–1718.), a onda u Skradinu. Naime, predstavnici župne zajednice u Skradinu tražili su od biskupa da im za župnika providi jednog franjevca, kako je to bilo i prije. Biskup usliša

---

Slavoniju, Madarsku sa Srijemom i Banatom i Dalmaciju. Dakle, 1735. g. u Dalmaciji je osnovana nova provincija *Sv. Kaja*, (poslije *Presvetog otkupitelja*), sa sjedištem u Splitu. No to nije bio i kraj u podjelama. Naime, 1757. područja preko Save odvajaju se i nastaje provincija *Sv. Ivana Kapistranskog*, sa sjedištem u Zagrebu, a 1844. osnovana je u Hercegovini provincija *Bezgrješnog Začeca Bl. Dj. Marije*, sa sjedištem u Mostaru.

² Gramatičke (samostanske) škole postojale su u franjevačkim zajednicama na području Hrvatske sve do XIX. st. (u provinciji *Presvetog Otkupitelja* do 1838.). Župnici bi naime, odabirali bistro i dobre dječake i slali ih u najbliži samostan u kojem bi oni, pod vodstvom jednog učitelja, učili gramatiku, matematiku i humanističke znanosti, a poslije bi polagali ispite pred Provincijalom. Nakon položenih ispita (oni koji su se opredjeljivali za redovnički život) oblačili bi redovničko odijelo i započinjali godinu kušnje.

³ Da je Toma Babić obukao habit spomenutog dana potvrđuje *Liber archivalis provinciae, Sibenik*, (LAPŠ), I. str. 35. Sa strane je dodano da je istoga dana slijedeće godine, tj. 1702. položio svoje prve redovničke zavjete. O točnom danu svećeničkog ređenja nema podataka. No, kako je fra Toma novicijat završio 1702. g., a filozofsko-teološki nauk trajao četiri ili pet godina onda se da zaključiti da je zaređen 1706. ili 1707. godine.

⁴ Čini mi se ispravnijim da je fra Toma izabran za gvardijana 1710. godine. Naime, LAPŠ, I., str. 69. donosi da je 7. rujna 1711. g. za gvardijana na Visovcu izabran fra Lovro Senetić, a na str. 71. 6. rujna iste godine potpisuje se fra Toma Babić, gvardijan Visovca. Iz ovih podataka da se zaključiti da je od 1710. do 1711. gvardijan bio fra Toma, a onda ga je naslijedio fra Lovro.

⁵ Za gvardijana u Kninu izabran je 22. kolovoza 1713., LAPŠ, I., str. 79., a za gvardijana na Visovcu 24. lipnja 1714., LAPŠ, I., str. 85.; vidi i Provincijski arhiv u Splitu (PAS), S. 2.

njihovu molbu i 5. veljače 1719. godine šalje fra Tomi dekret kojim ga imenuje župnikom u Skradinu.⁶ U Skradinu ostaje župnikom do 1723. godine kada je izabran za definitora provincije (1723.–1726.). Poslije Skradina župnik je u Dubravicama i ujedno generalni vikar biskupije za Zagoru.⁷ U kolovozu 1732. godine opet je izabran za gvardijana na Visovcu i tu službu vrši do 1735. godine. To su ujedno i godine vrlo važne u životu provincije Bosne Srebrene. Naime, tada se radilo na podjeli provincije, pa je fra Toma najprije bio u delegaciji koja je skupa s provincijalom fra Antom Markovićem išla u Slavoniju (točnije Brod ..., ondašnju Mađarsku monarhiju) radi tih pitanja, a onda je i potpisnik molbe koju su franjevci iz Dalmacije 4. ožujka 1734. g. uputili duždu u Veneciju da se odobri osnivanje nove provincije, tj. odcjepljenje od provincije Bosne Srebrene. Godine 1735. odlazi nakratko u Veneciju. Nije poznato koliko je ostao u Italiji, a u Veneciju odlazi i 1744. godine radi tiskanja svoga »Cvita«. Koju je dužnost vršio do 1739. nije poznato, a te godine je opet izabran za gvardijana na Visovcu i ostaje na dužnosti do 1741. godine. No kako se vidi iz dokumenata fra Toma je više puta zamjenjivao župnike.⁸ Poslije završenog gvardijanstva fra Toma, kako se

⁶ Budući da kanonici nisu htjeli preuzeti katedralnu župu u Skradinu predstavnici grada (župe), Milovan Pavasović, serdar, Petar Mesić, Luka Marasović, Stjepan Janković, Filip Škarica, Ivan Žepina i Marko Kalkavar, 3. veljače 1719. g. traže od biskupa da im za župnika imenuje jednog franjevca, kako je to prije bilo. Biskup Matej već 4. veljače udovoljava njihovoj želji, a 5. veljače šalje fra Tomi dekret kojim ga imenuje župnikom katedralne župe u Skradinu i sela njoj pridruženih, tj. Sonkovića i Kovačevića. SAV, FASC 1, spis 104. Usp. i Fra Petar Bačić, Povijest franjevačkog samostana Visovac, rukopis, str. 124.

⁷ Osim što je tri godine bio u upravi Provincije on je jedno vrijeme (1731. g.) zamjenjivao aktualnog definitora fra Luku Kialića (Đalića). LAPŠ, I., str. 192. i 193. Da je fra Toma bio generalni vikar za zagorski dio biskupije od 1725. do 1728. potvrđuju dopisi biskupa Nikole Tomasea koji ga naslovljuje »vicario foraneo«. Tako mu, uz neke obavijesti koje se uglavnom odnose na pitanja vjenčanja njegovih župljanja, prigodom Svete godine 21. veljače 1725. šalje obavijesti koje treba navjestiti najprije u svojoj župi, a onda i prosljediti ostalim župnicima u biskupiji. Da je bio župnikom Dubravica od 1724. do 1725. g., kad ga je zamijenio fra Mihovil Bagarić, potvrđuju biskupijski spisi, a onda je opet župnikom Dubravica 1727. i 1728. O tome vidi: Biskupijski arhiv Šibenik (BAŠ), Scardona, Nikola Tomaseo (N.T.), 3, str. 43. r., 49. r. i v., 50. v., 51., r., 60., r., 62. r., 63. r. i v. i 65. r. i v. te N.T. 5, n. 24 i N.T. 6, n. 85.

⁸ Za gvardijana je izabran 25. kolovoza 1732. i u naredne dvije godine (25. VII. 1733. i 17. X. 1734.) potvrđivan za tu dužnost, LAPŠ, I., str. 197., 200., i 209.; O sudjelovanju u osnivanju provincije vidi LAPŠ, I., str. 204., 206.-207. i 208.; »Ivit Venetias ob sua religiosa negotia cum obedientialibus P. Provincialis«, LAPŠ, I. str. 266. Koji su to poslovi bili nije poznato. No, kako u izvještaju o onome što je fra Toma učinio za samostan na Visovcu piše da je išao u Veneciju radi kupovanja svećeničke (liturgijske) odjeće i mramornog oltara proizlazi da je taj put poduzeo radi potreba samostana. LAPŠ, I. str. 231. Za gvardijana (četvrti mandat) je izabran 28. lipnja 1739. i potvrđen 1. prosinca 1740. LAPŠ, I. str. 273. i 278. Nije isključeno da je tu dužnost vršio sve do 22. srpnja 1742. g., kad je izabran fra Ivan Vučić. Fra Toma je 1742. g. bio i kandidat za provincijala, odnosno provincijalova zamjenika. LAPŠ, I. str. 287. Kod dana njegove smrti u mrtvarima provincije nailazimo na

vidi iz knjige misnih intencija, ostaje na Visovcu. Na Visovcu ga zateče i bolest zbog koje odlazi u Šibenik i ondje umire 1750. godine.

Gvardijan, graditelj i dobročinitelj

Kako smo vidjeli u njegovom životopisu fra Toma je više puta vršio službu gvardijana. O njegovom odnosu prema braći i životu u samostanu nisu nam ostala nikakva svjedočanstva, ali ono što je iza sebe ostavio na materijalnom planu jasno potvrđuje njegovu očinsku skrb za braću i zajednicu kojoj je pripadao. U izvještaju o samostanu na Visovcu kaže se da je za fra Tomina gvardijanstva u samostanu, crkvi i okolici učinjeno: uređeni i vodi »oduzeti« vrtovi, ograđeni zidovi, podignuta kućica za ribare kod samostanske mlinice, sagrađeno novo krilo samostana sa šesnaest soba, nabavljena vrijedna svećenička (liturgijska) odjeća, uređen mramorni oltar (oltar sv. Franje), zvonik utvrđen lukovima, posađene masline i učinjena mnoga druga dobra, a posvećen je i mramorni oltar Bl. Dj. Marije koji je platila obitelj Mihić iz Dubravica te oltar sv. Križa, obitelj Marasović iz Rupa. Ovo svjedočanstvo pokazuje koliko je fra Tomi bila na duši »dobrobit njegove braće« i kako nije tražio vlastitu, nego zajedničku slavu. Koliko je to bio svestran čovjek pokazuje i činjenica da je »sam« u Remetiću pekao crijep za gradnju novog krila samostana. Osim toga sagradio je i kuću u Šibeniku, te manje prihvatilište u Skradinu.⁹ Jedan detalj iz samostanskog života potvrđuje da je on imao pravu franjevačku dušu. Naime, 1733. godine u Dalmaciji je vladala velika glad. Vjernici su se obraćali za pomoć franjevcima na Visovcu i to, kako kaže fra Patar Bačić, »ne samo ubogi, doli i drugi, koji su imali novca, ali nisu mogli nigdje žita da kupe«. Tada franjevci založe crkveno srebro u Zadru i kupe žita te ga podijele vjernicima, a na Uskrs »navali malo i veliko vapijući pomoć. O Gvardijan odveze na jednu i drugu stranu pun brod kruha i brašna i svima doteče, jer kako su ubogi

dva datuma, tj. 31. srpnja i 2. kolovoza 1750. g. Datum 31. srpnja je bliži istini, a 2. kolovoza je vjerojatno dan kada je u dotični samostan stigla vijest o fra Tominoj smrti.

Za životopis, osim provincijskih arhivskih dokumenata LAPŠ, PAS, SAV i BAŠ, služio sam se i piscima: *Fra Petar Krstitelj Bačić*, Povijest franjevačkog samostana Visovac, rukopis, SAV; *Fra Stjepana Zlatović*, Franovci Države Presvetog Odkupitelja i Hrvatski puk u Dalmaciji, Zagreb, 1888.; *Fra Julijan Jelenić*, Bio-bibliografija franjevaca Bosne Srebreničke, Zagreb, 1925.; *Fra Karlo Balić*, Kroz Marijin perivoj, Šibenik, 1931.; *Fra Jeronim Šetka*, O. fra Toma Babić, Kačić, I., Split, 1967.; *Fra Anto Slavko Kovačić*, Bibliografija Franjevaca Bosne Srebrene, Sarajevo, 1991.

⁹ Popis fra Tominih radova nalazi se u LAPŠ, I. str. 231, a o kućama u Šibeniku i Skradinu govori Josip Grubišić u predgovoru izdanja »Cvita« 1898.; Usp. i Fra Julijan Jelenić, nav. dj. str. 7.; Fra Jeronim Šetka, nav. dj. str. 104. Da je sam »pekao« crijep za gradnju i o drugim njegovim radovima vidi SAV, knj. 1., str. 16.–18.

blagoslivali, tako je i Bog blagoslivao da je doteklo i nami i njima«. ¹⁰ Gvardijan o kome je riječ bio je upravo naš fra Toma, koji je, ovim činom, skupa sa svojom braćom ne samo riječju nego i djelom potvrđivao Franjino geslo: »Non soli sibi vivere, sed et aliis proficere.« Zato nije nikakvo čudo da su i skradinski biskupi u fra Tomi prepoznali istinskog Kristova pastira i imali u njega povjerenje te ga imenovali generalnim vikarom u zagorskom dijelu njihove biskupije.

Župnik i narodni prosvjetitelj

Fra Toma je bio župnikom u više župa, a često je i zamjenjivao braću po župama. O njegovom radu nema dokumentiranih podataka. No, mala knjižica-matica »ručne izrade« koju nam je ostavio kao župnik Polače i njegova korespondencija sa skradinskim biskupima ipak bacaju malo svijetla na njegov rad. Unoseći pažljivo popis krštenih, vjenčanih i umrlih i to prema pojedinim mjestima (crkvi kojoj su pripadali) fra Toma pokazuje pastirsku odgovornost kojom je pristupao svom radu. Dopisi koji su mu stizali od biskupa (radi se uglavnom o vjenčanjima ...) otkrivaju i njegov osjećaj o podložnosti crkvenoj hijerarhiji, odnosno želji da se sve odvija po redu i propisima Crkve. Pismo kojim obaviještava biskupa da »jedna osoba nije spremna oprostiti« pokazuje da je pokupavao utjecati i na dobre međuljudske odnose među svojim vjernicima. O njegovom župničkom radu u Skradinu fra Petar Bačić piše: »On je služio Crkvi i domovini. Njegove učene propovijedi zanesoše puk, koji ga je ljubio, jer su u njemu stekli pastira po Srcu Isusovu, koji daje život svoj za stado svoje. Nastao je opći popravak zapuštenog puka.« ¹¹

I njegov »Cvit«, koji je i napisao kao župnik Skradina, otkriva pastoralnu osjetljivost. Naime, radeći s narodom u doba velike nepismenosti, u vremenu kad je opća kultura bila na niskom stupnju, osjetio je potrebu da i na tom planu pomogne svom narodu. Zato je to njegovo

¹⁰ O pomoći koju su franjevci pružili gladnome puku govore: Fra S. Zlatović, nav. dj. str. 48; Fra Petar Bačić, nav. dj. str. 147.; usp. i Fra J. Šetka, nav. dj. str. 104. Fra Petar krivo navodi da je te godine gvardijan bio fra Šimun Buljević.

¹¹ Matice o župi Polača nalaze se u SAV, knj. 120. i 121., a korespondencija s biskupom BAŠ, Scardona, N.T. 3, str. 43., 49., 50., 60., 62., 63., 65.; N. T. 5, n. 24 i N.T. 6, n. 85. U knj. br. 120. s jedne strane su upisani kršteni, s druge umrli, a u sredini fra Toma je upisao djecu koju je krstio dok je zamjenjivao druge župnike, pa tako imamo upisanu djecu iz Petrova polja, Obrovca, Rupa, Dubravica, Velima i Zagorja, a jedno je dijete krstio i na Visovcu. Isto tako na kraju knj. br. 121 u kojoj su upisani umrli se nalazi bilješka iz koje doznajemo koja je mjesta pastorizirao fra Toma dok je bio župnikom u Polači (Krković, Vukšić). »Bio je župnikom godina 1715, 1716, 1717 i 1718 nepridno (neprekidno) u Kotarima. Stajao je u Krkoviću, a služio je sva sela: Vaćane, Piramatovce, Pećane, (...) Vukšić, Otres, Orašac (...) ... Bulić, Ladevce.« O radu u Skradinu usp. Fra P. Bačić, nav. dj. str. 125.

djelo ne samo »duhovna likarija« kojom je omogućio vjernicima intenzivniji vjerski život, nego i poticaj za podizanje općeg kulturnog nivoa. Uzmemo li uz to i uvjete u kojima je djelovao i poteškoće kako u pisanju tako i tiskanju djela, onda njegov rad zaslužuje svaku pohvalu. Stoga smatram da je fra Toma (uz fra Filipa Grabovca i fra Andriju Kačića Miošića) Homer kršne Dalmacije, koji je svojim djelom odgajao i poučavao ne samo svoje suvremenike, nego i narapštaje koji su nadolazili.

Učitelj i pisac

Iako, osim u knjizi Fra Petra Bačića, nigdje u dokumentima nemamo potvrdu da je fra Toma bio učiteljem đaka na Visovcu, ipak – gotovo sa sigurnošću – možemo reći da je on vršio učiteljsku službu. To nam potvrđuje njegova latinska gramatika. Teško je zamisliti da bi se Babić odlučio na pisanje gramatike bez direktne povezanosti s učenicima. Zato ne spominjanje njegova imena među samostanskim učiteljima smatram običnim propustom. Riječi na početku gramatike da piše za one »koji počinju učiti«¹² pokazuju da je on osobno osjetio potrebu jednog takvog udžbenika i želio pomoći djeci da jednostavnije i lakše nauče latinski jezik i to im je omogućio gramatikom na hrvatskom jeziku. Budući da je prvo izdanje gramatike bilo 1712. g. može se zaključiti da je on u to vrijeme (a vjerojatno i poslije) bio učitelj, tim više što od njegova gvardijanstva 1711. do 1713. g. ne znamo koju je službu vršio.

Poslije djela »*Prima grammaticae institutio*«, koje je rezultat njegova učiteljskog djelovanja fra Toma, potaknut potrebama vjernika, piše i svoje drugo djelo »*Cvit razlika mirisa duhovnoga*«. Zaproto se odlučio na taj korak kaže nam on sam. Cilj njegova djela, naime, nije traženje osobne slave, nego dobro kršćanskoga puka »koji ne znadu ni latinski knjiga ili libra ne razumiju«. ¹³ Kako će o njegovim djelima govoriti drugi ovdje samo želim naglasiti da je Babićev »Cvit« u potpunosti opravdao cilj radi koga je napisan, a to je »poučiti vjernike kršćanskom životu i omogućiti im da na vlastitom jeziku kroz pjesmu i primjere svetaca mogu slaviti svoga Gospodina«.

Zaglavak

Prateći fra Tomin život, njegovo djelovanje i književni rad i uspoređujući sve to s vremenom i uvjetima u kojima je živio i radio može se sa sigurnošću reći da »njegov život nije bio uzaludan«. Dapače. Svoje, od

¹² Usp. Fra P. Bačić, nav. dj. str. 275.

¹³ O fra Tominoj »Gramatici« i »Cvitu« opširnije vidi: Fra J. Šetka, nav. dj. str. 105.–200.

Boga primljene darove dijelio je u obilju i bez pridržaja. Kao župnik i generalni vikar služio je svojim vjernicima, vršeci službu gvardijana bio je »sluga slugu Božjih« i čvrsta karika u održavanju, podržavanju i izgradnji visovačkog samostana, a kao pisac bogatstvo vlastite mudrost stavio je na raspolaganje duhovnom i intelektualnom napretku svojih učenika, vjernika, braće franjevac i cijeloga Hrvatskog naroda. Takav njegov stav prema životu, Bogu i bratu čovjeku namro je naraštajima poslije obilje duhovnog i drugih bogatstava, a njemu samome podigao spomenik »trajnjiji od mjedi« i uspomenu koja će trajati dok budu trajali njegova braća franjevci i narod iz koga je potekao.

Babićeva bibliografija

Svaka bibliografija čitaocu pruža uvid u materiju i pomoć u radu, ali je to ujedno i svjedočanstvo o dotičnoj osobi, odnosno njemu i njegovom životnom djelu. To nas nuka da ovdje predočimo i bibliografiju našega fra Tome. Najprije ćemo navesti izdanja njegovih djela, a potom ćemo se zadržati na literaturi, tj. na studijama, člancima i priložima posvećenim njemu i njegovu djelu. U jednom i drugom slučaju držat ćemo se kronološkog reda.

1. Djela fra Tome Babića:

Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accommodata / a Thoma Babych. S. l.: s.n., 1712 / Venetiis, Per Bartolo Occhi, su la Riuva dei Schiauoni. – 136 str., 16 cm.

Cvyt razlika mirisa duhovnoga: udva dila razdiglen / upisan, i dan nasvitlost po Thomasu Babichiu. – S. l.: s. n., 1726 / U Mleci, po Stipanu Orlandinu kod s. Justine. – (26), 339 str., ilustr.; 20 cm.

Cvyt razlika mirisa duhovnoga: u tri dila razdiglen / upisan, i dan na svitlost po Tomasu Babichiu. – 2. stampe. – S. l.: s.n., 1736 / U Mleci, po Stipanu Orlandinu kod s. Justine. – (26), 378 str., ilustr., 22 cm.

Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accommodata / a Thoma Babych. – (2. izd.). – S. l.: s. n., 1745 / Venetiis, Apud Josephum Corona, in via Mercatoria. – 448 str., 16 cm.

Czvyt razlika mirisa duhovnoga: u dva dila razdiglien / upisan, i dan na svitlost po Thomasu Babichiu. – (3. izd.). – S. l.: s. n., 1759 / U Mlecih, iz pritiskopisa Antona Bossanesa. – XXIV, 327 str., ilustr., 22 cm.

Czvit razlika mirisa duhovnoga: u tri dila razdiglien / upisan, i dan na svitlost po Thomasu Babichiu; u tri dila razdiglien od Josipa Pivcza. – (4. izd.). – S. l.: s. n., 1802 / U Mleczi, po Modestu Fenzu. – XXIV, 208 str., ilustr., 23 cm.

Czvit razlika mirisa duhovnoga / upisan, i dan na svitlost po Tomasu Babichiu. – (5. izd.). – S. l.: s. n., / U Dubrovniku, po Antunu Martekini slovotisceglju. – XX, 188 str., 26 cm.

- Cvit razlika mirisa duhovnoga / upisan, i dan na svitlost po Tomu Babiću. – (6. izd.). – Zadar, izdavaatelji bratja Battara, 1851 / U Zadru, tiskari bratja Battara. – 2 sv. – 21 cm.
- Cvit razlika mirisa duhovnoga / upisan i dan na svitlost po Tomu Babiću. – (7. izd.). – Zadar, Izdavaatelj Narodni list, 1898 / U Zadru, Brzotiskom Narodnog lista. – X, (4), 421 str., (1) tabla, 24 cm.
- Muka Gospodinova ili Gospin plač / (Babić Toma). – Šibenik: Biskupski ordinarijat, 1969 Đakovo, Tipografija/. – 24 str., 17 cm.
- Gospin plač ili Muke G. N. Isukrsta, za puk spjevao o. Fra Toma Babić franjevac, Runović, 1976., str. 40, 14 cm.
- Verši od Muke Isusove ili Gospin plač, Spjevao prije 250 godina o. fra Toma Babić, Slivno, 1976., 31 str., 13 cm.
- Pučka pobožnost 1, T. Babić, Muka Gospodinova ili Gospin plač, Zadar, 1991, 5–32., 20 cm.
- O. Toma Babić, OFM, Verši od muke Isusove ili Gospin plač, Zmijavci, 1999., 32, str. 13,5 cm.

2. Literatura o fra Tomi Babiću:

- Petar Krstitelj Bačić, *Povijest franjevačkog samostana Visovac*, rukopis, 125, 136, 146–147, 228, 301–302.
- Šime Ljubić, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Beč 1856., 13. – Babich P. Tomaso. Il Rammentatore Dalmatico, 32/1875., 22–23.
- Josef Jireček, *Paul Jos. Šafařík's Geschichte der illirischen und kroatischen Literatur*, Prag, 1865., 52, 106, 144, 146, 252–253.
- Šime Ljubić, *Ogledalo književne povijesti jugoslavianske*, knj. II, Rijeka, 1869., 416.
- Mihael Napotnik, *Kratek pregled bosanskega slovstva*, Maribor, 1884., 30.
- M. Batinić, *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest vijekova njihova boravka*, Zagreb, 1887., 19.
- Stjepan Zlatović, *Franovci države Presvetog odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, Zagreb, 1888., 292–293, 469.
- Jakov Matković, *Bibliografija bosanskih franjevaca*, Sarajevo, 1896.
- Ivan Pandžić, svjetlost u tajnovitoj temi, Visovački zbornik, Visovac, 1897., 306.
- Đuro Šurmin, Književni rad u Bosni, u autorovoj knjizi: *Povijest književnosti hrvatske i srpske*, Zagreb, 1898., 121.
- Vladoje Dukat, *Hrvatske preradbe Griegiljevih »Institutiones grammaticae«*, Rad JAZU 1908., 172, 1–100.
- Dragutin Prohaska, *Das kroatischserbische Schrifttum in Bosnien und der Herzegovina*, Zagreb, 1911., 132–135.
- Hamdija Kreševljaković, *Pregled hrvatske knjige u Herceg-Bosni od najstarijih vremena do danas*, Sarajevo, 1912.
- Julijan Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, Sarajevo, 1912., svez. I., na više mjesta.
- Branko Vodnik, *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb, 1913., 268.

- Šime Urlić, *Crtice iz dalmatinskoga školstva od dolaska Hrvata do g. 1910.*, Zadar, 1919., 39–41.
- Franjo Fancev, Prilozi za povijest hrvatske crkvene drame, *Nastavni vjesnik* 33, Zagreb, 1925., 109.
- Tomo Matić, Hrvatski književnici mletačke Dalmacije i život njihova doba, *Rad JAZU*, knj. 233, Zagreb, 1927., 72.
- J. Jelenić, *Bio-bibliografija franjevaca Bosne Srebreničke*, Zagreb, 1925., sv. I., 7–11.
- Franjo Fancev, O »Stjepanuši« Stipana Jajčanina, *Nastavni vjesnik*, 32/1923.–1924., 44., 108.
- Karlo Eterović, Babić O. Tomo, *Znameniti i zaslužni Hrvati 925.–1925.*, Zagreb 1925., 13.
- Roko Rogošić, Književni rad hrvatskih franjevaca do XIX vijeka, *Nova revija*, 5/1926., 3–4 i 410–424.
- Karlo Balić, Štovanje Bl. Djevice Marije u Franjevačkoj provinciji Presv. Otkupitelja, *Nova revija*, 10/1931., 5–6, 484–491.
- Karlo Balić, *Kroz Marijin perivoj*, Šibenik, 1931., 46–47.
- Mate Ujević, *Hrvatska književnost*. Pregled hrvatskih pisaca i knjiga. Sa slikama. Jeronimska knjižnica, ur. Josip Andrić, knj. 364, Zagreb, 1932., str. 71.
- Vinko Lozovina, *Dalmacija u hrvatskoj književnosti. Povijesni pregled regionalne književnosti u Dalmaciji, Hrvatskom primorju i Istri (800–1890)*, Zagreb, 1936., 207, 210.
- Don Krsto Stošić, *Galerija uglednih šibenčana*, Šibenik, 1936., 6.
- Jeronim Šetka, Pjesme fra Tome Babića, *Nova revija*, 17/1939., 6, 420–437.
- Gašpar Bujas, *Katolička crkva i naša narodna poezija*, Šibenik, 1939.
- Franjo Fancev, Babić, Tomaš, *Enciklopedija Hrvatske*, Zagreb, 1941., II, 58.
- Krsto Stošić, *Sela šibenskog kotara*, Šibenik, 1941., 152.
- Mihovil Kombol, *Povjest hrvatske književnosti*, Zagreb, 1945., 334, 422.
- Jakša Ravlić, Babić, Tomaš, *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb, 1955., I, 262.
- Nikica Kolumbić, *Postanak i razvoj hrvatske srednjovjekovne pasionske poezije i drame*, Zadar, 1964., 91, 261–271, (rukopis, disertacija).
- Ljudevit Jonke, Ikavski književni govor, u autorovoj knjizi: *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb, 1965., 259.
- Jeronim Šetka, Fra Toma Babić, Kačić, 1/1967., 95–203.
- Krešimir Georgijević, *Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, Zagreb 1969., 294–297.
- Zlatko Vince, Sudbina ikavice u jeziku hrvatske književnosti 19. stoljeća, *Forum*, br. 3, Zagreb, 1971., 566.
- Ivan Pederin, Pojam jezičnog i književnog standarda kod bogoljubnog bogoslovca Stipana Margitića Jajčanina, *Kritika*, br. 17, Zagreb, 1971., 222–223.
- Dušan Berić, *Babić Toma*, Leksikon pisaca Jugoslavije, Beograd, 1972., I, 118.
- Herta Kuna, Udio franjevačke književnosti XVIII vijeka u stvaranju literarnog jezika zapadnog (...) područja, *Književni jezik*, br. 3–4, Sarajevo, 1972., 49.

- Zbornik stihova i proze XVIII. stoljeća*, Rafo Bogišić (prir.), Pet stoljeća hrvatske književnosti, MH, Zora, knj. 19, Zagreb, 1973., 63–75.
- Josip Turčinović, *Misionar Podunavlja Bugarin Krsto Pejić (1665.–1731.)*, Zagreb, 1973., 148–150.
- Herta Kuna. O raznovrsnosti veza i uticaja u bosanskoj franjevačkoj književnosti XVII vijeka, *Godišnjak Odjeljenja za književnost Instituta za jezik i književnost*, knj. III–IV, Sarajevo, 1975., 49.
- Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1978; 44–45, 66–67, 117, 150.
- Karlo Kosor, Hrvatski jezik latinske gramatike fra Tome Babića, *Kačić*, 13/1981., 5–55.
- Stjepan Pavić, *Pregled latinskih gramatika bosanskih franjevaca*, Zbornik Franjevačka klasična gimnazija u Visokom 1882.–1982., Visoko, 1983., 79–81.
- Babić, Toma (*Babich, Babych*), *Hrvatski biografski leksikon*, Zagreb, 1983., I, 302–303.
- Bruno Pezo, Franjevci provincije Presvetog Otkupitelja pisci latinskih gramatika u XVIII. stoljeću, *Kačić*, 16/1984., 59–62.
- Franjo Emanuel Hoško, »Babuša« ili katekizam Tome Babića u prozi i stihovima, u autorovoj knjizi: *Negdašnji hrvatski katekizmi*, Zagreb, 1985., 39–43.
- Ivan Alilović, *Biobibliografija hrvatskih pisaca Bosne i Hercegovine od god. 1918.*, Zagreb, 1986., 37–38.
- P. Girolamo Šetka, *O.F.M., La Madre di Dio nell' opera di Toma Babić »Cvit razlika mirisa duhovnoga«*, Da cultu Mariano saeculis XVII–XVIII, Romae, 1987., vol. V., 299–305.
- Fra Stanko Radić, Doprinos splitskih franjevaca homiletici, *Kačić*, XIX.–XX., Split, 1987/88., 204–208.
- Jeronim Šetka, Majka Božja u »Cvitu razlika mirisa duhovnoga« fra Tome Babića, *Mundi melioris origo*, Zagreb, 1988., 168–173.
- Pavao Knezović, *Aneksni rječnici latinskih gramatika 18. stoljeća*, Posebna izdanja Akademije nauka i umjetnosti BiH, knj. LXXXV, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 21., Sarajevo, 1989., 143–154.
- Anto Slavko Kovačić, *Bibliografija Franjevaca Bosne Srebrene*, Sarajevo, 1991., 41–44.
- Slavko Ježić, *Hrvatska književnost od početka do danas, 1100–1941.*, Zagreb, ²1993., str. 163.
- Josip Mihojević, Duhovno pjesništvo 18. stoljeća u Bosni i Dalmaciji, *Dani hvarskog kazališta*, knj. XXI., Književni krug, Split, 1995., 51–53.
- Nikica Kolumbić, Toma Babić-Grabovčev i Kačićev preteča, *Dani hvarskog kazališta*, knj. XXII., Književni krug, Split, 1996., 82–87.
- Fra Karlo Jurišić, Visovački natpisi, *Visovački zbornik*, Visovac, 1997., 354, 361.
- Mile Mamić, Jezik Babićeva »Cvita« u službi hrvatske jezične standardizacije, *Visovački zbornik*, Visovac, 1997., 337–342.
- Slobodan Prosperov Novak, *Povijest hrvatske književnosti III.*, Zagreb 1999., 901–903.

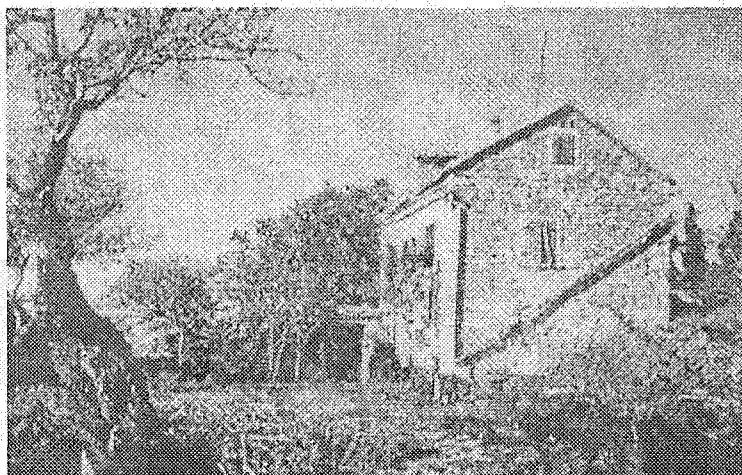
Leksikon hrvatskih pisaca, Zagreb, 2000., 27–28.

Babić, Tomaš, *Enciklopedija Leksikografskog Zavoda*, Zagreb, 1955., I, 334.

Lovorka Čoralić, Skradin i Mleci (državno-politička veza i prisutnost Skradinjana u Mlecima i Padovi), *Zbornik o Pavlu Posiloviću*, Šibenik–Zagreb, 2001., 139.

Radoslav Katičić, *Učitelji s Visovca*, Lepuri, 2002., 27–34.

* Popis bibliografskih jedinica predočen je u kronološkom slijedu njihova objavljivanja.

Stara župna kuća u Dubravicama, gdje je T. Babić u dva navrata bio župnik (1724.–25. i 1727.–28.)

Spomen poprsje fra Tome Babića ispred crkve i župne kuće u Stankovcima. Autor poprsja iz 1983. je akad. kipar Josip Poljan.

Lovorka Čoralić

PRIOLOG ŽIVOTOPISU SKRADINSKOG BISKUPA GRGURA CIVALELLIJA (1698.–1713.)

Izvorni znanstveni članak
UDK 262.12 (497.5 Skradin)»1689/1713«
929 Civalelli, G.

U radu se razmatra životni put zadarskog patricija Grgura Civalellija (1645.–1713.), prvog biskupa (1698.–1713.) obnovljene Skradinske biskupije nakon oslobođenja toga kraja od osmanlijske vlasti i njegovog priključenja mletačkim posjedima. Predstavljeni su temeljni historiografski uradci koji se bave navedenom problematikom, ukazano je na ključne sastavnice iz Civalellijeva životopisa, poglavito s obzirom na njegovo biskupsko djelovanje u Skradinu. Podrobno se raščlanjuje Civalellijeva oporuka (15. VIII. 1713.), važno vrelo koje nam proširuje spoznaju o njegovom djelovanju na časti skradinskog biskupa. U prilogu se objavljuje prijepis te oporuke, pohranjene u Državnom arhivu u Zadru (fond: Spisi zadarskih bilježnika).

Razdoblje prijelaza iz XVII. u XVIII. stoljeće prijelomno je, događajima burno i za budućnost u mnogo čemu sudbonosno doba iz povijesti Skradina i skradinskog kraja. Nakon više stoljeća osmanlijskog vrhovništva nad ovim dijelom Dalmacije (od 1522. godine), tijekom kojega je iz temelja promijenjen državno-politički, ali i demografski (etnički, vjerski) krajobraz osvojenih područja, godine 1683. grad Skradin i njegova okolica oslobođeni su već na samom početku velikog oslobodilačkog protuturskog rata (Morejski rat, 1683/84.–1699. godine). Okončanjem ratnih događanja i potpisivanjem mirovnog sporazuma u Srijemskim Karlovcima 1699. godine Skradin je pripao novoosvojenim mletačkim prekojadranskim stečevinama te će u sastavu dalmatinskih posjeda Republike Sv. Marka ostati sve do njezinog utruća 1797. godine. Ubrzo po nastupu mletačke uprave Skradin je stekao i važnu povlasticu. Riječ je o obnovi nekadašnjeg statusa grada, koji su predstavnici tamošnjih građanskih obitelji (predvođeni Franjom Obertijem) službeno zatražili 1702. godine. Zahtjev Skradinjana usvojen je dekretom mletačkog providura Marina Zane 1705. godine, čime je Skradin pravno izjednačen sa drugim

dalmatinskim komunama. Glavna vojno-zapovjedna i izvršna vlast u gradu pripala je guverneru, a ubrzo je uspostavljena i bilježnička kancelarija, kao i druga tijela potrebna za redovno odvijanje komunalnog života. Prestankom ratne opasnosti, uključenjem u sastav mletačkih posjeda od Istre do Boke te ustrojem tijela općinske uprave, bili su stvoreni preduvjeti za demografsku i gospodarsku obnovu grada. Stoga Skradin postupno tijekom XVIII. stoljeća prerasta u neveliko, ali značajno prometno-trgovačko središte kroz koje je tekla važna karavanska trasa iz Bosne i unutrašnjosti Balkana prema dalmatinskim gradovima i potom dalje prema Apeninskom poluotoku.¹ Sve navedene okolnosti (vojno-političke, upravne, društvene, gospodarske, demografske) okvir su unutar kojega se zbivala skradinska povijest u posljednjem stoljeću mletačkog opstojanja na hrvatskoj obali. Karika koja nedostaje, a bez koje ne možemo u cjelosti razumjeti skradinsku povjesnicu ovoga prijelomnog doba, jest uloga Katoličke crkve odnosno obnovljene Skradinske biskupije. Ovaj je rad stoga poglavito upravljen crkvenoj problematici tj. djelovanju Zadrana Grgura Civalellija, prvog biskupa obnovljene Skradinske biskupije. U radu ću, nastavljajući se na dosadašnje spoznaje historiografije, kao i tragom arhivskog gradiva, predstaviti temeljne etape iz života Grgura Civalellija, poglavito s obzirom na njegovo djelovanje na časti skradinskoga biskupa. Osim pregleda historiografskih uradaka i ukazivanja na osnovne podatke iz biskupova životopisa, u radu ću predstaviti i kao prilog objaviti oporuku Grgura Civalellija iz 1713. godine.²

Sažete kronološke podatke o Civalellijevom djelovanju na mjestu skradinskog biskupa bilježe opća djela Remigija Ritzlera i Pirmina Seffrina (*Hierarchia catholica medii et recentioris aevi*, sv. V. /1667–1730/, Patavii 1952, 346) te Josipa Butorca i Antuna Ivandije (*Povijest Katoličke*

¹ O povijesti Skradina u XVIII. stoljeću vidi detaljnije: I. Babić, *Skradin i njegovo područje u prošlosti*, Skradin, 1986., str. 32–34; I. Grgić, *Obnova vlasteoske općine u Skradinu 1705. godine*, Zadarska revija, god. VII, br. 2, Zadar, 1958., str. 148–155; Š. Peričić, *Nekoliko fragmenata iz ekonomske povijesti Skradina u XIX. stoljeću*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, sv. 31, Zadar, 1989., str. 83; Isti, *Glavari i časnici Vojne krajine u Dalmaciji*, ibid., sv. 35, Zadar, 1993., str. 222; J. A. Soldo, *Skradin pod Venecijom*, ibid., sv. 33, Zadar, 1991., str. 131–183; L. Čoralić, *Skradin i Mleci (državno-političke veze i prisutnost Skradinjana u Mlecima i Padovi)*, Zbornik o Pavlu Posiloviću: zbornik radova sa znanstvenoga skupa »Pavao Posilović i šibensko-skradinski kraj u njegovo doba«, Skradin–Visovac, 27–28. listopada 2000., Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić« Šibenik – Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Šibenik – Zagreb, 2001., str. 119.–145.

² Godine 1991. objavila sam u časopisu *Croatica christiana periodica* (god. XV, br. 27, str. 136–143; dalje: Čoralić 1991.) prilog pod naslovom *Oporuka skradinskog biskupa Grgura Civalellija iz 1713. godine*. U radu koji donosim ovom prigodom, nastavljajući se na prethodne znanstvene spoznaje, donosim i neka nova saznanja, prikupljena tijekom istraživačkog rada proteklih godina.

crkve među Hrvatima, Zagreb 1973, 346), kao i edicije *Znameniti i zaslužni Hrvati 925–1925.* (Zagreb 1925, CXXIV, 49) i *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji* (Zagreb 1975, 287). Nešto detaljniji životopis Zadrana Grgura Civallellija bilježimo u davno nastalom, ali danas vrlo uporabljivom djelu talijanskog proučavatelja dalmatinske crkvene povjesnice Daniela Farlatija *Illyricum sacrum* (sv. IV, Venetia 1769, str. 29–31), u biografskom leksikonu znamenitih Dalmatinaca iz pera Šime Ljubića³, kao i u suvremenoj hrvatskoj leksikografskoj ediciji *Hrvatski biografski leksikon*.⁴ Kada je riječ o uradcima historiografije, spomen Civallellija bilježe djela koja se bave poviješću Zadra i tamošnje nadbiskupije⁵ te – u mnogo većem broju – historiografski uradci u kojima su sadržani podaci o povijesti Skradina i Skradinske biskupije.⁶

Plemićka obitelj Civallelli (Cevalelli, Chivallellis, Civalel, Civalelo, Civali, Zevalelli, Zivalellis) stoljećima se ubrajala među najuglednije i najrazgranatije zadarske plemićke rodove. Tijekom prošlih stoljeća imali su istaknutu ulogu u društvenom, kulturnom i crkvenom životu svoga grada, ali i širem područja Dalmacije. Posjedi (zemljišta, solane, stoka) obitelji Civallelli nalazili su se na širem zadarskom kopnenom (biogradsko područje) i otočnom (Pašman, Ugljan) području. U vrijeme mletačko-turskih ratova istaknuti su sudionici ratnih zbivanja na sjevernodalmatinskom prostoru. U vrijeme Kandijskog rata (1645–1669. godine) po-

³ Š. Ljubić, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Vienna 1856, ristampa Bologna, 1974., str. 85–86.

⁴ Sv. II, Zagreb, 1989., str. 690. (tekst: K. Čvrlijak).

⁵ C. F. Bianchi, *Zara christiana*, sv. I, Zara 1877., str. 216–217.

⁶ I. Babić, nav. dj., str. 32; S. Bačić, *Perušić – župa Uznesenja Marijina u Zadarskoj nadbiskupiji*, Split, 1989. (dalje: Bačić 1989.), str. 13, 32, 34, 105, 148; Isti, *Visovački franjevci u Skradinskoj biskupiji*, Split, 1991. (dalje: Bačić 1991.), str. 10, 14–15, 25; Isti, *Franjevci u Zadarskoj nadbiskupiji i Ninskoj biskupiji*, Šibenik, 1995. (dalje: Bačić 1995.), str. 32, 101–102, 123; Isti, *Visovački franjevci i župa Dubravice do 1830. godine*, u: *Župa Dubravice u prostoru i vremenu* (ur. fra Petar Klarić): zbornik radova u prigodi 300. obljetnice osnutka Župe Dubravice (1700.–2000.) i 10. obljetnice krunjenja kipa Majke Mira zlatnom krunom (1990.–2000.), Župa sv. Katarine, Dubravice, Monografije, dokumenti, grada br. 4, Dubravice, 2000. (dalje: Bačić 2000.), str. 62–64, 67; J. Barbarić, *Skradin, Skradinska biskupija, skradinski biskupi*, u: *Sedam stoljeća Šibenske biskupije*: (zbornik radova sa znanstvenog skupa »Šibenska biskupija od 1298. do 1998.«, Šibenik, 22. do 26. rujna 1998.), Šibenik, 2001., str. 205–206; Čoralić 1991.; K. Čvrlijak, *Otrov za trojicu biskupa*, Šibenski list, god. XXVII, br. 1320, Šibenik, 1988., str. 11; P. Kolendić, *Fra Pavao Posilović i njegovo »Nasladenje«*, Rad JAZU, sv. 206, Zagreb, 1915., str. 179–181; S. Kovačić, *Crkva na skradinsko-kninskom području u XVII. stoljeću prema izvještajima skradinskih biskupa Svetoj Stolici*, CCP, god. I, br. 1, Zagreb, 1977., str. 31–32; J. A. Soldo, *Samostan Majke od Milosti na Visovcu*, Visovački zbornik (Zbornik radova simpozija u prigodi 550-te obljetnice franjevačke nazočnosti na Visovcu, 1445.–1995.), Visovac, 1997. (dalje: Soldo 1997.), str. 93, 95; S. Zlatović, *Franovci Države Presvetog Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, Zagreb, 1888., str. 178. Usporedi i davno nastali rad splitskog povjesnika Francesca Carrare, *Chiesa di Spalato un tempo Salonitana*, Trieste, 1844., str. 76–77.

sebno se istaknuo pukovnik mletačke vojske Donat (otac biskupa Grgura), koji se od 1647. do 1660. godine spominje kao zapovjednik postrojbi na zadarskom dijelu bojišnice. Biskupov je brat Franjo Civalelli, čija se nadgrobna ploča (iz 1678. godine) s obiteljskim grbom nalazi u klasturu zadarskog franjevačkog samostana.⁷ Na osnovi oporuke biskupa Grgura, o kojoj će kasnije biti više riječi, znamo da je spomenuti Franjo Civalelli imao kćeri Mariju (supruga *cavaliera* Anzola Fanfogne) i Katarinu (supruga istaknutog zapovjednika mletačkih postrojbi u Dalmaciji *sargente generale di battaglia*/ Šimuna Fanfogne)⁸, te sina Donata (umro prije 1713. godine). U braku s trogirskom plemkinjom Magdalenom Andreis Donat je imao pet kćeri: Vicenzu (redovnica), Mariju (supruga mletačkog časnika Jakova Grimaldija), Elizabetu (supruga Franje Sanferma), Katarinu (supruga Antonija Cipicca) i Lauru (supruga Nikole Pasqualija).⁹ Kako je brat Franjo umro oko 1678. godine, dočim je nećak Donat pokojan prije 1713. godine, zorno je da u trenutku pisanja oporuke biskup Grgur Civalelli predstavlja posljednjeg muškog potomka ove nekada razgranate i moćne zadarske plemićke obitelji.

Grgur Civalelli rođen je u Zadru 1645. godine. Podaci o njegovu životu i djelovanju prije imenovanja na čast skradinskoga biskupa nisu brojni te stoga možemo rekonstruirati tek poneke (i povremene) epizode iz njegova životopisa. Poznato nam je da se školovao na nekom od talijanskih sveučilišta, gdje je stekao naslov doktora obaju prava. Godine 1680. spominje se kao svećenik u Zadru, gdje sudjeluje u radu sinode koju je sazvaio tadašnji zadarski nadbiskup Ivan Krstitelj Parzago (1669.–1688.). Kao primicer zadarskog Kaptola i generalni provikar Zadarske nadbiskupije sudjelovao je 4. V. 1681. godine – među brojnim uglednicima iz svjetovnog i crkvenog života Dalmacije – u svečanom činu prijenosa tijela Sv. Ivana Orsinija (Trogirskog) u novu grobnicu u trogirskoj stolnici.¹⁰

⁷ O obitelji Civalelli usporedi tekst K. Čvrljka u *Hrvatskom biografskom leksikonu*, sv. II, Zagreb, 1989., str. 689–690.

⁸ Šimun Fanfogna (Zadar, 7. IV. 1663. – Lendinara, Italija, 6. III. 1707.), u Morejskom ratu zapovjednik je mletačke vojske iz Dalmacije u kopnenim i pomorskim bitkama u našim krajevima, Albaniji i na Levantu. Nakon mira u Srijemskim Karlovcima 1699. godine vraća se u Dalmaciju te zastupa mletačku stranu u pregovorima oko razgraničenja novoosvojenog teritorija (*aquistato nuovo*). Godine 1705. imenovan je višim vojnim zapovjednikom mletačke vojske. Tijekom Rata za španjolsku baštinu (1701.–1714.) zapovjednik je 8000 mletačkih vojnika upućenih u Italiju, u područje donjeg toka rijeke Pada. Oboljevši od malarije, umire u Lendinari. Pokopan je u benediktinskoj crkvi Sv. Marije u Zadru. Njegov nadgrobni spomenik ubraja se među bolja ostvarenja baroknoga kiparstva u Dalmaciji. Vidi tekst (L. Čoralić) u *Hrvatskom biografskom leksikonu*, sv. IV, Zagreb, 1998., str. 133. (s ondje navedenim podrobnim popisom literature).

⁹ C. G. F. Heyer von Rosenfeld, *Der Adel des Königreich Dalmatien*, Nürnberg, 1873., str. 36.

¹⁰ C. F. Bianchi, nav. dj., str. 216; P. Andreis, *Prijenos Sv. Ivana trogirskoga biskupa*, u: P. Andreis, *Povijest grada Trogira*, sv. II, Split, 1978. (preveo V. Rismondo), str. 354.

Skradinska biskupija, kojoj 1700. godine na čelno mjesto stupa Zadrani Grgur Civalelli, bila je jedna od najteže stradalih, razorenih i demografski opustošenih biskupija u Dalmaciji.¹¹ Tijekom Kandijskog, ali i oslobodilačkog Morejskog rata, područje Skradinske biskupije bilo je izloženo teškim razaranja. Ipak, 1687. godine, u jeku rata za protjerivanje Osmanlija iz dalmatinskog zaleđa, apostolski misionar Makarske i Skradinske biskupije Nikola Bijanković najavljuje bolje dane, držeći kako bi Skradinska biskupija mogla – ukoliko nakon rata ostane pod mletačkim vrhovništvom – postati jednom od najljepših i najnapučenijih u Dalmaciji.¹² Međutim, stvarnost je bila manje obećavajuća. Grad je po odlasku Osmanlija spaljen i razoren, velik se dio žiteljstva raselio dijelom u Šibenik, a dijelom u druge dijelove Dalmacije, a na njihova su mjesta prispjeli useljenici iz Like, Drniša, Petrova Polja i Svilaje. Uz pomoć visovačkih franjevac pozvano je i više stotina katolika iz bosanskih i hercegovačkih područja koji su postupno naselili Skradin i okolna sela Sonkoviće, Raslinu, Bićine, Dubravice i dr. (ukupno oko 1300 domaćinstava). Kako bi se olakšao pastoralni rad (koji je trebalo podizati iz samoga temelja), franjevci su postojeću džamiju pretvorili u crkvu (sv. Franje)¹³ te podigli hospicij za svoju redovničku subraću kako bi im barem na taj način bio olakšan mukotrpan rad sa pukom. Istodobno sa stjecanjem i učvršćenjem vlasti na skradinskom području, kao i obnovom vjerskoga života za koji su još tijekom ratnih godina posebno bili zaslužni franjevci, mletačka je uprava krenula u konkretnu obnovu tamošnje crkvene hijerarhije. Nakon što su pape Aleksandar VIII. i potom Inocent XII. dali pravo mletačkoj vlasti da prema svojoj prosudbi ispuni mjesta na ispražnjenim biskupskim stolicama, mletački je Senat 5. III. 1694. godine izabrao za skradinskog biskupa Zadrani Grgura Civalellija. Papa Inocent XII. službeno ga je potvrdio 19. XII. 1698. godine, a 23. III. 1699. svečano ga je posvetio mletački patrijarh Giovanni Badoer.

¹¹ U jednom izvješću iz 1625. godine govori se da u Skradinu stanuju uglavnom Turci i nešto katolika i pravoslavaca, Katedrala je srušena, kao i ostale crkve. Biskupija je prostrana, ali nema dovoljno svećenika te župničku službu vrše opservanti. Diljem biskupije nalazi se cijeli niz zapuštenih crkava. Fra Toma Ivković, skradinski biskup (1625.–33.) u svom izvješću iz 1630. godine navodi da u Skradinu ima samo 13 kršćanskih kuća, dočim su ostale muslimanske. Biskupija broji šest župa: Skradin s okolnim selima, Kosovo polje, Petrovo polje, Bukovica, Smino i Otišići. Ivkovićev nasljednik fra Pavao Posilović izvjestio je 1650. godine Rim o stanju biskupije, naglašavajući da se nalazi u prilično jadnom stanju. Napominje da su grad Skradin nedavno spalili Mlečani te da u njemu nema stanovnika. Većina stanovništva kršćanske vjere je nakon Kandijskog rata izbjegla na mletačke posjede, dočim su na skradinsko područje osmanlijski upravitelji naseljavali novo stanovništvo iz unutrašnjosti (S. Kovačić, nav. dj., str. 26–27).

¹² S. Kovačić, nav. dj., str. 29.

¹³ Soldo 1997., str. 93.

Upravu nad dodjeljenom biskupijom Grgur Civalelli službeno je preuzeo 18. VII. 1700. godine.¹⁴

Jedna od prvih i zasigurno najtežih zadaća s kojima se novopridošli biskup morao suočiti odnosila se na uređenje povijesnih granica Skradinske biskupije. U višekratno ponavljanim tužbama protiv Zadarske nadbiskupije te Ninske i Šibenske biskupije, Civalelli napominje kako se dio teritorija njegove biskupije sada nalazi u njihovim granicama. Među ostalim, napominje kako je ninski biskup zagospodario nad oba Obrovca, nad cijelom Bukovicom, kaštelom Nadinom, Kožulovim Poljem, u kojoj visoravni postoje kašteli Šopot, Benković, Perušić, Kožulovac, Ostrovica i Zečevo. Zadarski nadbiskup zagospodario je Zemunikom, Vranom, Tinjem i drugim susjednim mjestima, a šibenski biskup utvrdom Knin, Drnišom i ostalim susjednim mjestima koja se protežu podno Promine.¹⁵ Biskup Civalelli pokušao je posredstvom državnih vlasti obnoviti povijesne granice Skradinske biskupije, ali bez uspjeha. Na njegovo traženje da se biskupiji vrate njezine povijesne granice, Senat je 2. X. 1706. godine objavio dukalu. Mjerodavni su ispitali i saslušali mišljenje susjednih biskupa Šibenika, Knina, Zadra i Nina te su uzeli u obzir nemire i smetnje koji bi – ukoliko bi se granice biskupije ponovo mijenjale – mogli izbiti među vjernicima. Rješenje o tom prijeporu izdao je u Zadru 7. V. 1708. godine generalni providur Dalmacije Giustin da Riva. Na taj su način nove granice Skradinske biskupije tekle od Prukljana i Krke (isključujući Raslinu i Zaton koji su ostali Šibenskoj biskupiji) do Vrane (koja ostaje Zadarskoj nadbiskupiji) te na sjever prema Bukovici (koja ostaje u Ninskoj biskupiji), do Šupljaje te Krkom do Skradina. Mjesta koja uključuje biskupija bila su Banjevci, Čista, Velim, Dubravnice, Krković, Lišane, Rupe, Skradin, Stankovci i Vačane.¹⁶

Tijekom biskupskog djelovanja zapažena su i Civalellijeva pregnuća na obnovi ruševne i zapuštene skradinske stolnice Sv. Marije. Poduzimana su i opsežna nastojanja u svezi obnove tamošnjeg Kaptola i klera, kao i temeljitog preustroja postojećih župa. Uz novčanu pomoć mletačkoga Senata¹⁷ biskup je uspio pribaviti crkveni namještaj i drugi potrebni inventar te na uporabu dobio i zasebnu biskupsku kuću. Postupne

¹⁴ D. Farlati, nav. dj., str. 29; C. F. Bianchi, nav. dj., str. 217; R. Ritzler – P. Sefrin, nav. dj., str. 346; P. Kolendić, nav. dj., str. 179–180; Bačić 2000., str. 62–63; Čoralić 1991., str. 136.

¹⁵ Bačić 1991., str. 14.

¹⁶ Bačić 1991., str. 14–15.

¹⁷ Godine 1696. mletački Senat odredio je da se biskupu Skradina, dok se ne urede granice biskupije, godišnje iz državne riznice dodjeljuje 1000 srebrenjaka, ali se već iduće godine ta svota spustila na 500 srebrenjaka. Osim konkretne novčane pomoći, biskupu Skradina mletačka je vlast dodjelila (investiturom) u feud 225 kanapa zemlje u novooslobođenim krajevima. Usp.: D. Farlati, nav. dj., str. 29–30; I. Babić, nav. dj., str. 32.

uspjehe na podizanju ratom opustošene Skradinske biskupije pratilo je i usporedno djelovanje visovačkih franjevaca, čije su zasluge u obnovi vjerskoga života bile nemjerljive. Požrtvovnost visovačkih franjevaca izričekom hvali biskup Grgur u izvješću od 25. VI. 1712. godine te naglašava da su franjevci kroz 13 godina njegova upravljanja služili po selima s najvećom požrtvovnošću i samoprijegorom.¹⁸

Stanje u Skradinskoj biskupiji uoči i po dolasku Grgura Civaellija zorno predstavlja izvješće koje je skradinski arhiđakon Carlo de Rubeis napisao za Svetu Stolicu. U izvješću se navodi da je nekoć grad Skradin brojio više od 10 000 žitelja, ali je tijekom ratnih zbivanja uništen i opustošen te sada nema više od 200 ljudi, prebjeglih od nevjernih strana pod zaštitu mletačkog lava. Arhiđakon Rubeis izijekom ističe zasluge biskupa Grgura Civaellija na obnovi svekolikog crkvenog života. Spominje da je nekadašnja džamija pretvorena u katoličku crkvu te milostinjama vjernika i mletačke vlade osposobljena za vršenje vjerskih obreda, napominjući da je zgrada premalena i nedovoljna za okupljanje vjernika. Iako nema nikakvih prihoda i u cjelosti zavisi o tuđoj pomoći; uz pomoć mletačke vlasti crkva je ipak postupno osposobljena za redovitu službu Božju, a sakristija je opremljena darom samoga dužda. Rubeis, nadalje, navodi da kler u Skradinu čine arhiđakon, šest kanonika, četiri kapelana i dva klerika. Svi oni dobivaju novčanu potporu milošću i dobrotom Mletačke Republike. Dodaje kako u gradu borave malobrojne morlačke obitelji koje se uopće ne brinu kako bi nekoga od svoje djece posvetile službi Božjoj te stoga nema nade da će u Skradinu uskoro biti utemeljeno sjemenište. Stoga je – savjetuje Rubeis – nužno da se jedan tamošnji klerik primi kao pitomac u Kolegij Propagande ili u Kolegij u Fermu, kako bi stekao potrebno obrazovanje i po povratku mogao učinkovitije djelovati na podizanju pastoralnog života u skradinskom kraju. Arhiđakon skradinski zapaža da na skradinskom području postoji opatija Sv. Ivana Krstitelja u utvrđi Bribir. Opatija je gotovo potpuno uništena u ratnom vihoru, a sada je već četiri godine zauzeta od »šizmatika« te se – brigom biskupa – jednom godišnje ondje upriličava sveta misa kako bi se povećala pobožnost preostalih katoličkih obitelji. U završnom dijelu svog izvješća Rubeis konstatira da su granice Skradinske biskupije tijekom ratnih i poratnih godina u velikoj mjeri smanjene u odnosu na predtursko doba.¹⁹ Zasluge biskupa Civaellija na obnovi Skradinske biskupije bile su zapažene i kod njegovih slavni suvremenika. U svojem epskom djelu *Poviest vandelska bogatoga a nesrećna Epuluna i ubogoga a čestita Lazara (Bogatstvo i uboštvo)* spominje ga splitski pjesnik Jeronim Kavanjin (1641.–1714.), posvećujući mu sljedeće stihove:

¹⁸ Soldo 1997., str. 95.

¹⁹ D. Farlati, nav. dj., str. 30–31.

*Civalelić biskupiu
Skradinskomu gradu vrati,
i sadašnu skotadiu
na duhovne paše prati,
cieneć da grad po kriposti
može opet doć slavan dosti.*²⁰

Grgur Civalelli zabilježen je i kao autor jednog djela pisanog na talijanskom jeziku. Splitski povjesnik Francesco Carrara u svom davno nastalom djelu (1844.) izrijeком spominje Civalellijev rukopis *Distinta relatione esistente dell'antico Regno Dalmatico nominato provincia...* iz 1708. godine, koji nam je – prema postojećim saznanjima – danas nedostupan.²¹

Skradinski biskup Civalelli umro je u Šibeniku 8. XI. 1713. godine. Pokopan je u tamošnjoj stolnoj crkvi Sv. Jakova, a 1716. godine njegovi su posmrtni ostaci preneseni u obiteljsku grobnicu na otoku Pašmanu (u mjestu Ždrelac). Prema nagađanjima nekih povjesničara, a koja nisu utemeljena odgovarajućom znanstvenom argumentacijom, važnu ulogu u Civalellijevoj smrti imalo je i »službeno sredstvo republike – otrov«.²²

Oporuka skradinskog biskupa Grgura Civallelija pohranjena je u Državnom arhivu u Zadru, u sklopu fonda zadarskih bilježnika (notar: Zuanne Emanuelli, busta II, br. 52). Spis je napisan vlastitom biskupovom rukom, dana 15. VIII. 1713. godine u Zadru. U uvodnom dijelu spisa sadržani su podaci o službenom otvaranju oporuke (21. XI. 1713. godine), učinjenom nakon biskupove smrti na zahtjev Magdalene, udovice pokojnog Grgurovog nećaka Donata Civallelija. U dataciji isprave (prilikom otvaranja oporuke) navodi se da je službeno otvaranje spisa učinjeno u doba vladanja mletačkoga dužda Zuanna Cornera²³ te zadarskog kneza Zuanna Balbija²⁴. Nazočan pri ovjeri oporuke bio je zadarski patricij i općinski vijećnik Antun Ghirardin Calcina. Kao svjedoci pri otvaranju oporuke bili su nazočni zadarski patricij Ivan Soppe i općinski pisar Bonaventura Capadoro.

U nastavku spisa slijedi, pisana vlastitom rukom na Veliku Gospu 1713. godine, oporuka biskupa Civallelija. U uvodnom dijelu oporuke sadržane su uobičajene formule o nužnosti pisanja oporuke kako nakon smrti oporučitelja imovina ne bi ostala nesređena i neraspodijeljena.

²⁰ J. Kavanjin, *Poviest vandelska bogatoga a nesrećna Epuluna i ubogoga a čestita Lazara (Bogatstvo i uboštvo)*, Zagreb 1913., str. 93. (pjevanje VI./59.).

²¹ F. Carrara, nav. dj., str. 76–77.

²² P. Kolendić, nav. dj., str. 180.

²³ Zuanne (Giovanni) Corner II., mletački dužd od 1709. do 1722. godine.

²⁴ Zuanne (Giovanni) Balbi, zadarski knez od 1713. do 1715. godine.

Osim uobičajenih formula, Grgur navodi i svoju dob (67 godina) te činjenicu da je posljednji muški odvjetak svoje obitelji te da ovom prigodom želi pronaći način da se obiteljsko ime ove nekoć moćne zadarske patricijske obitelji zauvijek ne ugasi. Potom slijedi uobičajena preporuka oporučiteljeve duše Presvetom Trojstvu, Blaženoj Djevici Mariji i »osobnim« svecima zaštitnicima: Sv. Josipu, Sv. Šimunu Pravedniku, Sv. Jeronimu i Sv. Antunu Padovanskom. Grgurova je želja da se njegovo tijelo sahrani u skradinskoj stolnici u grobnici kapele koju je on sam započeo graditi. Ukoliko kapela ne bude dovršena, biskupovo se tijelo treba sahraniti u obiteljskoj grobnici crkve Sv. Frane u Zadru, gdje počivaju i posmrtni ostaci njegovih roditelja Donata i Marije te pokojnoga brata Frane. U nastavku oporuke biskup spominje svoje nećakinje (kćeri njegovog brata) Mariju i Katarinu (u trenutku pisanja ove oporuke udovice) te im u znak naklonosti ostavlja po jedan prsten koji će im nakon njegove smrti uručiti nasljednici.

Znatan dio oporuke odnosi se na obveze nasljednika u svezi održavanja kapele Blažene Djevice Marije u Ždrelcu na otoku Pašmanu, a koja je podignuta trudom samog biskupa neposredno uz kuću obitelji Civalelli. Biskup određuje da se u rečenoj kapeli svakodnevno održavaju obične mise, dočim se svaku subotu, kao i na crkvene blagdane u čast Djevice Marije, u kapeli trebaju služiti pjevane mise. Svećeniku koji će vršiti rečenu obvezu potrebno je predati na uporabu kućicu koja se nalazi neposredno uz obiteljski posjed Civalelli u naselju Ždrelac. U spomen na pokojnikove pretke, kao i za spas njegove duše, biskup određuje da se mise zadušnice održavaju i u zadarskoj franjevačkoj crkvi te (posebno za biskupa) u skradinskoj katedrali. Zanimljivo je spomenuti Grgurovo nastojanje da se ovim putem očuva spomen na slavne i zaslužne pretke (u koje uključuje one odvjetke obitelji Civalelli koji su živjeli u posljednjih sto godina) te izrijeком navodi da se za spas njihove duše drže redovite mise zadušnice u spomenutim crkvama u Zadru i Ždrelcu. U nabožna djela koja biskup oporučno zavješta ubraja se i skrb za siromahe i bolesne (*poveri di Christo*). Spominjući ubožišta (*ospidalleti*) koja održava o vlastitom trošku (po jedna sobica za svakog siromaha), Civalelli navodi da ih koristi šest »siromašnih i bolesnih žena« te nasljednicima u skrb ostavlja da im redovito godišnje prinose po jedan baril vina i tri kvartarola žita. Jednaku količinu vina i žita biskup namjenjuje Katarini Branković i njezinoj kćeri Elizabeti, napominjući da je Katarina tijekom proteklih godina vjerno služila u obitelji Civalelli. Za »Kristove siromahe« biskup namjenjuje i 12 srebrenih dukata, podijeljenih od strane nasljednika nakon njegove smrti. Svu svoju imovinu (*poche robbe, et effetti*) koje posjeduje u Skradinu i Šibeniku ostavlja gospođi Zanetti Reali koja se brinula za biskupa tijekom njegove dugogodišnje

bolesti. Istoj namijenjuje i doživotni prihod od 16 cekina, koje će Zanetti doznačiti prokuratoru skradinske katedrale. Crkveno ruho i pribor za bogoslužje koji se nalaze u osobnom Civalellijevom vlasništvu (mitre, pastoral) namijenjuje svom nasljedniku na skradinskoj biskupskoj stolici. U nastavku oporuke slijedi podrobno objašnjenje u kojem se opisuju uvjeti nasljeđivanje biskupove preostale imovine. Glavnom nasljednicom svih svojih dobara (*universal herede*) imenuje pranećakinju (*pronipote*) Mariju Civalelli, kćer (*legitima naturale*) pokojnog Grgurova nećaka Donata Civalellija i Magdalene Andreis. Glavna nasljednica ne smije ni u kojem slučaju prodati, založiti ili na bilo koji drugi način otuđiti pripadajuću imovinu koju nakon njezine smrti nasljeđuje njezin zakoniti muški potomak koji treba nositi ime Grgur te preuzeti grb obitelji Civalelli. Sukladno navedenom, svi idući nasljednici moraju biti prvorodeni sinovi rođeni u zakonitim brakovima. Ukoliko, međutim, Marija premine bez potomaka, imovinu nasljeđuje njezina sestra Elizabeta (Betina) i njezini nasljednici, odnosno, ukoliko i Elizabeta ostane bez potomaka, njihove treća sestra Laura (Laureta). Kao krajnja mogućnost, ukoliko nijedna sestra ne bude imala živućih potomaka, imetak nasljeđuju biskupove nećakinje Marija (udovica *cavaliera* Anzola Fanfogne) i Katarina (udovica zapovjednika mletačkih postrojbi u Dalmaciji Šimuna Fanfogne) te potom njihovi sinovi prema prethodno navedenom principu nasljeđivanja. Ukoliko se biskupova pranećakinja Vicenza, prvorodena kći njezina nećaka Donata, odluči zarediti u zadarskom benediktinskom samostanu Sv. Dimitrija, ostavlja joj doživotni godišnji prihod od 20 dukata koji su joj oporučitelji nasljednici obvezni redovito isplaćivati.

U posljednjem dijelu oporuke Civalelli izvršiteljima svoje posljednje volje (*comissarii, et essecutori*) imenuje spomenutu Magdalenu Andreis Civalelli i Petra Calcinu, sina zadarskoga *cavaliera* Grgura.

Na kraju oporuke Grgur traži da se u roku od dvije godine načini inventar svih njegovih nekretnina u Zadru i okolici, ali i u svim drugim mjestima u kojima je raspolagao s određenim imutkom. Uz uobičajene zaključne formule, oporuka skradinskog biskupa završava ponovnom napomenom kako je tekst napisan vlastitom oporučiteljevom rukom.

* * *

Skradinski biskup Grgur Civalelli zasigurno se može ubrojiti među iznimno značajne osobe iz bogate prošlosti grada Skradina i njegova kraja. Zadarski patricij, posljednji muški odvjetak znamenitog zadarskog patricijskog roda, doktor obaju prava i zadarski primicerij, Civalelli je na razdjelnici dvaju stoljeća preuzeo upravu nad ratnim razaranjima opustošenom Skradinskom biskupijom. Civalelliju, obnovitelju Skradinske

biskupije, u zasluge se s punim pravom pripisuju sveobuhvatna pregnuća glede pokušaja obnove povijesnih granica biskupije, ustroja župa, Kapitola i klera, obnove crkvenih zdanja te uopće organizacije pastoralnog rada među katoličkim pukom. Biskupova oporuka, napisana tek nekoliko mjeseci prije smrti, dodatan je i više nego dragocjen izvor saznanja o nekim novim i možda manje poznatim oblicima biskupova djelovanja, ali i o njegovim obiteljskim vezama i dubokoj privrženosti rodnom gradu i matičnoj nadbiskupiji. Na posljetku, sveukupno promatrajući životni put i djelovanje biskupa Grgura Civallellija, možemo istaknuti kako je riječ o višestruko zaslužnom crkvenom dostojanstveniku, obnovitelju svekolikih vjerskih sastavnica nekoć slavne i povijesnom baštinom bogate Skradinske biskupije.

P R I L O G:

Oporuka skradinskog biskupa Grgura Civallellija (Državni arhiv u Zadru, Spisi zadarskih bilježnika, notar Zuanne Emanuelli, busta II, br. 52. /15. VIII. 1713/)

Foris tre sigilli con l'arma de Ca'Civalelli. Il testamento et ultima volontr me Gregorio Civallelli per l'Iddio gratia e di Santa Sede Vescovo di Scardona, fatto di propria mia mano et che non si debba aprire se non doppo la mia morte in presenza di chi si aspetta sigilatto con tre miei sigilli.

Nel Nome di Christo Amen. 1713 indictione quinta giorno di martedì 21 novembre nelli tempi del Serenissimo Principe e Signor Nostro il Signor Zuanne Corner per l'Iddio gratia Inclito Dose di Venezia, e del regimento dell'Illustrissimo Signor Zuanne Balbi Conte di Zara et alla presenza del Nobil Signor Zaratino il magnifico signor dottor Antonio Ghirardini Calcina honorando consiglier di me nodaro e testimonii.

D'ordine delli Illustrissimo Signor Zuanne Balbi Conte di questa Cittá et stante la notitia havuta della morte di Monsignor Illustrissimo e Reverendissimo Vescovo di Scardona Civallelli seguita in Sebenico fu alla presenza di S. S. Illustra e del sudetto magnifico signor consiglier prenominato la ricognitione del caratere a me nodaro ben noto dell'inscrizione e dei tre sigilli con i quali era sigilatto fatta tale ricognitione del sudetto magnifico signor consiglier apperto infrascritto testamento da me infrascritto nodaro pubblico e letto alla presenza ut supra essendo che detto testamento era stato consignato a me nodaro Emanuelli pur infrascritto da detto Monsignor Illustrissimo quondam Civallelli scritto e sotto scritto di faciata in faciata per conservarlo in mie mani e ciñ ad in-

stanza della nobil signora Maddalena relicta quondam Donato Civaelli come madre tutrice e leggitima gubernatrice delle sue figliole pupille, e minori procreate col detto defonto quondam signor Donato Civaelli e così etc.

Fatto in Zara alla presenza come avanti presenti cognitori de sigilli et inscriptione li signori Zuanne Soppe e Bonaventura Capadoro cancellier pretorio testimonii.

Segue il testamento

Dottor Antonio Ghirardin Calcina consigliere.

In Nome di Christo Amen. L'anno della salutifera Natività 1713 giorno di martedì della solenità dell'Assumptione Gloriosissima della Sanctissima Sempre Vergine Madre mia parziale protettrice, li 15 agosto in Zara

Estote parati quia nescitis diem neque horam, sono parole dell'istessa infalibile verità Christo Signor Nostro, con le qualli nella certezza della morte, et incertezza della sua hora vi insegna il ben morire, tali giusti riflessi hanno persuaso me Gregorio Civaelli quondam signor Donato, Vescovo di Scardona, hor che lode a Signor Idio mi ritrovo sano non solo di mente, senso, loquella, et inteletto ma di corpo ancora, se bene havendo sessanta sette annate, che con occasione arivato per li miei affari qui in propria mia patria, et a disporer come fu in via di questo ultimo mio testamento, che tutto viene esser scritto di mio proprio pugno delle cose mie, e sigillato con proprio sigillo del stesso. Tanto più che considerandomi non senza lachrime, che dopo il giro de molti secoli della susistenza della mia povera casa ultimo superstite maschio della stessa, devo con quel stimolo amoroso, che non naturale è in noi procurare ogni via possibile, e lecita di riparar a questa disgratia, e farne continui, sinoche piacerà a Sua Divina Maestà questo nome della mia casa famiglia come meglio mi esprimerò nel progresso a questa ultima mia disposizione.

Prima però raccomandando, con la più somessa computatione l'anima mia peccatrice all'Omnipotente Signor Iddio Padre Figliolo, e Spirito Santo, alla Beatissima Sempre Vergine Madre Maria nostra unica Avocata et alli santi patriarcha Giuseppe, Simone Iusto, Gieronimo, e Antonio Patavino, et al santo anco dell'mio nome, miei protettori parziali, et a tutta corte celestiale. Pregando con lachrime di cuore la Divina Maestà e Misericordia, che per li meriti dell'aceriosissimo, ... e preciosissimo sangue in Croce sparso dal unico Figlio di Dio Iesù Christo nostro Redentore, si degni racogliere nel grembo de suoi eletti: ordino, con quan-

docunque piacerà a Sua Divina Maestà levarmi da questo missero mondo, che il mio cadavere debba esser sepolto nella chiesa di Scardona mia sposa, quando a quel tempo fosse fabricata la cappella; et in tal caso diverso nella sepoltura et archa de miei maggiori a San Francesco di questa città, ove giacino, oltre li altri, l'ossa delli miei genitori amatissimi Donato, e Maria, et Francesco fratello.

Dichiaro poiche promosso io per gratia di Santissimo Signor Dio, e della Santa Sede alla Dignità pastorale di Scardona con asserniamento (quanto al intrada) di terre, che la pubblica religiosa pietà dell'eccellentissimo principe clementissimo mio naturale, come gius Regio pastorale suo eletivo concesoli, havendo destinata l'intrada stessa, che a male pene, e stata, et e sufficiente per mantenermi, onde del terreni aquistati di chiesa, io non so di tenere in conscientia, ne di questi dispono, mentre la presente mia dispositione resta viva li miei beni patrimoniali ereditati dalli maggiori, et che sono speciali della mia casa.

Lascio primeramente alla signora Maria, et Caterina mie carissime nipoti ex fratre hor vedove un anello convencionale per una, il quale li sarà dato dalli miei heredi per una volta tanto, et questo per affetto quale havendoli di sempre proffesato.

Hor parimente lasciando l'obbligo alli miei heredi, che debbano tenir in colmo per sempre e ben aquistata la capella da me fabricata quando ritrovandomi a casa paterna, posta apresso la nostra habitatione di Zdrelaz, e questa fu consacrata in honore dell Santissimo Nome della Gran Madre di Dio che nella quale sii celebrato il santo sacrificio quotidianamente da chi li parerà, e che debba tal capellano cantare le litanie della Beata Vergine Maria ogni sabbato e le festività della medesima, et anco la quadragesima, quale sacrificio si applicarà per li nostri antenati, et altri della nostra discendenza, la quale per tal effetto fu fatta venire, et anco facendosi ogni anno tal solenità qual viene la domenica infra l'ottava della sua Natività da religiosi, quelli e quanti li parerà principiendo dalli primi vesperi fino il fine del secondi e tali sacrificii si applicarano per l'anima mia, et a mia intentione, e delli nosti deffonti, come pare che si debba lasciare celebrare in essa capella a sacerdoti vaian-danti da quel sarà richiesto per tali sacrificii, come parimente che sii tenuta la cera, et altro necessario per tali fatto, et quando non vi fosse alcun sacerdote in tali vicinanze per celebrare tal quotidiano sacrificio, che se dovere in tal caso atrovare un altro religioso a suo beneplacito e darli una delle casete, o mezzaneti che confina da parte sirocale della medesima dominicale nel medesimo luoco per far compire tal quotidiana facione più adotamente che sia possibile. Item voglio, et ordino che in perpetuo si faci celebrare a San Francesco di questa città, ove riposano l'ossa di nostri maggiori un aniversario per presenti e futuri men-

suali con suo vespero, e messa maggiore, et alquante minori quante li parerà, che anco sii per sempre oservato il aniversario corente annuo di nostri deffonti di quelli potrà havere cognitione di loro obito per cento anni indiero annuali, cosi ordino parimente che sii celebrato in perpetuo il mio obito, o aniversario annuale, et questo non solamente ove saro sepolto, ma anco nella chiesa di San Francesco, et anco nella mia catedrale di Scardona, come anco nella medesima capella di Zdrelaz con un vespero, e messa maggiore et alquante minori come li parerà. Come pure che dovesero tenir in colmo li sei ospidaleti cioè un camarino per uno a pepiano per sei povere, e mendiche donne a alle quali che li parerà alli miei heredi, e li dovranno contribuire una barila di vino, e tre quartarioli over cetertuagli d'orzo per una annualmente e ciò per l'anima de nostri deffonti et a mia intiera per il che a miei potro? raccomandandoli li poveri deffonti, et anco li poveri di Christo in perpetuum.

Come parimente alla signora Caterina Branchovich, et a Elisabeta sua figlia vivente alle or... li sii contribuito sei barille di vino, e sei quartarioli di orzo per la servitù d'essa prestata in nostra casa dopo la morte del quondam mio fratello, come anco in vita di esso, e questo annualemente.

Item tutte le mie poche robbe, et effetti, che ho nella casa dove habito a Scardona, et a Sibenico niente ecetuato lascio a signora Zannetta Reali, che per corso di quatordecì e più anni ... nelle mie malatie gravi e mortali, e lunge infirmita che havendomi essa con carità ... versato, et questo per recognitione, et in rincompensa dell'assistenza prestata per il detto tempo et che per l'avenire prestare, e che niuno possa ingenirsi in tali supeletili in modo nesuno.

Cosi parimente la sua vita durante, che dalli miei heredi li si contribuirà alla medesima sedeci cechini annuo, come pure la medesima consegnarà alli procuratori della mia catedrale di Scardona, se però da meno li sia consegnato, il caselone, quel da me fu fatto con mitra semplice, nelli quale essistendovi le supeletili sacre per soli pontefici, con tre altre mitre, et il pastorale come nella nota esistente dentro nel medesimo, quali procuratori dovranno consegnarlo al prelato venturo, che in tal giorno si dovrà adoperare in parte le medesime per le funtioni funebri del mio obito.

Et che per le primitie, et mali oblati lascio ducati duodeci d'argento d'esser dispensati dal infrascritto mio herede dopo la mia morte alli poveri di Christo.

Nel resto veramente di tutti miei beni mobili, e stabili, presenti, e futuri ovunque esistenti, ragioni, et acioni, et d'ogni altra cosa a me quomodocunque spetante, o appartenente, o che spetar, o aspetare potesse di niuna ecetuata pleno giure instituisco per mio universal herede la sig-

nora Maria Civalelli mia carissima pronipote, figlia legitima naturale del quondam Donato Civalelli fu mio amatissimo nipote ex fratre procreato con la signora Madalena Andreis Civalelli, con questa istessa conditione, che li detti miei beni stabili, ne cadauna d'essi si possa donar, vender, o alienar ma che li possa goder e usufrutar essa signora Maria in vita sua, e dopo la sua morte voglio che nel'istessi pienamente succedo il figlio maschio primogenito che da essa nascerà (maritata che sarà, come la esato afarli ma con suo pari, e non altrimenti, et habitarà seco in casa, et aceterà anco il cognome della mia famiglia assieme con il suo), quel maschio voglio che habia nome Gregorio, et che assume imediate anco il cognome unico di Ca Civalelli solo, e non altro con arma o distema gentilitio della mia famiglia. Costituendo espressamente delli detti miei beni una perpetua primogenitura ad effetto de maschi legitimi, et de legitimo matrimonio nati ad effetto che passano sempre da primogenito maschio in primogenito maschio che tuti dovranno havere detto mio nome, et agregati il cognome della mia famiglia Civalelli, e morendo il primogenito maschio senza la stirpe dopo di se legitimi ma naturali, et di legitimo matrimonio nati maschio succedendo il secondogenito o terzogenito, e cosi di ordine in ordine, sino che n'havesse essa signora Maria mia herede, il che pure che debba osservarsi in cadaun grado, o ordine de sussequenti primogeniti heredi discendenti della detta mia pronipote, anzi se vi sarà qualunque grado, o ordine de discendenti un primogenito, et che questo maschio lasciando superstiti uno o più frategli et parimente uno, o più figlioli, voglio che ad esclusione del fratello del deffonto succeda sempre il primogenito figlio legitimo, e naturale, e di legitimo matrimonio del deffunto stesso, per che intendo e voglio che con retto ordine essi miei beni passino da primogenito in primogenito, et con li modi, e conditioni ut supra. In caso poi della detta mia pronipote et herede Maria non vi fossero heredi et discendenti maschi, o pure che vi fossero, ma che in qualunque grado mancassero, o vi restasero femine figliole, e discendenti legitimi, e naturali, et di legitimo matrimonio nati della detta signora Maria, voglio che la più prossima al ultimo maschio, quando fosse maritata, o havesse prole succeda, ma con questo che il primo maschio della detta femina succeda con titolo della primogenitura, in tutti essi miei beni, stabili, et con tutte le sue acenate conditioni, e modi, e forme, sino ci sarà o duravà la discendenza d'essa signora Maria. In caso che questa a fatto mancasse, cosi che da detta signora Maria non vi fosse, ne restasse più discendenza di sorte, al hora dovrà nelli detti miei beni succeder la signora Bettina Civalelli mia pronipote sua sorella respective, et il suo primogenito figlio, et cosi di primogenito in primogenito con tutte le forme, e con tutti li modi e conditioni che di sopra ho dichiarito ha li primigeniti e discendenti di detta Maria,

e mancando la detta signora Bettina e suoi discendenti o ella non maritandosi, voglio che in tal caso succeda al fin in ultimo luoco la signora Laureta pur mia pronipote figlia del detto signor Donato Civaelli mio nipote ex fratre loro terza sorella, et li suoi primogeniti maschi di grado in grado come ho descritto di sopra, estinguendosi poi la discendenti delle sudette mie pronipoti delle quelli pezzi come ho predetto la signora Maria si atenda prima omninamente con li suoi discendenti primigeniti, e come ho sopra espresamente dichiarato instruita, et da me beneficiata, in tal caso voglio che egualmente nelli detti miei beni stabili succedendo li figli discendenti legittimi della signora Maria fu moglie del quondam signor cavaliere Anzolo Fanfognia mia nipote ex fratre, e li figlioli e discendenti della signora Caterina altra mia pur nipote ex fratre relicta del quondam eccellentissimo signor sergente generale cavaliere Simon Fanfognia in stirpes, et non in capita, ma con le sudette condizioni della primagenitura in tutto e per tutto come di sopra dichiarato.

Intendo poi, et positivamente ordino, et voglio assolutamente, che sino sarà viva la signora Madalena relicta del quondam signor Donato mio nipote, et conservandosi vedova, come la sua prudenza e l'amore riservato conserva alla memoria di detto quondam amatissimo marito promete, che debba, e possa havere la diretionone, e la patronanza, e priminenza in tutti modi in casa e che sii contacta e stimata in ogni conto, et intendo, che ella habbia tutto il maneggio del intrato di detti miei beni, e stabili, et niuno possa senza d'essa operare cosa alcuna a modo verieno.

E perche Vicenza pure mia amatissima pronipote figliola primogenita del detto quondam signor Donato ha destinato a gloria di Signor Iddio farsi monaca nel convento di San Dimitrio, lascio però, et ordino che durante sua vita che debano dal possessore et herede de detti miei beni escerli conrisposto ducati vinti di bona moneta annualmente et cosi ad ogni altra delle mie pronipoti figlie del detto quondam signor Donato che si facesse religiosa, cosi ad ogni altre le quali saranno ispirate in tal servitio del Signore della nostra discendenza, come di sopra.

Comissarii, et essecutori del questo mio testamento prego et voglio, che siano la medesima signora Madalena Andreis Civaelli relicta del detto quondam signor Donato mio nipote, et il signor Pietro Calcina figlio del quondam signor dottor, e cavalier Gregorio Calcina.

Voglio che dopo la mia morte sia nel termine di due anni da miei comissari, et heredi della signora Maria mia pronipote, fatto un diligente, et pubblico inventario di tutti li miei beni stabili, tanto in questa città, quanto in sua giurisditione, et in ogni altro luoco ove esistessero con distinta circoscrizione de confini, qual inventario voglio che sii poi inserto nel protocollo annesso al presente mio testamento, in quelli altri,

ove si atoverà, acciò senza a lume da posterì primogeniti, et questo voglio, et intendo, che sia il mio ultimo testamento, et ultima volontà, casando, et anulando ogni altro che havesse fatto, volendo che questo susista, anzi se tale non valesse, voglio che vaglia in via di codicillo, e di donatione causa mortis, ogni qualunque altro miglior modo, e forma, che di giure suscister possa ad laudem, et gloriam Dei.

Gregorius Civalelli, Dei, et Santissime Sedis Gratia Episcopus Scardonensis manu propria fecit hoc testamentum, et subscripsit, et sigilavit cum proprio sigillo, quo sit apertum post obitum meum quando domino placuit, ita Santissima Nomen sit benedictum Iesu, Marie, Joseph, seper (*sic*) Amen.

PRILOG ŽIVOTOPISU SKRADINSKOG BISKUPA GRGURA CIVALELLIJA (1698.–1713.)

Sažetak

Grgur Civalelli (1645.–1713.) prvi je biskup obnovljene Skradinske biskupije nakon protjerivanja Osmanlija iz skradinskog kraja i njegovog uključenja u sastav mletačkih posjeda. Posljednji je muški odvjetak zadarske patricijske obitelji koja je stoljećima imala važno mjesto u zadarskoj i dalmatinskoj povijesti. U matičnoj je nadbiskupiji obnašao dužnost primicerija zadarskog Kaptola. Godine 1694. mletački Senat izabrao ga je za skradinskog biskupa. Papa Inocent XII. potvrdio je to imenovanje 1698., a 1699. godine svečano ga je posvetio mletački patrijarh Giovanni Badoer. Upravu nad Skradinskom biskupijom službeno je preuzeo 1700. godine. Djelovao je na sređivanju znatno smanjenih (u odnosu na predtursko doba) granica Skradinske biskupije, zauzimao se glede gradnje katedrale, nastojao oko obnove Kaptola i klera i ustroja župa, a uz pomoć Senata nabavio je crkveni namještaj i dobio biskupsku kuću. Umro je u Šibeniku 8. XI. 1713. godine, a njegovi su posmrtni ostaci preneseni 1716. u obiteljsku grobnicu na Pašmanu. Izgubljen je njegov rukopis *Distinta relatione esistente dell'antico Regno Dalmatico nominato provincia.* iz 1708. godine. Oporuka Grgura Civalellija, napisana je vlastitom rukom 15. VIII. 1713. godine. Dragocjen je izvor saznanja o Civalellijevom biskupskom djelovanju, njegovim obiteljskim vezama te o odnosu spram matičnog grada i nadbiskupije. Sveukupno promatrajući životni put Grgura Civalellija možemo istaknuti kako je riječ o višestruko zaslužnom crkvenom dostojanstveniku, obnovitelju vjerskog života u Skradinskoj biskupiji u prijelomno doba njezine povijesti.

**CONTRIBUTION TO THE BIOGRAPHY OF THE SKRADIN
BISHOP GRGUR CIVALELLI (1698–1713)**

Summary

The author of this paper examines the career of the Zadar patrician Grgur Civalelli (1645–1713), the first bishop (1698–1713) of the restored Skradin bishopric following the liberation of the region from the Ottoman rule and its annexation to the Venetian lands. The author introduces the fundamental historiographic works dealing with this matter, points out to the milestones of Civalelli's career, notably with reference to his service as bishop in Skradin. Meticulous analysis is made of Civalelli's will (15/08/1713) which represents a significant source of information on his work while serving as Bishop of Skradin. A copy of the will, which is kept in the State Archives in Zadar (Documents of Zadar Clerks) is attached to this paper.

Stanko Piplović

OPĆINA SKRADIN U XIX. STOLJEĆU

Pregledni članak
UDK 94(497.5 Skradin)»18«

Prva polovica stoljeća

Katastarska općina Skradin formirana je u prvoj polovici XIX. stoljeća. Pripadala je Zadarskom okružju, jednom od 4 na koliko je tada podjeljena pokrajina Dalmacija. Površina joj je bila 6470 jugera odnosno 3725 hektara. Graničila je na sjeveru s općinom Bratiškovci, na istoku s Velikom Glavom i Dubavicama, na jugu s rijekom Krkom, Prukljangskim jezerom i potokom Gudukija koji je dijelio njen teritorij od Zatona na šibenskom području. Na zapadu su bile Vaćane.

U katastru iz početka stoljeća zabilježeni su mnogi toponimi. Od sjevera prema jugu su to bili Biljane, Ravno brdo, Lastve, Ravna glavica, Polje, Uvala Mokrica, Srednje brdo, Babić, Podvornice, Draga, Palinić, Kriva draga, Kapucar i Ograda, zatim Gudukija, Gaj, Mokrica Pilipovača, Ograda, Perljuge, Bađuše, Sedinovac, Jugeva draga, Za kris i Đapaga. Slijedili su dalje Prukljan, Guberuše, Beretuše, Umac, Sednovac, Lastve, Dujmuša, Šipkovac, Bikine, Srid strane pa Punta školj, Školj Stipanac, Rokovac Draga luke i Morica.

Tim područjem protječe rijeka Krka koja oplakuje desnu stranu duž svoga toka i teče od istoka ka zapadu. Nije uzrokovala nikakvih šteta, štoviše bila je korisna za plovidbu. Postoji i potok Guduča koji je ulazio u općinu s jugozapadne strane i teče od zapada prema istoku. Pošto je kupao dio teritorija na jugu Općine, ulijeva se u Prukljangsko jezero. Inače je taj teritorij bogat vodama. Tri su glavna potoka prelazila preko njege približno od sjevera k jugu i skupljala gotovo sve vode manjih pri-

---

K r a t i c e

- AMID – Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju u Državnom arhivu u Splitu
MRD – Luigi Maschek: *Manuale del Regno di Dalmazia*. Zadar
NL – Narodni list, Zadar
OD – Objavitelj Dalmatinski, Zadar
SD – Smotra Dalmatinska, Zadar

toka. Prvi je Mokrica koji je na zapadnoj strani. Dolazi dvama ograncima s teritorija Vačana. To su Potok s livada Vačana i potok Grabovac-Biljana. Ovaj zadnji čini dio granice dviju katastarskih općina. Na sjevernom dijelu teritorija Skradina prima s istočne strane 3 manja pritoka: potok Lastve, jarugu Brdo i potok Kapucare. Dosta je širok i ulijeva se u Pukljanskoj uvali u more.

Sredinom teritorija je nešto slabiji i kraći potok Jugeva s nekoliko ogranaka u gornjem dijelu, a ulijeva se u more u istoj uvali. Treći je najznačajniji. To je Rivina jaruga. U svom gornjem toku skupljao je vode više ogranaka. Među njima su potoci, koji su se nazivali prema predjelima kroz koje su protjecali, Srednje brdo, Prljuge, Baljuše i Plastovac. Rivina jaruga teče u donjem dijelu istočno od Skradina i kod grada se ulijeva u rijeku. Zbog voda, koje su se sljevale u proljeće i jesen, stradali su usjevi i gubili se urodi na nižim položajima.

Broj stanovnika koji je živio na tom prostoru dvadesetih godina bio je 1589 od čega 727 muških i 862 ženske. Sačinjavali su 274 obitelji.

Zemljoradnja je bila glavno zanimanje stanovnika. Od ukupne površine teritorija obrađivalo se samo 17 posto, 82 posto nije privedeno nikakvoj kulturi, a ostatak od 1 posto je otpadao na vode, puteve i sterilne terene. Najznačajnija polja su u blizini Skradina. Druga rodna površina je kod zaselka Sonković, a treća na jugozapadu općine u predjelu Pukljan. Vrtovi su bili uz kuće. Vinogradi i maslinici su se nizali duž udoline. Livade su se nalazile na sjeverozapadnom dijelu općine. Na oranicama su se sijali pšenica, ječam, zob, krupnik, kukuruz i proso. Površine vrtova su se povećavale, a oranice i najbolji pašnjaci su se smanjivali. Masline su vrlo dobro uspijevale pa je njihov uzgoj stalno rastao. Zbog velikih suša ljeti, urodi žita su škrti, a zbog voda koje su se izljevale s brda u proljeće i na jesen bilo je problema sa sijanjem i šteta na urodu kod nižih položaja. Od domaćih životinja, po popisu 1827. godine, bilo je 99 goveda, 46 konja, 25 magaraca, 2 mule, 2492 ovce, 1999 koza i 41 svinja. Sve te životinje su bile domaće rase. Prehranjivale su se na pašnjacima, nakon žetve i na poljima, a zimi slamom i s nešto žitarica. Perad se nije uzgajala osim nešto kod bolje stojećih obitelji.¹

Katastarskom općinom je od juga iz Skradina vodio na sjever glavni put za Zadar. Bio je u dobrom stanju. Pošto je to bila pokrajinska poštanska veza, održavan je državnim troškom. Svi ostali putevi za vezu sa susjednim općinama i unutrašnji promet slabo su prohodni. Iznimka je bio put kojeg je izradilo rudarsko društvo, a koji je vodio iz Skradina u Dubravice. Za sve lokalne puteve trebala je skrbiti Općina.

¹ Operato dell' Estimo Censuario del Comune di Scardona. AMID br. 572.

U gradu je bio svake subote pazar. Tu su se nudili poljoprivredni proizvodi iz okolice i nešto robe dovezene izvana. U čitavom kraju su se koristile stare mjere. Glavne su u odnosu tada službeno važećih mjera Donje Austrije imale slijedeće vrijednosti:

težine

- zadarska libra = 0,993 bečke funte
- okalija = 2,342 funte

dužine

- venecijanska stopa = 1,100 bečke stope
- pertika = 1,100 klaftera

krute zapremine

- venecijanski staj = 1,3541 metzena
- šibenska kvarta = 0,5745 metzena
- varičak = 0,1436 metzena
- oka = 0,0287 metzena

vino

- venecijanski baril = 1,1359 emera
- sič = 0,1893 emera
- kvartuco = 0,0135 emera

ulje

- baril = 107,352 bečke funte

zemljišne mjere

- padovanski kanap = 1016,40 četvornih klaftera
- pertika četvorna = 1,2101 bečkih klaftera.²

Samo se mali broj obitelji bavio pčelarstvom, a uzgojem svilene bube samo jedna. Iako je Skradin bio uz samu obalu plovne rijeke, nitko se nije bavio malim ni velikim brodarstvom. Od plovila je postojalo samo nekoliko gajeta kojima se prevozila sitna roba po ušću rijeke Krke. Malo se stanovnika bavilo ribarstvom, neki pređenjem vune i izradom narodne nošnje. Ali sve je bilo od malog značaja. Neki drugi su se posvetili prijevozu u okviru poljodjelskog gospodarstva.

Kuće u gradu su na više katova. Većina ih je čvrsto građena u malteru i pokrivena crijepom. Bilo ih je ukupno 274. Osim privatnih bilo ih je

² Za stare mjere usporediti npr. *Manuale provinciale della Dalmazia*. Zadar, 1848. 276–283.

u vlasništvu nekih organizacija. tako je opatska crkva imala u blizini kuću na 2 kata u kojoj je bio ured preture, kuću za iznajmljivanje, prizemno skladište, prizemnicu za sklonište siromaha te još jednu stambenu prizemnicu. Franjevci s Visovca su posjedovali hospicij na kat, a pomoćna crkva sv. Jerolima 3 stambene kuće i jednokatnicu koja je služila za školu. Pravoslavna crkva sv. Spiridona je imala 2 gospodarske zgrade, kuću za iznajmljivanje i jednu ruševinu. Demanij je bio posjednikom ruševina utvrde, kule i gospodarske zgrade, a Općina gospodarske prizemnice, ruševine koja je nekada služila kao lazaret, stambene kuće i ruševog mlina. Dva svećenika su bili vlasnici kuća u Skradinu. To su don Šimun Klišević iz grada i don Silvestar Guina iz Splita. U samom gradu zgrade su bile prostrane, a one vani tijesne, posebno jer su sadržavale gospodarske prostorije. Od svih samo je jedna u to vrijeme bila osigurana.

U gradu nisu postojale neke istaknutije javne građevine osim crkava. Na jugu uz samo more je bivša katedrala sv. Marije orjentirana polukružnom apsidom na jugoistok. To je jednobrodna građevina s bočnim kapelama podignuta početkom XVIII. stoljeća. Nešto podalje je zvonik. Okolo je širina na koju se stječu glavne ulice. Istočno od nje izvan grada također uz obalu je pomoćna crkva sv. Jerolima s grobljem. U istočnom dijelu naselja je neogotička pravoslavna crkva sv. Spiridona i uz nju stan paroha. Još su poznate crkve sv. Ilije koja je bila ruševna, sv. Marko u Sonkovićima i crkvice na školju Stipanac.

Grad je bio malen. Nastao je uglavnom u XVIII. i XIX. stoljeću i protezao se duž dviju glavnih ulica koje su se od opatske crkve račvale na sjeverozapad. Osim te glavne aglomeracije, veće su grupe kuća na predjelu Prukljan te Sonković.

Druge skupine su različitih naziva uglavnom smještene uzduž udoline zatvorene bočnim brdima koja počinje odmah izvan grada Skradina i proteže se u pravcu sjevera sve do susjedne općine Vačane. Ti zašelci od sjevera prema jugu su bili Skočić, Babić, Palinić, Čurlin, Marić, Vatuč, Pilipovaca Dragović, Matić, Smolić, Teodorocić, Gračac, zatim Bićine, Pavasović, Đapalja, Sednovac i Igotija.

U Skradinu je bilo sjedište političke i katastarske općine te političke i sudbene preture. Skradin je imao poštanski ured, a od ostalih javnih ustanova okružnu deputaciju pomorskog zdravstva, carinski ured, nižu osnovnu školu i serdariju. Tu je katolička župa s dekanatom podređena Biskupskom ordinarijatu u Šibeniku. Također je postojala parohija vezana uz Zadar.³

³ Operato... AMID br. 572.

U vremenu 1823.–1848. godine izvršen je premjer zemljišta i kartiranje katastarskih planova čitave pokrajine Dalmacije. Svrha je bila stvaranje nove osnovice za oporezivanje nekretnina. U sklopu toga završeni su 1827. planovi katastarske općine Skradin. Radili su ih geometri Pietro Negri iz Milana i Antonio Gueratto iz Kraljevice.⁴ Nakon toga napravljen je Zapisnik zemljišta i 1828. Zapisnik zgrada. Ti dokumenti sadržavaju podatke o svim vlasnicima nekretnina i njihovim veličinama, kulturama koje su se uzgajale u poljima, vrsti i katnosti zgrada.

Zatim je sačinjen Operat poreskih procjena. U njegovom uvodu se opisuje topografija i granice, dani su podaci o stanovništvu, domaćim životinjama, vodama, putevima pazarima, mjerama, poljodjelstvu, zgradama i obrtima. U nastavku slijede zapisnici o vrstama i klasama poljoprivrednih kultura koje su postojale u katastarskoj općini. Radilo ih je posebno povjerenstvo 1840. godine na čelu s voditeljem Giovannijem Caenazzom i općinskim glavarom Nikolom Pavasovićem. Nakon obilaska svih terena, utvrđeno je da postoje polja za sijanje u tri klase, vinogradi i maslinici u dvije, vrtovi i livade jedne klase, pašnjaci dviju i močvare jedne klase. Pored toga utvrđena su zemljišta s mješovitim kulturama: polja s maslinama, vinogradi s maslinama i pošumljeni pašnjaci. To su ustvari bili predhodni radovi za određivanje poreskih osnovica. Sve je sprovedeno temeljem pisanih instrukcija i usmenih objašnjenja komesara za procjenu Federica Koschitza, vlastitog poznavanja prilika i dogovora s naprednijim seljacima. U slijedećim godinama procjenjeni su prinosi i troškovi proizvodnje po jedinici površine u novcu. Razlika je činila čisti prihod podložan oporezivanju. Protiv odluke vlade ulagale su se žalbe koje su se razmatrale i donosili su se konačni elaborati. Taj postupak je dosta trajao i bio završen tek 1857. godine.⁵

Druga polovica stoljeća

U to vrijeme Skradin je sjedište političke općine u okviru Kotarskog poglavarstva Šibenik. Osim grada, njoj su pripadali dijelovi sela: Bratiškovci, Bribir, Čista, Dubravnice, Đevrske, Ostrovica, Piramatovci, Rupe, Smrdelje, Vačane i Velika Glava. Na tom prostoru od 30.210 hektara živjelo je preko 8000 stanovnika. U gradu je sjedište kotarskog suda.

Općinsku upravu sačinjavali su 1871. godine podest Ivan Marasović, 6 prisjednika, 29 vijećnika, Bonaventura Vidović tajnik i Šimun Simović pisar. Mjesni glavar u Skradinu bio je Bartul Bubalo. U narednim godi-

⁴ Bruno Ungarov: *Prilog povjesnom proučavanju katastarskih radova u Dalmaciji*. Geodetski list, Zagreb, IV/1950. br. 10–12, 287–288.

⁵ Kompletan elaborat se čuva u Arhivu mapa za Istru i Dalmaciju pri Državnom arhivu u Splitu pod brojem 572.

nama službu podesta su obavljali Andeo Vidović, Mate Lomas i Nikola Dudan. U vremenu 29.–31. siječnja 1874. održali su se općinski izbori u Skradinu. U sva 3 biračka tijela birani su narodnjaci. Bila je to velika pobjeda nad autonomašima. Ali pokrajinska vlada je otezala s potvrdom rezultata.⁶ Dugo godina to je područje velikih političkih previranja i sukoba, posebno sa srpskom strankom.

Godine 1876. raspisani su izbori za Dalmatinski sabor. Određeno je da se održe 18.–23. studenoga. Prvog dana glasovalo se za izbor 20 zastupnika vanjskih općina u 12 izbornih kotara. U Šibeniku se glasovalo za izborni kotar kojega su sačinjavali sudbeni kotari Šibenika i Skradina. Drugi dan se biralo 8 zastupnika gradova, a treći 10 zastupnika iz razreda veleposrednika. Za te posljednje glasovalo se u Zadru. Među tamo određenim gradovima bio je i Skradin.⁷ Od narodnjaka skradinskog kraja isticao se Petar Ćoraš. U mladosti je bio poglavar sela Bribira. Kasnije je općinski vijećnik i član narodne čitaonice. Godine 1866. bio je vođa zemaljske straže u skradinskom kotaru. Među težacima je uzor rodoljuba i neumorni vođa Narodne stranke. Preminuo je 12. prosinca 1876. u 40. godini života. Narodnjaci su u to doba držali čvrsto općinsku upravu u svojim rukama što su potvrdili i izbori 4. ožujka 1878. godine.⁸

Površina katastarske općine Skradin nije se mijenjala. Ukupan broj stanovnika na tom užem području prema službenom popisu iz 1869. godine bio je 1648 da bi se do 1880. godine popeo na 1803. U taj broj su osim grada uključeni predjeli Gračac, Polje i Sonković. Sam Skradin je imao 918 žitelja, čiji se broj 1900. godine povećao na 934. Na temelju popisa 31. prosinca 1910. Skradin je imao 800 stanovnika.⁹

Sedamdesetih godina u Skradinu je više upravnih nadležstava. Tu je kotarski sud na čelu kojeg je bio Giovanni Filippi, a Marko Knežević prislušnik i Petar Čičin službenik. Još su i 2 poslužitelja. Tijekom 1874. za novog prislušnika postavljen je Ivan Jurić. U idućim godinama broj osoblja se dosta izmijenio i nešto povećao. Početkom XX. stoljeća u Skradinu je djelovao kao sudac A. Rubčić. On je 1914. godine premješten u Makarsku. Tada je prislušnik V. Miletić imenovan sucem.¹⁰

Mjesni poštanski ured je potpadao pod Šibenik, a vodio ga je u to vrijeme Ante Alfrević. Telegraf u Skradinu je uveden 1860. što je bilo

⁶ MRD I/1871. 142. – *Naši dopisi osobiti*. NL 4. II. i 15. IV. 1874., 2. – *Domaće vesti*. NL 23. V. 1874., 3.

⁷ *Naputak za raspisane izbore za sabor*. NL 15. X. 1876., 1.

⁸ *Naši dopisi osobiti*. NL 20. XII. 1876., 2. – *Domaće vesti*. NL 9. III. 1878., 3.

⁹ Kažimir Ljubić: *Statistika pučanstva u Dalmaciji*. Zadar, 1885. 33. – *Svačić, hrvatski ilustrovani koledar*. Zadar, 1908., 119. – Matej Škarica: *Topografski priručnik Dalmacije i Popis stanovništva*. Split, 1922., 42.

¹⁰ MRD I/1871., 32, III/1873. 49, IV/1874., 83, V/1875., 102 i VIII/1879., 164. – *U sudskoj upravi*. NL 7. III. 1914., 2.

dosta rano u odnosu na slična mjesta u Dalmaciji. Njime je rukovodio Frane Mosettig.¹¹

Postojao je i porezni ured s 3 službenika na čelu s Josipom Zagom kojeg je 1872. zamjenio Šimun Sibolić. Za kontrolora je došao Antonio Secco. Godine 1879. ured je vodio Ivan Kuzmić. U gradu je bila pomoćna carinarnica koju je vodio Ilija Nardelli pa Toma Ostoja. Tijekom 1877. mnoge su dalmatinske općine dopunski oporezovane. Tako je car vrhovnom odlukom od 22. svibnja odobrio da se u općinskom odlomku Skradina pobire 120 posto prireza potrošarini, osim za vino i meso. Ograničenje je bilo da se taj dodatak ne smije prikupljati za vrijeme prije proglašenja odluke.¹²

U Skradinu se nalazila žandarska stanica. Zapovjednik je 1872. bio Karlo Marković, njegov zamjenik Andrija Lenarčić, a posadu je sačinjavalo 6 žandara. Zatim je dužnost preuzeo Josip Angebrandt, dok se momčad povećala na 8 ljudi.¹³ U to vrijeme u gradu je bio i liječnik. To je dr. Mate Lomas, a kao kirurg djelovao je Giovanni Corubolo.¹⁴

Također postoje službeni podaci o školama za sedamdesete godine XIX. stoljeća. Osnovna muška škola u Skradinu je utemeljena 1825. Školske godine 1869/70. pohađalo ju je 40 učenika. Učitelji su bili Malkior Raević opat i kanonik šibenske katedrale te Ivan Čipčić-Bragadin, privremeni učitelj. Iduće godine broj polaznika se povećao na 48, ali stanje se nije bitno promijenilo kroz slijedećih desetak godina. Osim te postojala je i ženska osnovna škola utemeljena 1865. Školske godine 1874./75. pohađalo je 28 djevojčica. Vodio je također monsignor Malkior Raević, a zatim učiteljice Filomena Marinović, Antonia Matulić, privremena učiteljica pa Marija Kostan suplentica. Inače u političkoj općini Skradin 1871. godine je bilo 1240 djece između 6 i 12 godina. Osim dviju navedenih škola, postojale su muške škole u Bratiškovcima i Đevrskama, ali su radile na prekide zbog nedostatka učitelja. Počela je djelovati i škola u Rupama.¹⁵

Godine 1903. sagrađena je pučka škola u susjednim Dubravicama. Svečano je otvorena 22. siječnja. Selo je toga dana bilo okićeno, mužari su grurali, a iz Skradina pohrlile kočije. Stigli su načelnik Matas i pri-

¹¹ MRD I/1871., 60, IV/1874., 95, 97 i 100, V/1875., 112 i 119, VIII/1879., 172 i 176.

¹² MRD I/1871., 48 i 51, II/1872., 56, IV/1874., 67 i 69. V/1875., 81 i 83. VIII/1879., 150. – *Obznana c. k. dalmatins. Namjestništva od 8. lipnja 1877 Br. 6955, o pobiranju prireza potrošarini u odlomku Skradinu.* Pokrajinski list zakona i naredba za Dalmaciju, komad IX. Razdan i razposlan dne 21. lipnja 1877., 28.

¹³ MRD II/1872., 35, III/1873., 307 i IV/1874., 271.

¹⁴ MRD III/1873., 254, IV/1874., 292 i 293.

¹⁵ MRD I/1871., 90, II/1872., 272, III/1873., 289, IV/1874., 254, V/1875., 249, VI i VII/ 1876., 357.

sjednik Marun, općinski izaslanici, kotarski školski nadzornik Sinčić i zastupnik školske vlasti. Nova zgrada se nalazila na vrhu brežuljka. Za nastavu se prijavilo 150 muške i ženske djece. U školi su govorili načelnik, kotarski nadzornik i mladi učitelj Vuletin. Na kraju je bio sobet u kući predsjednika Mile Kišića. Prisustvovali su mjesni župnik, predstavnici Općine i školskih vlasti, fra Andrija Dizdar gvardijan samostana na Visovcu i fra Jure Samac, župnik susjednih Rupa. Bili su i seoski glavari Brajković i Žura, seoski odličnici i graditelji škole.¹⁶

Skradinska katolička župa je veoma stara, spominje se početkom XVII. stoljeća. Godine 1871. Skradin je jedan od 7 dekanata koliko ih je bilo u Šibenskoj biskupiji. Sadržavao je devet župa i jednu izloženu kapelaniju. Na čelu opatske dekanatske župe Skradin bio je msg. Malkior Raević mitronosni opat, počasni kanonik, župnik i dekan. Iduće godine organizacija se donekle izmijenila, a na mjesto dekana-župnika došao je Ante Martinović pa Dominik Marija Bučić prodekan i apostolski misionar. Sama župa Skradin s odjeljkom Bićine brojila je 1879. godine 998 duša. Među poznatim svećenicima koji su djelovali u Skradinu bio je Nikola Zurić. Tu je boravio 3 godine kao pomoćnik opata te upravitelj župe Dubravnice. Stekao je veliki ugled u narodu. Godine 1878. premješten je u Vodice za upravitelja župe. U isto vrijeme opat Ante Martinović je imenovan kanonikom stolne crkve u Šibeniku pa je Skradin privremeno ostao bez župnika. Prvih godina XX. stoljeća na čelu dekanata je bio dr. Petar Kragić.¹⁷

Opatska župska crkva sv. Marije bila je zapuštena i trošna. Tijekom 1891. odobren je njen popravak. Međutim rad nije izveden pa je određeno da se to učini iduće godine. Car Frane Josip I. je rezolucijom od 18. veljače 1893. odobrio da se za obnovu crkve dodijeli 1000 forinta iz Vjerezakonske zaklade. Konačno je na osnovu odluke Namjesništva od 9. ožujka, crkovinarstvo upriličilo za 12. lipnja javnu dražbu u župskom uredu u Skradinu za ustupanje radova. Početni iznos je bio 3700 forinta. Svaki natjecatelj je bio dužan prethodno položiti jamstvo od 10 posto predračunske vrijednosti. Ponude su trebale biti pismene i zapečaćene. Crkovinarstvo su zastupali predsjednik Skarpa te tutori Ivan Nakić, Vinco Matas i Josip Matić koji su se posebno založili za uređenje crkve. Iste godine Namjesništvo je dalo u zakup radove. Godine 1895. Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu u Beču odobrilo je crkovinarstvu daljnju pripomoć od 1000 forinta. Namjesništvo je ta sredstva doznačilo preko Poreznog ureda u Skradinu. Nakon općeg popravka, trebalo je još promije-

¹⁶ *Otvor nove škole*. SD 28. I. 1903., 2.

¹⁷ MRD I/1871. 225 i VIII/1879., 243. *Naši dopisi osobiti*. NL 27. II. 1878., 2 – Svačić, *hrvatski ilustrovani koledar*. Zadar, 1906., 145

niti pločnik. Pod je bio prekriven nadgrobnim pločama, pa je tada obložen mramorom. Crkva je ponovno otvorena 1902. godine uz ambrozijski hvalospjev na večer uoči imendana cara Franje Josipa.¹⁸

Godine 1909. u crkvi je postavljen novi oltar. Svečano je blagoslovljen 20. lipnja. Za tu prigodu došao je iz Šibenika diecezanski biskup dr. Pulišić u pratnji kanonika Mirića i don Ivana Bjažića. Dočekali su ih opat dr. Kragić, don Vice Sabioni, načelnik, članovi crkvinarstva, školska djeca s učiteljima, predstavnici mjesnih vlasti i mnoštvo građana. Otpjevana je pontifikalna misa iza koje je bila krizma. U biskupa su posjetili bilježnik Vidović, paroh Milan Trišić, braća Josip i Jere pl. Marasović i državni činovnici. U župnom stanu je bio objed na kojemu su bili uz ostale Prisjednik Petar Matić koji je zastupao načelnika, kotarski sudac Staničić sa sucima Molinarijem i dr. Jedlovskim, carinski upravitelj Škarica, porezni upravitelj Courir, učitelji Krstić i Lokas, poštanski majstor Nakić, bilježnik Rosa, mjernik Ostoja te Jere pl. Marasović.¹⁹

Crkva sv. Jere na groblju potječe iz XVI. stoljeća. Bila je dosta trošna. Da bi se popravila kralj Frane Josip I. dodijelio je početkom 1885. godine iz osobnih sredstava 100 forinta.²⁰

U Skradinu se koncem XIX. stoljeća popravljala župska kuća. Radovi su započeli, ali iskrslе su neke teškoće pa je početkom 1891. godine određeno da se gradilište iznova preda zakupniku. Ukupni predračunski trošak je bio 749, forinta od čega je 687 teretilo Vjerozakonsku zakladu, a ostatak je trebalo osigurati crkvinarstvo. Tako je u vremenu od 27.–29. travnja raspisana kod Kotarskog poglavarstva u Šibeniku javna dražba za izbor najpovoljnijeg poduzetnika. Ponude su morale biti pismene uz uplatu jamstva od 72 forinte. Tada učinjeno zacjelo nije bilo dovoljno. Stoga je Namjesništvo ponovno 1897. naredilo Kotarskom poglavarstvu da utvrdi stanje kuće i predloži potrebne popravke. Nakon toga, početkom 1899. odobren je popravak i ovlašteno Poglavarstvo da radove povjери crkvinarstvu. Tijekom iste godine postavljene su 3 peći u kući. Radovi su napredovali pa je sredinom godine Namjesništvo doznačilo zakupniku prvi obrok pogođene svote. Sve je bilo završeno do 1900. pa je početkom te godine isplaćena doplata ugovorenog iznosa. Nakon isteka garantnog roka, koncem godine Namjesništvo je rješilo

¹⁸ *Pel restauro della chiesa parroc. di Scardona*. SD 11. III. 1893., 2. – *Službeni viestnik za Dalmaciju*. NL 27. V. 1893., 3. – *Oglas dražbe*. OD 27. V. 1893., Dodatak. – *Crkve i župničke kuće*. SD 4. IV. 1894., 2. – *Crkve i žup. kuće*. SD 23. X. 1895., 2. – *Naši Dopisi*. SD 31. X. 1902., 2.

¹⁹ *Naši dopisi*. SD 26. VI. 1909., 2.

²⁰ *Domaće viesti*. NL 7. III. 1885., 3.

zakupnika od daljnje dužnosti održavanja zgrade i odredilo da mu se vrati jamstvo.²¹

Župska kuća se ponovno popravljala 1907. godine. Napravljena je i odobrena osnova po kojoj je trošak iznosio 1318 kruna, od kojih je samo 18 išlo na teret župljana. Određeno je da se započinju dogovori o sudjelovanju zainteresiranih strana u osiguranju sredstava. Sklopljena je pogodba pa je početkom 1908. godine radnja predana zakupniku.²² Iz svega iznesenog je vidljivo u kolikom je lošem stanju bila župska kuća. Sredstva koja su izdvajana nisu bila dovoljna pa je njeno uređenje dugo trajalo.

Radilo se i na pravoslavnoj crkvi. Godine 1889. osigurano je 2000 forinta za dogradnju zvonika. Namjesništvo je u srpnju naredilo da se putem javne dražbe rad dade u zakup. Ali, stvar se oteгла. Konačno je 1892. određeno da se uz crkvu grade čak 2 zvonika. Radovi su počeli, a da bi se mogli dovršiti uvrštena su u državni proračun za 1894. godinu određena sredstva. Bilo je i dopunskih radova. Konačno je bilo sve gotovo. Izvršen je tehnički pregled pa je Namjesništvo 1897. oslobodilo poduzetnika daljnje obveze održavanja nakon čega mu je vraćeno jamstvo. Neki popravci na crkvi su se vršili i 1900. godine. Tada je Namjesništvo naredilo Kotarskom poglavarstvu u Šibeniku da raspiše dražbu i dade u zakup radove. Nakon izbora najpovoljnijeg izvođača, sklopljen je s njim ugovor kojeg je u listopadu odobrilo Namjesništvo i naredilo da se otpočne s radovima. Sve je završeno 1901. pa su početkom iduće godine podmirene obveze prema zakupniku.²³

U Skradinu je koncem XIX. stoljeća djelovalo više ustanova i društava. Među njima je Javna dobrotvornost, karitativna organizacija s ciljem pomaganja nemoćnih i siromašnih. U Dalmaciji su sedamdesetih godina bila 53 njena povjerenstva, 8 ubožnica, 5 zakloništa za djecu, 4 bolnice i 2 štedionice. Povjerenstvo u Skradinu je osnovao Stjepan Zambelli koncem 1798. koji je u tu svrhu poklonio jednu svoju kuću. Službeno ustanovljenje institucije uslijedilo je 1812. godine. Povjerenstvo su 1872. sačinjavali Melhior Raević predsjednik, Anđeo Vidović, podest kao voditelj te članovi G. B. Filippi, dr. Mate Lomas, Petar Rosa, Mate Dražić, Ivan Marasović te Frane Gius blagajnik. Iduće godine predsjednikom je bio Antun Martinović, a upravitelj Mate Lomas. Sastav se u

²¹ *Dalmatinske viesti*. SD 1. IV. 1891., 3. – *Službeni viestnik za Dalmaciju*. NL 15. IV. 1891., 3. – *Oglas dražbe*. OD 11. IV. 1891. Dodatak. – *Crkve i župn. kuće*. SD 17. VII. 1897., 2, 25. I, 28. VI. i 19. VIII. 1899., 3, 28. IV. i 10 XI 1900., 2.

²² *Crkve i župničke kuće*. SD 21. IX. 1907., 3 i 18. IV. 1906., 3.

²³ *Službeni viestnik za Dalmaciju*. NL 10. XI. 1888., 3. – *Gragjevne vijesti*. SD 24. VII. 1889., 3. – *Bogoštovne gradnje*. SD 4. V. 1892., 3. – *Crkve i župničke kuće*. SD 17. V. 1893., 3, 23. VI. 1897., 2, 18. VII. 1900., 2, 13. X. 1900., 2 i 4. I. 1902., 2.

narednim godinama mijenjao. Godine 1872. prišlo se gradnji nove kuće dobrotvornog zavoda. Ugovor o radovima sklopljen je s poduzetnikom Antom Radicom 23. svibnja. Posao je završen koncem godine. Nakon toga je na sjednici Zemaljskog odbora, 5. prosinca upućena zamolba namjesniku da odredi jednog državnog mjernika koji će utvrditi kvalitet radova.²⁴

U gradu je 1870. ustanovljena Poljodjelska skupština. Imala je 7 članova na čelu s Anđelom Vidovićem. Već u prvim godinama posađeno je više tisuća stabala. Postojalo je uzorno polje koje je tijekom 1871. prošireno na preko 2 jugera. Podjeljeno je na 3 sektora. U prvom su se uzgajale murve, drugom voće i loza, dok je treće služilo za pokusno sijanje. Na poljodjelsko-trgovačkoj i umjetničkoj izložbi u Trstu skradinska Skupština je odlikovana brončanom medaljom za uzgoj američkih, španjolskih i malteških krompira. Pošumljavanje terena je dobro napredovalo pa je 1872. godine posađeno oko 15.000 stabala po golim brdima. I uzgoj domaćih životinja je obećavao. Mnogo je teladi nastalo križanjem s rasom Millthal, a janjaca križanjem s vrstom merino. Napravljen je i uzorni pčelinjak. Godine 1874. mjesto predsjednika Poljodjelske skupštine je upražnjeno, a podpresjednik je bio Ivan Nakić koji je iduće godine postao predsjednikom. Vlada u Dalmaciji je u to vrijeme vršila pokuse s uzgojem svilene bube kako bi se poboljšale gospodarske prilike. U vezi s tim su se sadile murve. U Zadru je postojala Stanica za svilarstvo kojom je upravljao Dominik Pappafava te još 9 pomoćnih stanica u raznim mjestima. Jedna od njih je bila u Skradinu, a vodio je Antun Rosa.²⁵

Za ondašnje prilike dobro je organizirana kulturna djelatnost u gradu. Još 1855. utemeljen je filharmonijski orkestar koji je prestao djelovati 1871. godine. Kasnije je osnovana Gradska glazba koju su sačinjavali diletanti.²⁶ Na 4 ožujka 1874. godine osnovana je Narodna slavjanska čitaonica. Već je u početku imala 40. članova. Prva svečana skupština je održana 31. svibnja. Prisustvovali su članovi utemeljitelji i vladin povjerenik Kirkmajer. Poslije svečanog govora predsjednika, imenovani su za počasne članove Gabrijel Rodić dalmatinski namjesnik, Josip Juraj Strossmayer, biskup, Silvestar Guina vikar splitske stolne crkve, dr. Božidar Petranović, predsjednik »Matiice dalmatinske«, dr. Lovro Monti saborski zastupnik, Josip Mrkica kanonik šibenske stolne crkve i Ante Šimonić. Te iste godine osnovano je i društvo Casino.²⁷

²⁴ MRD II/1872., 239, III/1873., 250 i IV/1874., 290. – *Domaće viesti*. NL 3. I. 1874., 3.

²⁵ MRD I/1871., 284, II/1872., 319, III/1873., 321 i 324, IV/1874., 305.

²⁶ MRD III/1873., 334 i IV/1874., 332.

²⁷ *Domaće viesti*. NL 4. III. i 6. VI. 1874., 3. – *Naši dopisi osobiti*. NL 10. VI. 1874., 2. – MRD V/1875., 296.

Posjedovno stanje se s vremenom mijenjalo pa je trebalo ažurirati katastarski elaborat. Reambulacija za čitavu pokrajinu je provedena u vremenu od 1873.–1879. godine. Međutim to nije bilo dovoljno da bi se jednostavno ustanovilo vlasništvo pojedinaca. Stoga je 10. veljače 1881. godine donesen zakon o osnivanju zemljišnika za čitavu pokrajinu. Radu se pristupilo 1884. Najprije su na osnove članova 21–25 navedenog zakona, sudbena povjerenstva izvršila izvide u svakoj poreskoj općini i pozivala pojedince kako bi se popisalo što posjeduju od nekretnina. Tako je za općinu Skradin Kotarski sud odredio da se otpočne 3. studenog 1885. godine. Sve osobe koje su interesirali posjedovni odnosi i imali neki prigovor to su mogle učiniti sudbenom povjerenstvu kako bi zaštitili svoje pravo. Nakon toga sastavljeni su posjedovni listovi. Uvid u dokumentaciju za poresku općinu Skradin otvoren je 5. IX. 1887. godine za kojega je prvi izrok isticao 30. VI. 1888., a drugi 31. III. 1890. Za ostala mjesta u političkoj općini procedura je trajala od 1886. do 1892. godine.²⁸

Na 20. srpnja 1890. napustio je Skradin sudbeni pristav Polić koji je premješten za upravitelja suda u Rabu. Tako je sudski ured u Skradinu ostao samo na jednom sucu. Uređenje zemljišnih knjiga, koje su se ranije uredno vodile, tada je zastalo. Novi sudac Nagy, iako marljiv, imao je mnogo posla jer su se spisi stalno gomilali.²⁹

Skradinsko područje je bio dosta zapušteno. Bujice još nisu regulirane, iako je na tome radio mjernik Bartul Tamino iz Namjesništva u Zadru. Brežuljci su bili goli, bez šume. Međutim 1888. godine pravljene su veliki planovi za javnu izgradnju. Općina je namjeravala izgraditi bolnicu. Raspravljalo se i o vodovodu, općinskom domu u kojem bi uz ostalo bila smještena pučka banka i stanovi za njene službenike. Sastavljen je i odbor koji je počeo utvrđivati stanje općinskog imetka da bi se namakla znatna sredstva za naumljene radove. Ali stvari su se sporo rješavale. Komunikacije s okolicom su bile slabe. Godine 1890. postojala su tek poštanska kola do Šibenika. To je uzrokovalo zastoj trgovine, jer su u tu svrhu pojedinci morali unajmljivati brodove i skupo ih plaćati. Sastavljena je molba na Zadar da se upozna Ministarstvo trgovine sa stanjem Tražila se uspostava veze morem, tako da bi društvo Zafranović-Ježina-Negri uvelo redovitu parobrodsku prugu za Šibenik. Tu bi se roba krcala na Lloydove parobrode. Tako bi se izbjegle znatne štete.³⁰

²⁸ Kamilo Ivon: *Osvrt na razvitak katastra u Dalmaciji*. Dalmacija, spomen knjiga, Split 1923., 169. – *Zakon 10. veljače 1881., o osnivanju zemljišnika i o njegovom unutarnjem uređivanju za Kraljevinu Dalmaciju*. Pokrajinski list zakona i naredba za Dalmaciju. Komad V. razdan i razposlan 5. Svibnja 1881. – *Obznana*. OD 30. IX. 1885. I. Dodatak. – *Distretti giudiziari nei quali venne aperto il Libro Fondario*. Il nuovo Schiesone Spalatino, Split 1904., 64.

²⁹ *Domaće viesti*. NL 26. VII. 1890., 3.

³⁰ *Iz občine Skradinske*. NL 11. II. 1888., 3. – *Naši dopisi osobiti*. NL 31. V. 1890., 2.

Do konca XIX. stoljeća su izvedeni veliki komunalni radovi na uređenju prostora južno od grada na obali. Najprije je nasuta velika površina na vodi jugoistočno od katedrale prema crkvi sv. Jerolima. Regulirana je obala prema zapadu i sjeverozapadu gotovo do vrha uvale Rokovače. Inače nije bilo većih pomorskih gradnja. Iz tog razloga je zastupnik Matas postavio pitanje o uređenju luke i obale na petoj sjednici Dalmatinskog sabora održanoj 24. listopada 1905. godine.³¹

Godine 1907. posebni odbor u Beču na poticaj ministra predsjednika donio je opsežni program za gospodarsko podizanje Dalmacije u narednih 10 godina. Odobrilo ga je Ministarsko vijeće. Planirane su i pomorske gradnje, a među njima da se uredi luka u Skradinu.³²

Država je počela provoditi melioracije na širem području općine. Tako je 1895. Ministarstvo poljodjelstva odobrilo pomoć od 100 forinta odlomku Đevrske za presušenje Donjeg polja.³³

Na izmaku XIX. stoljeća reguliran je čitav donji tok Rivine jaruge tako da joj je korito izravnato i prošireno. Produženo je preko nasute vode sve do novog ušća. Dalmatinsko namjesništvo je 1900. godine odredilo da Odsjek za poljodjelske poboljšice u Zadru zajedno sa Šumskotehničkim odsjekom sudjeluje u izvidima na licu mjesta za daljnje uređenje Rivine jaruge i njenih pritoka u skradinskom polju te da podnese prijedloge za isušenje močvara. U tu su svrhu upravitelj ustanove inž. Tamino i viši šumski povjerenik Valentini otputovali 23. rujna u Skradin. Tamo su ostali više dana. Radili su neumorno gazeći vodu i po kiši koja je uporno ljevala. U to vrijeme bilo je velikih poplava pa su općinski činovnici obilazili polja s dva zakleta procjenitelja da utvrde štete. I kasnije je bilo radova. Tako su 1905. godine predviđena sredstva za uređenje jaruge.³⁴

Nastavilo se 1908. godine. Odsjek za poljodjelske poboljšice Namjesništva izradio je program melioracija u Dalmaciji. Predviđena je i izrada osnove za radove na donjem toku Rivine jaruge. Na 27. listopada 1913. Skradin je posjetio dalmatinski namjesnik Marij Attems. Na ulasku u grad dočekali su ga odličnici među kojima je bio upravitelj šibenskog poglavarstva Kalebić. Uočeno je da je još uvijek veliki problem tog kraja uređenje vododerina radi poboljšanja opustjelog i neplodnog zemljišta te presušenje bara i močvara. Glavno pitanje je Rivina jaruga. Već

³¹ *Sabor dalmatinski*. SD 28. X. 1905., 3.

³² *Vladin program za gospodarsko unapređenje Dalmacije*. SD 2. III. 1907., 2.

³³ *Pripomoć*. SD 13. VII. 1895., 2.

³⁴ *Za uređenje Skradinskog polja*. SD 12. V. 1900., 2. – *Za uređenje »Rivine Jaruge«* SD 25. IX. i 2. X. 1901., 2. – *Govor vladinog izvjestitelja savjetnika Golfa u raspravi predračuna pokrajinske poljodjelske zaklade za 1905. godinu izrečen u saborskoj sjednici 27. oktobra o. g.* SD 28. X. 1905., 2.

je postignut veliki napredak izgradnjom vodovoda u gradu, zidanjem čatrnja po selima, asanacijom mjesta i liječenjem malarije. Namjesnik je pregledao radove na jarugi koji su bili u tijeku. Bilo je i melioracijskih radova i u drugim dijelovima općine Skradin. Godine 1907. Odsjek za poljodjelske poboljšice napravio je osnovu za presušenje Krnjeva polja u Bribiru koje bi, i uslijed malih kiša, ležalo po više mjeseci pod vodom pa se nije moglo obrađivati. Po predračunu trošak je iznosio 19.000 kruna od kojih je Vlada osigurala 17.000, dok su mjesni činiooci trebali doprinjeti 2000 kruna u gotovu i brinuti se kasnije za redovito održavanje. Osnova je dostavljena Kotarskom poglavarstvu u Šibeniku kako bi se osigurao općinski doprinos i raspisala vodopravna rasprava.³⁵

Rješavala se i vodoopskrba okolnih sela. Tako se 1907. godine prišlo gradnji čatrnje u Rupama. U tu svrhu je 26. kolovoza u Šibeniku upriličena javna dražba za ustupanje radova. Početni iznos je bio 7300 kruna od kojih 5650 na teret države, 506 na teret pokrajine, 330 kao obezba Općine Skradin i 814 na račun mjesta. Početkom XX. stoljeća planirani su radovi na gradskom vodovodu. Predračunska vrijednost je bila 80 000 kruna od čega je u 1909. trebalo utrošiti 10 000 kruna. Zatim je 1910. stavljena na dražbu gradnja uz početni iznos od 75 150 kruna. Rok za podnošenje ponuda na Namjesništvo je bio 23. srpnja. Osnova je izložena na uvid kod Odsjeka za poljodjelske poboljšice u Zadru. Natjecatelji su morali predhodno položiti 4000 kruna jamstva kod Ravnateljstva namjesničkih pomoćnih ureda. Voda je dovedena iz vrela Vrbica i Marić. Vodovod je sagrađen doprinosima ministarstava poljodjelstva i unutrašnjih poslova te pokrajinske vlade. Radove su izvela braća Antun i Dragomir Radica iz Splita. Osim grada, i obližnja sela su dobila obilje vode što je utjecalo na poboljšanje zdravstvenih prilika. Svečano otvorenje je bilo 12. ožujka 1913. godine. Tom prilikom govorio je načelnik skradinske općine Marko Mudražija.³⁶

U pogledu održavanja puteva skradinsko područje je potpadalo pod II. građevni distrikt zajedno sa Šibenikom. Zakonom od 8. svibnja 1873. utvrđene su za orgaciju cestovne službe u Dalmaciji 24 sekcije. U šibenskoj sekciji bio je i cestovni odsjek Lišane–Skradin–Gulini–Šibenik. Za njegovo održavanje zadužen je bio neko vrijeme cestar Ivan Grimani, a kasnije Josip Randi. Na skradinskom teritoriju je bilo nekoliko značajnih radova. U samom gradu probiven je novi put od katedrale preko novog

³⁵ *Presušenje polja Krnjeva*. SD 27. III. 1907., 3. – *Poljodjelske poboljšice, sanacije i presušenja močvara*. SD 4. IV. 1908., 2. – *Putovanje N. P. gospodina Namjesnika*. SD 29. XI. 1913., 2.

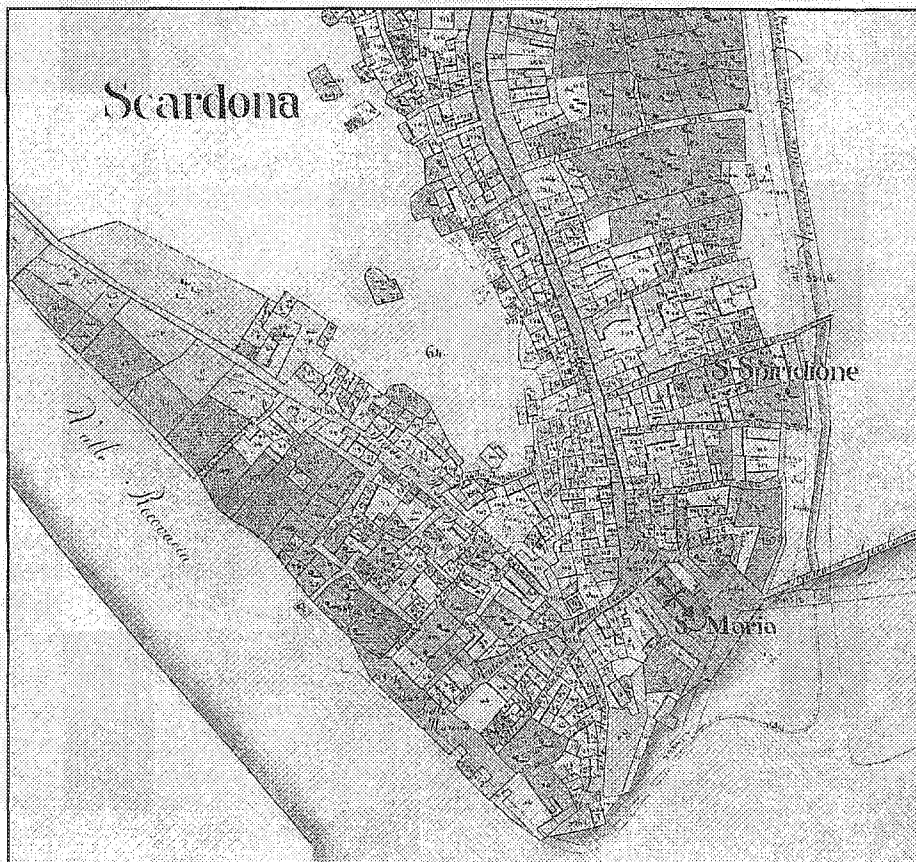
³⁶ *Dražbeni oglas*. OD 7. VIII. 1907. Dodatak. – *Službeni Viestnik*. NL 8. VIII. 1907., 3. – *Dražbeni oglas*. OD 2. VII. 1910. Dodatak. – *Službeni Viestnik*. NL 6. VII. 1910., 3. – *Sagrađenje vodovoda*. SD 19. III. 1913., 3.

nasipa na istok u smjeru crkve sv. Jerolima. Na križanju tog puta i Rivine jaruge sagrađen je most. Drugi novi put je išao s istog mjesta na sjever pored Rivine jaruge, a treći na zapad oko rta u uvalu Rokovača.

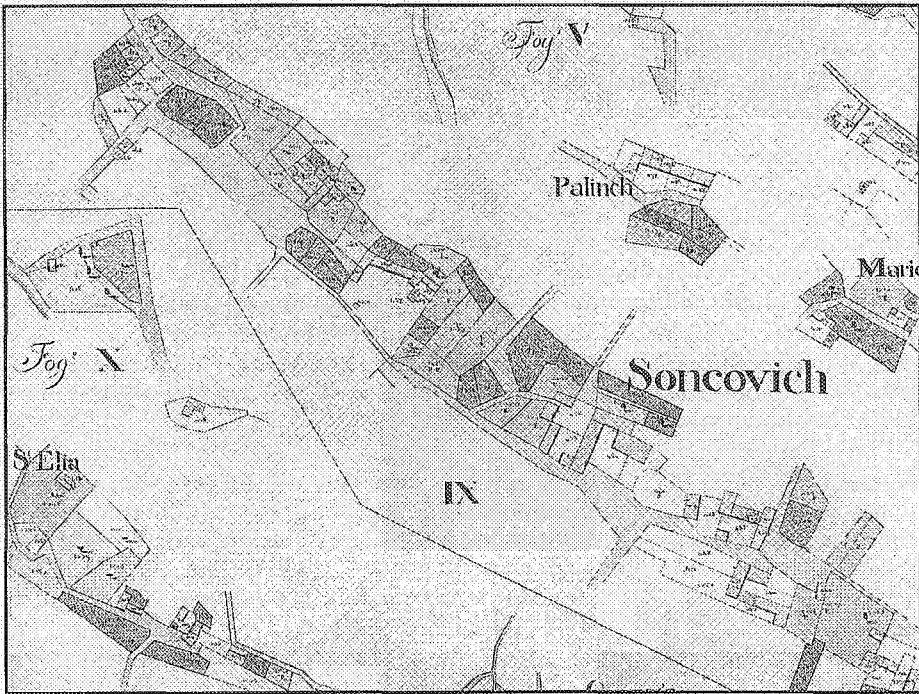
Zabilježena je i gradnja puteva u okolici. Tako je 1897. predviđeno 500 forinta za općinski put od Debeljaka na Visovac. Namjesništvo je iduće godine poslalo nadmjernika Erca na slapove Krke kod Skradina da prouči mogućnost gradnje mosta preko slapa. Trebao je razmotriti i rekonstrukciju općinskog puta iz Skradina do tog mjesta kako bi dobio kategoriju državnog značaja. Početkom 1901. Namjesništvo je podnijelo Ministarstvu na odobrenje detaljnu osnovu za taj most i put. Za to je trebalo utrošiti 450 000 kruna. U 1909. godini planiralo se utrošiti prvi obrok od 100 000 kruna. Također se gradio općinski put od Gulina u općini Konjevrate do vodopada Krke poviše Skradina. U tu svrhu erar je za 1900. godinu uvrstio u državni proračun iznos od 30 400 kruna. U jesen 1901. bila je velika poplava. Da bi se ublažile posljedice, Namjesništvo je dodijelilo općini Skradin pomoć od 10 000 kruna za popravak oštećenih mostova i puteva. Stanje se postupno poboljšavalo, jer su se osiguravala sredstva za gradnju. Tako je u 1912. godinu za puteve u Općini Skradin uvršten drugi obrok od 8500 kruna, a za most četvrti obrok od 13 400 kruna³⁷.

Skradin je, iako sporo, kroz XIX. stoljeće ipak napredovao, naročito koncem tog razdoblja. Uz pomoć države riješeni su osnovni komunalni i infrastrukturni problemi tako da se kvaliteta življenja dosta poboljšala.

³⁷ *Pripomoći za općinske puteve.* SD 24. III. 1897., 2. – *Putevi.* SD 4. VI. 1898., 3. – *Dalmacija u državnom proračunu za 1900. godinu (izvanredni troškovi).* SD 25. XI. 1899., 2. – *Za puteve.* SD 11. VII. 1900., 2. – *Domaće vesti.* NL 25. V. i 28. IX. 1901., 3. – *Vladina akcija za Dalmaciju.* Naše Jedinstvo, Split, 12. XII. 1908., 2. – *Dalmacija u državnom proračunu za 1909.* SD 12. XII. 1908., 2. – *Koliko je vlada proračunala potrošiti u Dalmaciji kroz 1912.* Pučke novine, Split, 1. I. 1911., 3.

Detalj katastarskog plana Skradina iz 1827. godine. Naselje se proteže uz dvije ulice koje se sastaju kod katedrale. Istočno od grada je Rivina jaruga. Na jugu je nasip rijeke izveden koncem stoljeća i nova cesta koja od katedrale preko mosta vodi prema crkvi sv. Jerolima.

Detalj katastarskog plana iz prve polovice XIX. stoljeća s prikazom najveće skupine kuća Sonković sjeverozapadno od grada. Na crtežu su vidljivi još neki zaselci u katastarskoj općini Skradina. AMD br. 572.

OPĆINA SKRADIN U XIX. STOLJEĆU

Sažetak

U prvoj polovici XIX. stoljeća grad Skradin nalazi se u okviru Zadarskog okružja, jednog od četiriju okružja na koliko je tada bila podijeljena pokrajina Dalmacija. Teritorij je graničio sa katastarskim općinama Vačane na zapadu, Bratiškovci, Vela Glava i Dubravica na sjeveru i istoku, dok je na jugu more. Osnovno zanimanje stanovnika je bila zemljoradnja uz nešto obrta i trgovine. Grad je u upravnom smislu bio pedesterija. Tu je sjedište serdarije, političko-sudske preture i Okružne deputacije pomorskog zdravstva, zatim postoji poštanski i porezni ured, niža osnovna škola s jednim učiteljem i župa.

U drugoj polovici stoljeća politička općina Skradin je u okviru kotara Šibenik. Prema popisu iz 1869. bilo je 8150 stanovnika, a u samom gradu bilo je 1900. 934 stanovnika.

Tijekom XIX. stoljeća grad se nije značajnije širio niti je bilo veće stambene izgradnje. Koncem stoljeća dosta je zapušten sa slabim komunikacijama s okolicom i parobrodskim vezama, gospodarski je nazadovao. Država je nešto investirala u javne gradnje (reguliran je potok Rivina jaruga, meliorirano Donje Polje, nasipavala se obala i izgrađivali pristupni putevi s juga u grad). Godine 1907. uređena je čatrnja, a 1913. završen je vodovod. Tako je postupno, iako sporo, taj kraj napredovao, posebno prvih godina XX. stoljeća.

THE 19th CENTURY SKRADIN

Summary

In the first half of the 19th century the town of Skradin belonged to the Zadar district, one of the four districts into which the Province of Dalmatia was then divided. The territory bordered on the municipality of Važane to the west, Bratiškovci, Vela Glava and Dubravice to the north and east, while to the south it boarded the Adriatic Sea. The inhabitants were mostly engaged in agriculture, with a minority engaged in handicrafts and trade. The town was known as the seat of the *Serdar*, of political and juridical praetorship, and of the District Delegation of Maritime Health. It also had a post office, a tax office, an elementary school with one teacher and a parish.

In the second half of the century the political municipality of Skradin became incorporated in the Šibenik district. According to the 1869 census it numbered 8150 inhabitants, while in 1900 the town itself had 934 citizens.

In the course of the 19th century the town expended at a very slow pace, with no substantial construction going on. Towards the end of the 19th century it looked rather neglected with poor communications with the surrounding districts and poor steamship links; the town's economy was declining. Some investments were, however, made by the Government in public works (the Rivina jaruga stream was regulated, the Donje Polje reclaimed, embankments made, and access roads leading to the town from the south were built). In 1907 the cistern was build and in 1913 the water supply system completed. Slowly but steadily the region started to make a progress, especially in the early years of the 20th century.

Ivica Sušić – Marinko Šišak

KRONIKA ZNANSTVENOG SKUPA O FRA TOMI BABIĆU

Skup o fra Tomi Babiću (1680.–1750.) održan je u slijedu simpozija posvećenih franjevcima, djelatno prisutnima na prostorima šireg šibenskog zaleđa. Prvi simpozij, održan godinu ranije (2001.), bio je posvećen fra Pavlu Posiloviću (1597.–1657.), naslovnom biskupu skradinskom. I drugi u nizu, Toma Babić, bio je župnik u Skradinu i Dubravicama, gvardijan u Kninu, i učitelj u Visovcu. Za razliku od Posilovića, Babić je i rođen u Velimu blizu Stankovaca, gdje mu danas ispred crkve stoji brončana bista. Ta dva franjevca, kao i niz drugih, djelovali su na spomenutim prostorima, knjigom, riječju, u posebnim i iznimno teškim povijesnim vremenima, koji su u sedamnaestom i osamnaestom stoljeću još bili pod Turcima. Taj kraj prirodno je stremio moru ali prirodna granica, rijeka Krka od ilirskih vremena dijelila je Liburniju od Dalmacije. Krka je i danas tu, ali ne kao djelateljica nego kao poveznica, linija spajanja krajeva. Osobito Visovac, simboličko i duhovno središte čitava kraja uz obje obale Krke.

Već kod dogovaranja programa oo. Franjevci na Visovcu objeručke su prihvatili sudjelovanje na skupu o Babiću. Kao i njihov subrat i mnoga subraća ranije, gostoljubivi otočić Gospe od Milosti, »zipka serafina«, obećao je gostoprinstvo svim sudionicima skupa i svaku pomoć u njegovoj provedbi.

Skup je započeo sjednicom u Skradinu, u novoobnovljenoj kino dvorani, u zgradi gdje je nekoć bio hospicij kojeg je gradio i fra Toma Babić. Na otvorenju skupa prvi se nazočnima obratio biskup mons. Ante Ivas. On je istaknuo kako je Babićev »Cvit« dugo stajao nedirnut, više od stotinu godina, od dana kad je objavljeno njegovo sedmo izdanje, koncem devetnaestoga stoljeća (1898.). A ovim znanstvenim skupom »Cvit« će se dodirnuti i ponovno zamirisati. Tako je i ovaj skup sazvan zbog toga da se prouči fra Toma i njegov »Cvit« i što nama znači danas. Biskup Ivas upozorio je i na širi kontekst Babićeva djela – njegova latinska gramatika bila je okrenuta tome da pouči djecu tom univerzalnom europskom jeziku, jeziku izobražene ondašnje Europe.

I ostali suorganizatori i gosti pozdravili su nazočne. U ime Gradske knjižnice »Juraj Šižgorić« njen ravnatelj Milivoj Zenić, u ime Poglavarstva grada Skradina načelnik Nediljko Dujić. U ime župana Šibensko-kninskog, skup je pozdravila Zlatka Kundić. U ime Hrvatskih studija skupu se obratio Tihomil Maštrović, predsjednik Stručnog vijeća. U ime Matice hrvatske Šibenik pozdravio je predsjednik Marko Menđušić.

Izlaganja u Skradinu započeo je akademik Radoslav Katičić svojim referatom o Babiću pod naslovom: »Toma Babić: pisac latinske gramatike i hrvatski jezik.« »Kao tvorac latinske gramatike koju je namijenio hrvatskim učenicima, prilagođavao ju je materinskom jeziku. Stoga se sa sigurnošću može tvrditi da je Babić jedan u nizu znatnijih tihih književnih pregalaca onoga doba koji je zapravo prethodnik narodnog preporoda, budući da je odigrao bitnu ulogu u stvaranju kontinuiteta u hrvatskoj književnosti, pri čemu je slijedio glagoljaše, koji su bili njegov zameetak. Kao pjesnik zacijelo je znatan i po tome što u ondašnje hrvatsko pjesništvo uvodi deseterac, te na taj način utire put Kačiću i Grabovcu«, rekao je akademik Katičić.

U kontekstu razmatranja hrvatskih filoloških škola XIX. stoljeća, Kuzmanićevoj jezičnoj koncepciji, »Babuša« Tome Babića bila je pravi uzor hrvatskoga jezika, istaknuo je prof. dr. Alojz Jembrih. Govoreći o gramatičkom radu Tome Babića kao autora latinske gramatike, mr. sc. Tamara Tvrtković je istaknula da je venecijanskim, a i kasnijim izdanjem (1745.), gledajući na njezine morfološke oblike, ta gramatika imala funkciju udžbenika jer je pisana u obliku razgovora između učitelja i učenika. Dr. fra Šime Samac ukazao je u svom predavanju koliko je bilo bogato katehetsko i pastoralno iskustvo fra Tome Babića, istaknuvši pri tome da je njegova metodološka razina tumačenja kateheze bila originalna. Stoga ne čudi, rekao je dr. Samac, što brojni Babićevi proučavatelji ističu da su on i Kačić u XVIII. st. bili zasigurno najčitaniji. Dr. sc. Hrvojka Mihanović-Salopek obradila je značenje Babićeva »Cvita« za razvojni tijek hrvatske crkvene himnodije, nazvavši Babićev »Cvit« antologijom duhovnog štiva i poezije. Pišući prvotno u osmercu, a potom u desetercu, Babić je odredio temeljna uporišta razvitku hrvatske crkvene himnodije.

Završetak prvoga dijela sjednice skupa iskoristio je don Ante Lovrić Caparin, skradinski župnik, pozdravivši sudionike skupa. On je podsjetio na to kako Babićevi stihovi žive u pojedinim krajevima, gdje ih narod i dan danas pjeva u crkvi ili procesijama. Babićeva »Babuša« življa je nego što itko od sudionika može pretpostaviti u ovim dalmatinskim krajevima i mjestima, kazao je don Ante i potom najplastičnije što je moguće – svojim pjevanjem – pokazao kakve se sve razlike mogu naći i kako je narod prihvatio Babićevu »pismaricu«.

Nakon kraće stanke, uz domaću rakiju, vino, kavu, suhe smokve, bajame i dr. u župnom dvoru gdje je domaćinom bio don Ante, rad znanstvenoga skupa je nastavljen izlaganjem prof. dr. Diane Stolac o sintaktičnim napomenama u gramatici Tome Babića. Dr. sc. Pavao Knezović govorio je o sakralnim temama u hrvatskom latinitetu Babićeva doba, a dr. sc. Andrea Sapunar o stilskim obilježjima Babićeva »Cvita«. Dr. sc. Lovorka Čoralić govorila je o životopisu skradinskoga biskupa Grgura Civallelijaja, dijelom Babićeva suvremenika. Mr. sc. Boris Nikšić izložio je temu o Rustem-paši Skradinjaninu u osmanskoj povijesti, dok je ovaj dio skupa (prva sjednica) završen čitanjem skraćenog referata dr. sc. Damira Karbića o stanovništvu Skradina sredinom 18. stoljeća. Autor je, naime, bio spriječen doputovati u Skradin. Rad skupa su vodili Milivoj Zenić, Marko Menđušić i Marinko Šišak.

Druga sjednica znanstvenoga skupa održan je slijedećeg dana, na Visovcu, u novoizgrađenoj, lijepoj kongresnoj dvorani. Sudionike su pozdravili gvardijan samostana fra Ivan Buljević i Hrvatinić Gabrijel Jurišić. Potom je uslijedio radni dio i izlaganja o temama znanstvenoga skupa. Sjednicu su vodili prof. dr. sc. Alojz Jembrih i dr. sc. Hrvojkica Mihanović-Salopek. Referenti su izlagali ovim redom: prvi je govorio prof. dr. Nikica Kolumbić o Babićevu mjestu u razvoju hrvatske pasionske poezije. Riječ je o poeziji u čiji se kontinuirani razvoj od XIV. pa do XVIII. stoljeća ubraja i Babićev »Cvit«, posebice s pjesmom o mucu Kristovoj. Hrvatinić Gabrijel Jurišić govorio je o hagiografiji u Babićevu »Cvitu razlika mirisa duhovnoga«, posebno istaknuvši da je fra Toma Babić najviše svojih stihova posvetio presvetoj Bogorodici Mariji. Dr. sc. Radoslav Tomić govorio je o Tomi Babiću i likovnim umjetnostima, te o njegovoj presudnoj ulozi u izgradnji i obnovi crkve na Visovcu s oltarom i slikom sv. Franje Asiškog, dok je dr. sc. Ennio Stipčević izlagao o temi »Toma Babić i franjevački glazbeni barok«. Skup u Visovcu svojim izlaganjem zatvorio je Bojan Marotti koji je temu naslovio »Podlagajuchiega nacina urime doscasto« u slovnici Tome Babića Prima grammaticae institutio«.

Po završetku izlaganja slijedila je rasprava o pojedinim tezama iz referata i o nekim nedodirnutim aspektima Babićeva stvaralaštva.

Završno slovo na skradinsko-visovačkom znanstvenom skupu, koji je održan pod nazivom »Toma Babić i njegovo vrijeme«, izrekao je akademik Radoslav Katičić, istaknuvši da će trajni spomenik fra Tomi Babiću zasigurno biti skorašnje tiskanje zbornika koji će objediniti sva izlaganja s ovoga skupa.

I popratni dio znanstvenog skupa bio je zanimljiv i ugodan. Nakon prve sjednice u Skradinu i ribljeg objeda u konobi na skradinskoj rivi, koji je kao domaćin priredio skradinski načelnik, sudionici su se uputili

prema Stankovcima. Usput, u podnožju, Bribirske Glavice, akademik Radoslav Katičić je iznio neke od povijesnih reminiscencija na doba Šubića i na njihov Bribir koji se u lijepom jesenskom danu dobro vidio s proplanka na kojem su se putnici zaustavili. U Stankovcima goste je dočekaao fra Božo Duvnjak, stankovački župnik, ili kako to sam za sebe, u šali, voli reći »fratar opće prakse«. Akademik Katičić obratio se s nekoliko riječi sudionicima skupa i nekolicini visovačkih novaka koji su za tu prigodu došli nazočiti svečanosti i polaganju vijenca na spomen bistu fra Tome Babića. U ime organizatora vijenac su položili Marko Mendušić i Alojz Jembrih.

Na Visovcu, slijedećeg dana, doček sudionika uz rakiju i kavu na visovačkom mōlu, za okruglim kamenim stolom, u hladovini borova, uz dobrodošlicu gvardijana fra Ivana Buljevića i domaćina fra dr. Šime Samca.

Sudionike i skup pozdravio je gvardijan, a o Gospinu otočiću govorio je fra Hrvatin Gabrijel Jurišić:

»Reverendissimi domini et carissimi fratres!

Omnibus et singulis vobis, praesentibus hic, in pulcherrima insula Visovac, dedicata Sanctae Mariae Matris gratiarum, nomine Gymnasii classici franciscani in alma civitate Sinj, itemque nomine redactionis miscelaneorum »Kačić« meoue proprio, salutem plurimam optimaque vota. Insuper adjungo exclamationem sancti patris nostri Francisci: »Pax et bonum!«

Dakle, sve vas ovdje nazočne želim pozdraviti u ime Franjevačke klasične gimnazije u Sinju, koja je osnovana davne 1838. godine. Gimnazija je nasljednica tzv. »samostanskih škola«. Na jednoj od njih, baš ovdje na Visovcu, fra Toma Babić je bio »magister juvenum« (današnjim jezikom rečeno »srednjoškolski profesor«). Fra Toma je natjeran gorućom potrebom napisao i tiskao za svoje đake priručnik »Prima grammaticae institutio ...« Dakle, bio je gimnazijski profesor i pisac gimnazijskoga udžbenika. Stoga vas pozdravljam u ime profesora naše Gimnazije, koji i danas radimo isto ono što je fra Toma sa svojim đacima radio prije gotovo tri stoljeća.

»De scientia ac bonis moribus agitur«. Dakle, posao je isti – znanje i dobar odgoj.

Zašto vas pozdravljam u ime Zbornika »Kačić«? To je zbornik naše Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja (Split), koji obrađuje kulturno-povijesne teme s osobitim obzirom na franjevački red. U prvom broju Zbornika (1967.) na prvom mjestu objavljena je do danas najopširnija i najbolja studija o fra Tomi Babiću. Napisao ju je dr. fra Jeronim Šetka, ondašnji profesor i ravnatelj Gimnazije u Sinju. Kasnije su dr. fra Karlo Kosor i dr. fra Bruno Pezo, također profesori iste gimnazije, pisali o fra Tominoj »latinskoj gramatici« u istome zborniku. Dakle, imam razloga pozdraviti vas u ime Gimnazije i Zbornika i zaželjeti vam dobrodošlicu na ovaj ubavi Gospin otočić, koji je znanstvenik i pjesnik dr. fra Gašpar Bujas, također profesor i ravnatelj iste Gimnazije nazvao »zipkom serafina«.

Uz dobrodošlicu želim da svojim predavanjima uspijete što bolje osvijetliti lik našega fra Tome, uzornoga redovnika i svećenika, koji je uz »Gramatiku«, svojim glavnim djelom, »Cvitom«, kroz protekla tri stoljeća odgajao u kršćanskom duhu našega malog čovjeka i ujedno mu pomagao da čuva i razvija svoju nacionalnu svijest i svoj hrvatski jezik.«

Skup je bio popraćen i nekim drugim manifestacijama. Tako je uoči početka skupa, u četvrtak navečer 25. listopada 2001. u Gradskoj vijećnici u Šibeniku predstavljena knjiga Tihomila Maštrovića »Nad jabukama vile Hrvaticice«, netom izišla u izdanju Hrvatskih studija. O knjizi su govorili Nikica Kolumbić, Radoslav Katičić i sam autor.

Osim toga, nakon objeda u visovačkom refektoriju (blagovaonici) s fratrima, u subotu popodne, sudionici su brodom Nacionalnog parka »Krka« pošli s Visovca na Roški slap. Lijepi i sunčani jesenski dan još jače je oslikao ljepotu Krke, njene okoline i cijeloga tog kraja. U Roškom slapu sudionici su obišli novouređenu staru mlinicu, mali etno-muzej pun starih preslica, alata i drugih zaboravljenih uporabnih predmeta iz života seljaka iz okolnih mjesta – Rupa, Miljevaca, Dubravica, Ićeva i dr. Poseban doživljaj sudionicima priredili su tijekom vožnje brodom na dijelu Krke koji narod naziva »Među gredama«, don Ante i njegov brat Branko Lovrić, otpjevavši nekoliko arija iz »Zrinskoga«, dok su grede zvonile i odjekivale od njihovih glasova.

Nakon povratka na »dubravičku« stranu Krke (suprotna je u kolkvijalnom govoru »miljevačka«), i prije polaska u Zagreb, Šibenik, Zadar, Rijeku i druga mjesta od kuda su sudionici doputovali, nakratko su u Dubravicama svratili u kuću Pere i Mate Šiška, na mlado vino, pršut i fritule.

Skup su svojim pisanjem i izvještavanjem popratile i dnevne i tjedne novine. Tako je skup najavljen člancima »Fra Toma Babić pisac i gramatičar« (I. Sušić, *Večernji list*, br. 13606 /XLV/, nedjelja, 26. VIII. 2001., str. 8), i »Skup o Tomi Babiću« (I.S., *Večernji list*, br. 13666/XLV/, četvrtak, 25. X. 2001., str. 14). Za vrijeme trajanja skupa o njemu su pisali Jadranka Klisović: »Toma Babić preteča preporoda« (*Vjesnik*, br. 19379/LXII/, subota, 27. listopada 2001., str. 15), J.Č.: »Znanstveni skup o fra Tomi Babiću« (*Slobodna Dalmacija*, br. 18232/LIX/, subota, 27. listopada 2001., str. 69), I.S.: »Fra Toma Babić i njegovo vrijeme« (*Večernji list*, br. 13668/XLV/, subota, 27. X. 2001., str. 14), J. Čelar: »Cvit kao doprinos katehetskoj obnovi« (*Slobodna Dalmacija*, br. 18234/LIX/, ponedjeljak, 29. listopada 2001., str. 52), I.S.: »Zbornik o fra Tomi Babiću« (*Večernji list*, br. 13670/XLV/, ponedjeljak, 29. X. 2001., str. 10), a nakon završenoga skupa objavljen je širi osvrt na skup Ivice Sušića: »Povratak iz zaborava« (*Hrvatsko slovo*, br. 344/VII/, petak, 23. studenoga 2001., str. 28).

Sudionici znanstvenog skupa na Trgu Male Gospe u Skradinu.

KAZALO OSOBNIH IMENA

- Abraham partrijarha 230
Adam 72
Akmajian, Adrian 159
Alačević, M. 227
Alattius, Leo 227
Aleksandar VIII., papa 267
Alfirević, Ante 286
Alilović, Ivan 260
Alojzije Gonzaga, sv. 233, 234, 243
Alvares, Emanuel 11, 124, 135, 168, 173
Ambrozije, sv. 83, 177
Ančić, Ivan 25, 71, 73, 97, 160, 212
Andreis, Josip 195
Andreis, Magdalena 266, 272
Andreis, P. 266
Andrija apostol, sv. 243
Andrijašević, Marin 162
Angebrandt, Josip 287
Antolović, Josip 82, 90
Anton (Ante, Antun) Padovanski, sv. 75, 84, 86, 87, 92, 207, 208, 229, 271
Appendini, Francesco Maria 12, 15, 169, 173, 217
Appendini, Urban 217
Arpadovići 240
Atanazije, sv. 83
Attems, Marij 293
Augustin Aurelije, sv. 83, 177, 178, 186, 187, 188
- Babić, I. 264, 265, 268
Babić, Stjepan 159
Babić, Toma (Thomas Babych; Babich) 9–21, 23–28, 30, 32–36, 39–42, 45, 48–49, 52–54, 55, 58–63, 65, 66, 68–79, 81–83, 85–88, 90–92, 97–108, 115–120, 123–131, 135–137, 140, 143, 144, 150, 153, 157, 159, 161, 163–167, 170–177, 181, 182, 184–189, 193–196, 198–201, 205–208, 210, 211, 247, 251–258, 260, 299–303
Babukić, Vjekoslav 165, 167, 170, 173, 174
Bačić, Antun 97
Bačić, Petar (fra Petar Krstitelj) 245, 253, 254–256, 258
Bačić, Stanko 265, 268
- Badoer, Giovanni 267, 279
Badrić, Stjepan 84
Badurina, Anđelko 120,
Bagarić, Mihovil 253
Baglivi, Đuro 212, 249
Balbi, Zuanne (Giovanni) 270
Balić, Karlo 100, 181, 185, 189, 254, 259
Balistrilić, Dujam 150
Bandulavić, Ivan 23, 25, 66, 69, 71, 73, 74, 77, 78, 97, 100, 115
Bandur, Anselmo 212, 213, 249
Baraković, Juraj 10, 73
Barbara, sv. 207
Barbarić, Josip 265
Baričević, Adam Alojz 217, 248
Barner, Wilfried 120
Barun, Anđelko 160
Bašić, Đuro 214, 249
Batinić, Mijo V. 258
Battara, braća 258
Bedeković Komorski, Josip 214, 215, 216, 249
Belić, Aleksandar 155, 160
Belić, Predrag 227
Bellarmini, sv. Robert 180
Belostenec, Ivan 247
Benedikt XIV., papa 17, 180
Beneša (Benessa), Petar 227
Benger, Nikola 216, 217, 218, 219, 249
Berger, Leopold 230, 231, 247
Berić, Dušan 17, 259
Bernardin Sienski, sv. 207
Bernardin Splitski 71
Bertuci, Valerio 220
Bezić, Jerko 195, 199
Bianchi, C. F. 265, 266, 268
Bianković, Nikola 267
Bilanović, 60
Bilušić, Mijo 166
Bizzaro, Ivo 242
Bjažić, Ivan 289
Blažeković, Zdravko 197
Blažinčić, Petar 217, 249
Bogišić, Rafo 123, 130, 260
Bolić, Vlaho 217, 249

- Bonaventura, sv. 207
 Bonciari, Marco Antonio 11, 124, 135
 Boranić, Stjepan 91
 Borković, Martin 226
 Borsetto, Luciana 150, 151, 162
 Bosanac, Stjepan 168, 173
 Bossanes, Anton 257
 Bošković, Baro 248–249
 Bošković, Ruđer 123, 249
 Bozius, Thomas 216
 Bragadin, Vinko 9, 18
 Brajković, 288
 Branković, Elizabeta 271
 Branković, Katarina 271
 Branjuga, Juraj 219, 236, 249
 Brezovački, Tituš 171
 Bright, William 148, 160
 Brigoncuis, Ioannes Franciscus 221
 Brkan 18
 Brozović, Dalibor 159, 160
 Bubalo, Bartul 285
 Bučić, Dominik Marija 288
 Budmani, Pietro (Pero) 135, 145, 147, 150, 155, 157, 159, 160
 Bujas, Andrija 166
 Bujas, Gašpar 91, 104, 259, 303
 Bulić, Neda 151, 161
 Buljević, Ivan 301, 302
 Buljević, Šimun 255
 Bunić Vučić, Ivan 211
 Busto, Bernardino de 116
 Butorac, Josip 264

 Caenazzo, Giovanni 285
 Calcina, Ghirardin Antun 270
 Calcina, Gregorio 272, 278
 Calcina, Pietro 272, 278
 Cambi, Nenad 205
 Candiani, Augustin 244
 Capadoro, Bonaventura 270
 Caraffa, Giampietro (papa Pavao VI.) 244
 Carrare, Francesco 265, 270
 Cavrioli, Francesco 208
 Ciceron, Marko Tulije 229, 231
 Cipicco, Antonio 266
 Civalelli (Cevalelli, Chivalellis, Civalel, Civalelo, Civeli, Zevalelli, Zivalellis, Civadelić), Grgur 263–273, 279, 301
 Civalelli Donat 266, 270, 271, 272
 Civalelli, Elizabeta 266, 272
 Civalelli, Franjo 266, 271
 Civalelli, Katarina 266, 271, 272
 Civalelli, Laura 266, 272
 Civalelli, Maria 266, 271, 272
 Civalelli, Vicenza 266, 272
 Colini, Thomas 232
 Contarenus, Dominicus 220
 Corbolleti, Francesco 226
 Corner, Zuanne (Giovanni) 270
 Corona, Giuseppe 10, 124, 130, 131, 159, 257
 Corubolo, Giovanni 287
 Cosmerovius, Matthaeus 237
 Cosmi, Stjepan 220, 221, 249
 Courir 289
 Crijević, Maria Serafin 212, 221, 223, 225, 236, 243, 249
 Crnica, Ante 231
 Crystal, David 148, 160
 Cupilli, Stjepan 221

 Čeh 241
 Čelar, J. 304
 Češković, Pavao Antun 238, 239
 Čičin, Petar 286
 Čipčić–Bragadin, Ivan 287
 Čoralčić, Lovorka 261 264, 265, 268, 301
 Čvrljak, K. 265, 266

 Ćiril Jeruzalemski 177
 Ćoraš, Petar 286

 D' Anna, Luigi (De Anna Aloysius) 233, 234
 D'Estréesa, Césare 227
 Damiš, Ivan 214,
 Daničić, Đuro 144, 145, 147, 160
 Dariva, Giustin 268
 David, kralj 70, 83, 230
 De Dominis, Marko Antun 211
 Decije Nigrinijan, car 213
 Decije Trajan, car 213
 Della Bella, Ardelio 12, 15, 104, 105, 123, 165, 167–169, 173, 175, 176, 247
 Demers, Richard A. 159
 Deogracije 178
 Despotović, Ivan 223, 248
 Despotović, Ladislav 223
 Dević, Antun 234
 Didak, sv. 207
 Dioklecijan, car 213
 Dionizije Tračanin 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130
 Divković, Matija 10, 19, 25, 57, 58, 59, 60, 66, 71, 72, 73, 75, 77, 78, 91, 97, 100, 101, 103, 115, 211
 Dizdar, Andrija 288
 Dobronić, Lelja 124

- Domazet Lošo, Marko 187
 Dominici, Giovanni 222
 Drašković, Ivan 237, 245, 247
 Dražić, Mate 290
 Dudan, Nikola 286
 Dujic, Nediljko 300
 Dukat, Vladoje 12, 258
 Dukljanin, pop (Presbyter Diocleatis) 232, 238, 239

 Đukić, Petar 83
 Đurđević, Ignjat 223, 224, 249
 Đurkovečki, Josip 169, 170, 173

 Eggerer, Andrija 217, 225, 226, 249
 Elsevirius, Daniel 226
 Emanuelli, Zuanne 270, 273
 Erc 295
 Erdody de Manyorókérek, Enerik 223
 Eszterházy, Emerik 219
 Etchegaray, A. 177, 179, 180
 Eterović, Karlo 259
 Ezekiel, prorok 185
 Fancev, Franjo 56, 103, 259
 Fanfogna, Anzol 266, 272
 Fanfogna, Šimun 266
 Farlatti, Daniel 207, 208, 265, 268, 269
 Farmer, Ann K. 159
 Fenzo, Modesto 10, 257
 Fermendžin, Euzebije 17
 Fernandez Zejudo, Joannes 234
 Ferri, Antonio 235
 Filipović, Jerolim (Jeronim) 23, 97, 185
 Filippi, Giovanni 286, 290
 Finch, Geoffrey 148, 160
 Focije, patrijarh 213
 Franičević, Marin 35
 Frankopan, Fran Krsto 60, 62
 Franjo Asiški, sv. 71, 75, 84, 86, 187, 207, 210, 235, 236, 301
 Franjo Josip I., car 288, 289
 Franjo Ksaverski sv. 235
 Friedel, Joannes Adamus 223

 Gabrić Bagarić, Darija 19, 26, 66, 67, 69-72, 75, 78
 Gaetano da Thiene, S. 244
 Gaj, Ljudevit 15
 Gašparoti, Hilarion 98, 120
 Gelli, Agenore 98
 Georgijević, Krešimir 20, 33, 35, 39, 120, 135, 160, 198, 259
 Germain, E. 180

 Gius, Frane 290
 Glavinić, Franjo 91, 98
 Golub, Ivan 235
 Gonzatus, Carolus 212
 Gorski, Oton 127, 130
 Gortan, Veljko 127, 130
 Gozzadini, Tomasseo 98
 Grabovac, Filip 10, 17, 32, 34, 61, 62, 65, 77, 97, 98, 116, 256
 Gradić, Stjepan 226, 227, 249
 Grbavac, Josip 105
 Grgić, I. 264
 Grgur Šibenčanin 247
 Grgur XIII., papa 243
 Grgur, sv. 208
 Grimaldi, Jakov 266
 Grimani, Ivan 294
 Grisogono (Grizogon), Lovro 227, 228, 229, 249
 Grizogon v. Grisogono
 Grubišić, Josip 98, 182, 254
 Gueratto, Antonio 285
 Guina, Silvestar 284, 291
 Gundulić, Ivan 91, 211, 214

 Habelić, Juraj 103, 197, 247, 248
 Hadrovics, László 56
 Ham, Sanda 147, 160
 Harnish, Robert M. 159
 Hartman, Lav 163
 Hercigonja, Eduard 72, 75, 78
 Herculis, Antonius 243
 Hertz, Ioannes Iacobus 228
 Heyer von Rosenfeld, C. G. F. 266
 Hjelmselev, Louis 133, 134, 160
 Holthusen, Johannes 161
 Homer 256
 Horacije, Kvint Flak (Q. Horatius Flaccus) 245
 Horvat 24
 Hoško, Emanuel Franjo 17, 20, 21, 104, 181, 260
 Hraste, Mate 135, 162
 Hudson, Grover 148, 160
 Huizinga, Johan 120

 Ilijić iz Vareša, Grgo 33, 35, 84
 Inocent XI., papa 238
 Inocent XII., papa 234, 267, 279
 Isus Krist (Isukrst) 55, 56, 59, 60, 63, 69, 75, 85, 86, 88, 89, 119, 120, 177, 213, 219, 226, 231, 232, 247
 Ivan apostol i evanđelist, sv. 59, 85, 86, 117
 Ivan Damasken 75

- Ivan Krstitelj, sv. 84, 85, 207, 252
 Ivan Nepomuk, sv. 219
 Ivan Trogirski, bl. 232
 Ivan Zlatousti, sv. 177, 215
 Ivandija, Antun 264
 Ivanić, Pavao 218
 Ivanišević, Ivan 61
 Ivas, Ante 299
 Ivković, Toma 267
 Ivon, Kamilo 292
 Izaija, prorok 70
 Izak, sin Abrahama i Sare 230
- Jacobus de Voragine 100
 Jafet, sin Noje patrijarhe 215
 Jagić, Vatroslav 91
 Jakošić, Josip 234
 Jakov Markijski, sv. 207
 Jakov, apostol, sv. 70
 Jakov, patrijarha 230
 Jambrešić, Andrija 123, 247
 Jančić, Pavao 248
 Janešić, Ksaver Franjo 248
 Janković, Stjepan 253
 Jaskaj, Ivan 247
 Jedlovski, doktor 289
 Jelenić, Julijan 135, 160, 254, 258, 259
 Jembrih, Alojz 20, 26, 27, 214, 230, 300, 301, 302
 Jernej, Josip 169, 173
 Jeronim (Hieronymus Stridonensis) sv. 91, 214, 215, 217, 225
 Ježić, Mislav 157, 161
 Ježić, Slavko 33, 34, 39, 260
 Jielich 30
 Jonke, Ljudevit 19, 259
 Josić, Blaž 160
 Josip Pravedni, 84, 86, 230
 Josip, zaručnik B. D. Marije, sv. 84, 271
 Jovanović, Neven 229
 Jozić, Branko 91, 197
 Juraj, sv. 84
 Jurić, Ivan 286
 Jurić, Petar 102
 Jurić, Šime 217, 242, 247, 248
 Jurin, Josip 142, 143, 161, 166, 174
 Jurišić, Gabrijel Hrvatinić 20, 87, 301, 302
 Jurišić, Karlo 189, 206, 260
- Kačić Miošić, Andrija 10, 17, 20, 32, 35, 61, 62, 77, 90, 92, 100, 107, 115, 116, 194, 195, 214, 256
 Kačić, Miro 161
- Kajetan, sv. 244
 Kalebić 293
 Kalenić, Antun Slavko 151, 161
 Kalkavar, Marko 253
 Kanizije, sv. Petar 179, 180
 Kanižlić, Antun 19, 97
 Kapušvarac v. Vlahović Kapušvarac Filip
 Karadžić Stefanović, Vuk 144, 145, 147, 161
 Karamatić, Marko 160
 Karbić, Damir 301
 Karlo IV., car 219
 Karnarutić, Brne 55
 Kasack, Wolfgang 161
 Kašić, Bartol 11, 12, 15, 24, 69–71, 73, 76, 77, 134, 149, 161, 165, 167–169, 171, 173–175, 211
 Katalinić, Ante 227
 Katančić, Matija Petar 19, 123
 Katarina (Kata) Aleksandrijska, sv. 75, 84, 86
 Katarina Sijenska, sv. 207
 Katičić, Radoslav 5, 21, 23, 116, 120, 152, 153, 157, 161, 168, 172, 173, 261, 300–303
 Katilina, L. Sergije 231
 Kavanjin, Jeronim 269, 270
 Kezele, Mladen 28, 41, 42
 Kialić (Đalić), Luka 253
 Kinderić, Petar Antun 197
 Kišić, Mile 288
 Klaić, Vjekoslav 237, 238, 240, 241
 Klara Asiška, sv. 84, 86, 207
 Klarić, Nikola 247
 Klarić, Petar 265
 Klement IX., papa 243
 Klement XII., papa 17
 Klimantović, Šimun 56, 57
 Klisović, Jadranka 303
 Klišević, Šimun 284
 Knezović, Pavao 244, 260, 301
 Knežević, Marko 286
 Knežević, Petar 10, 17, 33, 35, 59, 60, 84, 102, 103, 115
 Kolendić, Petar 78, 224, 265, 268
 Kolenić, Ljiljana 135, 161, 169, 173
 Kolumbić, Nikica 56, 60, 259, 260, 301, 303
 Komarek, Iacobus 241,
 Kombol, Mihovil 33, 34, 39, 161, 211, 259
 Konstantin X Paleolog 213
 Korade, Mijo 104, 232, 242
 Körbler, Đuro 236
 Koschitz, Federico 285
 Kosor, Karlo 11, 18, 21, 70, 77, 78, 135, 143, 161, 173, 195, 260, 303

- Kostan, Marija 287
 Kostka, sv. Stanislav 232, 243
 Kovačić, Anto Slavko 78, 120, 212, 231, 234, 260, 267
 Kovačić, Slavko 221
 Kragić, Petar 288, 289
 Krajačević Sartoris, Nikola 103, 104, 197, 211
 Krasić, Stjepan 221, 223, 226, 227
 Kravar, Miroslav 140, 144, 150–153, 155, 157, 161, 162, 168, 173
 Kravar, Zoran 106, 223
 Krčelić, Baltazar Adam 233, 237, 249
 Kreševljaković, Hamdija 258
 Kristina, švedska kraljica, 248
 Krištolovec (Christolovez), Ivan 230, 249
 Križan, Dionizije 247
 Križanić, Juraj 165, 168, 173, 174, 175
 Krstić, 289
 Krunoslav (Stjepan) 89
 Kukuljević Sakcinski, Ivan 17, 91
 Kuna, Herta 19, 26, 33, 78, 259, 260
 Kundid, Zlatka 300
 Kunecz, Jacobus 236
 Kurelac, Miroslav 232
 Kuzmanić, Ante 19, 32, 300
 Kuzmić, Ivan 287
- Ladan, Ljubomir 187
 Ladislav kralj, sv. 237, 238, 240, 241
 Lahner, Juraj 102
 Lanosović, Marijan 166, 169, 173, 175, 176, 197
 Lastrić, Filip 27, 28, 97
 László, Bulcsú 148, 149, 157, 162
 Laurenčić, Nikola 230, 231, 249
 Lausberg, Heinrich 120
 Leaković, Bernardin 97
 Leh 241
 Lekušić, Marijan 231, 249
 Lenarčić, Andrija 287
 Leon brat 207
 Leon XIII., papa 87
 Levaković, Rafael 26
 Liguori, sv. Alfonz 221
 Lisac, Josip 147, 162
 Lokas 289
 Lomas, Mate 286, 287, 290
 Lovrić Caparin, Ante 205, 300, 301, 303
 Lovrić, Branko 303
 Lozovina, Vinko 259
 Luca, T. de 135
 Lučić (Lucius), Ivan 231, 232, 249
- Lučin, Bratislav 91
 Luka evanđelist, sv. 88, 89, 117, 242
 Lukarević, Ivan 232, 249
 Luther, Martin 179, 197
- Ljubić, Kažimir 286
 Ljubić, Šime 258, 265
 Ljudevit, sv. 207
- Makar, Andrija 247
 Maksim (Maximus), sv. 216
 Malečić, Gašpar 232
 Malić, Dragica 56
 Malvetius, Vergilius 248
 Mamić, Mile 26, 260
 Mandac, Marijan 178
 Mandić, D. 17
 Marasović, Ivan 285, 290
 Marasović, Jere 289
 Marasović, Josip 289
 Marasović, Luka 253
 Marasović, obitelj iz Rupa, 254
 Marcelović, Đuro 233, 249
 Maretić, Tomo 27, 67–70, 78, 134, 135, 144, 145, 147, 157, 159, 162, 164
 Margarita, sv. 207
 Margitić Markovac, Stipan Jajčanin 10, 17, 19, 21, 22, 25, 27, 34, 71, 73, 76, 97, 100, 103, 115, 259
 Marija, B. D. 83, 85, 100–102, 120, 182, 218, 219, 228–230, 238, 245, 247–249, 252, 271, 301
 Marijanović, Stjepan 143
 Marinović, Ante 288
 Marinović, Filomena 287
 Markovac v. Margitić Stipan
 Marković, Anton 19, 253
 Marković, Karlo 19, 287
 Marotti, Bojan 301
 Marotti, Giuseppe 244
 Martecchini (Martekini), Antonio 98, 217, 257
 Martinović, Antun 290
 Martinović, Ilija 234
 Marulić, Marko 71, 91, 150, 151, 162, 187
 Marun, načelnik 288
 Maschek, Luigi 281
 Maštrović, Tihomil 300, 303
 Matačić, Petar 248
 Matanović, Julijana 197
 Matas, Vinko 288, 293
 Matasović, Trpimir 198
 Matej evanđelista, sv. 187

- Matic, Josip 288
 Matic, Petar 289
 Matic, Tomo 259
 Matijašević Caramaneo, Antun 229, 249
 Matijević, Pavao 97
 Matijević, Stjepan 69, 78
 Matković, Jakov 258
 Mattis, Joannes 245
 Matulić, Antonia 287
 Mažuranić, Antun 165, 170, 174
 Mažuranić, Ivan 147
 Mecić, Šimun 97, 98
 Medici, Cosmo III. dei 243
 Mendušić, Marko 301, 302
 Mercurius, Petrus 163
 Mesić, Petar 253
 Mihanović-Salopek, Hrvojka 196, 197, 198, 199, 300, 301
 Mihić, obitelj iz Dubravica 254
 Mihojević, Josip 260
 Mihovil Arkandeo, sv. 84, 85
 Mijić, Ilija 206
 Mijić, Nikola 206
 Mikalja, Jakov 247
 Milčetić, Ivan 103
 Milošević, Juraj 98
 Milošević, Ksenija 162
 Milošević, Šime 60
 Mirić 289
 Mladošović (Mladossovich), Matija 247
 Moguš, Milan 150, 159, 162, 165, 170, 174
 Mojsije 70, 88
 Molinari 289
 Mondegal, Miho 233, 234, 249
 Monti, Lovro 291
 Mosca, Felix 233
 Mosettig, Frane 287
 Mrkica, Josip 291
 Mrnavić, Ivan Tomko 91, 211
 Mudražija, Marko 294
 Mulih, Juraj 97, 102, 197
 Musić, August 151, 152, 162

 Nagy, sudac 292
 Nakić, Ivan 288, 289, 291
 Nanius, Baptista 220
 Napotak, Mihael, 258
 Nardelli, Ilija 287
 Negri, Pietro 285
 Nicifor, patrijarh 213
 Nikšić, Boris 301
 Noa, patrijarha 215
 Novak, Slobodan Prosperov 214, 260
 Novaković, Darko 223
 Novoselić, Josip 248
 Nuić, Arhandeo 244

 Oberti, Franjo 263
 Occhi, Bartolo 10, 124, 130, 131, 159, 257
 Occhi, Simone 214
 Ogramić, Nikola (Plumbensis Nicolaus) 234
 Olesch, Reinhold 161, 162
 Orlandini, Stipan 10, 98, 115, 257
 Orsini, sv. Ivan 266
 Ostoja 289
 Ostoja, Tomo 287

 Palese, Giovanni 242
 Palmotić, Junije 211, 227
 Pandžić, Ivan 258
 Papić, Pavao 97
 Pappafava, Dominik 291
 Papušić, Antun 97
 Parcich 30, 32
 Parzago, Ivan Krstitelj 266
 Pasquali, Nikola 266
 Pasquati, Giovanni Batista 229
 Paškal, sv. 207
 Paštrić, Ivan (Pastritius) 235, 249
 Patačić, Adam 126, 247
 Patačić, Đuro 248
 Patačić, Ivan 248
 Pauš, Pavao 127, 130
 Pavao apostol, sv. 117, 177, 187, 208, 224, 237
 Pavao VI., papa 244
 Pavasović, Milovan 253
 Pavasović, Nikola 285
 Pavešić, Slavko 19, 69, 78, 159
 Pavić, Emerik 97
 Pavić, Stjepan 260
 Pederin, Ivan 22, 27, 259
 Pedišić, I. 205
 Pedro de Ribadaneira 98
 Pelegrinović, Mikša 55
 Perićić, Š. 264
 Perimezzi, Giovani Maria 235
 Petar Alkantarski, sv. 207
 Petar apostol, sv. 237
 Petar Krizolog, sv. 235
 Petranović, Božidar 291
 Petričić iz Grižana (žakan) 98
 Petris 56
 Petrović, Vice 235, 236, 249
 Pezo, Bruno 19, 166, 174, 260, 303
 Pijo IV., papa 180

- Pijo V., papa 180
 Pijo X., papa 181
 Pilat, 69, 119
 Pitteri, Giovanni Batista Augusti 207, 208, 210
 Pivac, Josip 98, 257
 Plepel, Lujo 11, 102
 Poletti, Andrea 221
 Polić, sudbeni pristav 292
 Popović 91
 Posilović, Pavao 9, 19, 20, 25, 65, 66, 69, 71, 72, 75, 77, 97, 98, 115, 264, 265, 267, 299
 Pranjković, Ivo 163, 169, 174
 Predragović, Josip 227, 228, 229
 Premuda, Vinko 73, 74, 102
 Prohaska, Dragutin 26, 33, 35, 36, 39, 91, 115, 116, 120, 258
 Prus, Ivan Krstitelj 236
 Pulišić, Vinko 289
- Quercu, Leodegarius 98
 Quitis, Augustinus 220
- Radica, Ante 291, 294
 Radica, Dragomir 294
 Radić, Stanko 260
 Radman, Fran 35
 Radulović, Nikola 248
 Raević, Malkior 287, 288, 290
 Raguž, Dragutin 143, 163
 Randi, Josip 294
 Rapić, Đuro 97
 Rattkay, Juraj 236, 237, 249
 Ratzinger, K. J. 181
 Rauch, Sebastian 241
 Ravlić, Jakša 259
 Reisines, L. 180
 Reljković, Matija Antun 10, 19, 62, 116, 166, 169, 174, 175, 176
 Rešetar, Milan 78
 Ribičić, Aleksandar 83
 Riman, Marija 197
 Rismondo, V. 266
 Ritter Vitezović, Pavao 55, 230, 237–241, 247, 249
 Ritzler, Remigio 264, 268
 Rodić, Gabrijel 291
 Rogačić, Benedikt 241, 242, 243, 249
 Rogić, Pavao 135, 162
 Rogošić, Roko 259
 Roko, sv. 84
 Rosa, Antun 291
- Rosa, Petar 289, 290
 Rosan, Giuseppe 241, 242
 Rothe, Hans 162
 Roza, sv. 207
 Rubčić, A. 286
 Rubeis, Antonius de 235
 Rubeis, Carlo de 269
 Rus 241
 Rustem-paša Skradinjanin 301
- Sabioni, Vice 289
 Samac, Jure 288
 Samac, Šime 29, 300, 302
 Samardžija, Marko 163
 Samuilo, car 239
 Sandermo, Franjo 266
 Santini, Andrea 161
 Sapunar, Andrea 301
 Schönleben, C. L. 216
 Sebastijan iz Apariscija, sv. 234
 Secco, Antonio 287
 Sefrin, Pirmin 264, 268
 Segneri, Paulo (stariji) 104, 214
 Sekulić, Ante 18, 219
 Seneka, Lucije Anej 220
 Seneta, Lovro 206
 Senetić, Lovro 252
 Sibolić, Šimun 287
 Simeon iz Soluna 227
 Simović, Šimun 285
 Sinčić 288
 Sischowitz, Matthaeus 233
 Sivrić, Nikola 214
 Skarpa 288
 Slade, Sebastijan 214, 249
 Soldo, Josip Ante 205, 206, 265, 267, 269
 Sommervogel, Carlos 230, 246, 247, 249
 Soppe, Ivan 270
 Spigliati, Ioannes 218
 Stamać, Ante 160
 Staničić, 289
 Starčević, Šime 166, 174
 Stay, Benedikt 249
 Stepanić, Gorana 245
 Stipčević, Ennio 195, 197, 199, 301
 Stjepan kralj, sv. 238
 Stjepan Prvomučnik, sv. 84, 85, 88, 89, 90, 92, 208, 237, 248
 Stjepan, biskup 233
 Stöger, Joannes 230
 Stolac, Diana 169, 174, 301
 Stošić, Krsto 259
 Stražemanac, I. 17

- Strohal, Rudolf 73
 Strossmayer, Josip Juraj 291
 Stručić, Marko 248
 Strukić, Ignacije 234
 Stulli, Luka 242
 Sušić, Ivica 303, 304
 Sušnik, Franjo 123, 247
 Szabó, K. 247
- Šaban, Ladislav 197, 198
 Šamšalović, Gustav 134, 135, 157, 163
 Šarić, Ivan Evangelista 189
 Šarić, Ljiljana 161
 Šetka, Jeronim 11, 65, 66, 72, 73, 74, 78, 81–83, 135, 163, 174, 181, 188, 196, 205, 207, 254–256, 259, 260, 303
 Šime (Šimun), sv. 208, 271
 Šimunić, Ante 291
 Širola, Božidar 103, 199
 Šišak, Marinko 301
 Šišak, Mate 303
 Šišak, Pera 303
 Šitović, Lovro (Ljubušak, Laurentius de Gliubuschi) 10, 12, 17, 19, 20, 21, 73, 97, 101, 105, 115, 116, 123, 124, 142, 143, 163, 165, 174–176, 198, 244, 247
 Škarica, Filip 253, 289
 Škarica, Matej 286
 Škarić, Ivo 159
 Škiljan, Dubravko 124, 127, 130
 Škrlec, Nikola 248
 Šnirera, Joanna G. 161
 Šojat, Olga 104
 Šrepeš, Milivoj 168, 174
 Štefanić, Vjekoslav 60, 168, 174
 Šurmin, Đuro 33, 39, 258
 Švagelj, Dionizije 198
 Švelec, Franjo 35
- Tabler, Ioannes, 216
 Tadijanović, Blaž 166, 169, 175, 176
 Tafra, Branka 147, 163, 166, 167, 169, 174
 Tamino, Bartul 292
 Tanzlinger Zanotti, Ivan 247
 Tavelić, sv. Nikola 216
 Teokrit 106
 Težak, Stjepko 159
 Toma Akvinski, sv. 186, 207, 246
 Toma Arhidakon 232
 Tomaseo, Nikola, biskup 18, 24, 253
 Tomassich, Petar 32
 Tomić, Radoslav 206, 301
 Tomiković, Aleksandar 97
 Tommaseo, Nikola 9
- Trask, Robert Lawrence 148, 149, 163
 Trišić, Milan 289
 Turčinović, Josip 260
 Tuzlak, Augustin 18
 Tvrković, Tamara 300
- Ughelli, Ferdinando 216, 248
 Ujević, Mate 259
 Ungarov, Bruno 285
 Urlić, Šime 258
- Vajs, Josip 56
 Valentić, Mirko 236
 Valentini 293
 Valeta, Giuseppe 235
 Valier, Petar 205
 Vanino, Miroslav 227, 230, 246
 Veber Tkalčević, Adolfo 134, 135, 157, 159, 163, 167, 170, 174
 Veith, Philippus Jacobus 228
 Velikanović, Ivan 97
 Vergilije Maro, P. 106, 234
 Vičić (Vicich), Kajetan 244, 245, 249
 Vičić, Egidije 244
 Vidaković, Mihovil 223
 Vidović, Anđelko 289
 Vidović, Anđeo, 286, 289, 290, 291
 Vince, Zlatko 147, 163, 169, 174, 259, 260
 Vinjalić, Gašpar 166, 174
 Visović, Bonaventura 285
 Vitasović 60
 Vitezović v. Ritter Vitezović, Pavao
 Vladimir kralj, sv. 238, 239, 240
 Vlaho, sv. 243
 Vlahović Kapušvarac, Filip 97, 198
 Vodnik, Branko 91, 103, 258
 Voigt, Leopold 245
 Voigtin, Anna Francisca 233
 Vončina, Josip 171, 174
 Vragović, Franjo 245, 246
 Vramec, Antun 27
 Vrančić, Faust 71
 Vratović, Vladimir 236
 Vučić, Ivan 253
 Vukasović Vuletić, V. 56
 Vukomanović 19
 Vuković, Jovan 162
 Vuletić, Franjo 134, 135, 157, 163
 Vuletić, Petar 84, 86
 Weitz, Joannes, 219, 236
- Zago, Josip 287
 Zakarije 83

- Zambelli, Stjepan 290
Zane, Christophorus 224
Zane, Marin 263
Zannettus, Aloyius 161
Zdelar, Franjo 236, 246, 247
Zečević, Divna 119, 120
Zenić, Milivoj 300, 301
Zergollern-Miletić, Lovorka 162
Zima, Luka 151, 163
Zirdum 28
- Zlatović, Stjepan 17, 188, 255, 258, 265
Zmailović (Zmaelovich), Vice 98
Zrinski, Petar 55
Zurić, Nikola 288
- Žepina, Ivan 253
Žić, Nikola 236, 246
Županović, Lovro 195

KAZALO IMENA MJESTA

- Albanija 266
Amsterdam (Amstelodamum) 226, 231
Ancona 177, 180, 212
Antwerpen 179, 213
Apeninski poluotok 264
Asiz (Asiž) 71, 72
Assessia (Bribirium) v. Bribir
Augusta Vindelicorum 228
Austrija 230, 282
Austrougarsko carstvo 251
- Babić 281, 284
Bađuše 281
Balkan 264
Baljuše 282
Banat 252
Banjevci 268
Baška draga 32
Beč 98, 227, 232, 233, 236, 247, 248, 258, 288, 293
Beč v. Wien
Benkovac 97
Benković 268
Beograd 38, 78, 160, 224
Beretuše 281
Bićine 267, 284, 288
Biljana, potok 282
Biljane 281
Bizant 213
Boka 264
Bologna 98, 219, 265
Bosna /zapadna/ 199
Bosna 234, 260
Bosna i Hercegovina 97, 163, 251, 260
Bratislava 217
Bratiškovci 285, 287, 298
Brdo, jaruga 282
Bribir (Bribirium) 216, 269, 285, 286, 294, 302
Bribirium v. Bribir
Brixia 116
Brod 253
Budim 9, 17, 18, 35, 97, 98, 251, 252
Bukovica 267, 268
Bulić 255
- Carigrad 213
Cavtat 147
Celovec 223
Cambridge 159
- Čakovec 214
Čista 268, 285
Čurlin, zaselak 284
- Dalmacija 65, 76, 97, 103, 164, 166, 198, 199, 200, 205, 207, 208, 222, 232, 242, 251–254, 256, 259, 260, 263–267, 272, 281, 285, 287, 290–294, 298, 299
- Debeljak 295
Donje Polje 293, 298
Draga 281
Draba bašćanska 30
Draga luke 281
Dragović, zaselak 284
Drniš 267, 268
Dubica 217
Dubravice 9, 18, 253, 255, 265, 267, 268, 281, 282, 285, 287, 288, 298, 299, 303
Dubrovnik (Ragusa, Ragusium) 10, 20, 22, 35, 76, 98, 115, 147, 173, 181, 212, 214, 217, 221–223, 242, 243, 257
Dugi Otok 207
Dujmuša 281
Dunav 9
- Đakovo 234, 258
Đapaga 281
Đapalja, zaselak 284
Đevrske 285, 287, 293
- Epidaur 242
Europa 98, 235, 241, 300
- Firenze 98
Freiburg 82
- Gaj 281
Gomora 118
Gorica 240
Grabovac, potok 282

- Gračac, zaselak 284, 286
 Graecium v. Graz
 Graz 98, 223, 226, 228, 246, 248
 Gruž 147
 Guberušće 281
 Guđuča (Gudujkija), potok 281
 Gulini 294, 295

 Hercegovina 252
 Hrvatsko primorje 259
 Hrvatska 197, 211, 225, 228, 239, 240, 241;
     južna 97; sjeverna 97, 135, 199

 Ičevo 303
 Ignotija zaselak 284
 Illyricum modernum 216
 Imola 235
 Istok 213
 Istra 216, 259, 264, 281, 285
 Italija 221, 231, 244, 253, 266

 Jadran 9
 Jugeva draga 281
 Jugeva, potok 282
 Jugoslavija 149, 265

 Kapucar 281
 Kapucare, potok 282
 Kapušvar 198
 Karin 207, 231
 Karin na Ugljanu 207
 Kaštel 33
 Knin 9, 18, 33, 35, 97, 252, 268, 299
 Köln 78, 161, 162, 179
 Koločep 147
 Konjevrate 295
 Kosovo polje 267
 Kostajnica 245
 Košice 248
 Kotari v. Ravni Kotari
 Kovačevići 253
 Kožulovac 268
 Kožulovo polje 268
 Kraj 207
 Krakovo 247
 Kraljevica 285
 Krapina 230
 Kriva draga 281
 Križ 246
 Križevci 218, 219, 246
 Krka, rijeka 208, 268, 281, 283, 295, 299,
     303
 Krković 255, 268

 Krnjevo polje 294
 Kupa, rijeka 240

 Lađevci 255
 Lastve 281
 Lastve, potok 282
 Lendinara 266
 Lepoglava 230
 Lepuri 37, 116, 120
 Levant 266
 Liburnija 299
 Lika 267
 Lipa kod Tomislavgrada 212
 Lisabon 173
 Lišane 268, 294
 London 159, 160, 163
 Lopud 147
 Loreto 227
 Lukoran (kod Zadra) 56
 Lutetia Parisiorum (Paris) 98, 213

 Ljubljana 246
 Ljubuški 19, 142, 143, 163, 165, 244

 Madrid 98
 Mađarska v. Ugarska
 Magdenburg 166, 175, 176
 Makarska 11, 38, 83, 104, 178, 231, 267
 Malta 224
 Maribor 258
 Marić, zaselak 284, 294
 Međimurje 214, 215
 Milano 162, 285
 Miljevci 303
 Mleci (Mletci, Mneci) 9–12, 33–37, 61, 62,
     83, 98, 100, 108, 115–117, 120, 161,
     166, 174, 175, 181, 182, 185, 187, 220,
     257, 261, 264
 Mljet 147, 224
 Mokrica Pilipovača 281
 Mokrica 282
 Montserat 235
 Moskva 165
 Mostar 252
 München (Monachium) 120, 223, 241
 Murter 207

 Nadin, kaštel 268
 Napulj (Neapolis) 233
 Naron 206
 Neo-Praga 245
 Neostadium Austriae 214, 215
 Neretva 251

- New York 160, 163
 Nin 207, 268
 Ninska biskupija 265, 268
 Novalja na otoku Pagu 199
 Novi Sad 37
 Nürnberg 266
- Obrovac 255, 268
 Ograda 281
 Omišalj 59
 Orašac 147, 255
 Osijek 119, 120, 160, 161, 166, 175, 176, 197
 Ostrovica 268, 285
 Otišići 267
 Otomansko (Tursko) Carstvo 87, 251
 Otres 255
 Oxford 160
- Padova (Patavium) 212, 221, 228, 229, 241, 244, 261, 264
 Pag, otok 199
 Palinić, zaselak 281, 284
 Pariz (Paris) 213, 249
 Pašman 207, 265, 270, 271, 279
 Pavasović, zaselak 284
 Pečane 255
 Perljuge 281
 Perušić 265, 268
 Pešta 173
 Petrovo polje 255, 267
 Pile (u Dubrovniku) 147
 Pilipovac zaselak 284
 Piramatovci 255, 285
 Plastovac 282
 Ploče (u Dubrovniku) 147
 Po, rijeka 266
 Podvornice 281
 Polača (tj. Morpolača) 9, 18, 252, 255
 Polje 281, 286
 Poljska 225, 231
 Portugal 225
 Požun (Posonium) 217
 Prag 243
 Primošten 174
 Prljuge 282
 Promina 268
 Pukljan 268, 281, 282
 Pukljansko jezero 281
 Punta školj 281
- Quirinale 232, 243
- Rab, grad 292
 Ragusa v. Dubrovnik
- Rakovac 281
 Raslina 267, 268
 Ravna glavica 281
 Ravni Kotari 116, 120, 252, 255
 Ravno polje 281
 Remete 226
 Remetić 254
 Rijeka 174, 244, 303
 Rim (Roma) 11, 26, 38, 82, 85, 100, 161, 165, 175, 180, 211, 212, 221, 230, 232, 234, 235, 241–244, 248, 249
 Rivina jaruga 282, 293, 295, 298
 Rokovača, uvala 205, 293, 295
 Roški slap 303
 Rumunjska 251
 Runovići 258
 Rupe 102, 254, 255, 268, 285, 288, 294, 303
- Sali na Dugom Otoku 207
 Salona 205, 206,
 Sarajevo 78, 120, 134, 160, 162, 163, 174, 212, 227, 230, 231, 236, 244, 246, 254, 258, 259, 260
 Sarmatija 241
 Scardona 208, 253, 273, 274
 Sednovac 281, 284
 Sinj 102, 104, 302, 303
 Skočić, zaselak 284
 Skradin 9, 18, 24, 25, 34, 35, 49, 51, 65, 97, 195, 205, 206, 208, 252, 253, 255, 263–265, 267–274, 279, 281–302, 304
 Slavonija 198, 199, 234, 240, 241, 251–253
 Slivno 258
 Smino 267
 Smolić, zaselak 284
 Smrdelj 285
 Sodoma 118
 Sonković 267, 282, 284, 286
 Split 11, 37, 38, 78, 91, 104, 105, 162, 173, 174, 181, 187, 195, 196, 205–208, 214, 221, 227, 229, 247, 260, 265, 266, 281, 284–286, 294, 302
 Srednje brdo 281, 282
 Srid strane 281
 Srijem 197, 251, 252
 Srijemski Karlovci 263, 266
 Stankovci 252, 268, 299, 302
 Steničnjak 240
 Ston 147
 Stridon 214, 215
 Stridovo v. Štrigova
 Štrigova v. Štrigova
 Štrigovo v. Štrigova
 Svilaje 267,

- Šibenik 9, 78, 97, 102, 174, 181, 185, 195,
205, 231, 244, 252–254, 259, 261, 264,
265, 267, 268, 270, 271, 279, 284–286,
288, 290, 292, 294, 298, 300, 303
- Šipan 147
- Šipkovac 281
- Školj Stipanac 281, 284
- Šopot 268,
- Šopron 99
- Španjolska 231
- Štrigova (Stridovo, Strigovo, Strigova) 215
- Šupljaja 268
- Teodorocić zaselak 284
- Tinj 268
- Tkon na Pašmanu 207
- Tomislavgrad 212
- Trakošćan (Trakostyan) 245
- Trnava (Tyrnavia) 219, 223, 230, 231,
246–248
- Trogir 221, 232, 266
- Trst (Trieste) 174, 227, 265
- Tübingen 120
- Tyrnavia v. Trnava
- Ugarska (Mađarska) 225, 231, 237, 238,
241, 251–253
- Ugljan 207, 265
- Umac 281
- Uvala Mokvice 281
- Vačane 255, 268, 281, 285, 298
- Varaždin 38, 197, 230
- Vareš 84
- Vatuč, zaselak 284
- Vela glava v. Velika glava
- Velika glava (Vela glava) 281, 285, 298
- Velim (Vellim) 9, 10, 11, 13, 17, 33, 34, 35,
97, 98, 195, 205, 252, 255, 268, 299,
- Venecija (Venezia, Venetiis, Mleci) 10,
20, 37, 99, 103, 123, 124, 130, 131, 159,
161, 163, 173, 176, 205, 208, 212–214,
221, 224, 229, 242–244, 247, 253, 257,
264, 265
- Veszprém 219
- Vienna v. Wien
- Vinkovci 198
- Visoko 260
- Visovac 11, 97, 116, 120, 124, 131, 174,
189, 205–208, 210, 252–254, 256, 258,
260, 264, 265, 284, 288, 299, 301–303
- Vrana 268
- Vrbica, vrelo 294
- Vrbnik 30, 32, 39, 57
- Vukšić 255
- Weimar 78
- Wien (Beč, Vienna, Vienna Austria) 78,
160, 161, 162, 174, 179, 217, 223, 227,
233, 237, 245, 265
- Wittenberg 247
- Wuppertal 163
- Zadar 10, 56, 60, 98, 103, 115, 148, 174,
181, 182, 195, 199, 205–208, 254, 258,
259, 264–266, 268, 270–274, 282–284,
286, 288, 291–293, 303
- Zagorje 255
- Zagrade 205
- Zagreb (Zagabria) 12, 20, 28, 30, 31–35,
37–39, 56, 60, 78, 82, 85, 98, 102–106,
115, 116, 120, 123, 124, 127, 130, 148,
159, 160–163, 166, 173–176, 179, 180,
188, 195–199, 205, 211, 214, 217, 219,
221–223, 226, 227, 229–233, 235–238,
242, 244–246, 248, 252, 258–261, 264–
266, 270, 285, 303
- Zaostrog 83, 231
- Zaton 268, 281
- Zecčevo 268
- Zemunik 268
- Zmijavci 59, 258
- Zrmanja 251
- Ždrelac 271
- Živogošće 231
- Župa 147

* * *

Zbornik o Tomi Babiću

Nakladnici: Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić« Šibenik
Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

Za nakladnike: Milivoj Zenić
Ivan Kordić

Korektor: Karmen Krnčević

Kazala: Alen Šimičić
Pavao Knezović

Računalna obrada teksta: Stjepan Ocvirk

Likovna oprema: Studio »Reber«

Tisak: Tiskara »Malenica« d.o.o. Šibenik

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb

UDK 821.163.42.09 Babić, T. (063)
811.163.42(063)

ZNANSTVENI skup »Fra Toma Babić i njegovo vrijeme«
(2001 ; Skradin, Visovac)

Zbornik o Tomi Babiću : zbornik radova sa znanstvenoga skupa
»Fra Toma Babić i njegovo vrijeme«, Skradin – Visovac, 26.-27.
listopada 2001. / [glavni urednik Alojz Jembrih]. – Šibenik : Gradska
knjižnica »Juraj Šižgorić« ; Zagreb : Hrvatski studiji Sveučilišta u
Zagrebu, 2002. – 318 str. ; 24 cm. – (Knjižnica Faust)

ISBN 953-6163-68-3

420920056

ISBN 953-6163-68-3

Tiskanje ove knjige financijski je pomoglo Ministarstvo znanosti i tehnologije
Republike Hrvatske.

Knjižnica Faust

Krsto Stošić: Benediktinke u Šibeniku

Ivica Poljičak: Šibenik na razmeđu

*** Kučerin zbornik

(zajedno s Astronomskim društvom "Faust Vrančić")

Ivana Jaramaz-Reskušić: Kazneni sustav u Šibeniku
od 14. do 16. st.

*** Šibensko zdravstvo u Domovinskom ratu

(zajedno s Općom bolnicom Šibenik)

Srećko Badurina: Sugovornik vremena

*** Vinko Nikolić - 85 godina (zajedno s MH Šibenik)

*** 75 godina Očnog odjela Opće bolnice Šibenik

(zajedno s Hrvatskim liječničkim zborom)

Josip Moser: Šibensko munjivo

Ennio Stipčević: Musica incognita: Ivan Lukačić i
njegovo doba

*** Jezikoslovac fra Josip Jurin (zajedno s MH Primošten)

*** Pavao Pošilović i šibensko-skradinski kraj u njegovo doba
(zajedno s Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu)

*** Zbornik o Faustu Vrančiću

Valerija Kovač: Tragovi Božji u povijesti prema propovijedima
biskupa Srećka Badurine

*** Sedam stoljeća šibenske biskupije

Tomislav Petković: Uvod u modernu kozmologiju i filozofiju
(zajedno s Elementom)

Milivoj Zenić: U pohvalu od grada Šibenika

*** Glazba i baština: zbornik u čast Lovri Županoviću

*** Zbornik o Tomi Babiću

(zajedno s Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu)

Knjižnica Uštap

Gašpar Bujas: Izabrane pjesme

Dražen Panjkota: Nebo je zatvoreno

*** Lirika grude

Joško Stošić Ćorda: Pjesmotvori i ine prljavštine

Bibliographia Šibenicensis

Karmen Krnčević, Željko Krnčević: Bibliografija
arheoloških radova šibenskog područja

Drago Marguš: Bibliografija radova o rijeci Krki
(zajedno s NP "Krka")

Monografije

Milan Pelc: Život i djela šibenskog bakroresca
Martina Rote Kolunića

(zajedno s Nacionalnom i sveučilišnom knjižnicom)

Milan Pelc: Natale Bonifacio

(zajedno s Institutom za povijest umjetnosti)

*** Šibenska katedrala

*** Boje zavičaja: Šibensko-kninska županija

*** Špiro Guberina (zajedno s HNK u Zagrebu)

Darko Gulin: Šibenska narodna glazba

(zajedno sa Šibenskom narodnom glazbom)

C V Y T
RAZLIKA MIRISA
DUHOVNOGA

Upisan, i dan našvitlost,

PO OGU

F. TOMASU BABICHIU

*Od velliima Biškupe Seradinske Reda S. Oca Francoiska malle
Beabic Off. Prip. i Diff. prof. Darxave Bosanske.*

UTRI DILA RAZDIGLEN

- I. Dio uzdarxi Nauk Karstianski, s' mnogim molitvam, i Devocioni razlicniztumacegnie istoga Nauka korisno za svakoga. &c.
- II. Verici od mnogi svetkovina priko svega Godiseta &c.
- III. Ukomuse uzdarxe Pisme Duhovne Razlike &c.

Prikazan Prisuillomu, i pripofetovanomu Gospodnu Gosp.

VICENCIU ZMAEVICHIU

ARCIBISKUPU ZADARSKOMU.

DRUGHE STAMPE.

UMLECI, M. DCCXXXVI.

PO STIPANU ORLANDIJU KOD S. JUSTINE
ZDOPUSCTEGNIEM STARESSINA.

ISBN 953 - 6163 - 68 - 3

9 789536 163595